સર રામકૃષ્ણ ગોપાલ ભાંડારકર કૃતા

સુબોધ સંસ્કૃત મન્દિરાન્ત : પ્રવેશિકા

૨

પ્રેરક

વૈરાગ્ય વારિધિ, આયડ તીર્થોદ્ધારક પ.પૂ.આ.ભ

શ્રી કુલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

023162
17.20

સર રામકૃષ્ણ ગોપાલ ભાંડારકર કૃતા

સુબોધ સંસ્કૃત મન્દિરાન્તઃ પ્રવેશિકા

* પ્રેરક *

સિદ્ધાન્ત મહોદધિ, કર્મ સાહિત્ય નિષ્ણાત સ્વ. પ.પૂ.આ.ભ.
શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના અંતિમ શિષ્ય રત્ન
વૈરાગ્ય વારિધિ, આયડ તીર્થોદ્ધારક
પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી કુલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

❊ પ્રાપ્તિ સ્થાન ❊

દિવ્ય દર્શન કાર્યાલય
૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા-૩૮૭ ૮૧૦
જિ. અમદાવાદ (ગુજરાત)

શ્રી ઉમરા જૈન ઉપાશ્રય
સોમનાથ મહાદેવ મંદિર રોડ, મલબાર હીલ,
સરગમ શોપીંગ સેન્ટરની પાછળ,
ઉમરા, સુરત. (ગુજરાત)
ફોન : ૦૨૬૧-૬૫૫૨૬૧૪, ફેક્સ : ૨૬૬૯૭૧૨

મૂલ્ય : શ્રમણ સંઘ પઠન-પાઠન

(આ પુસ્તક સાધુ, સાધ્વી અને જ્ઞાનભંડાર માટે જ્ઞાનનિધિમાંથી
છપાયેલ હોવાથી શ્રાવકોએ માલિકી કરવી નહીં.
જો માલિકી કરવી હોય તો
જ્ઞાન દ્રવ્યમાં ૭૦ રૂા. જમા કરાવવા.)

- આવૃત્તિ-પ્રથમ, નકલ-૫૦૦, વિ. સં. ૨૦૫૬
- આવૃત્તિ-દ્વિતીય, નકલ-૫૦૦, વિ. સં. ૨૦૫૮
- આવૃત્તિ-તૃતીય, નકલ-૫૦૦, વિ. સં. ૨૦૫૯
- આવૃત્તિ-ચતુર્થ, નકલ-૧૦૦૦, વિ. સં. ૨૦૬૪

❊ મુદ્રક ❊
રાજુલ આર્ટસ્
ઘાટકોપર, મુંબઇ-૪૦૦ ૦૭૭.
ફોન : ૨૫૧૧ ૦૦૫૬, ૨૫૧૪ ૯૮૬૩

આશીર્વચનની અમીધારા

સિદ્ધાન્ત મહોદધિ, કર્મસાહિત્ય નિષ્ણાત
સ્વ. પ.પૂ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.

વૈરાગ્ય વારિધિ, આયડ તીર્થોદ્ધારક
પ.પૂ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય કુલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.

સમતાનિધિ, વાત્સલ્ય વારિધિ
પ.પૂ. ગણિવર્ય
શ્રી રશ્મિરાજવિજયજી મ.સા.

।। શ્રી કુંથુનાથાય નમઃ ।। ।। શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ।।

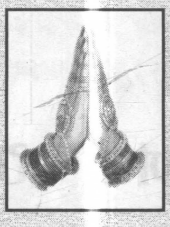

જ્ઞાન નિધિમાંથી આ ગ્રંથના પ્રકાશનનો લાભ

શ્રી ઉમરા શ્વે.મૂ.પૂ. જૈન સંઘ

ઉમરા, સુરત

તરફથી લેવાયો છે.

જેમની કૃપા અનરાધાર વરસી રહી છે એવા પ્યારા ગુરૂદેવો

- જેમણે શીલ્પી બની અનેક સાધુઓને ઘડયા.
- જેમણે જિનશાસનને વિશાળ સાધુ સમુદાયની ભેટ ધરી.
- જેમણે વિપુલ કર્મ સાહિત્યનું નવનિર્માણ કર્યું.
- જેમણે ઉત્કૃષ્ટ નિર્મળ સંયમ પાળ્યું.

સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વ.પ.પૂ.આ.ભ.
શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

- જેમનો વૈરાગ્ય ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાનો હોવાથી ''વૈરાગ્ય વારિધિ'' નું બીરૂદ અપાયું.
- જેમનું અપાર વાત્સલ્ય સર્વેને માટે વશીકરણ મંત્ર છે.
- જેમનો સદાય એક જ વ્યવસાય છે : પઠન-પાઠન (સ્વાધ્યાય).
- જેઓ સુવિશુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કરીને આશ્રિતોને અજોડ આલંબન આપી રહ્યા છે.

વૈરાગ્ય વારિધિ પ.પૂ.આ.ભ
શ્રી કુલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

વૈરાગ્ય વારિધિ, આચડ તીર્થોદ્ધારક પ.પૂ.આ.ભ.

શ્રી કુલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની સાહિત્ય યાત્રા

૧. શ્રી કલ્પસૂત્ર-અક્ષરગમનિકા (પ્રતાકાર). (મુદ્રણાલયસ્થ)
૨. શ્રી મહાનિશીથ સૂત્ર. (સટીપ્પણ) (પ્રતાકાર-મુદ્રણાલયસ્થ)
• ૩. શ્રી આચારાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧).
૪. શ્રી આચારાંગ સૂત્ર (ભાગ ૨).
૫. શ્રી પંચકલ્પ ભાષ્ય ચૂર્ણિ. (સટીપ્પણ) (મુદ્રણાલયસ્થ)
• ૬. ન્યાયાવતાર-સટીક.
• ૭. શ્રી વિંશતિ વિંશિકા પ્રકરણ-સટીક.
• ૮. શ્રી વિંશતિ વિંશિકા પ્રકરણ-અનુવાદ.
૯. શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ-(પ્રતાકાર)
• ૧૦. શ્રી માર્ગપરિશુદ્ધિ પ્રકરણ-સટીક
૧૧. સુલભ ધાતુ રૂપ કોશ.
• ૧૨. સંસ્કૃત શબ્દ રૂપાવલી.
૧૩. સંસ્કૃત અધ્યતનાદિ રૂપાવલી.
• ૧૩. મુહપત્તિ ચર્ચા. હિન્દી-ગુજરાતી
(પૂ. બુટેરાયજી મ.સા.ના જીવન કવન સહિત)
• ૧૫. જૈન શ્રાવકાચાર હિન્દી તથા ગુજરાતી (શ્રાવક જીવન વર્ણન)
• ૧૬. જૈન ઇતિહાસ-હિન્દી.
• ૧૭. જીવવિચાર એવં તત્ત્વજ્ઞાન-હિન્દી (જીવવિચાર અને
તત્ત્વજ્ઞાનના પદાર્થો).
૧૮. સુબોધ સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા (સંસ્કૃત બુક-૧)
૧૯. સુબોધ સંસ્કૃત મન્દિરાન્ત : પ્રવેશિકા (સંસ્કૃત બુક-૨)
• ૨૦. કર્મ નચાવત તિમહિ નાચેત (આઠ કર્મ વર્ણન-સદૃષ્ટાંત)
• ૨૧. સુખી જીવનની માસ્ટર કી (માર્ગાનુસારિતા તથા
ઔચિત્ય પાલન સદૃષ્ટાંત)
• ૨૨. જીવથી શિવ તરફ (જીવવિચારના પદાર્થો)
૨૩. તત્ત્વની વેબસાઇટ (નવ તત્ત્વના પદાર્થો)
• ૨૪. ભક્તિ કરતાં છૂટે મારા પ્રાણ...(ભક્તિ ગીત સંગ્રહ)
• ૨૫. કૌન બનેગા ગુરુગુણજ્ઞાની (સૂરિ પ્રેમ જીવન સૌરભ)
૨૬. ઓઘો છે અણમૂલો...(૧૦૧ દીક્ષા ગીતોનો સંગ્રહ)
૨૭. સુબોધ પ્રાકૃત વિજ્ઞાન પાઠમાલા
• નિશાનીવાળા પુસ્તકો અપ્રાપ્ય છે.

❋ પ્રાપ્તિસ્થાન ❋

દિવ્ય દર્શન કાર્યાલય, ૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, મફલીપુર ચાર રસ્તા,
ધોળકા-૩૮૭ ૮૧૦. જિ. અમદાવાદ (ગુજ.)
✆ (૦૨૭૧૪) ૨૨૫૪૮૧, ૨૨૫૯૮૧

જ્ઞાન

મન્દિર !

તેના પ્રવેશ દ્વાર થી પ્રભુનું દર્શન કરતાં જે આનંદની અનુભૂતી થાય છે,

તેના કરતાં ગર્ભદ્વાર થી થતું પ્રભુનું દર્શન અનહદ - અસીમ આનંદથી ભરેલું હોય છે.

જેમ દેરાસરનું નવનિર્માણ થયા પછી,

તેમાં ભગવાન બિરાજમાન કરવામાં ન આવે તો તે દેરાસર દેરાસર રહેતું નથી.

જેમ દીક્ષા લીધા પછી પણ યથાશક્તિ જ્ઞાન-ધ્યાન-તપ-ત્યાગ ન કરવાથી તે સાર્થક થતી નથી.

જેમ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી પણ તે મુજબનું આચરણ ન કરવાથી તે જ્ઞાન સફળ થતું નથી.

બસ..... તે જ રીતે

"સુબોધ સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા" નો અભ્યાસ કર્યા પછી પણ,

જો "સુબોધ સંસ્કૃત મન્દિરાન્તઃ પ્રવેશિકા" નું અધ્યયન કરવામાં ન આવે તો પૂર્વે મેળવેલું જ્ઞાન ફળતું નથી.

સુખમાં વિરાગ આપે તે જ્ઞાન
દુઃખમાં સમાધિ આપે તે જ્ઞાન
ભયમાં નિર્ભયતા આપે તે જ્ઞાન
મોહીને નિર્મોહી બનાવે તે જ્ઞાન
અંધકારમાં પ્રકાશ પાથરે તે જ્ઞાન
અને.....
જીવને શિવ બનાવે તે પણ જ્ઞાન !

" ભણે ભણાવે જ્ઞાન જે,
થાયે નિર્મળ બુદ્ધિ,
દેવ-ગુરુ ભક્તિ કરે,
હોયે અનુક્રમે સિદ્ધિ."

આપણે પણ આવું જ્ઞાન મેળવી રત્નત્રયીની આરાધનામાં આગળ વધી કાળક્રમે સિદ્ધપદને પામીએ એ જ અભિલષણીય.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	૧લા, ૪થા, ૬ઠ્ઠા અને ૧૦મા ગણના ધાતુઓમાં અનિયમિત પણું	૧
૨.	પાંચમો અને આઠમો ગણ - વર્તમાનકાળ	૧૪
૩.	પાંચમો અને આઠમો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ	૨૨
૪.	પાંચમો અને આઠમો ગણ - આજ્ઞાર્થ અને વિધ્યર્થ	૨૬
૫.	નવમો ગણ - વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ	૩૩
૬.	નવમો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ	૪૦
૭.	A1 - બીજો ગણ - વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ	૪૪
૮.	A2 - બીજો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ	૫૭
૯.	B1 - બીજો ગણ - વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ	૬૪
૧૦.	B2 - બીજો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ	૭૫
૧૧.	ત્રીજો ગણ	૮૩
૧૨.	સાતમો ગણ	૯૫
૧૩.	ગણકાર્ય રહિતકાળ, A-પરોક્ષ ભૂતકાળ	૧૦૫
૧૪.	ગણકાર્ય રહિતકાળ, B-પરોક્ષ ભૂતકાળ	૧૧૯
૧૫.	શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ, સામાન્ય ભવિષ્યકાળ અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ	૧૩૩
૧૬.	વિભક્તિના નિયમોમાં ભંગ	૧૪૪
૧૭.	સંખ્યાદર્શક શબ્દો	૧૬૭
૧૮.	વિશેષણના અધિકતાદર્શક, શ્રેષ્ઠતાદર્શક વગેરે રૂપો	૧૭૭

૧૯.	સામાસઃ દ્વન્દ્વ અને તત્પુરુષ	૧૮૫
૨૦.	સમાસ : બહુવ્રીહિ, અવ્યયીભાવ, અલુક્, નિત્ય, પૃષોદરાદિ અને સુપ્સુપ્	૨૦૨
૨૧.	પ્રેરક રૂપ	૨૧૪
૨૨.	અદ્યતન ભૂતકાળ - પહેલો, બીજો અને ત્રીજો પ્રકાર	૨૨૨
૨૩.	અદ્યતન ભૂતકાળ - છઠ્ઠો અને સાતમો પ્રકાર	૨૩૪
૨૪.	અદ્યતન ભૂતકાલ - ચોથો અને પાંચમો પ્રકાર તથા આશીર્વાદાર્થ	૨૩૯
૨૫.	ઈચ્છાદર્શક રૂપ	૨૫૫
૨૬.	ધાતુ સાધિત શબ્દો	૨૬૩
૨૭.	સંસ્કૃત ગુજરાતી કોશ	૨૭૧
૨૮.	ગુજરાતી સંસ્કૃત કોશ	૩૨૪

પાઠ - ૧

૧લા, ૪થા, ૬ઠ્ઠા અને ૧૦મા ગણના ધાતુઓમાં અનિયમિતપણું

ભૂમિકા

૧. આ પાઠમાં સુબોધ સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકામાં આવેલા ગણોના અનિયમિતપણાનું વર્ણન જોઈશું.

૨. આ પુસ્તકના સ્વાધ્યાય પ્રશ્ન - ૨ માં કૌંસમાં આપેલા ધાતુનો ઉપયોગ કરી વાક્યો કરવા.

નિયમો

૧. (A) **गुप्** (પ.રક્ષવું), **धूप्** (પ.તપાવવું), **पण्** (પ.વખાણવું) અને **पन्** (પ.સ્તુતિ કરવી) આ પહેલા ગણના ધાતુઓ તથા **विच्छ्** (પ.,ગ.૬,જવું) ને ગણની નિશાની **अ** લગાડતા પૂર્વ **आय्** લગાડવામાં આવે છે.

દા.ત. **पण् = पण् + आय् + अ + ति = पणायति । धूप् = धूपायति ।**

(B) ઉપરોક્ત **आय्** ની પૂર્વે **गुप्** ના **उ** નો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **गोपायति ।**

(C) આ ધાતુઓમાં **आय्** વિકલ્પે ગણકાર્ય રહિત કાળ (પરોક્ષ ભૂત, અદ્યતન ભૂત, શ્વસ્તન ભવિષ્ય, સામાન્ય ભવિષ્ય, ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ અને આશીર્વાદાર્થ), કર્મણિ અને પ્રેરકમાં લગાડવામાં આવે છે.

(D) **पण्** અને **पन्** ધાતુને આત્મનેપદમાં **आय्** ન લાગે.

દા.ત. **पण् = पणते ।**

૨. **भ्राश्** (આ.), **भ्लाश्** (આ.) અને **भ्रम्, क्रम्, क्लम्, त्रस्, त्रप्, छिष्, यस्, सम् + यस्, आ + चम्** આ સર્વે પરસ્મૈપદના છે તથા પહેલા અને ચોથા ગણના છે.

દા.ત. **भ्राश् = भ्राशते / भ्राश्यते । भ्रम् = भ्रमति / भ्रम्यति ।**

सम् + यस् = संयसति / संयस्यति ।

૩. **त्रुट्** (પ.કાપવું, તુટવું) ચોથા અને છઠ્ઠા ગણનો છે.

દા.ત. त्रुट्यति / त्रुटति ।

૪. अक्ष्, तक्ष् ધાતુનો અર્થ 'સાફ કરવું' એવો થાય ત્યારે પહેલા તથા પાંચમા ગણના ગણાય છે.

દા.ત. अक्ष् = अक्षति / अक्ष्णोति ।

૫. क्रम्, क्लम्, ष्ठिव्, आ + चम् આ ચાર ધાતુઓનો ઉપાંત્ય સ્વર પરસ્મૈપદમાં લંબાય છે.

દા.ત. क्रम् = क्रामति / क्राम्यति । आ + चम् = आचामति ।

૬. शम्, तम्, दम्, श्रम्, मद्, भ्रम्, क्षम् આ ચોથા ગણના ધાતુઓનો ઉપાંત્ય સ્વર પરસ્મૈપદમાં લંબાય છે.

દા.ત. शम् = शाम्यति । भ्रम् = भ्राम्यति ।

૭. ध्मा (ફૂંકવું), घ्रा (સૂંઘવું), म्ना (વિચારવું), ऋ (જવું), सृ (દોડવું), यम् (કાબુમાં રાખવું), दा (આપવું), शद् (નાશ પામવું), व्यध् (વિંધવું), भ्रस्ज् (ભૂંજવું), व्रश्च् (કાપવું), मस्ज् (ડૂબવું), सस्ज् (તૈયાર થવું) આ ધાતુઓના ગણકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં રૂપ કરતી વખતે અનુક્રમે धम्, जिघ्र, मन्, ऋच्छ्, धौ, यच्छ्, यच्छ्, शीय्, विध्, भृज्ज्, वृश्च्, मज्ज्, सज्ज् આદેશ થાય છે.

દા.ત. ध्मा = धम् = धमति । व्यध् = विध् = विध्यति ।

भ्रस्ज् = भृज्ज् = भृज्जति ।

૮. गुह् નો ઉપાંત્ય उ ગણની નિશાની લગાડતા પહેલા તથા ગુણ કરાવનાર સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પહેલા લંબાય છે.

દા.ત. गूहति ।

૯. दंश् (પ.), सञ्ज् (પ.), स्वञ्ज् (આ.), रञ्ज् (ઉ.) આ ધાતુઓ પહેલા ગણના છે, તેમાં ગણની નિશાની લાગતા પૂર્વે અનુનાસિક લોપાય છે.

દા.ત. दंश् = दशति । स्वञ्ज् = स्वजते ।

૧૦. (A) ધાતુમાં રહેલ દીર્ઘ ॠ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે (હ્રસ્વ) इर् થાય અને ઓષ્ઠ્ય કે व ની પૂર્વ હોય તો उर् થાય છે.

દા.ત. कॄ (ગ.૬)= किरति ।

(B) इर् કે उर् + અવિકારક વ્યંજન = इर् કે उर् દીર્ઘ થાય છે.

દા.ત. **कृ**+ य (કર્મણિ) + ते = **कीर्यते** । **कृत्** (ગ.૧૦) + ति = **कीर्तयति** ।

(C) ધાતુમાં હ્રસ્વ इ કે उ પર અંતે **व्** + અવિકારક વ્યંજન = इ કે उ દીર્ઘ થાય છે.

દા.ત. **दिव्** (ગ.૪) = **दिव्** + **य** + **ति** = **दीव्यति** ।

૧૧. **सो, शो, दो, छो** આ ચોથા ગણના ધાતુનો **ओ** લોપાય છે.

દા.ત. **सो** = **स्यति** । **शो** = **श्यति** । **दो** = **द्यति** । **छो** = **छ्यति** ।

૧૨. છઠ્ઠા ગણની નિશાની લગાડતા પૂર્વે અંત્ય इ તથા उ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો અનુક્રમે **इय्** તથા **उव्** થાય છે.

દા.ત. **रि** = **रियति** । **नू** = **नुवति** । **धू** = **धुवति** ।

૧૩. **लुप्, लिप्, खिद्, कृत्, पिश्, सिच्, विद्, मुच्** આ છઠ્ઠા ગણના ધાતુઓ ગણકાર્ય વિશિષ્ટ કાળમાં અન્ત્ય વ્યંજન પૂર્વે અનુનાસિક લે છે.

દા.ત. **लुप्** = **लुम्पति** । **कृत्** = **कृन्तति** ।

૧૪. **तन्त्र्, चित्, भर्त्स्, मन्त्र्, तर्ज्, विद्, दंश्** આ દશમા ગણના ધાતુઓ માત્ર આત્મનેપદી જ છે.

દા.ત. **तन्त्र्** = **तन्त्रयते** । **चित्** = **चेतयते** ।

૧૫. **युज्, पृच्, सह्, वृज्, वृ, जृ, रिच्, तप्, तृप्, दृप्, अर्ह्** આ ધાતુઓ પહેલા અને દશમા ગણના છે.

દા.ત. **युज्** = **योजति / योजयति** ।

૧૬. **आ + क्रम्** ધાતુ જ્યારે કોઈ નભમંડળના પદાર્થ માટે વપરાય છે ત્યારે અને જ્યારે તેનો અર્થ 'ઉગવું, ઉઠવું, અસર કરવી, લાગુ થવું' એવો થાય છે ત્યારે આત્મનેપદી થાય છે.

દા.ત. **आ + क्रम्** = **आक्रमते** ।

૧૭. શબ્દના બેવડા પ્રયોગનો અર્થ 'પ્રત્યેક' એવો થાય છે.

દા.ત. **गृहे गृहे** = પ્રત્યેક ઘરે, **दिने दिने** = પ્રત્યેક દિવસે

૧૮. **सम्, अव, प्र, वि + स्था** ધાતુ આત્મનેપદી પ્રત્યય લે છે.

દા.ત. **अव + स्था** = **अवतिष्ठते** ।

૧૯. **वि, आ, परि, उप + रम्** ધાતુ પરસ્મૈપદી પ્રત્યય લે છે.

દા.ત. **वि + रम् = विरमति ।**

૨૦. **ऋ** ધાતુમાં લ્યસ્તન ભૂતકાળમાં પૂર્વે લગાડવામાં આવતો **अ** ધાતુના પ્રથમ સ્વરથી જોડાતાં **आर्** થાય છે.

૨૧. નામને **तस्** પ્રત્યય ઉમેરવામાં આવે ત્યારે તેમાં પંચમીનો અને કોઇક વાર સપ્તમીનો અર્થ આવે છે.

દા.ત. **विश्व = विश्वतस् ।**

૨૨. અંત્ય **ष्** પ્રથમાના એ.વ.માં અને વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો પછી આવે તો **ट्** અથવા **ड्** થાય છે.

દા.ત. **द्विष् = द्विट् / द्विड् ।**

ધાતુઓ

अर्ज् - ગ.૧, ૫૨. અને ગ.૧૦ મેળવવું, પામવું, કમાવું

अर्ह - ગ.૧, ૫૨. અને ગ.૧૦ યોગ્ય થવું

ऋज् - ગ.૧, આ. મેળવવું, પામવું

कृत् - ગ.૬,૫૨. કાપવું

कॄ - ગ.૬,૫૨. વેરવું

वि+कॄ - પાથરવું

कृत् - ગ.૧૦, પ્રશંસા કરવી, વખાણવું, સ્તુતિ કરવી.

क्रम् - ગ.૧,૫૨. ચાલવું, પગલું ભરવું, આ. પરિણામ આણવું, શક્તિનો ઉપયોગ કરવો,

आ + क्रम् - પાસે જવું, પગ મુકવો, ઉભા થવું, ઉગવું,

अति + क्रम् - ઓળંગવું, છુટા થવું.

क्लम् - ગ.૪,૫૨. થાકવું, થાકી જવું, પરિશ્રમ પામવો, નરમ પડવું, ખિન્ન થવું

क्षम् - ગ.૪,૫૨. માફ કરવું

गुह् - ગ.૧, ઉ. સંતાડવું

उप + घ्रा - ગ.૧,૫૨. સુંઘવું

आ + चम् - ગ.૧,૫૨. ચાટી જવું, પીવું

चित् - ગ.૧૦, આ. ચેતના હોવી, હાલવા ચાલવાની શક્તિ હોવી

जॄ - ગ.૧, ગ.૪,૫૨., ગ.૧૦, ઘરડા થવું, ઘસાઇ જવું, ખવાઈ જવું.

तक्ष् - ગ.૧,૫૨. છોલવું, કાપવું,

सम् + तक्ष् - કકડા કરવા, ઘાયલ કરવું, શબ્દથી વીંધવું

तर्ज् - ગ.૧,૫૨., ગ.૧૦, આ. ધમકી આપવી, ઠપકો આપવો.

त्रस् - ગ.૧,૪,૫૨., ગ.૧૦, ઉ. જવું, બીહવું

त्रुट् - ગ.૬,૫૨. ભાંગવું, તુટવું

दंश् - ग.१ ५२., ग.१० आ. दंश देवो, डंखवुं

धू - ग.६,५२. ध्रूजावबुं, हलावबुं

नद् - ग.१,५२. अवाज करवो, गाजबुं, गर्जना करवी.

वि + नश् - ग.४,५२., नाश पामबुं.

पण् - ग.१, आ. स्तवना करवी, होड करवी, जुगार रमवो

भ्रम् - ग.१,४,५२. भटकबुं, फरबुं

भ्रस्ज् - ग.१, उ. भूंजबुं, बाळबुं

मस्ज् - ग.६,५२. डुबी जबुं

म्ना - ग.१,५२. मनमां फरी बोलबुं, मनन करबुं,

सम् + आ + म्ना - वारंवार मनन करबुं, कथाओने आधारे बोलबुं, अमल करवो

नि + यम् - ग.१,५२. काबु राखवो, पाछुं खेंचबुं, कबजामां राखबुं.

प्र + यस् - ग.४,५२. यत्न करवो, कोशीश करवी

वि + युज् - ग.१,५२., ग.१०, सह्य. जुदा थबुं

वि + रच् - ग.१ ५२., ग.१० गोठववुं

वि + रम् - ग.१, आ. अटकबुं

लष् - ग.१,५२., ईच्छा करवी,

अभि + लष् - लोभ करवो, मांगबुं

लिप् - ग.६,उ. चोपडबुं, आंजबुं, लींपबुं.

लुप् - ग.४,५२. नाश पामवो, अदृश्य थबुं, उडी जबुं

लुट् - ग.६,५२. लई लेबुं, लूंटबुं, चोरबुं, छीनवी लेबुं

वप् - ग.१,उ. कापबुं, वाववुं,

निर् + वप् - बलि आपवो.

वृष् - ग.१,५२. वरसबुं, वरसावबुं, रेडबुं

व्यध् - ग.४,५२. वींधबुं, घा करवो

व्रश्च् - ग.६,५२. कापबुं, फाडबुं

शद् - ग.१,५२. नाश पामवो, क्षीण थबुं.

सम् + श्रि - ग.१, उ. आश्रय लेवो, आधार राखवो, विश्वास करवो.

उद् + सह - ग.१, उ. शक्तिमान होबुं, योग्य थबुं, हिम्मत करवी.

सञ्ज् - ग.१,५२. वळगबुं, लागी रहेबुं

व्यति + सञ्ज् - एकठा थबुं

सो - ग.४,५२. अंत आणबुं, पूरुं करबुं, नाश करवो,

वि + अव + सो - निश्चय करवो, कोशीश करवी, यत्न करवो

अव + स्था - ग.१, आ. उभा रहेबुं, वसबुं

नाम (A - संस्कृतनुं गुजराती)

पुंलिंग

अनिग्रह - (**निग्रह** -पुं. दाब) दाबमां न रहेबुं ते, निरंकुशपणुं

अरुण - सूर्यनो सारथि

अर्घ्यसत्कार - (**सत्कार** - પું. માન) અર્ઘ્યથી એટલે કે અતિથિની પૂજા કરવાના અથવા માન આપવાના સાહિત્યથી આપેલું માન

अर्थसंशय - (**संशय** -પું. શક, ભય) ધનને લગતો ભય

अहि - સાપ

आकाशवायु - આકાશમાંનો પવન

आमोद - સુગંધ

आहव - યુદ્ધ

केश - વાળ

कोप - ગુસ્સો

क्षितीश - (**क्षिति** - સ્ત્રી. પૃથ્વી) રાજા, પૃથ્વી પતિ

खलभुजङ्ग - (**खल** - પું. હરામી + **भुजङ्ग** -પું. સાપ) ખળરૂપી સાપ

गगनमध्य - પું. (**गगन** - ન. આકાશ + **मध्य** - પું.ન. વચલો ભાગ) આકાશનો મધ્ય ભાગ (ન.)

गृहमेधिन् - ગૃહસ્થ

तद्देश - તેનો દેશ

तद्द्विष् - તેનો શત્રુ

ताप - ગરમી

दम्पती - દ્વિ.વ. સ્ત્રી-પુરુષ

दन्त - દાંત

द्विजन्मन् - (**द्वि** - બે + **जन्मन्** - ન. જન્મ) જેના બે જન્મ હોય તે, પહેલા ત્રણ વર્ણમાંનો એક, બ્રાહ્મણ

द्विजिह्व - (**जिह्वा** - સ્ત્રી. જીભ) જેને બે જીભ હોય તે, સાપ

द्विष् - શત્રુ

धर्मसूत्रकार - (**धर्म** - પું. કાયદો + **सूत्र** ન. વચન) કાયદાના વચન બનાવનાર, ધર્મ શાસ્ત્ર લખનાર

निदाघ - ઉનાળો

पदार्थ - ચીજ, વસ્તુ

प्रतापनिधि - (**प्रताप** - પું. ગરમી) તાપનો ભંડાર

प्रतिपक्ष - શત્રુ

प्रमाद - ભૂલ

प्राण - બ.વ. જીવ

बहिरुपाधि - (**उपाधि** - પું. ધર્મ, વિશેષ ગુણ) બાહ્ય હેતુ, બહારનો ગુણ

भानु - સૂર્ય

मधुपर्क - આવેલા અતિથિને મધ, દહિં વગેરેનું અર્પણ

महाज - મોટો બકરો

महाराज - મોટો રાજા

महोक्ष - (**उक्षन्** - પું. વૃષભ) મોટો વૃષભ

मान - અભિમાન, ગર્વ

मालाकार - માળી

रश्मिवत् - (**रश्मि** - પું. કિરણ) સૂર્ય

वणिग्जन - (**वणिग्** - મું. વેપારી) વેપારીઓ

वधक्रम - મારવાની રીત

वारिद - વાદળું, મેઘ

शचीपति - ઈંદ્ર, શચીનો પતિ
शब्द - અવાજ, બોલ
शस्त्रसंपात - (**शस्त्र** - ન. આયુધ, હથિયાર + **संपात** - પું. ઉપર પડવું તે) હથિયારનો ઘા.
शिखिन् - મોર
शीत - ઠંડુ (સ્ત્રી.)
श्रम - થાક
श्रोत्रिय - વેદ ભણેલો બ્રાહ્મણ
स्वजनवियोग - પોતાના માણસોથી જુદા પડવું તે
स्वन - અવાજ, ગર્જના
स्वेदलव - (**स्वेद** - પું. પરસેવો) પરસેવાનો છાંટો
हेतु - કારણ

સ્ત્રીલિંગ

असत्पुरुषसेवा - (**सत्** - વિશે. સારું + **सेवा** - સ્ત્રી. ચાકરી) જે માણસ સારો નથી તેની ચાકરી, ખરાબ અથવા દુષ્ટ માણસની સેવા
कोटि - કરોડ
गति - આસરો, શરણ
गरुडाज्ञा - ગરૂડનો હુકમ
जीवनाशा - (**जीवन** - ન. જીંદગી + **आशा** - ઉમેદ, ઇચ્છા) જીવવાની ઇચ્છા
तद्विभूति - તેનો ઉદય
धनाशा - ધનની ઇચ્છા
निष्फलता - નિષ્ફળપણું, વ્યર્થતા
पुष्टि - પોષણ
बाणवृष्टि - (**वृष्टि** -સ્ત્રી. વરસાદ) બાણનો વરસાદ
भोगतृष्णा - (**भोग** -પું. સંસારિક સુખ + **तृष्णा** - સ્ત્રી. તરસ, ઇચ્છા) સંસારિક સુખની ઇચ્છા.
रुष् - ક્રોધ
लक्ष्मी - ધનની દેવી, શોભા, વૈભવ
वत्सतरी - વાછરડી
वृद्धि - ઉદય

નપુંસકલિંગ

अङ्ग - અવયવ
अञ्जन - મેસ, કાજળ
अननुष्ठान - (**अनुष्ठान** - ન. કરવું, સાધવું) ન કરવું, ન કર્યાની ભૂલ.
अनीक - સૈન્ય
अपथ्य - કોઇ પણ પ્રકૃતિ બગડે એવી ચીજ, અવગુણકારક ચીજ
अपराधसहस्त्र - (**सहस्त्र** - ન. હજાર) એક હજાર અપરાધો
आलवाल - ઝાડના મૂળની આસપાસ પાણી માટેનો ક્યારો
इन्द्रियार्थोपसेवन - (**इन्द्रिय** - ન. ઇન્દ્રિય + **अर्थ** - પું. પદાર્થ + **उपसेवन** - ન. આશ્રય કરવો તે, ઉપભોગ) ઈન્દ્રિય વિષયનો ઉપભોગ કરવો તે, વિષયલંપટાણું
चेतस् - મન

तोय - પાણી
निवर्तन - અટકવું, દૂર રહેવું, વગર રહેવું
पतन - પડવું, સદ્‌ગુણથી ભ્રષ્ટ થવું.
पथ्य - હિતકારક
मत - અભિપ્રાય, સલાહ
रण - યુદ્ધભૂમિ
राष्ट्र - રાજ્ય, પ્રજા
वपुस् - શરીર
वर्मन् - કવચ
विपिन - જંગલ, વન
वैषम्य - મુશ્કેલી, સંકટ
श्रोत्र - કાન
सच्चरणव्रत - (**व्रत** - ન. વ્રત, માનતા) સારી ચાલ રૂપી વ્રત
सेवन - સેવવું, ચાકરી કરવી
स्वहित - પોતાનું કલ્યાણ

विशेषण

अन्य - બીજું (સર્વ.)
अभिहित - (**अभि** + **धा** નું કર્મ ભૂ.કૃ.) બોલાયેલું
अभ्यागत - (**अभि** + **आ** + **गम्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) આવેલું, પું. પરોણો
अल्प - નાનું, ઓછું
अनल्प - ઘણાં, ઘણું
अवज्ञात - (**अव** + **ज्ञा** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) ધીક્કારાયેલું
आन्तर - અંદરનું
आरूढ - (**आ** + **रुह्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) ચઢેલું
उपकारिन् - ઉપકાર કરનારું
ऊर्जित - મોટું, ઉત્તમ
क्लान्त - (**क्लम्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) થાકી ગયેલું, નિર્ગત થયેલું, કરમાયેલું, ગ્લાનિ પામેલું
घर्मज - (**घर्म** - પું. ઘામ, ગરમી) ઘામથી ઉત્પન્ન થયેલું
तेजस्विन् - તેજસ્વી, પ્રકાશવાન
दुष्ट - નિર્દય
धैर्यधन - (**धैर्य** - ન. ધીરજ) જેનું ધન ધીરજ છે તે
निन्दित - (**निन्द्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) નિન્દાયેલું, ઠપકા લાયક.
निरस्त - (**निर्** + **अस्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) વિખેરી નંખાયેલું, દૂર કરેલું
निष्ठाशून्य - (**निष्ठा** - સ્ત્રી. સ્થિરતા + **शून्य** - વિશે. રહિત) સ્થિરતા રહિત, અસ્થિર, ચંચળ
नीच - નીચું, હલકું, અપ્રતિષ્ઠિત
न्यायवादिन् - (**न्याय** - પું. જે ખરું હોય તે) ખરું બોલનાર
पावन - પવિત્ર કરનારું, સ્વચ્છ
प्रचण्ड - ગરમ, ઉષ્ણ, તીક્ષ્ણ
प्रत्युत्पन्नमति - (**प्रति** + **उद्** + **पद्** નું ભૂ.કૃ.) હાજર જવાબી, ચપળ
महानुभाव - મોટાઈવાળું
वन्य - વનને લગતું

विचित्र - અજાયબ જેવું
विहित - (**वि + धा** કર્મ.ભૂ.કૃ.) શાસ્ત્રમાં બતાવેલું.
व्यथित - (**व्यथ्** નું ભૂ.કૃ.) દુઃખિત
शक्य - બની શકે એવું
शरीरिन् - શરીરવાળું, મનુષ્ય, માણસ
शाश्वत - હંમેશનું, અખંડ
संगत - (**सम् + गम्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) એકઠું થયેલું
सकल - આખું, સઘળું
सक्रोध - ગુસ્સે થયેલું
स्थित - (**स्था** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) રહેલું, હોયેલું, હયાત રહેલું

અવ્યય

अह्नाय - તત્ક્ષણ, જલદી, ઝડપથી (ક્રિ.વિ.)
खलु - નક્કી
धर्मार्थम् - (**धर्म + अर्थ**) ધર્મને માટે
परम् - પણ, પરંતુ
सद्यस् - એકદમ (ક્રિ.વિ.)

ક્રિયાવિશેષણ

तावत् - ત્યાં સુધી, તેટલામાં
तूर्णम् - જલદીથી
पर्याप्तम् - સંપૂર્ણ રીતે, ઇચ્છાનુરૂપ
मिथः - અરસ પરસ, સાથે
यावत् - જે વખતમાં , જ્યાં સુધી
विश्वतः - સર્વ દિશામાં
शनैस् - ધીમે
समन्तात् - આસપાસ
सम्यक् - સારું

વિશેષ

जनय - (**जन्** નું કારક રૂપ) ઉત્પન્ન કરવું, જન્મ આપવો, **जनयितुम्** (હે.કૃ.)

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

અજ નામ છે - **अज**
ઇક્ષ્વાકુઓ (રામના કુળના રાજાઓ) - **इक्ष्वाकु** (બ.વ.માં વપરાય)
કંઠી - **हार**
જળકણ - **कण , सीकर.**
પતંગિયું - **पतङ्ग**
પુનઃ પ્રાપ્તિ (ફરીથી મેળવવું તે) - **प्रत्यागम**
શક્તિ - **प्रभाव**
શોક - **शोक**

સ્ત્રીલિંગ

અતિમુક્ત વેલો - **अतिमुक्तलता**
ઇચ્છા - **काङ्क्षा**
જ્યોત- **शिखा**
નમકહરામી - **कृतघ्नता**
પાંચાલી (પાંચાલ દેશની રાજકુમારી)- **पाञ्चाली**

નપુંસકલિંગ

એક બીજા સાથે અથડાવું તે - **परस्पर - संघट्टन**

દુનિયા - **जगच्चक्र, ब्रह्मचक्र**

લોહી - **शोणित**

विशेषण

અવર્ણ્ય- **अनिर्वचनीय, अनिर्वर्णनीय, किम् + अपि**

કઠોર(શબ્દો) - **परुष , परुषाक्षर**

ક્રોધાયમાન થયેલું - **क्रुद्ध** (**क्रुध्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.)

ખેંચાયેલું - **विलोभित** (**वि + लुभ्** નું પ્રેરક કર્મ.ભૂ.કૃ.)

ઝૂંટવાયેલું - **आक्षिप्त**(**आ + क्षिप्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.)

પાછા ફરો - **निवर्तयिष्यन्**(**नि + वृत्** નું ભવિ.કૃ. પ્રેરક)

ભીનું - **आर्द्र**

માફ કરે નહીં એવું - **अमर्षण**

સમીપવર્તી - **संनिहित** (**सम् + नि + धा** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.)

क्रिया विशेषण

ઉતાવળથી - **ससंभ्रमम्**

એકદમ - **सहसा**

ધીમે - **मन्दम्**

પહેલું - **प्रथमम् , आदौ** (**आदि** નું સ.વિ.એ.વ.)

स्वाध्याय

પ્રશ્ન - ૧ संस्कृतनुं गुजरातीं करो.

૧. **वैषम्यमपि प्राप्ता धैर्यधनाः साधव आत्मनः सच्चरणव्रतं गोपायन्ति ।**

૨. **स्वजनवियोगेन व्यथितं मे मनो निष्ठाशून्यं भ्रमतीव ।**

૩. **मार्गे वन्यानां कुसुमानामामोदमुपजिघ्रन्तौ तौ दम्पती ऋषेराश्रममगच्छताम् ।**

૪. **अयं शीत आकाशवायुस्तव मुखे घर्मजान्स्वेदलवानाचामति ।**

૫. **नदत : सिंहस्य स्वनं श्रुत्वा यथा सर्वे मृगास्त्रसन्ति तथैव भीमस्य शब्दं श्रुत्वा सर्वे योधा अत्रस्यन् ।**

૬. **गगनमध्यमारूढस्य सवितुः प्रचण्डेन तापेन क्लान्तोऽयं शिखी तरोरालवाले स्थितं शीतमुदकं पर्याप्तमाचामति ।**

૭. **निदाघेऽल्पैरपि तोयैर्मालाकारेण या तरोः पुष्टिर्विरच्यते सा किमनल्पान्यपि तोयानि विश्वतो विकिरता वारिदेन जनयितुं शक्या ।**

૮. **श्रोत्रियायाभ्यागताय वत्सतरीं महोक्षं महाजं वा निर्वपन्ति गृहमेधिन : । तं हि धर्मं धर्मसूत्रकाराः समामनन्ति ।**

૯. प्रत्युत्पन्नमतिः प्राप्तां क्रियां कर्तुं व्यवस्यति ।
૧૦. एतान्यनीकानि महानुभावं गूहन्ति मेघा इव रश्मिवन्तम् ।
૧૧. यावत्प्रतापनिधिराक्रमते न भानुरह्नाय तावदरुणेन तमो निरस्तम् ।
૧૨. व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुर्न खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते ।
૧૩. लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः ।
असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥
૧૪. त्वं तेनाभिहितः पथ्यं किं कोपं न नियच्छसि ।
૧૫. तद्विद्विषां जरति चेतसि भोगतृष्णा ।
तेषां वपूंषि विपिनेषु च जारयन्ति ॥
૧૬. सहते शस्त्रसंपातं सहति श्रममाहवे ।
उत्साहयति तच्चित्तमपि जेतुं शचीपतिम् ॥
૧૭. पूजामर्हति सर्वेषामृषीणामाश्रमेऽप्यसौ ।
अर्हयत्यर्घ्यसत्कारं मधुपर्कं च पावनम् ॥
૧૮. न क्षाम्यति क्षितीशानामपराधलवानपि ।
अपराधसहस्राणि क्षमते यो द्विजन्मनाम् ॥
૧૯. नाहिर्दंशयते कंचित्तद्देशे गरुडाज्ञया ।
यदि प्रमादाद्दशति तस्मिन्न क्रमते विषम् ॥
૨૦. न तर्जति रुषा कंचिन्नीचमप्युपकारिणम् ।
परं तर्जयते दुष्टान् समन्तात्संगतान्मिथः ॥
૨૧. कोटिभिः पणते नित्यं राष्ट्रे तस्य वणिग्जनः ।
यक्षाश्चापि पणायन्ति तद्विभूतिं गृहे गृहे ॥
૨૨. सर्वोऽभिलषति श्रीमानिन्द्रियार्थोपसेवनम् ।
अभिलष्यत्यसौ योगी तेभ्य एव निवर्तनम् ॥
૨૩. लुम्पति प्रतिपक्षाणां स लक्ष्मीं बाणवृष्टिभिः ।
न लुप्यति मतिस्तस्य सकलेऽप्यर्थसंशये ॥
૨૪. अर्जते धर्ममेवैकमर्थं धर्मार्थमर्जति ।
अर्जयत्यूर्जिताँल्लोकान् स धर्मेणैव शाश्वतान् ॥
૨૫. सर्वस्य जायते मानः स्वहिताच्च प्रमाद्यति ।

वृद्धौ भजति चापथ्यं नरो येन विनश्यति ॥

२६. भजन्ति विपदस्तूर्णमतिक्रामन्ति संपदः ।
तान्मदान्नावतिष्ठन्ते ये मते न्यायवादिनाम् ॥

२७. प्राज्ञास्तेजस्विनः सम्यक्पश्यन्ति च वदन्ति च ।
तेऽवज्ञाता महाराज क्लाम्यन्ति विरमन्ति च ॥

२८. जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
जीवनाशा धनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥

२९. अहो खलभुजङ्गस्य विचित्रोऽयं वधक्रमः ।
अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥

३०. विधौ विध्यति सक्रोधे वर्म धर्मः शरीरिणाम् ।
स एव केवलं तस्मादस्माकं जायतां गतिः ॥

३१. विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥

प्रश्न - २ गुजरातीनुं संस्कृत करो.

१. જેનાથી સંસારનું ચક્ર ચાલે છે (**भ्रम्**) એ ઈશ્વરની શક્તિ છે.

२. તેની નિમકહરામીથી ગુસ્સે થયેલા વિષ્ણુદત્તે તેને તીવ્ર શબ્દોથી વિંધી નાખ્યો (**सम् + तक्ष्**).

३. તે સભામાં ઉતાવળથી ઉઠતા ઘણા રાજાઓની કંઠીઓ તેઓના એક બીજા સાથે અથડાવાથી તુટી (**त्रुट्**).

४. ક્ષમા ન કરે એવો સાપ શું લોહીની ઇચ્છાથી, જે મનુષ્ય તેને પગથી અડકે છે તેને કરડે છે (**दंश्**) ?

५. ઇક્ષ્વાકુ વંશના આચાર્ય વસિષ્ઠને પહેલું નમન કરી રામ પોતાના ભાઈઓને ભેટ્યા (**स्वञ्ज्**).

६. ઇન્દ્રજીત મરી જવાથી તેના કવેળાના મોતને લીધે શોકે રાવણને અગ્નિની માફક બાળ્યો (**भ्रस्ज्**).

७. જેનાથી હું જીવું છું તે લઇ લે તો, તું મારી જીંદગી લઇ લેવા યત્ન કરે છે (**यस्**).

८. દીવાની જ્યોતથી (આકર્ષયિલું) ખેંચાયેલું પતંગિયું એકદમ તેના પર પડ્યું અને મરી ગયું (**ऋ मृत्यु** ની દ્વિતીયા સાથે વાપરવું).

૯. તે હાથીને પાછા ફેરવવાનું ઈચ્છતા અજે તેને બાણ વડે વિંધ્યો (**व्यध्**).

૧૦. રાક્ષસોની સાથે લડાઈમાં રામે સેંકડો દુશ્મનોને તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી કાપ્યા (**व्रश्च्**).

૧૧. રામનો આત્મા સીતાના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલા શોકમાં ડુબ્યો (**मस्ज्**).

૧૨. જ્યારે દ્રૌપદી સિવાય યુધિષ્ઠિર પાસેથી બધું જીતાયું હતું, ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે તારી સ્ત્રી પાંચાલીની હોડ કર (**पण्**).

૧૩. પક્ષીએ છીનવી લીધેલું રત્ન મેળવવા મેં ઘણી મહેનત લીધી (**प्र + यस्**).

૧૪. જે મોટા જોડે શત્રુતા રાખે છે તે તરત મરે છે (**शद्**).

૧૫. હજારો અપરાધો મારાથી દરેક ક્ષણે કરાય છે, અરે ઈશ્વર ! તે સર્વે માફ કર (**क्षम्**).

૧૬. આ કન્યાની ન કહી શકાય તેવી શક્તિ ! કે ફક્ત સજીવ (**चित्**) વસ્તુઓજ નહિ, પણ નિર્જીવ વસ્તુઓ પણ તેની સેવા કરે છે ?

૧૭. તે પાસેની નદીના જળકણથી ઠંડો આ પવન બાગમાં અતિમુક્તવેલાને ધીમે કમ્પાવે છે (**धू**).

૧૮. જ્યારે અજે પોતાનો શંખ વગાડ્યો (**ध्मा**), ત્યારે તેના યોદ્ધાઓ જેઓ નાસી ગયા હતા, તેઓ પાછા આવ્યા અને તેના શત્રુઓના સૈન્યોને ઉંઘતા દીઠા..

वचने का दरिद्रता ? - વચનમાં દરિદ્રતા શા માટે દાખવવી ?

लोभेन बुद्धिश्चलति । - લોભથી બુદ્ધિ ચલાયમાન થાય છે.

हतमपि च हंत्येव मदन :। - કામદેવ હણેલાને પણ હણે છે.

પાઠ - ૨

પાંચમો અને આઠમો ગણ - વર્તમાનકાળ

પ્રત્યયો

૧. ગણના બીજા વિભાગના વર્તમાનકાળના પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો પહેલા વિભાગના વર્તમાનકાળના જેવા જ છે. પણ આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાં થોડોક ફેરફાર થાય છે.

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	(मि)	वस्	मस्
પુરુષ ૨	(सि)	थस्	थ
પુરુષ ૨	(ति)	तस्	अन्ति

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ए	वहे	महे
પુરુષ ૨	से	आथे	ध्वे
પુરુષ ૩	ते	आते	अते

નોંધ - ○ નિશાની કરેલા પ્રત્યયો વિકારક છે.

ભૂમિકા

૧. સંસ્કૃતમાં ક્રિયાપદના કાળ અને અર્થ મળીને દશ વિભાગ થાય છે. એમાંના ચાર-વર્તમાન, હ્યસ્તન ભૂતકાળ, આજ્ઞાર્થ અને વિધ્યર્થમાં ક્રિયાપદોના રૂપમાં વિશેષ ફેરફાર થાય છે. જેથી ક્રિયાપદોના દશ ગણવિભાગ કરવામાં આવે છે. આ ચાર વિભાગોને ગણકાર્ય વિશિષ્ટ અથવા વિશેષ કાળ અને અર્થ કહે છે.

૨. સંસ્કૃત વૈયાકરણોએ કરેલા દશ ગણ વિભાગ, ઉપલા વિભાગને અનુસરતી રીતે બે વિભાગમાં ગોઠવાઈ શકે. પહેલા વિભાગમાં પહેલો, ચોથો, છઠ્ઠો અને દશમો ગણ તથા બીજા વિભાગમાં બાકી રહેલાઓનો સમાવેશ થાય છે. પહેલા વર્ગનું સામાન્ય લક્ષણ એ છે કે તેમાં ધાતુઓને ગણની નિશાની લાગ્યા પછી જે રૂપ થાય છે તેનો અંત્યાક્ષર अ છે, બીજા વર્ગમાં તે નથી.

૩. બીજા વિભાગના ગણકાર્ય વિશિષ્ટ કાળમાં અમુક પ્રત્યય પહેલાં ધાતુ તથા ગણની નિશાનીઓમાં વિશેષ ફેરફાર થાય છે, જેથી પ્રત્યયોના બે ભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેમાં એકને વિકારક અને બીજાને અવિકારક કહેવામાં આવે છે.

૪. કેટલાક ધાતુઓના ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં જે આદેશ થાય છે તે કૌંસમાં ( ) આપેલા છે.

નિયમો

૧. પાંચમા ગણમાં **नु** અને આઠમા ગણમાં **उ** ગણકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં પ્રત્યયો લગાડતા પૂર્વે ધાતુઓને લગાડવામાં આવે છે.

દા. ત. **चि = चिनोति । तन् = तनुते ।**

૨. આ બંને ગણના ધાતુના અંગમાં અસંયુક્ત વ્યંજન પર **उ + वादि - मादि** પ્રત્યય = વિકલ્પે **उ** લોપાય.

દા. ત. **चि = चिन्वः / चिनुवः ।**

અપવાદ - **आप्** ધાતુના રૂપોમાં **उ** લોપાતો નથી.

દા. ત. **आप् = आप्नुवः / आप्नुमः ।**

૩. **मि** આદિ વિકારક પ્રત્યયો લાગતા અંત્ય **उ** નો ગુણ **ओ** થાય છે.

દા. ત. **चि = चिनोमि । तन् = तनोति ।**

૪. પાંચમા ગણમાં વ્યંજન અંતે હોય એવા ધાતુઓ પછી **नु** ના **उ** નો **उव्** થાય છે. આ **उव्** સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે જ થાય છે.

દા. ત. **आप् = आप्नुवन्ति ।**

૫. **कृ** (ગ. ૮) નું અંગ,

(A) વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **कर्** થાય.

દા. ત. **करोमि । करवाणि । अकरवम् ।**

(B) અવિકારક **वादि - मादि - यादि** પ્રત્યય પૂર્વે **कुर्** થાય.

દા. ત. **कुर्वः । कुर्मः । कुर्याम् ।**

(C) બાકીના અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **कुरु** થાય.

દા. ત. **कुरुथः । कुरुतः ।**

૬. ऋ કે र્ + न् + દંત્ય વ્યંજન = न્ નો ण् न થાય.
દા. ત. कृ = कुर्वन्ति ।

રૂપાખ્યાન

પાંચમો ગણ

चि - ઉ. એકઠું કરવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	चिनोमि	चिनुवः/चिन्वः	चिनुमः/चिन्मः
પુરુષ ૨	चिनोषि	चिनुथः	चिनुथ
પુરુષ ૩	चिनोति	चिनुतः	चिन्वन्ति

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	चिन्वे	चिनुवहे/चिन्वहे	चिनुमहे/चिन्महे
પુરુષ ૨	चिनुषे	चिन्वाथे	चिनुध्वे
પુરુષ ૩	चिनुते	चिन्वाते	चिन्वते

आप् - ૫. મેળવવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	आप्नोमि	आप्नुवः	आप्नुमः
પુરુષ ૨	आप्नोषि	आप्नुथः	आप्नुथ
પુરુષ ૩	आप्नोति	आप्नुतः	आप्नुवन्ति

આઠમો ગણ

कृ- ઉ. કરવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	करोमि	कुर्वः	कुर्मः

પુરુષ ૨	**करोषि**	**कुरुथः**	**कुरुथ**
પુરુષ ૩	**करोति**	**कुरुतः**	**कुर्वन्ति**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**कुर्वे**	**कुर्वहे**	**कुर्महे**
પુરુષ ૨	**कुरुषे**	**कुर्वाथे**	**कुरुध्वे**
પુરુષ ૩	**कुरुते**	**कुर्वाते**	**कुर्वते**

तन् – ૩. તાણીને લાંબું કરવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**तनोमि**	**तनुवः/तन्वः**	**तनुमः/तन्मः**
પુરુષ ૨	**तनोषि**	**तनुथः**	**तनुथ**
પુરુષ ૩	**तनोति**	**तनुतः**	**तन्वन्ति**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**तन्वे**	**तनुवहे/तन्वहे**	**तनुमहे/तन्महे**
પુરુષ ૨	**तनुषे**	**तन्वाथे**	**तनुध्वे**
પુરુષ ૩	**तनुते**	**तन्वाते**	**तन्वते**

ધાતુઓ

ચોથો ગણ

दू - આ. દુઃખિત થવું, દુઃખ પામવું

પાંચમો ગણ

अश् - આ. મેળવવું, ભોગવવું, વ્યાપવું
आप् - ૫. મેળવવું
चि - ૩. એકઠું કરવું,
वि + चि - શોધવું,
सम् + चि - ભેગું કરવું
दु - ૫. દુઃખ દેવું, પજવવું, ચીડવવું
धु - ૫., **धू** - ૩. ધ્રુજવવું, હલાવવું.
धृष् - ૫. હિમ્મત કરવી, હોડ બકવી
वृ - ૩. ઢાંકવું,
अप + आ + वृ - ઉઘાડવું,
वि + वृ - ચોક્ખું સમજાવવું, કહી દેખાડવું,

सम् + वृ - બંધ કરવું,
आ + वृ - કાબુ રાખવો, દાબ રાખવો
शक् - પું. શક્તિમાન થવું, શકવું
श्रु (शृ) - ૫. સાંભળવું
साध् - ૫. સાધવું, પાર પાડવું
सु - ઉ. સોમરસ કાઢવો

છઠ્ઠો ગણ

सू - ૫. હડસેલવું, આગળ ચલાવવું

આઠમો ગણ

कृ - ઉ. કરવું,
वशी + कृ - વશ કરવું, જીતવું,
अङ्गी + कृ - અંગીકાર કરવું, કબુલ કરવું,
आविस् + कृ - ઉઘાડું કરવું, ખુલ્લુ કરવું,
तिरस् + कृ - ધિક્કારવું,
प्रति + कृ - સામા થવું, બદલો લેવો, વેર લેવું
तन् - ઉ. તાણવું, પાથરવું, યજ્ઞ કરવો,
प्र + तन् - પાથરવું
वन् - આ. માગવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अध्वर्यु - બલિદાન તૈયાર કરી અગ્નિમાં હોમનાર યાજ્ઞિક, ગોર
अरण्यवास - (**अरण्य** - ન. વન + **वास** - પું. રહેઠાણ) વનમાં રહેઠાણ
चित्रालाप - (**चित्र** - તરેહ તરેહનું, વિવિધ + **आलाप** - પું. વાત) વિવિધ વિષયની વાતચીત.
जगन्नायक - (**जगत्** - ન. જગત, વિશ્વ + **नायक** - પું. ધણી) વિશ્વનો ધણી.
तुरग - ઘોડો
यज्ञ - યજ્ઞ, જગન
संग्राम - યુદ્ધ
स्यन्दन - રથ

સ્ત્રીલિંગ

आराधना - આરાધના, પૂજા
विभूति - શક્તિ, મોટાઈ
सत्कृति - પુણ્ય કર્મ, રૂડું કામ

નપુંસકલિંગ

चर्मचक्षुस् - (**चर्मन्** - ન. ચામડું, ચામડી + **चक्षुस्** - ન. આંખ) ચામડાની આંખ, શારીરિક દૃષ્ટિ
दयालुत्व - દયાભાવ, માયાળુપણું
दुरुक्त - અનુચિત વચન, સારી રીતે નહિ બોલેલા શબ્દો, દુર્ભાષણ
द्वार - બારણું
राजकुल - (**राजन्** - પું. + **कुल** - ન. ઘર, મહેલ) રાજમહેલ
संसारसुख - (**संसार** - પું. દુનિયામાં હોવું તે + **सुख** - ન.) દુનિયાની સ્થિતિનું સુખ

વિશેષણ

कार्य - કરવા લાયક, કરવા યોગ્ય

दीन - ગરીબ, દરિદ્રી, દુઃખી
दुःखपीडित - દુઃખથી પીડાયેલું
दुरप - મેળવવું મુશ્કેલ પડે એવું
द्वाःस्थ - બારણે ઉભેલું, દ્વારપાળ
पुण्यकृत् - (**पुण्य** - ન. પુણ્ય + **कृ** - કરવું) પુણ્ય કરનાર
श्रुतिमनोहर - (**श्रुति** - સ્ત્રી. કાન + **मनोहर** - વિશે. રમણીય) કાનને રમણીય લાગે એવું
सोमवंशविभूषण - (**सोम** - પું. ચંદ્ર) ચંદ્ર વંશને શોભાવનાર, ચંદ્રવંશનો અલંકાર
हृदयमर्मच्छिद् - (**हृदय** - ન. હૈયું + **मर्मन्** ન. જેમાં મારવાથી જીવ જાય એવા ભાગો, મર્મસ્થાન + **छिद्** - કાપવું) હૃદયના મર્મસ્થાનને છેદનારું.

અવ્યય

अन्यथा - નહી તો, બીજી રીતે
प्रत्यहम् - (**प्रति** - દરેક + **अहन्** - ન. દિવસ) દરરોજ
स्वयम् - પોતે, જાતે

ક્રિયાવિશેષણ

वारंवारम् - વારેવારે, વારંવાર

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

કંજુસ માણસ - **कदर्य**
મનની લાગણી - **मनोधर्म**
મૂળ વિચાર - **नय**
વિચાર - **संकल्प**

સ્ત્રીલિંગ

મનની લાગણી - **इन्द्रियवृत्ति**
યાત્રા - **यात्रा**
વિચાર - **बुद्धि**
હલકાઇ - **लघुता**

નપુંસકલિંગ

દરવાજો - **द्वार**
મતલબ - **कार्य**
મનની લાગણી - **इन्द्रिय**
મૂળ વિચાર - **तत्त्व**
સહેલાઇ - **सौकर्य**

વિશેષણ

જાડી - **स्थूल, विपुल**
પાપી - **पाप**
પોતાનું - **स्वीय**
શિક્ષક - **अध्यापक**
સમજુ - **दूरदर्शिन्, चतुर**

અવ્યય

કારણ કે - **यतः, हि**
દરવરસ - **प्रतिसंवत्सरम्** (કિ.વિ.)

ક્રિયાવિશેષણ

વારંવાર - **अनिशम्**

વિશેષ

લડવાને માટે - युद्धाय/युद्धे/योद्धुम्

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ संस्कृतनुं गुજરાती કરો.

૧. यज्ञेषु सोमं सुन्वतेऽध्वर्यवः ।
૨. प्रत्यहं प्रातरुत्थायोपवनं च गत्वा पुष्पाण्यवचिनोमि ।
૩. महात्मनां यशांसि दिक्षु प्रतन्वन्ति कवयः ।
૪. दुःखपीडितामपि मां हृदयमर्मच्छिद्भिर्वचनैः किं पुनर्दुनोषि ।
૫. द्वाःस्थौ पुरुषौ राजकुलस्य द्वारमपावृण्वाते ।
૬. पुण्यकृतः स्वेषां सुचरितानां फलं स्वर्गलोकेऽश्नुवते ।
૭. आर्याः संसारसुखानि त्यक्त्वा किमर्थमरण्यवासमङ्गीकुरुध्वे ।
૮. श्रुतिमनोहरांश्चित्रालापाञ्शृण्मः ।
૯. आकाशं मेघा वृण्वते ।
૧૦. हे जगन्नायक न वयं चर्मचक्षुषा तव विभूतिमुपवीक्षितुं शक्नुमः ।
૧૧. यत्त्वं कुरुषे तदन्यथा विधातुं कः शक्नोति ।
૧૨. केनापि रक्षसा हृतमस्माकं तुरगं वयं विचिनुम : ।
૧૩. वारंवारमीश्वरस्याराधनां साधवः कुर्वन्ति ।
૧૪. सत्कृतिर्मनुष्यस्य कीर्तिं सर्वेषु देशेषु तनोति ।
૧૫. दुरापमपि लोकेऽस्मिन् यद्यद्वस्त्वभिवाञ्छति ।
तत्तदाप्नोति मेधावी तस्मात्कार्यः समुद्यमः ॥
૧૬. न दुनोति दयालुत्वाद्वचसा कंचिदप्यसौ ।
दुरुक्तैरपि दीनानां मनस्तस्य न दूयते ॥
૧૭. सोमं सुनोति यज्ञेषु सोमवंशविभूषणः ।
पुरः सुवति संग्रामे स्यन्दनं स्वयमेव सः ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું संस्कृत કરો.

૧. તમે તમારી મનની લાગણીઓને વશ કરવાને શક્તિમાન નથી (शक्).

૨. અમે દર વર્ષે કાશીની જાત્રાઓ કરીએ છીએ (**कृ**).

૩. ચાતક પાણી માગે છે (**वन्**) પણ તે પામતું નથી (**आप्**).

૪. હું શું કહું છું તે તું સાંભળે છે (**श्रु**) ?

૫. હું તે વિચાર કહી દેખાડતો નથી (**वि + वृ**), કારણ કે તે પાપી છે.

૬. મહેલના દરવાજા હું બંધ કરું છું (**सम् + वृ**).

૭. તે બે શિક્ષકો પોતાના શિષ્યોને ન્યાયના મૂળ વિચારો સમજાવે છે (**वि + वृ**).

૮. આમ કરવામાં માત્ર તમે તમારી પોતાની હલકાઈ ઉઘાડી પાડો છો (**आविस् + कृ**).

૯. કંજુસો પૈસો સંઘરી મૂકે છે (**सम् + चि**).

૧૦. સમજુ માણસો પોતાના મતલબો સહેલાઈથી પાર પાડે છે (**साध्**).

૧૧. મેં એક પશુ જોયું, તેને જાડી પૂંછડી છે જેને તે વારંવાર હલાવે છે (**धु**).

कुपुत्रेण कुलं नष्टं । - કુપુત્રથી કુળનો નાશ થાય છે.

मुच्यन्ते नैव कर्मणा । - કર્મ કોઈને મૂકતું નથી.

दोषान् गृह्णंति दुर्जनाः । - દુર્જનો દોષને જ ગ્રહણ કરે છે.

हतं सैन्यमनायकं । - નાયક વિનાનું સૈન્ય હણાય છે.

लोभः सर्वार्थबाधकः । - સર્વ અર્થનો બાધ કરનાર લોભ છે.

પાઠ - ૩

પાંચમો અને આઠમો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ

પ્રત્યયો

૧. પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો પહેલા વિભાગમાં છે તે જ છે. આત્મનેપદના પ્રત્યયોમાં થોડોક ફેરફાર થાય છે.

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	(अम्)	व	म
પુરુષ ૨	(स्)	तम्	त
પુરુષ ૩	(त्)	ताम्	अन्

નોંધ - ○ નિશાની કરેલા પ્રત્યયો વિકારક છે.

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	इ	वहि	महि
પુરુષ ૨	थास्	आथाम्	ध्वम्
પુરુષ ૩	त	आताम्	अत

નિયમ - મુદત બતાવનાર નામને બીજી વિભક્તિમાં મૂકવામાં આવે છે.

રૂપાખ્યાન

પાંચમો ગણ

अश् - આ. વ્યાપવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	आश्नुवि	आश्नुवहि	आश्नुमहि
પુરુષ ૨	आश्नुथाः	आश्नुवाथाम्	आश्नुध्वम्
પુરુષ ૩	आश्नुत	आश्नुवाताम्	आश्नुवत

चि - ઉ. ભેગું કરવું

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન

પુરુષ ૧	अचिन्वि	अचिनुवहि / अचिन्वहि	अचिनुमहि / अचिन्महि
પુરુષ ૨	अचिनुथाः	अचिन्वाथाम्	अचिनुध्वम्
પુરુષ ૩	अचिनुत	अचिन्वाताम्	अचिन्वत

आप्- ૫. મેળવવું.

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	आप्नवम्	आप्नुव	आप्नुम
પુરુષ ૨	आप्नोः	आप्नुतम्	आप्नुत
પુરુષ ૩	आप्नोत्	आप्नुताम्	आप्नुवन्

આઠમો ગણ

तन्- ૩. તાણીને લાંબુ કરવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अतनवम्	अतनुव / अतन्व	अतनुम / अतन्म
પુરુષ ૨	अतनोः	अतनुतम्	अतनुत
પુરુષ ૩	अतनोत्	अतनुताम्	अतन्वन्

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अतन्वि	अतनुवहि/अतन्वहि	अतनुमहि/अतन्महि
પુરુષ ૨	अतनुथाः	अतन्वाथाम्	अतनुध्वम्
પુરુષ ૩	अतनुत	अतन्वाताम्	अतन्वत
कृ (૩.) પ્ર. પુ. પરસ્મૈ.	अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म
પ્ર. પુ. આત્મને.	अकुर्वि	अकुर्वहि	अकुर्महि

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

अभि + गम् - ૫. હુમલો કરવો

પાંચમો ગણ

हि - ૫. જવું,

प्र + हि - મોકલવું

આઠમો ગણ

क्षण् (क्षिण्) - ૫. ઘાયલ કરવું

નામ (A-સંસ્કૃત ગુજરાતી)

પુંલિંગ

रामादि - (**राम** - પું. વિશેષ નામ + **आदि** - આરંભ) રામ અને બીજાઓ, રામ વગેરે

संजय - વિશેષ નામ

होतृ - હોમ કરનાર, યાજ્ઞિક, ગોર

સ્ત્રીલિંગ

भवितव्यता - નસીબ, પ્રારબ્ધ

वृत्ति - ગુજરાન, આજીવિકા

નપુંસકલિંગ

अशन - ખાવું તે, ભોજન

कुरुक्षेत्र - કુરુઓ લડ્યા તે જગ્યાનું નામ

साहाय्य- મદદ

વિશેષણ

अन्विष्यत् - (**अनु** + **इष्** - ગ.૪, ૫૨. નું વ.કૃ) શોધતું, શોધતાં

ईदृश - આવું

उपालभ्य - ઠકપા લાયક, દોષપાત્ર

निबिड - ફાટચીરા વગરનું, ઘાડું

फलमूलादि - (**मूल** - કન્દ) ફળ, મૂળ વગેરે

मामक - મારું

वृद्ध - ઘરડું

समीहित - જે ઇચ્છેલું હોય તે

અવ્યય

वै - પાદપૂરણ માટે વાપરેલો શબ્દ

हे - અરે ! (સંબોધનાર્થ અવ્યય)

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

ઇચ્છા - **काम**

બભ્રુવાહન - **बभ्रुवाहन** (અર્જુનનો પુત્ર, પાંડવ)

લોભ - **लोभ**

શિક્ષા - **दण्ड**

હિલચાલ - **व्यापार**

સ્ત્રીલિંગ

સરયૂ - **सरयू** (અયોધ્યા પાસેની નદી)

નપુંસકલિંગ

કિલ્લો - **दुर्ग**

સુખ - **सुख**

વિશેષણ

ખોવાયેલું - **नष्ट** (**नष्** નું કર્મ. ભૂ. કૃ.)

નિત્ય - **शाश्वत**

બીજું - **अपर** (સર્વ.)

મરાયું - **हत** (કર્મ. ભૂ. કૃ.)

અવ્યય

તપાસવા - **निरूपयितुम्** (**नि** + **रुप्** , ગ. ૧૦ નું હેત્વર્થ કૃ.)

હજુ સુધી - **अद्यापि**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. देवा वै यज्ञमतन्वत तांस्तन्वानानसुरा अभ्यगच्छन् ।
૨. हे संजय ! कुरुक्षेत्रे मामकाः पाण्डवाश्च किमकुर्वत तत्कथय ।
૩. रामादीनानेतुं दूतानयोध्यां प्राहिणोज्जनकः ।
૪. एकस्मिन्निबिडेऽरण्ये वसन्फलमूलादीनामशनेन वृत्तिमकुर्वि ।
૫. कथय नो याः कथा वृद्धेभ्यस्त्वमशृणोः ।
૬. रामं युद्धेऽधृष्णुवन्राक्षसाः ।
૭. उद्यमं कुर्वन्नपि फलं नैवाप्नवं तस्माद्धवितव्यतैवात्रोपालभ्या ।
૮. ईदृशैः कर्मभिर्महत्पुण्यं त्वं समचिनुथाः ।
૯. भो भो अध्वर्यवः सोमं यूयमसुनुध्वं न वेति पृच्छति होता ।
૧૦. रामलक्ष्मणौ सीतामरण्येऽन्विष्यन्तौ महान्तं कालं समीहितं नैवाश्नुवाताम् ।
૧૧. आपतिता आपदः प्रत्यकुर्म भवतां साहाय्येन ।

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. રાજાના દુશ્મનોએ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા હિમ્મત કરી (**धृष्**).
૨. દશરથે સરયૂના કિનારાઓ ઉપર યજ્ઞ કર્યો (**तन्**).
૩. શત્રુની હિલચાલ તપાસવાને રાજાના પ્રધાનોએ મને મોકલ્યો (**प्र + हि**).
૪. અમે તે કિલ્લાના દરવાજા ઉઘાડ્યા (**अप + आ + वृ**).
૫. તેં જે કર્યું (**कृ**) તેથી તારા મિત્રોને હજી દુઃખ થાય છે (**दु**).
૬. પર્વતના શિખર સુધી હું ચઢી શક્યો નહિ (**शक्**).
૭. જે પુસ્તકો ખોવાયેલા હતા તે તમે ક્યાં શોધ્યા (**वि + चि**) ?
૮. ગઈ કાલે બાગમાં બે છોકરીઓએ પોતાને માટે ફુલો ચુંટ્યા (**अव + चि**).
૯. તેઓએ યત્નથી ઇચ્છાઓ, ગુસ્સો અને લોભ દબાવ્યો (**आ + वृ**), અને બ્રહ્મનું ધ્યાન કરતાં મોક્ષ મેળવ્યો (**आप्**).
૧૦. બભ્રુવાહને તીરવડે અર્જુનને છાતીમાં ઘાયલ કર્યો (**क्षण्** અથવા **क्षिण्**).
૧૧. તે લડાઈમાં યોદ્ધાઓના ઘોડાઓ મરાયા, પણ તેઓએ બીજા મેળવ્યા (**आप्**) અને ફરીથી લડ્યા.
૧૨. તેં અને રામે પાપ કર્યું (**कृ**) તેને માટે તમે બન્ને શિક્ષા પાત્ર છો.

પાઠ - ૪

પાંચમો અને આઠમો ગણ - આજ્ઞાર્થ અને વિધ્યર્થ

પ્રત્યયો

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	आनि	आव	आम
પુરુષ ૨	हि	तम्	त
પુરુષ ૩	तु	ताम्	अन्तु

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ऐ	आवहै	आमहै
પુરુષ ૨	स्व	आथाम्	ध्वम्
પુરુષ ૩	ताम्	आताम्	अताम्

વિધ્યર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	याम्	याव	याव
પુરુષ ૨	या :	यातम्	यात
પુરુષ ૩	यात्	याताम्	युः

નોંધ - [ ] નિશાનીવાળા પ્રત્યયો વિકારક છે.

વિધ્યર્થ - આત્મનેપદ

વિધ્યર્થ આત્મનેપદ પ્રત્યયો ગણોના પહેલા વિભાગના આત્મનેપદના જેવા જ છે.

નિયમો

૧. પાંચમા ગણમાં જ્યારે ધાતુને છેડે સ્વર હોય ત્યારે અને આઠમા ગણમાં બધે

આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.નો **हि** લોપાય છે.

૨. હ્યસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યયોની પૂર્વે **या** મૂકવાથી વિધ્યર્થના પ્રત્યયો થાય છે અને તૃ.પુ.બ.વ. નો પ્રત્યય **युस्** છે.

રૂપાખ્યાન

પાંચમો ગણ

सु - ઉ. સોમરસ કાઢવો.

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**सुनवानि**	**सुनवाव**	**सुनवाम**
પુરુષ ૨	**सुनु**	**सुनुतम्**	**सुनुत**
પુરુષ ૩	**सुनोतु**	**सुनुताम्**	**सुन्वन्तु**

आप् - ૫. મેળવવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**आप्नवानि**	**आप्नवाव**	**आप्नवाम**
પુરુષ ૨	**आप्नुहि**	**आप्नुतम्**	**आप्नुत**
પુરુષ ૩	**आप्नोतु**	**आप्नुताम्**	**आप्नुवन्तु**

चि - ઉ. ભેગું કરવું

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**चिनवै**	**चिनवावहै**	**चिनवामहै**
પુરુષ ૨	**चिनुष्व**	**चिन्वाथाम्**	**चिनुध्वम्**
પુરુષ ૩	**चिनुताम्**	**चिन्वाताम्**	**चिन्वताम्**

अश् - આ. વ્યાપવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન

પુરુષ ૧	अश्नवै	अश्नवावहै	अश्नवामहै
પુરુષ ૨	अश्नुष्व	अश्नुवाथाम्	अश्नुध्वम्
પુરુષ ૩	अश्नुताम्	अश्नुवाताम्	अश्नुवताम्

चि - ઉ. એકઠું કરવું

વિધ્યર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	चिनुयाम्	चिनुयाव	चिनुयाम
પુરુષ ૨	चिनुयाः	चिनुयातम्	चिनुयात
પુરુષ ૩	चिनुयात्	चिनुयाताम्	चिनुयुः

વિધ્યર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	चिन्वीय	चिन्वीवहि	चिन्वीमहि
પુરુષ ૨	चिन्वीथाः	चिन्वीयाथाम्	चिन्वीध्वम्
પુરુષ ૩	चिन्वीत	चिन्वीयाताम्	चिन्वीरन्

વિધ્યર્થ

अश् - આ. વ્યાપવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अश्नुवीय	अश्नुवीवहि	अश्नुवीमहि
પુરુષ ૨	अश्नुवीथाः	अश्नुवीयाथाम्	अश्नुवीध्वम्
પુરુષ ૩	अश्नुवीत	अश्नुवीयाताम्	अश्नुवीरन्

આઠમો ગણ

कृ - ઉ. કરવું

कृ (ઉ.) ➔ આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ. પ્ર.પુ. એ.વ. **करवाणि**
આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ. દ્વિ.પુ.એ.વ. **कुरु**
આજ્ઞાર્થ આત્મને. પ્ર.પુ.એ.વ. **करवै**

વિધ્યર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**कुर्याम्**	**कुर्याव**	**कुर्याम**
પુરુષ ૨	**कुर्याः**	**कुर्यातम्**	**कुर्यात**
પુરુષ ૩	**कुर्यात्**	**कुर्याताम्**	**कुर्युः**

વિધ્યર્થ આત્મનેપદ પ્ર.પુ. એ.વ. **कुर्वीय**

तन् - ઉ. તાણીને લાંબુ કરવું

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**तनवानि**	**तनवाव**	**तनवाम**
પુરુષ ૨	**तनु**	**तनुतम्**	**तनुत**

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**तनवै**	**तनवावहै**	**तनवामहै**
પુરુષ ૨	**तनुष्व**	**तन्वाथाम्**	**तनुध्वम्**
	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
વિધ્યર્થ પરસ્મૈ. પ્ર.પુ.	**तनुयाम्**	**तनुयाव**	**तनुयाम**
વિધ્યર્થ આત્મને. પ્ર.પુ.	**तन्वीय**	**तन्वीवहि**	**तन्वीमहि**

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

प्रति + ईक्ष् - આ. સંભાળ લેવી, દરકાર કરવી, રાહ જોવી, જોવું

उद् + क्रथ् - પ. ઉકાળવું

ज्वल् - પ. બાળવું

लङ्घ् - ઉ. જવું (ગ.૧૦),

उद् + लङ्घ् - તોડવું, ઉલ્લંઘન કરવું

પાંચમો ગણ

सम् + स्तृ - ઉ. ઢાંકવું, પાથરવું

છઠ્ઠો ગણ

आ + दिश् - ઉ. ફરમાવવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

અનુરાગ - પ્રીતિ, મહેરબાની
આલાપ - વાતચીત
ઋત્વિજ્ - યાજ્ઞિક, ગોર
ચારુદત્ત - વિશેષ નામ
દુઃખસંતાપ - (**દુઃખ** - ન. દુઃખ + **સંતાપ** - પું. તાપ) દુઃખનો તાપ, શોક, પીડા
પૂર્વાહ્ણ - દિવસનો પહેલો ભાગ
યજમાન - યજ્ઞ કરનાર
યૂપ - યજ્ઞમાં પશુને બાંધવાનો ખીલો
વધસ્તમ્ભ - (**વધ** - પું. મારી નાખવું + **સ્તમ્ભ** - પું. થાંભલો) ફાંસી દેવાનો થાંભલો
વસન્તસેનાઘાતક - (**વસન્તસેના** - સ્ત્રીનું નામ + **ઘાતક** - પું. મારી નાખનાર) વસન્તસેનાનો ઘાત કરનાર
સહાય - મદદગાર, સોબતી

સ્ત્રીલિંગ

ક્ષિતિ - પૃથ્વી
પ્રવૃત્ત્યુપલબ્ધિ - (**પ્રવૃત્તિ** - ખબર અંતર + **ઉપલબ્ધિ** - પ્રાપ્તિ) ખબર અંતરની પ્રાપ્તિ
શુશ્રૂષા - ચાકરી, સેવા

નપુંસકલિંગ

કાર્પણ્ય - નીચપણું
શ્વઃકાર્ય - કાલનું કામ
સુત્યાદિન - (**સુત્યા** - સ્ત્રી.) સોમ યજ્ઞમાં સોમરસ પીવાનો દિવસ

વિશેષણ

અપરાહ્ણિક - પાછલા પહોરને લગતું, ઉતરતા દિવસને લગતું
ઉપેત - (**ઉપ** + **ઇ** નું કર્મ. ભૂ. કૃ.) જોડાયેલું, યુક્ત
એતાદૃશ - આવા પ્રકારનું, આવું
કાષ્ઠલોષ્ટસમ - (**કાષ્ઠ** - ન. લાકડું + **લોષ્ટ** - પું.ન. માટીનું ઢેકું + **સમ** - જેવું) લાકડા અને માટીના ઢેફા જેવું
ખાદિર - ખેરના લાકડાનું
દુસ્તર - ઓળંગાય નહીં એવું, અલંઘ્ય
પ્રસન્ન - (**પ્ર** + **સદ્** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) ખુશ થયેલું
વિમુખ - આડુ મુખ કરનાર
સ્વર્ગકામ - સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળો

અવ્યય

અમુત્ર - પરલોકમાં
કથંનામ - ખરેખર, કેમ

ક્રિયાવિશેષણ

તદ્ - તેથી
યાવજ્જીવેન - જીવનપર્યંત
શનૈસ્ - ધીમે ધીમે

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

નળ - **नल** (એક રાજા)

રસ - **रस**

શેત્રંજી - **कुथ**

સોમયાગ - **सोमयाग**

સ્ત્રીલિંગ

જમીન - **भूमि**

નપુંસકલિંગ

કેળવણી - **अध्ययन, विनयन**

વિશેષણ

કૃપાશીળ - **स्निग्ध** (**स्निह्** નું કર્મ. ભૂ. કૃ.), **सस्नेह**

નિરપરાધી - **अनपकारिन्**

નબળું - **दुर्बल**

અવ્યય

તરફ - **प्रति** (એની સાથે દ્વિતીયા વિભક્તિ વપરાય છે.)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃત ગુજરાતી કરો.

૧. खादिरं यूपं कुर्वीत स्वर्गकामः खादिरेणैव वै यूपेन देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानः खादिरेण यूपेन स्वर्गं लोकं जयति ।

૨. दुःखसंतापेन पच्यन्त इव मेऽङ्गान्युत्कथ्यत इव हृदयं प्लुष्यत इव दृष्टिर्ज्वलतीव शरीरम् । अत्र यत्प्राप्तकालं तत्करोतु भवान् ।

૩. वत्स ! प्रसन्नोऽस्मि ते कथय किं ते प्रियं करवाणि ।

૪. हे ऋत्विजोऽद्य सुत्यादिने सोमं सुनुध्वम् ।

૫. कथं नाम प्रभोरादेशमुल्लङ्घयितुं शक्नुयाम् ।

૬. एतैरलापैरात्मनः कार्पण्यं मापावृणुध्व ।

૭. राजन्यनुरागमाविष्कुर्वतां जना यतस्तेषां संकटानि नश्येयुः ।

૮. आत्मनः पुत्राणां प्रवृत्त्युपलब्धये दासं श्रीनगरं प्रहिणु ।

૯. राजन्प्रीताः स्मः शुश्रूषया तवैतया तस्मात्सर्वैर्गुणैरुपेतं पुत्रमवाप्नुहि ।

૧૦. शृणुत रे पौराः । अयं वसन्तसेनाघातकश्चारुदत्तो वधस्तम्भं नीयते तद्यदीदृशं कर्म केऽपि कुर्वीरन्दण्डमप्येतादृशं प्राप्नुयुः ।

૧૧. मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ ।

विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥

१२. तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं संचिनुयाच्छनैः ।
धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

१३. पूर्वे वयसि तत्कुर्याद्येन वृद्धः सुखं वसेत् ।
यावज्जीवेन तत्कुर्याद्येनामुत्र सुखं वसेत् ॥

१४. *श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ।*
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. ચાકર જમીનને શેત્રંજીઓથી ઢાંકે (**स्तृ**).

૨. બ્રાહ્મણો જગતમાં ભમે અને નળને શોધે (**वि + चि**).

૩. જો તે મને ફરમાવે તો હું તે કરું (**कृ**).

૪. તમારા શત્રુનો તિરસ્કાર ન કરો (**तिरस् + कृ**) કારણ કે તે બળવાન છે.

૫. નબળા પુરુષોએ, જો તે ડાહ્યા હોય તો જબરા માણસ સામે હિમ્મત કરવી નહિ (**धृष्**).

૬. સોમયજ્ઞમાં ગોરલોકોએ સોમ છોડવાનો રસ કાઢવો જોઈએ (**सु**).

૭. તે શું કહે છે તે સાંભળ (**श्रु**), તે કહે છે કે તું મૂર્ખ છે.

૮. હું ઈચ્છું છું કે તમે તમારા છોકરાને ભણવા માટે ઈંગ્લાંડ મોકલશો (**प्र + हि**).

૯. જ્યાં સુધી એ આપણા ઉપર કૃપાશીળ છે ત્યાં સુધી આપણે આપણા કામ પાર પાડીએ (**साध्**).

૧૦. પેલા નિર્દોષ પક્ષીઓને પજવો નહિ (**दु**).

पराधीनं वृथा जन्म । - પરાધીન જન્મ વૃથા છે.

ज्ञानं भारः क्रियां विना । - ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન ભારભૂત છે.

પાઠ - ૫

નવમો ગણ - વર્તમાન કાળ અને આજ્ઞાર્થ

પ્રત્યયો

૧. પાઠ નંબર ૨,૩ અને ૪ માં આપેલા પ્રત્યયો જ અહીં લાગુ પડે છે.

નિયમો

૧. આ ગણમાં વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **ની**,
સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **ન્** અને
બાકીના પ્રત્યય પૂર્વે **ના** લાગે છે.
દા.ત. **ક્રી** (ઉ.) = **ક્રીણાતિ / ક્રીણીતઃ / ક્રીણન્તિ ।**

૨. વ્યંજનાંત ધાતુમાં આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.માં **નીહિ** ના બદલે **આન** લાગે છે.
દા.ત. **મુષ્ = મુષાણ ।**

૩. **લી, લૂ, ધૂ, પૂ** અને દીર્ઘ **ઋ** કારાંત ધાતુમાં સ્વર હ્રસ્વ થાય છે
દા.ત. **લૂ = લુનાતિ । ગૃ = ગૃણાતિ ।**

૪. ધાતુની વચ્ચે રહેલો અનુનાસિક લોપાય છે.
દા.ત. **ગ્રન્થ = ગ્રથ્નાતિ । બન્ધ્ = બધ્નાતિ ।**

૫. વિસર્ગ + **શ્, ષ્, સ્** + અઘોષ = વિકલ્પે વિસર્ગ લોપાય.
દા.ત. **શિરોભિઃ + સ્તૃણાતિ = શિરોભિ સ્તૃણાતિ / શિરોભિઃ સ્તૃણાતિ / શિરોભિસ્તૃણાતિ ।**

૬. **ક્ષુભ્** ધાતુમાં ગણની નિશાની ન્ નો ણ્ થતો નથી.

૭. **યુવન્** શબ્દના રૂપ અનિયમિત છે (જુઓ પાઠ-૧૬)

રૂપાખ્યાન

ક્રી - ઉ. વેચાતું લેવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ક્રિણામિ	ક્રીણીવઃ	ક્રીણીમઃ

પુરુષ ૨	क्रीणासि	क्रीणीथः	क्रीणीथ
પુરુષ ૩	क्रीणाति	क्रीणीतः	क्रीणन्ति

વર્તમાનકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	क्रीणे	क्रीणीवहे	क्रीणीमहे
પુરુષ ૨	क्रीणीषे	क्रीणाथे	क्रीणीध्वे
પુરુષ ૩	क्रीणीते	क्रीणाते	क्रीणते

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	क्रीणानि	क्रीणाव	क्रीणाम
પુરુષ ૨	क्रीणीहि	क्रीणीतम्	क्रीणीत
પુરુષ ૩	क्रीणातु	क्रीणीताम्	क्रीणन्तु

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	क्रीणै	क्रीणावहै	क्रीणामहै
પુરુષ ૨	क्रीणीष्व	क्रीणाथाम्	क्रीणीध्वम्
પુરુષ ૩	क्रीणीताम्	क्रीणाताम्	क्रीणताम्

मुष् - ૫. ચોરવું

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	मुष्णानि	मुष्णाव	मुष्णाम
પુરુષ ૨	मुषाण	मुष्णीतम्	मुष्णीत
પુરુષ ૩	मुष्णातु	मुष्णीताम्	मुष्णन्तु

धातुओ

પહેલો ગણ

धू - ૬. ધ્રૂજાવવું

स्तम्भ् - ગ.૧, આ. ચોંટી જવું, વળે નહીં એવું થવું, મગરૂર થવું (ગ.૫,૫૨.)

ચોથો ગણ

ली - આ. વળગવું, જોરથી વળગી રહેવું, લીન અથવા ગરક થવું.

પાંચમો ગણ

कृ - ઉ. મારવું

स्तृ - ઉ. ઢાંકવું, પાથરવું, વિખેરવું

છઠ્ઠો ગણ

गृ - પ. ગળવું,

सम् + गृ - આ. વચન આપવું

નવમો ગણ

अश् - પ. ખાવું

क्री - ઉ. ખરીદવું

कृ - ઉ. મારવું

क्लिश् - પ. રીબવું, દુઃખ દેવું

क्षुभ् - પ. આકુળ વ્યાકુળ કરવું

ग्रन्थ् - પ. ગૂંથવું, એકઠું કરવું

ग्रह (गृह) - ઉ. લેવું,

नि + ग्रह - કબજે કરવું

सम् + गृ - પ. બોલવું

जृ - પ. ઘરડું થવું, ઘસાઈ જવું

ज्ञा (जा) - ઉ. જાણવું,

अनु + ज्ञा - રજા આપવી.

दृ - પ. ફાડવું

धू - ઉ. હલાવવું

पुष् - પ. પાળવું

पू - ઉ. પવિત્ર કરવું

प्री - ઉ. પ્રેમ રાખવો, ખુશ કરવું

पॄ - પ. ભરવું

प्लुष् - પ. બળવું

बन्ध् - પ. બાંધવું

मी - ઉ. નાશ કરવું

मुष् - પ. ચોરવું

ली - પ. ઓળંગવું,

वि + ली - ઓગળી જવું

लू - ઉ. કાપવું

वृ - ઉ. પસંદ કરવું

श्री - ઉ. રાંધવું

स्तम्भ् - પ. અટકાવવું અથવા ગર્વિષ્ટ થવું.

आ + स्तृ - ઉ. ઢાંકવું, પાથરવું

દશમો ગણ

वि + धू (धून्) - ધ્રૂજાવવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अशोक - એક વૃક્ષનું નામ

आजि - લડાઈ, યુદ્ધ (સ્ત્રી.)

करिन् - હાથી

क्षितीश - (**क्षिति** - સ્ત્રી. પૃથ્વી) પૃથ્વીપતિ, રાજા

चम्पकपुष्परेणु - (**चम्पक** - પું. ચંપાનું ઝાડ + **रेणु** - પું. પુષ્પરજ) ચંપાના ફુલોની

૨૪

चूत - આંબાનું ઝાડ

दर्प - અભિમાન

दोहनकाल - (**दोहन** - ન. દોહવું + **काल** - પું. વખત) દોહવાનો વખત

परमेश्वर - જગતનો શ્રેષ્ઠ રાજકર્તા, ઈશ્વર

पावक - અગ્નિ

मनुज - માણસ

युवन् - જુવાનીઓ, જુવાન માણસ

रुद्र - શિવ, મહાદેવ

वर - વરદાન

वह्नि - અગ્નિ

विवाहविधि - (**विवाह** - પું. લગ્ન + **विधि** - પું. ક્રિયા) લગ્નની ક્રિયા

विस्मय - આશ્ચર્ય, અચંબો

शरमण्डप - બાણનો માંડવો (ન.)

सदाचार - (**सत्** - વિશે. સારું + **आचार** - પું. ચાલ) સારી ચાલ

स्तम्भ - થાંભલો

स्वप्न - સપણું

हय - ઘોડો

સ્ત્રીલિંગ

उर्वी - પૃથ્વી

चन्दनमञ्जरी - (**चन्दन** - પું. સુખડનું ઝાડ + **मञ्जरी** - સ્ત્રી. ફુલ અથવા મોર) ચંદનના ઝાડનું ડીંચકું, ફણગો, મોર

पुष्पस्रज् - (**पुष्प** - ન. ફુલ + **स्रज्** - સ્ત્રી. હાર) ફૂલનો હાર

वीरवरूथिनी - (**वरूथिनी** - સ્ત્રી. સેના) વીરોની અથવા યોદ્ધાની સેના

નપુંસકલિંગ

अपेक्षित - (**अप** + **ईक्ष्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) ઇચ્છેલું

उत्तरीय - ઉપલું વસ્ત્ર

कलत्र - ભાર્યા

चम्पकवन - ચંપાના ઝાડનો સમૂહ અથવા ઘટા

तच्छिरस् - તેનું માથું

तत्कानन - (**कानन** - ન. જંગલ, વૃક્ષની ઘટા) તેનું વન, તેની વૃક્ષ ઘટા

तीर्थोदक - (**तीर्थ** - ન. પવિત્ર વસ્તુ, જેવી કે નદી + **उदक** - ન. પાણી) પવિત્ર પાણી

तृणराजफल - (**तृणराज** - પું. તાડ) ખજૂરીની જાતના ઝાડનું ફળ (નાળિયેર)

त्रय - ત્રણનો સમુહ

बाणजाल - (**जाल** - સમૂહ) બાણનો સમૂહ

यौवन - જુવાની

सुवर्णशत - (**सुवर्ण** - પું. સોનાનો સિક્કો + **शत** - ન. સો) સોનાના સો સિક્કા

स्फुटितातिमुक्त - ખીલેલું અતિમુક્તાનું ફુલ

વિશેષણ

અગ્નિતપ્ત - (**અગ્નિ** અને **તપ્ત** - તપેલું) દેવતાથી તપેલું

અનાદ્યનન્ત - (**અનાદિ** - જેનો આરંભ નથી તે + **અનન્ત** - જેનો છેડો નથી તે) આરંભ અને છેડા વિનાનું

કૃપાલુ - માયાળુ

ક્ષણધ્વંસિન્ - (**ક્ષણ** - પું. પળ + **ધ્વંસિન્** - નાશવાળું) ક્ષણભંગુર

ગલિત - (**ગલ્** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) પડેલું

પર - બીજા પક્ષને લગતું (સર્વ.)

પ્રતિ +પાદય - હવાલે કરવું, આપવું (**પ્રતિ** + **પદ્** નું પ્રેરક રૂપ)

પાપકૃત્ - (**પાપ** - ન. પાપ + **કૃત્** - જેણે કર્યું છે તે) જેણે પાપ કર્યું છે તે

મહાજવ - (**મહત્** - મોટું + **જવ** - પું. વેગ) મોટા વેગવાળું

સમક્રિય - (**સમ** - સરખું + **ક્રિયા** સ્ત્રી.કરણી) સરખી રીતે વર્તનારું, નિષ્પક્ષપાત.

અવ્યય

દત્ત્વા - (**દા** - 'આપવું' નું અવ્યય ભૂ.કૃ.) આપીને

પ્રાયસ્ - ઘણું કરીને, ઘણી ખરી બાબતોમાં

ક્રિયાવિશેષણ

ઉદ્ધતમ્ - (**ઉદ્** + **હન્** નું ભૂ.કૃ. ક્રિ.વિ. પેઠે વપરાયું છે) બેફિકરાઈથી

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

કાવતરું - **કપટપ્રબન્ધ**

ઘડો - **કુમ્ભ**

મ્લેચ્છ - **યવન**

રાજ્યાધિકારી - **રાજપુરુષ**

સ્ત્રીલિંગ

ડાળી - **શાખા**

મુંબઈ - **મુમ્બાપુરી**

નપુંસકલિંગ

ઉપવાસનો દિવસ - **ઉપવાસદિન** (**ઉપવાસ** - પું. ઉપવાસ + **દિન** ન. દિવસ)

વિશેષણ

રહેલું, રહ્યું - **સ્થિત** (**સ્થા** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.)

ક્રિયાવિશેષણ

આડે રસ્તે - **ઉત્પથમ્**

માત્ર - **કેવલમ્**

હાલ - **સમ્પ્રતિ**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. अग्नितप्तं सुवर्णं विलिनाति ।
૨. प्रियायै दातुं पुष्पस्त्रजं ग्रथ्नामि ।
૩. दोहनकाले वत्सं स्तम्भे बध्नन्ति।
૪. अस्मिन्नरण्ये मार्गं कर्तुं तरूँल्लुनीहि ।
૫. अयं तव सदाचारस्ते लक्ष्मीं पुष्णातु ।
૬. युद्धेषु वीराः शत्रूणां शिरोभिर्भूमिमास्तृणते ।
૭. ऊद्धतं गच्छन्त्यास्तव गलितमुत्तरीयं गृहाणैतत् ।
૮. विवाहविधौ कन्यायाः पाणिं वरो गृह्णाति ।
૯. सुवर्णशतं दत्त्वा वयमश्वं महाजवं क्रीणीमहे ।
૧૦. अपेक्षितं वृणतां भवन्त इत्यस्मानवदत्कृपालुर्भगवान् ।
૧૧. रुद्रो देवानवददहं वरं वृणै । वृणीष्वेति तेऽभाषन्त ।
૧૨. पावकस्तीर्थोदकं च पापकृतः पुनीत इति ब्राह्मणा वदन्ति ।
૧૩. क्षणध्वंसिनो मनुजा वयमनाद्यनन्तस्य परमेश्वरस्य कथं तत्त्वं जानीमः ।
૧૪. अस्मिन्महति दुर्भिक्षे धान्यं न लभ्यते ततः किमश्नाम कथं च जीवितं धारयाम ।
૧૫. धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकं । चूतं धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् ॥
वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणूंस्तत्कानने धवति चन्दनमञ्जरीश्च ॥
૧૬. बाणावलिं किरत्याजौ करोति शरमण्डपम् ।
कृणोति करिणः शत्रोः स कृणाति हयान्परान् ॥
૧૭. स्तम्भते पुरुषः प्रायो यौवनेन धनेन च ।
न स्तभ्नाति क्षितीशोऽपि न स्तभ्नोति युवाप्यसौ ॥
૧૮. कृणात्यसौ द्विषां दर्पं शिरस्तेषां निकृन्तति ।
कीर्तयन्ति गुणांस्तस्य विस्मयेन दिवौकसः ॥
૧૯. स्तृणोति बाणजालैः स रणे वीरवरूथिनीम् ।
तच्छिरोभि स्तृणात्युर्वीं तृणराजफलैरिव ॥

૨૦. स्वप्नेऽपि नानृतां वाणीं संगृणाति स भूपतिः ।
यस्य संगिरते किंचित्तस्मै तत्प्रतिपादयेत् ॥

૨૧. लिनाति धर्म एवासौ नेन्द्रियार्थेषु लीयते ।

૨૨. प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यदेतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. પવન ઝાડોના શિખરોને હલાવે છે (**धू**).

૨. તું પૈસા ચોર મા (**मुष्**), કારણ કે રાજાના અધિકારીઓ જેઓ એમ કરે છે તેમને શિક્ષા કરે છે.

૩. ઉપવાસને દિવસે અમે કંઈ ખાતા નથી (**अश्**).

૪. હમણા તો બ્રાહ્મણો મ્લેચ્છો પાસેથી પણ દક્ષિણા લે છે(**ग्रह्**).

૫. મારે માટે મુંબઈમાં ધાન્યના મોટા ઢગ ખરીદ કર (**क्री**).

૬. ગોવિન્દ તે ઝાડની ડાળીઓ કાપી નાખે છે (**लू**).

૭. નારાયણ પોતાનો ઘડો તળાવે પાણીથી ભરે (**पॄ**).

૮. તું તેમના કાવતરા જાણતો નથી (**ज्ञा**).

૯. આડે રસ્તે લઈ જનારી ઇચ્છાઓને તેઓ કાબુમાં રાખે (**नि+ग्रह्**).

૧૦. મારે ઘેર આવતા દરેક માણસને હું ખુશ કરું છું (**प्री**).

૧૧. હું અહિં બહુવાર સુધી રહ્યો છું, મને જવા દો (**अनु+ज्ञा**).

૧૨. ઓ દેવો ! પાપી માણસો માત્ર તમને સ્મરે છે એટલે તમે તેમને પાવન કરો છો (**पू**).

गुणाः सर्वे विवेकतः । - વિવેકથી સર્વ ગુણો આવે છે.

मूलं हि संसारतरोः कषायाः । - સંસારરૂપ વૃક્ષનાં મૂળ કષાયો છે.

પાઠ - ૬

નવમો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ

રૂપાખ્યાન

क्री - ઉ. વેચાતું લેવું

હ્યસ્તન ભૂતકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अक्रीणाम्**	**अक्रीणीव**	**अक्रीणीम**
પુરુષ ૨	**अक्रीणा :**	**अक्रीणीतम्**	**अक्रीणीत**
પુરુષ ૩	**अक्रीणात्**	**अक्रीणीताम्**	**अक्रीणन्**

હ્યસ્તન ભૂતકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अक्रीणि**	**अक्रीणीवहि**	**अक्रीणीमहि**
પુરુષ ૨	**अक्रीणीथा :**	**अक्रीणाथाम्**	**अक्रीणीध्वम्**
પુરુષ ૩	**अक्रीणीत**	**अक्रीणाताम्**	**अक्रीणत**

વિધ્યર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**क्रीणीयाम्**	**क्रीणीयाव**	**क्रीणीयाम**
પુરુષ ૨	**क्रीणीया :**	**क्रीणीयातम्**	**क्रीणीयात**
પુરુષ ૩	**क्रीणीयात्**	**क्रीणीयाताम्**	**क्रीणीयु :**

વિધ્યર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**क्रीणीय**	**क्रीणीवहि**	**क्रीणीमहि**
પુરુષ ૨	**क्रीणीथा :**	**क्रीणीयाथाम्**	**क्रीणीध्वम्**
પુરુષ ૩	**क्रीणीत**	**क्रीणीयाताम्**	**क्रीणीरन्**

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
मन्थ् - પ.હ્ય.ભૂ.કા.પ્ર.પુ.	**अमथ्नाम्**	**अमथ्नीव**	**अमथ्नीम**
लू - પ. હ્ય.ભૂ.કા.પ્ર.પુ.	**अलुनाम्**	**अलुनीव**	**अलुनीम**
लू - આ.હ્ય.ભૂ.કા.પ્ર.પુ.	**अलुनि**	**अलुनीवहि**	**अलुनीमहि**

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

उप + स्था - પ. પાસે જવું

છઠ્ઠો ગણ

प्रति + आ + दिश् - ઉ. ઠપકો આપવો.

નવમો ગણ

वि + क्री - આ. વેચવું

अनु + ग्रह् - ઉ. મિત્રભાવથી આવકાર દેવો, ની ઉપર કૃપા કરવી,

वि + ग्रह् - ઉ. ની સાથે લડાઈ કરવી

अभि + ज्ञा - પ. ઓળખવું

मन्थ् - પ. વલોવવું

मृद् - પ. ખાંડવું, ચુરેચુરા કરવા

દશમો ગણ

निर् + भर्त्स् - ઠપકો આપવો

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

इन्द्रादि - (**इन्द्र** + **आदि**) જેમાં ઇન્દ્ર મુખ્ય છે તે, ઇન્દ્ર વગેરે

कट - સાદડી

कोप - ગુસ્સો, રીસ

परिचारक - ખીજમતદાર

भट - લડવૈયો

मरुत्सुत - પવનનો પુત્ર, મારુતિ, રામનો ભક્ત વીર હનુમાન

रङ्ग - જે સ્થળે કંઇ મોટું કાર્ય કરવામાં આવે તે, નાટક સ્થળ

शास्त्रप्रतिषेध - (**शास्त्र** - ન. શાસ્ત્ર + **प्रतिषेध** - પું. અટકાવ) શાસ્ત્રનો અટકાવ

शुल्क - કન્યાના મા-બાપને જે પૈસા આપેલા હોય તે (અસલ તે પૈસા કન્યાની કિંમત તરીકે આપતા હતા) (ન.)

संदेह - સંદેહ

स्वयंवरकाल - (**स्वयंवर** - પું. પોતે પસંદ કરવું તે + **काल** - પું. વખત) કન્યાએ પોતે વર પસંદ કરવાનો વખત

સ્ત્રીલિંગ

कार्तिक्येकादशी - (**कार्तिकी** - સ્ત્રી. કાર્તિક માસની + **एकादशी** - સ્ત્રી. અગિયારસ) કાર્તિક માસની અગિયારસ

दमयन्ती - નળની સ્ત્રી

નપુંસકલિંગ

कुण्डिनपुर - એક ગામનું નામ

रूप - આકાર

शस्त्रास्त्र - બધી જાતના હથિયાર

विशेषण

उदरंभरि - (**उदर** - ન. પેટ + **भृ** - ભરવું) પોતાનું પેટ ભરે તે, પેટ ભરું, એકલપેટું, લોભી

एकाकिन् - એકલું, એકાંતવાસી

नलतुल्याकृति - (**नल** - પું. + **तुल्य** - વિશે. સમાન + **आकृति** - સ્ત્રી. આકાર) નળના સમાન રૂપવાળું.

नलरूपधारिन् - (**धारिन्** - ધારણ કરનાર) નળના જેવું રૂપ ધારણ કરનાર

रङ्गागत - રંગમંડપને વિષે આવેલું

वुवूर्षु - વરવાને આતુર

अव्यय

यत्कृते - જેને માટે, જેને લીધે

सार्धम् - સાથે (તૃતિયા સાથે વપરાય છે.)

संख्यावाचक

चत्वार: - પ્ર.વિ.બ.વ. ચાર

पञ्च - પ્ર., દ્વિ.વિ.બ.વ.પાંચ

नाम (B - ગુજરાતીનું संस्कृत)

पुंलिंग

રવૈયો - **मन्थनदण्ड** (**मन्थन** - ન. વલોવવું + **दण्ड** - પું.હાથો), **मन्थान**

વિરાટ - **विराट** (રાજાનું નામ)

વૃત્ર - **वृत्र** (ઇન્દ્રનો શત્રુ)

સરસામાન - **गृहोपस्कर**

स्त्रीलिंग

બ્રહ્મ હત્યા - **ब्रह्महत्या**

ભક્તિ - **भक्ति, देवनिष्ठा**

વચન - **उक्ति**

नपुंसकलिंग

ડાખળી (ફુલનું મૂળ) - **बन्धन**

મૂળ - **मूल**

વચન - **वचन**

स्वाध्याय

પ્રશ્ન - ૧ संस्कृतનું ગુજરાતી કરો.

૧. कार्तिक्येकादश्यां कथयत कान्यदार्थानाश्नीत ।

૨. क्व तानि वस्त्राणि यानि त्वमक्रीणीथाः ।

૩. रे परिचारक ! किमर्थमद्य भूमिं कटैर्नास्तृणाः ।

૪. यज्ञांस्तन्वाना वयं बहून्पशून्यूपे देवेभ्योऽबध्नीम ।

૫. तस्मिन्देशे मया सार्धं योद्धुं बहवो भटा आगतास्तानहमेकाकी शस्त्रास्त्रैरमृदनाम् ।

૬. न कन्याया: शुल्कं गृह्णीयादिति शास्त्रप्रतिषेधे सत्यपि केचिदुदरंभरयो ब्राह्मणा गृह्णन्त्येव ।

૭. दमयन्त्या: स्वयंवरकाले बहवो राजानो मामियं वृणीत मामियं वृणीतेति मन्यमाना: कुण्डिनपुरमागता रङ्गं प्राविशन् । नलं वुवूर्षुर्दमयन्ती रङ्गागतान्नृपान्प्रेक्षमाणा नलतुल्याकृतीन्पञ्च पुरुषानपश्यत् । तत: संदेहान्नाभ्यजानान्नलं नृपम् । तेषां चत्वारो नलरूपधारिण इन्द्रादयो देवा इति ज्ञात्वाभाषत । कथं देवाज्ञानीयां कथं च नलं नृपं बोधेयम् । यदा सा देवाञ्शरणं गता तदा ते स्वीयानि रूपाण्याविरकुर्वन् । पश्चान्नलं नृपं दमयन्त्यवृणीत । अनन्तरं देवानां कोपं प्रतिकर्तुं तावुभौ स्तुतिभिस्तानप्रीणीताम् । ततो देवा नलं वरैरन्वगृह्णन् ।

यत्कृतेऽरीन् व्यगृह्णीम समुद्रमतराम च ।
सा हतेति वदन् राममुपातिष्ठन्मरुत्सुतः ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. મંદાર પર્વતને રવૈયો કરી દેવોએ સમુદ્ર વલોવ્યો (**मन्थ्**).

૨. મેં મારા પુસ્તક તથા સરસમાન વેચ્યો (**वि + क्री**), પણ બહુ ધન પ્રાપ્ત કર્યું નહીં.

૩. ઈન્દ્રે પોતાનો શત્રુ વૃત્ર કે જે બ્રાહ્મણ હતો તેના ચુરેચુરા કરી નાંખ્યા (**मृद्**), આ પ્રમાણે બ્રહ્મહત્યાનું પાપ કર્યું અને તે પાપમાંથી અમે તેને શુદ્ધ કર્યો નહીં (**पू**).

૪. ઋષિઓના વચન તેં ક્યારે એકઠા કર્યા (**ग्रन्थ्**) ?

૫. જો તમે તમારી ભક્તિથી દેવોને ખુશ કરો (**प्री**) તો તેઓ તમારી ઉપર કૃપા કરે (**अनु + ग्रह**).

૬. આ વનમાં રામ અને લક્ષ્મણ સીતા જોડે રહેતા, અને ફળો અને મૂળો ખાતા (**अश्**).

૭. મેં ના કહ્યા છતાં તમે વાડીમાં ડાળી પરથી ફુલો શા માટે તોડ્યાં (**वि + प्र + लू**) ?

૮. જો હું ગોવિન્દની ચોપડીઓ લઉં (**ग्रह्**) તો ગુરુ મને ઠપકો દે.

૯. વિરાટ દેશમાં પાંડવો એક વર્ષ સુધી રહ્યા તે તમે જાણતા નહોતા (**ज्ञा**) ?

પાઠ - ૭

A1 - બીજો ગણ - વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ

ભૂમિકા

૧. આ ગણમાં ધાતુને માત્ર પ્રત્યયો લગાડવાથી રૂપો થાય છે.

૨. **आ** કારાંત ધાતુ સિવાયના આ ગણના લગભગ બધા ધાતુઓ અનિયમિત છે. એમાંના ઘણાખરાના વિશેષ નિયમો આપણે નીચે પ્રમાણે જોઈશું.

નિયમો

૧. (A) **अस्** ધાતુમાં અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **अ** લોપાય છે.

દા.ત. **अस् = स्व : /स्म :** ।

(B) આ ધાતુને અંતે **स्** + **स्** કે **ध्** થી શરૂ થતા પ્રત્યયો = ધાતુનો **स्** લોપાય

દા.ત. **अस् + सि = असि** । **अस् + ध्वे = ध्वे** । (A પરથી)

(C) પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.નું **एधि** રૂપ થાય છે અને આત્મને. વર્ત. કા. પ્ર.પુ. એ.વ.નું **हे** રૂપ થાય છે.

૨. (A) **इ** (જવું) પરસ્મૈ. ના વર્ત.કા.તૃ.પુ.બ.વ.માં **यन्ति** રૂપ થાય છે તથા આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.બ.વ. માં **यन्तु** રૂપ થાય છે.

(B) આ ધાતુ પછી સ્વરથી શરૂ થતો અવિકારક પ્રત્યય આવે તો તેનો **य्** થાય છે.

૩. **अधि** + **इ** (આ.ભણવું) માં **इ** નો સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **इय्** થાય છે

દા.ત. **अधि + इ + अते = अधि + इय् + अते = अधीयते** ।

૪. **यु, नु, स्तु, रु** આ હ્રસ્વ ઉકારાંત ધાતુ + અવિકારક વ્યંજનાદિ પ્રત્યય = આ ઉ કારાંત ધાતુની ગુણના બદલે વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **यु = यौमि** । **यौषि** । **यौति** ।

૫. **स्तु** અને **रु** ધાતુને વ્યંજન વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે દીર્ઘ **ई** લાગે અને ત્યારે વૃદ્ધિના બદલે ગુણ થાય, તથા વ્યંજન અવિકાર પ્રત્યય પૂર્વે પણ વિકલ્પે **ई** લાગે.

દા.ત. **स्तु = स्तौति / स्तवीति** । **रु = रौति / रवीति** ।

૬. (A) **शी** (આ.સૂવું) ધાતુનું બધા પ્રત્યયો પૂર્વે **शे** અંગ થાય છે.

દા.ત. शी = शये । शेवहे ।

(B) તેમજ તૃ.પુ.ના બ.વ.માં પ્રત્યય પહેલાં **र** મૂકવામાં આવે છે.

દા.ત. शी = शेरते । अशेरत । शेरताम् ।

૭. (A) **ब्रू** ધાતુમાં વર્ત.કા.૫૨.માં પાંચ વધારાના રૂપ થાય છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
દ્વિ. પુ.	**ब्रवीसि / आत्थ**	**ब्रूथः / आहथुः**	
તૃ. પુ.	**ब्रवीति / आह**	**ब्रूतः / आहतुः**	**ब्रुवन्ति / आहुः**

(B) વ્યંજનાદિ વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુમાં દીર્ઘ **ई** ઉમેરાય છે.

દા.ત. ब्रू + ति = ब्रू + ई + ति = ब्र + व् + ई + ति = ब्रवीति ।

૮. **सू** (આ.) માં આજ્ઞાર્થના બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે.

દા.ત. सु = सुवै । सुवावहै । सुवामहै ।

૯. (A) **अन्, जक्ष्, श्वस्, स्वप्, रुद्** માં વિધ્યર્થ સિવાયના વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પૂર્વે **इ** ઉમેરાય છે.

દા.ત. रुद् = रुद् + इ + ति = रोदिति ।

(B) **जक्ष्** ના તૃ.પુ.બ.વ.ના પ્રત્યયમાંના **न्** નો લોપ થાય છે.

દા.ત. जक्ष् + अन्ति = जक्षति ।

૧૦. ધાતુને અંતે હ્રસ્વ કે દીર્ઘ **इ** કે **उ** હોય અને તેની પછી સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય આવે તો **इ** (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો **इय्** અને અને **उ** (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો **उव्** થાય છે.

દા.ત. नु + अन्ति = नुवन्ति । ब्रू + अते = ब्रूवाते ।

૧૧. **अधि + शी, आस्** કે **स्था** આવે તો જે સ્થળે ક્રિયા થઈ હોય તે સ્થળના નામને દ્વિતીયા વિભક્તિ લાગે છે.

દા.ત. शिलामध्यासामहै ।

૧૨. **अस्** અને **ब्रू** ફક્ત ગણકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં વપરાય છે.

૧૩. ધાતુમાં **घ्** થી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે **स्** લોપાય છે.

દા.ત. आस् + ध्वे = आध्वे

રૂપાખ્યાન

या - ૫. જવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	यामि	यावः	यामः
પુરુષ ૨	यासि	याथः	याथ
પુરુષ ૩	याति	यातः	यान्ति

આજ્ઞાર્થ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	यानि	याव	याम
પુરુષ ૨	याहि	यातम्	यात
પુરુષ ૩	यातु	याताम्	यान्तु

➔ स्ना, रा, ला, पा (રક્ષવું), ख्या, मा, भा, प्सा, श्रा અને दा (કાપવું) આ ધાતુના રૂપો या મુજબ કરવા.

अस् - ૭. હોવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अस्मि	स्वः	स्मः
પુરુષ ૨	असि	स्थः	स्थ
પુરુષ ૩	अस्ति	स्तः	सन्ति

વર્તમાનકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	हे	स्वहे	स्महे
પુરુષ ૨	से	साथे	ध्वे
પુરુષ ૩	स्ते	साते	सते

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	असानि	असाव	असाम
પુરુષ ૨	एधि	स्तम्	स्त
પુરુષ ૩	अस्तु	स्ताम्	सन्तु

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	असै	असावहै	असामहै
પુરુષ ૨	स्व	साथाम्	ध्वम्
પુરુષ ૩	स्ताम्	साताम्	सताम्

इ - ૫.જવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	एमि	इवः	इमः
પુરુષ ૨	एषि	इथः	इथ
પુરુષ ૩	एति	इतः	यन्ति

આજ્ઞાર્થ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अयानि	अयाव	अयाम
પુરુષ ૨	इहि	इतम्	इत
પુરુષ ૩	एतु	इताम्	यन्तु

अधि + इ - આ. ભણવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अधीये	अधीवहे	अधीमहे
પુરુષ ૨	अधीषे	अधीयाथे	अधीध्वे
પુરુષ ૩	अधीते	अधीयाते	अधीयते

આજ્ઞાર્થ પ્ર. પુ.	अध्यय	अध्ययावहै	अध्ययामहै

नु - ૫. વખાણવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	नौमि	नुवः	नुमः
પુરુષ ૨	नौषि	नुथः	नुथ
પુરુષ ૩	नौति	नुतः	नुवन्ति

આજ્ઞાર્થ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	नवानि	नवाव	नवाम
પુરુષ ૨	नुहि	नुतम्	नुत
પુરુષ ૩	नौतु	नुताम्	नुवन्तु

➔ यु અને स्तु ધાતુના રૂપો नु મુજબ કરવા

स्तु - ૩. વખાણવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	स्तौमि	स्तुवः	स्तुमः
	स्तवीमि	स्तुवीवः	स्तुवीमः
પુરુષ ૨	स्तौषि	स्तुथः	स्तुथ
	स्तवीषि	स्तुवीथः	स्तुवीथ
પુરુષ ૩	स्तौति	स्तुतः	स्तुवन्ति
	स्तवीति	स्तुवीतः	
વર્ત.આ.તૃ. પુ.	स्तुते	स्तुवाते	स्तुवते
	स्तुवीत		

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**स्तवानि**	**स्तवाव**	**स्तवाम**
પુરુષ ૨	**स्तुहि**	**स्तुतम्**	**स्तुत**
	स्तुवीहि	**स्तुवीतम्**	**स्तुवीत**
પુરુષ ૩	**स्तौतु**	**स्तुताम्**	**स्तुवन्तु**
	स्तवीतु	**स्तुवीताम्**	

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**स्तवै**	**स्तवावहै**	**स्तवामहै**
પુરુષ ૨	**स्तुष्व**	**स्तुवाथाम्**	**स्तुध्वम्**
	स्तुवीष्व		**स्तुवीध्वम्**
પુરુષ ૩	**स्तुताम्**	**स्तुवाताम्**	**स्तुवताम्**
	स्तुवीताम्		

➔ રુ ધાતુના રૂપો स्तु ની જેમ જ જાણવા.

शी - આ.સૂવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**शये**	**शेवहे**	**शेमहे**
પુરુષ ૨	**शेषे**	**शयाथे**	**शेध्वे**
પુરુષ ૩	**शेते**	**शयाते**	**शेरते**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**शयै**	**शयावहै**	**शयामहै**
પુરુષ ૨	**शेष्व**	**शयाथाम्**	**शेध्वम्**
પુરુષ ૩	**शेताम्**	**शयाताम्**	**शेरताम्**

ब्रू - ઉ. બોલવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**ब्रवीमि**	**ब्रूवः**	**ब्रूमः**
પુરુષ ૨	**ब्रवीषि/आत्थ**	**ब्रूथः/आहथुः**	**ब्रूथ**
પુરુષ ૩	**ब्रवीति/आह**	**ब्रूतः/आहतुः**	**ब्रुवन्ति/आहुः**

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**ब्रवाणि**	**ब्रवाव**	**ब्रवाम**
પુરુષ ૨	**ब्रूहि**	**ब्रूतम्**	**ब्रूत**
પુરુષ ૩	**ब्रवीतु**	**ब्रूताम्**	**ब्रुवन्तु**

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**ब्रवै**	**ब्रवावहै**	**ब्रवामहै**
પુરુષ ૨	**ब्रूष्व**	**ब्रुवाथाम्**	**ब्रूध्वम्**
પુરુષ ૩	**ब्रूताम्**	**ब्रुवाताम्**	**ब्रुवताम्**
सू આ. વર્ત. તૃ. પુ.	**सूते**	**सुवाते**	**सुवते**
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	**सूताम्**	**सुवाताम्**	**सुवताम्**

रुद् - ૫. ૨૩વું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**रोदिमि**	**रुदिवः**	**रुदिमः**
પુરુષ ૨	**रोदिषि**	**रुदिथः**	**रुदिथ**
પુરુષ ૩	**रोदिति**	**रुदितः**	**रुदन्ति**
આજ્ઞાર્થ એ.વ.	**रोदानि**	**रुदिहि**	**रोदितु**

➔ **स्वप्, श्वस्, अन्** અને **जक्ष्** [નિયમ ૯ (B) જુઓ] ના વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ રૂપો **रुद्** ની જેમ કરવા.

आस् આ. વર્ત.તૃ.પુ.	आस्ते	आसाते	आसते

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	आसै	आसावहै	आसामहै
પુરુષ ૨	आस्स्व	आसाथाम्	आध्वम्
પુરુષ ૩	आस्ताम्	आसाताम्	आसताम्

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

उद् + अय् - આ. ઉદય થવો
उद् + इ - ૫. ઉદય થવો
प्र + चल् કે **वि + चल्** - ૫. દૂર ખસેડવું, દૂર ખસવું
ध्यै - ૫. ધ્યાન ધરવું, મનન કરવું
प्र +सद् (सीद्) - ૫. બેસવું, પ્રસન્ન થવું

બીજો ગણ

अन् - ૫. શ્વાસ લેવો,
प्र + अन् - શ્વાસ લેવો, જીવવું
अस् - ૫. હોવું.
अधि + आस् - આ. બેસવું,
उप + आस् - પૂજવું, ઉપાસના કરવી
इ - ૫. જવું,
शरणम् કે **उप + इ** - તાબે થવું,
अभि + इ - તરફ જવું,
आ + इ - આવવું,
अव + इ - જાણવું,
उद् + इ - ઉગવું, આબાદ થવું,
अधि + इ - આ. અભ્યાસ કરવો, અધ્યયન કરવું
ख्या - ૫. કહેવું
जक्ष् - ૫. ખાવું
दा - ૫. કાપવું
नु - ૫. વખાણવું
पा - ૫. રક્ષણ કરવું
प्सा - ૫. ભક્ષણ કરવું
ब्रू - ઉ. બોલવું
भा - ૫. દેખાવું, ભાસવું, પ્રકાશવું
या - ૫. જવું
यु - ૫. જોડવું
रा - ૫. આપવું
रु - ૫. શોક કરવો, અવાજ કરવો
रुद् - ૫. રડવું, શોક કરવો
ला - ૫. આપવું, લેવું
वस् - આ. પહેરવું.
वा - ૫. વાવું
शी - આ. સૂઈ રહેવું, ઉંઘવું,
अति + शी - ચઢીયાતા થવું

श्रा - ૫. રાંધવું
श्वस् - ૫. શ્વાસ લેવો,
नि + श्वस् - દમ લેવો, શ્વાસ લેવો ને કાઢવો,
वि + श्वस् - માનવું, વિશ્વાસ રાખવો,
सम् +आ +श्वस् - મન શાન્ત થવું
सू - આ. જન્મ આપવો
स्तु - ઉ. વખાણવું
स्ना - ૫. સ્નાન કરવું
स्नु - ૫. ટપકવું, ઝરવું
स्वप् - ૫. ઉંઘવું
हु - આ. સંતાડવું,
अप + हु અથવા **नि + हु** - છુપાવવું

ચોથા ગણ

प्र +अण् - આ. શ્વાસ લેવો, જીવવું
उद् + ई - આ. ઉગવું

છઠ્ઠો ગણ

सम् + आ + विश् - ૫. પ્રવેશ કરવો, અંદર આવવું

આઠમો ગણ

नमस् + कृ - ઉ. પગે લાગવું, નમસ્કાર કરવો,
अप + कृ કે **नि + कृ**- પીડા કરવી

દશમો ગણ

पीड् - પીડા કરવી

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अन्त - છેડો, નાશ
अन्तक - યમરાજ
अश्विन् - (દ્વિ.વ. માં વપરાય છે) અશ્વનીકુમાર, દેવોના બે વૈદ્યો
आदिहेतु - મૂળ કારણ
आहव - લડાઈ
उपकार - પરગજુ, કામ, ઉપકાર
कृपानिधि - (**कृपा** - સ્ત્રી. દયા + **निधि** - પું. ભંડાર) દયાનો ભંડાર
क्रीडाशैल - (**क्रीडा** -સ્ત્રી. રમત + **शैल** - પું. પર્વત) ગમ્મતને માટે પર્વત
घोर - ભયંકર (સ્ત્રી.)
जगदात्मन् - (**जगत्** - ન. વિશ્વ + **आत्मन्** -પું. આત્મા) પરમાત્મા
जन्मभाज् - માણસ, જન્મ પામેલું (વિશે.)
जीवलोक - પ્રાણીઓની દુનિયા, મૃત્યુલોક
देहिन् - દેહવાળો, માણસ
नरक - નરક (ન.)
पुण्यपुरुष - પવિત્ર અથવા સદ્‌ગુણી માણસ
ब्रह्मादि - (**ब्रह्मन्** - પું.+ **आदि** - આરંભ) બ્રહ્મદેવ અને બીજાઓ
भग - નસીબ, ઉદય

भव - દુનિયા
भाव - ચીજ, પદાર્થ
भास्कर - સૂર્ય
महाराज - મોટો રાજા, ધણી
मानव - માણસ
राघव - રઘુનો વંશજ
लोकत्रयपति - (**त्रय** - ન. ત્રણનો સમૂહ +**पति** - પું. સ્વામી) સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ એ ત્રણ દુનિયાનો સ્વામી
विश्वनाथ - જગતનો સ્વામી, ઈશ્વર
रह - શિવ, મહાદેવ

સ્ત્રીલિંગ

क्षिति - પૃથ્વી
गोमती - નદીનું નામ
मैथिली - મિથિલા દેશની રાજપુત્રી, સીતા
वत्सा - વહાલી છોકરી

નપુંસકલિંગ

काव्य - કવિતા
गाधोदक - (**गाध** - વિશે. છીછરું + **उदक** - ન. પાણી) છીછરું પાણી
द्वय - બે ચીજોનો સમૂહ
पद - પગલું
प्रमाण - પ્રમાણ
ब्रह्मन् - વિશ્વનું જે તત્ત્વ છે તે.
युगान्तर - (**युग** - ન. કાળ, જુગ + **अन्तर** - બીજું) બીજો યુગ અથવા કાળ
लघुत्व - હલકી સ્થિતિ, અપમાન
वृक्षमूल - (**वृक्ष** - પું. ઝાડ + **मूल** - ન. મૂળ) ઝાડનું મૂળ
वृत्त - બની ચુકેલી વાત, બનાવ
श्रोत्रद्वय - બે કાન
स्मित - હાસ્ય

વિશેષણ

अकिंचन - (**किंचन** - ન. કંઇક) જેની પાસે કંઇ પણ ન હોય તે, ગરીબ
अनाथ - લાચાર, નિરાધાર
अनुषक्त - (**अनु** + **सञ्ज्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) સાથે રહેલું, યુક્ત
आसीन - બેઠેલું (**आस्** નું વ. કૃ.)
ऊर्ध्व - ઉભું, ઉંચું, ઉપલું
कार्यकर - (બીજાને માટે) જે કોઇ કરે તે
जड - નિર્જીવ, અચેતન
दरिद्र - ગરીબ
दिदृक्षु - જોવાને આતુર
दुर्गत - દુઃખી, કંગાળ
धर्मदूषण - ધર્મને કલંક લગાડનાર
निपद्यमान - (**नि** + **पद्** નું વ.કૃ.) સુતેલું
नीतिनिपुण - (**नीति** - સ્ત્રી. રાજવિદ્યા, વ્યવહાર બુદ્ધિ + **निपुण** - વિશે. પ્રવીણ) રાજવિદ્યામાં તથા વ્યવહારમાં પ્રવીણ
न्याय्य - વાજબી, યોગ્ય
पापहर - પાપ લઇ લેનારું
प्रियदर्शन - રમણીય દેખાવવાળું
भिन्न - જુદું

महार्हशयनोचित - (**महार्ह** - વિશે. ઘણી કિંમતવાળું + **शयन** - ન. પથારી + **उचित** -વિશે. ટેવાયેલું) કિંમતી પથારીમાં સુવાને ટેવાયેલું

रम्य - મનોહર

रहित - વિનાનું

वितृष्ण - (**वि** - વિનાનું + **तृष्ण** - સ્ત્રી. ઇચ્છા) કંઈ પણ ઇચ્છા વગર

विह्वल - આકુળ વ્યાકુળ, બેબાકળું

शीतल - ઠંડું

स्थावरजङ्गम - (**स्थावर** - વિશે. એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ન લઇ જવાય એવું + **जङ्गम** - વિશે. એક જગ્યાએથી બીજે લઇ જવાય એવું) ચળ - અચળ

અવ્યય

खलु - નક્કી

नूनम् - ચોક્કસ

ક્રિયાવિશેષણ

अविलम्बितम् - વિલંબ વગર

असंशयम् - શક વિના

उग्रम् - જોરથી, સખત

दिवा - દિવસે

मधुरम् - મધુર રીતે, મધુરાઇથી

यथेष्टम् - મરજી મુજબ, મન માન્યું, ઇચ્છા પ્રમાણે

सायम् - સાંજે

વિશેષ

पथः - (**पथिन्** - પું. રસ્તો એ શબ્દનું પંચમીનું એકવચન) રસ્તેથી

નામ (B - ગુજરાતી સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

બાબત - **विषय**

વાછરડો - **वत्स**

સસરો - **श्वशुर**

પરમેશ્વર - **परमात्मन्**

નપુંસકલિંગ

મુશ્કેલી - **असौकर्य, कष्ट**

વેણ - **वचस्, वचन**

વિશેષણ

આળસુ - **अलस, तन्द्रिल**

આશ્રય વગરનું - **अनाथ**

ઉંચું - **उच्च**

કઈ જાતનું - **कीदृश**

આ જગ્યાનું - **अत्रत्य**

અવ્યય

લઈને - **गृहीत्वा** (**ग्रह्**નું અવ્યય રૂપ કૃ.)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

१. अस्मिञ्जगति ये सन्ति कवयस्तान्नमस्कृत्यैतं ग्रन्थमारभे ।

२. पृच्छ बालकः किं रोदिति ।

३. हे कृपानिधे ! जगदात्मंस्त्वां ब्रह्मादयः सर्वे देवाः स्तुवन्त्यृषयश्च सर्वे ।

४. ईदृशं त्वां शरणमुपैमि । प्रसीद । पाहि मां नरकाद्घोरात् ।

५. तरुषु मधुरं रुवन्ति पक्षिणो वायुश्च शीतलो वाति तस्माद्रम्यमिदं स्थानम् । अत्रैव वृक्षमूले शिलामध्यासामहै ।

६. भो भोः पौराः क्व गतोऽस्माकं महाराजः । किं ब्रूथ । देव्या सह क्रीडाशैलमध्यास्त इति । एवमस्तु । अहं तत्र गच्छामि । सर्वं च वृत्तं कथयामि ।

७. अकिंचनो वितृष्णश्च सुखं स्वपिति रात्रौ ।

८. ये प्राणन्ति जीवन्ति च तेषां जडानां चादिहेतुं मे ब्रूहि ।

९. वत्से समाश्वसिहि समाश्वसिहि । अयमागतस्तव पुत्रको यं त्वं मृतं मन्यसे ।

१०. गोविन्दः स्मितेनात्मनः कोपमपह्नुते ।

११. अश्विनौ मदनमपि सौन्दर्येऽतिशयाते ।

१२. रात्रावुदयते चन्द्रो दिवोदयति भास्करः ।
उदेति स सदैवोग्रं नोदीयन्ते च विद्विषः ॥

१३. प्राणिनामुपकाराय प्राणिति प्रियदर्शनः ।
प्राण्यते पुण्यपुरुषः श्रेयसे यशसे च सः ॥

१४. स स्तौति भास्करं भक्त्या नौति पापहरं हरम् ।

१५. एधि कार्यकरस्त्वं मे गत्वा प्रवद राघवम् ।
दिदृक्षुर्मैथिली राम पश्यतु त्वाविलम्बितम् ॥

१६. ते जन्मभाजः खलु जीवलोके येषां मनो ध्यायति विश्वनाथम् ।
वाणी गुणान्स्तौति कथां शृणोति श्रोत्रद्वयं ते भवमुत्तरन्ति ॥

१७. धर्मदूषण नूनं त्वं नाजाना नाशृणोरिदम् ।
निराकृत्य यथा बन्धूल्लँघुत्वं यात्यसंशयम् ॥

१८. भूमौ शेते दशग्रीवो महार्हशयनोचितः ।
नेक्षते विह्वलं मां च न मे वाचं प्रयच्छति ॥

१९. समाश्वसिमि केनाहं कथं प्राणिमि दुर्गतः ।
लोकत्रयपतिर्भ्राता यस्य मे स्वपिति क्षितौ ॥

૨૦. रोदिम्यनाथमात्मानं बन्धुना रहितस्त्वया ।
प्रमाणं नोपकाराणामवगच्छामि यस्य ते ॥

૨૧. आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः । शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥
'चरति' ને બદલે નિયમ વિરુદ્ધ અથવા છંદ રચના માટે र માંના अ નું દીર્ઘ રૂપ કર્યું હોય એવું લાગે છે.

૨૨. गाधोदके मत्स्य इव सुखं विन्देत कस्तदा ।
अनवाप्तेषु कामेषु मृत्युरभ्येति मानवम् ॥

૨૩. जातमेवान्तकोऽन्ताय जरा चान्वेति देहिनम् ।
अनुषक्ता ह्येनैते भावाः स्थावरजङ्गमाः ॥

૨૪. निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु, लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा, न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥

૨૫. अस्यां पाठशालायां बालकाः काव्यमधीयते ।

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. અમે ગોવિન્દના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી (**वि + श्वस्**).

૨. જેઓ નિન્દાને પાત્ર છે તેમને તમે વખાણો છો (**स्तु**).

૩. પક્ષીઓ ગોમતીના કિનારાઓ ઉપર સૂઈ રહે છે (**शी**).

૪. હે બાળક, તું રડીશ નહિ (**रुद्**), આ તારી મા હાથમાં ખાવાનું લઈ અહિં આવે છે (**अभि + आ + इ**).

૫. આ બે ગાયો દર વર્ષે વાછરડાઓને જન્મ આપે છે (**सू**).

૬. જનક રામનો સસરો હતો એ તું જાણતો નથી (**अव + इ**) ?

૭. તું અને તારો ભાઈ નિશાળમાં શું ભણો છો (**अधि + इ**) ?

૮. ઉંચા પર્વતોના શિખરો ઉપર માણસો મુશ્કેલાઈથી શ્વાસ લે છે (**नि + श्वस्**).

૯. આ જગ્યાના લોકો ગરીબ છે એમ મને લાગે છે (**भा**).

૧૦. એવો કોઈ પુરુષ છે (**प्र + अन्**) કે જે ગરીબ લોકોને અને આશ્રય વગરના લોકોને પીડે છે ?

૧૧. આળસુ માણસ ઘણો વખત ઉંઘે છે (**स्वप्**).

૧૨. ખરા ઈશ્વર સિવાય બીજાને જે લોકો ઉપાસે છે (**उप + आस्**), તેઓ નિત્ય સુખ મેળવતા નથી.

૧૩. ઘોડો કઈ જાતનું જાનવર છે તે અમને કહો (**ब्रू**).

પાઠ - ૮

A_2 - બીજો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ

નિયમો

૧. **आ** કારાંત ધાતુઓ પછી હ્યસ્તન ભૂતકાળના તૃ.પુ.બ.વ.નો વિકલ્પે **उस्** પ્રત્યય થાય છે અને તેની પૂર્વે અંત્ય સ્વરનો (**आ** નો) લોપ થાય છે.

દા.ત. **या = अयुः / अयान्।**

૨. **अस्** ધાતુ પછી હ્યસ્તન ભૂતકાળના **स्** અને **त्** પહેલાં **ई** (દીર્ઘ) લાગે છે.

દા.ત. **आसीः। आसीत्।**

૩. (A) **अन्, जक्ष्, श्वस्, स्वप्, रुद्** માં હ્યસ્તન ભૂતકાળમાં **स्** અને **त्** આ બે પ્રત્યયોની પૂર્વે **ई** કે **अ** મૂકવામાં આવે છે.

દા.ત. **रुद् = अरोदः / अरोदीः। अरोदत् / अरोदीत्।**

(B) **जक्ष्** ધાતુનો હ્યસ્તન ભૂતકાળ તૃ.પુ.બ.વ.નો પ્રત્યય **उस्** છે.

દા.ત. **अजक्षुः।**

૪. **अधि + इ** ધાતુમાં હ્યસ્તન ભૂતકાળમાં **इ** ની વૃદ્ધિ કરતા પહેલા **इय्** કરવો

દા.ત. **अधि + इ + इ = अधि + इय् + इ = अधि + ऐय् + इ = अध्यैयि।**

રૂપાખ્યાન

या - ૫. જવું

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अयाम्**	**अयाव**	**अयाम**
પુરુષ ૨	**अयाः**	**अयातम्**	**अयात**
પુરુષ ૩	**अयात्**	**अयाताम्**	**अयुः / अयान्**
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	**यायात्**	**यायाताम्**	**यायुः**

➔ **स्ना, रा, ला, पा** (રક્ષવું), **ख्या, मा, भा, प्सा, श्रा** અને **दा** (કાપવું) આ ધાતુના રૂપો **या** મુજબ કરવા

अस् - ઉ. હોવું

ह्यस्तन भूतકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	आसम्	आस्व	आस्म
પુરુષ ૨	आसीः	आस्तम्	आस्त
પુરુષ ૩	आसीत्	आस्ताम्	आसन्
ह्य. भू.का. आत्मने. तृ.पु.	आस्त	आसाताम्	आसत
विध्यर्थ પરસ્મૈ. तृ.पु.	स्यात्	स्याताम्	स्युः
विध्यर्थ आत्मने. तृ.पु.	सीत	सीयाताम्	सीरन्
इ (પ.) ह्य. भू. तृ.पु.	ऐत्	ऐताम्	आयान्
तृ.पु.विध्यर्थ	इयात्	इयाताम्	इयुः

अधि + इ - આ. ભણવું

ह्यस्तन भूतકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अध्यैयि	अध्यैवहि	अध्यैमहि
પુરુષ ૨	अध्यैथाः	अध्यैयाथाम्	अध्यैध्वम्
પુરુષ ૩	अध्यैत	अध्यैयाताम्	अध्यैयत
विध्यर्थ तृ.पु.	अधीयीत	अधीयीयाताम्	अधीयीरन्
नु (પ.) ह्य.भू.का.तृ.पु.	अनौत्	अनुताम्	अनुवन्
विध्यर्थ तृ.पु.	नुयात्	नुयाताम्	नुयुः

➔ यु અને स्नु ના રૂપો नु ની જેમ જ જાણવા

स्तु (ઉ.) ह्य.भू.का.પરસ્મૈ.तृ.पु.	अस्तौत्	अस्तुताम्	अस्तुवन्
	अस्तवीत्	अस्तुवीताम्	
ह्य.भू.का.आत्मने. तृ.पु.	अस्तुत		
	अस्तुवीत	अस्तुवाताम्	अस्तुवत
विध्यर्थ પરસ્મૈ.तृ.पु.	स्तुयात्	स्तुयाताम्	स्तुयुः
	स्तुवीयात्	स्तुवीयाताम्	स्तुवीयुः

વિધ્યર્થ આત્મને. તૃ.પુ.	स्तुवीत	स्तुवीयाताम्	स्तुवीरन्
शी (આ.) હ્ય.ભૂ.કા.તૃ.પુ.	अशेत	अशयाताम्	अशेरत
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	शयीत	शयीयाताम्	शयीरन्
ब्रू (ઉ.) હ્ય.ભૂ.કા. પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	अब्रवीत्	अब्रूताम्	अब्रुवन्
હ્ય.ભૂ.કા. આત્મને.તૃ.પુ.	अब्रूत	अब्रुवाताम्	अब्रुवत
વિધ્યર્થ પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	ब्रूयात्	ब्रूयाताम्	ब्रूयुः
વિધ્યર્થ આત્મને. તૃ.પુ.	ब्रुवीत	ब्रुवीयाताम्	ब्रुवीरन्
सू (આ.) હ્ય.ભૂ.કા.તૃ.પુ.	असूत	असुवाताम्	असुवत
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	सुवीत	सुवीयाताम्	सुवीरन्

रुद् - ૫.૨ડવું

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अरोदम्	अरुदिव	अरुदिम
પુરુષ ૨	अरोदीः/अरोदः	अरुदितम्	अरुदित
પુરુષ ૩	अरोदीत्/अरोदत्	अरुदिताम्	अरुदन्
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	रुद्यात्	रुद्याताम्	रुद्युः

➔ **स्वप्, श्वस्, अन्** અને **जक्ष्** (નિયમ ૩ ના ઉપયોગથી)ના રૂપો रुद् ની જેમ જાણવા.

आस् (આ.) હ્ય.ભૂ.કા.તૃ.પુ.	आस्त	आसाताम्	आसत
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	आसीत	आसीयाताम्	आसीरन्

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

अर्ज् - ૫. કમાવું
अप + हृ - ઉ. ખુંચવી લેવું
अप + ईक्ष् - આ. જરૂર હોવી
वि + क्रुश्, आ + क्रुश् - ૫. ઉંચા સ્વરે રડવું, શોક કરવો
प्रति + भाष् - આ. જવાબ આપવો.
शप् - ઉ. શાપ દેવો.

બીજો ગણ

वि + अप + इ - જુદું પડવું,

ચોથો ગણ

दिव् - જુગાર રમવું, ક્રીડા કરવી
प्र + मुह् - ૫. મોહ પામવો, મૂર્છાગત થવું

પાંચમો ગણ

अव + आप् - ૫. મેળવવું, પામવું,
सम् + आ + आप् - એકઠું થવું

આઠમો ગણ

परिश्रम + कृ - ૩. મહેનત કરવી

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

कर्ण - વિશેષ નામ
कुश, लव - રામના બે પુત્રો
चैत्र - શાલિવાહન હિંદુ ધર્મનો પહેલો મહિનો, ચૈત્ર
जनमेजय - પરિક્ષિતનો પુત્ર અને અર્જુનનો પૌત્ર
तिथि - મહિનાનો દિવસ (સ્ત્રી.)
द्रोण - વિશેષ નામ
पारिक्षित - પરિક્ષિતનો પુત્ર
पूर्वरात्र - (**पूर्व** - આગળનું + **रात्रि** - સ્ત્રી. રાત) રાતનો પહેલો ભાગ
भूतसमागम - પ્રાણીઓનું એકઠું થવું અથવા એકત્ર મળવું
मध्याह्न - (**मध्य** - ન. વચલું + **अहन्** - ન. દિવસ) મધ્યાહ્ન
महोदधि - મોટો સમુદ્ર
वाल्मीकि - ઋષિનું નામ
विदेह - દેશનું નામ (બ.વ.)
सारमेय - સરમાનો પુત્ર, કુતરો

સ્ત્રીલિંગ

देवशुनी - દેવોની કુતરી
नवमी - પખવાડીઆનો નવમો દિવસ
प्रकृति - રૈયત, લોકો, પ્રધાનમંડળ
मर्यादा - હદ, સીમા
शस्त्रविद्या - (**शस्त्र** + **विद्या**) યુદ્ધકળા, યુદ્ધ જ્ઞાન
सत्रभूमि - યજ્ઞની જગ્યા
सरमा - દેવોની કુતરીનું નામ
संध्या - સંધ્યાકાળ (સવારે અને સાંજે ઝળહળીયા વખતે અને બપોરે બ્રાહ્મણો ઈશ્વર પ્રાર્થના કરે છે)

નપુંસકલિંગ

एकरात्र - એક રાત
सत्र - યજ્ઞનો સમારંભ

વિશેષણ

अनपराधिन् - અપરાધ રહિત, નિર્દોષ
अनिषण्ण - ન. બેઠેલું
क्षमिन् - ધીરજવાન

गभीर - ગંભીર, ઉંડું

अव्यय

अहरहः - દરરોજ
उच्चैः - મોટેથી (क्रि.वि.)
नाना - જુદા, ઘણાં

बत - આશ્ચર્ય, ખેદ વગેરે દર્શાવનાર

क्रियाविशेषण

उष्णम् - (ગરમીથી) ઉનું ઉનું
तद्वत् - તેની પેઠે, તે જ રીતે
दीर्घम् - લાંબો વખત, ચિરકાળ, ઉંડું

नाम (B - ગુજરાતીનું संस्कृत)

पुंलिंग

ગોર - उपाध्याय, पुरोहित
દુષ્ટ (પુરુષો) - शठ, खल, दुरात्मन्
સગર (રાજાનું નામ) - सगर

स्त्रीलिंग

ગઇ રાત - गता रात्रि
થાળી - स्थाली
મથુરા - मथुरा
વ્રજની સ્ત્રીઓ - व्रजाङ्गनाः (પ્રથમા બ.વ.)

नपुंसकलिंग

અન્ન - अन्न
કપટ યુક્ત જુગાર - कपटद्यूत (कपट - ન. છળ + द्यूत - ન. જુગટું)

विशेषण

ધન વગરનું - धनहीन
વાજબી - उचित, युक्त (युज् નું કર્મ.ભૂ.કૃ.)

स्वाध्याय

પ્રશ્ન - ૧ ગુજરાતીનું संस्कृत કરો.

૧. अहरहः स्नात्वा संध्यामुपासीत ।
૨. दशरथस्य भार्या कौसल्या चैत्रे नवम्यां तिथौ मध्याह्ने पुत्रं रामं प्रासूत ।
૩. पारिक्षितस्य जनमेजयस्य सत्रं सारमेयोऽभ्यैत् ।
૪. तत्र च जनमेजयस्यर्त्विजस्तमताडयन् ।
૫. सोऽरोदीद्रुदंश्च मातरमयात् ।
૬. मातापृच्छद्वत्स ! किं रोदिषि ।
૭. सोऽब्रवीज्जनमेजयस्य सत्रमयं तत्र केऽपि मां प्राहरन् ।
૮. मातावदत्किं त्वमकरोः किं तानस्पृशः ।
૯. सोऽभाषत नाहं मर्यादामत्यायम् ।

१०. सरमा सत्रभूमिं गत्वोच्चैर्वाचाब्रूत ।

११. अयं मे पुत्रको न युष्मानस्पृशत्तत्किमेनमनपराधिनमताडयत ।

१२. तां न कोऽपि प्रत्यभाषत । तेन क्रुद्धा सा देवशुनी सरमा जनमेजयं शप्त्वा गृहमयात् ।

१३. द्रोणाच्छस्त्रविद्यामध्यैयत पाण्डवाः कुशलवौ वाल्मीकेरध्यैयातां कर्णश्च परशुरामादध्यैत ।

१४. अभिवाद्य गुरुं ब्रूयादधीष्व भगवन्निति ।

१५. अनिषण्णे गुरौ नासीत ।

१६. विदेहानुपयन्तो वयमेकरात्रं गङ्गायास्तीरेऽवसाम तत्र च पूर्वरात्रे नाना रम्याः कथाः कृत्वानन्तरमस्वपिम ।

१७. ब्रूयात्क्षमी गभीरोऽसीति बत युधिष्ठिरं प्रभुं को न ।

१८. कथमहं बली स्यां कथं मयि प्रजा विश्वस्युः कथं च प्रकृतयो मामुपासीरन्नित्येवं चिन्तयतस्तस्य रात्रिरयात् ।

१९. ततः प्रामुह्यतां वीरौ राघवावरुतां तथा ।
उष्णं च प्राणितां दीर्घमुच्चैर्व्याक्रोशतां तथा ॥

२०. यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરા પાંડુના છોકરા સાથે જુગાર રમ્યા અને તેઓ પાસેથી તેમની બધી પુંજી લઈ લીધી, પછી પાંડવો વનમાં ગયા (इ).

૨. ત્યાં ઘણા બ્રાહ્મણો તેમની પાછળ ગયા (अनु + इ).

૩. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેઓને કહ્યું (ब्रू) કે તમારે અમારી પાછળ આવવું જોઈએ નહીં (अनु + इ), હમણા અમે ધન વગરના છીએ (अस्) અને તમને અન્ન આપી શકતા નથી.

૪. ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા (ब्रू) કે અમે અમારું અન્ન કમાવાને શક્તિમાન છીએ (अस्).

૫. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેમને ના પાડી નહીં (प्रति + आ + ख्या).

૬. પણ બ્રાહ્મણો પોતાના અન્નને માટે મહેનત કરે, એ તેને ગમ્યું નહીં.

૭. ત્યારે તેણે પોતાના ગોરને પુછ્યું કે મારે શું કરવું.
૮. તેણે તેને કહ્યું કે સૂર્યની સ્તુતિ કરો (**स्तु**).
૯. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે સૂર્યની સ્તુતિ કરી(**स्तु**), અને જ્યારે સૂર્ય પ્રસન્ન થયા ત્યારે તેની પાસેથી એક થાળી મળી અને તેમાંથી તેને જોઇએ તેટલું અન્ન મળતું.
૧૦. સગરની સ્ત્રીઓએ ઘણા છોકરાઓને જન્મ આપ્યો (**सू**).
૧૧. ગઈ રાત્રે હું ઉંઘ્યો નથી (**स्वप्**).
૧૨. તમે ગંગાના પાણીમાં ક્યારે નાહ્યા (**स्ना**) ?
૧૩. કૃષ્ણ મથુરા ગયા ત્યારે વ્રજની સ્ત્રીઓ મોટેથી રડી (**रुद्**).
૧૪. હું કાશીમાં ન્યાય ભણ્યો (**अधि + इ**).
૧૫. જો હું હસ્તિનાપુરમાં હોઉં (**अस्**) તો ધૃતરાષ્ટ્રને કહું (**ब्रू**) કે પાંડવો પાસેથી કપટવાળા જુગારથી તેમની પુંજી લઈ લીધી એ કંઈ યોગ્ય કર્યું ન હતું.
૧૬. કોઇએ પણ દુષ્ટ માણસોના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખવો ન જોઇએ (**वि + श्वस्**).

शरीरं व्याधिमन्दिरम् । - શરીર એ વ્યાધિ-રોગનું ઘર છે.

बलमूलं हि जीवितम् । - જીવિતનું મૂળ બળ છે.

क्षीणे पुण्ये वृथा बलम् । - પુણ્ય ક્ષીણ થયું હોય ત્યારે બળ વૃથા છે.

मूलं नास्ति कुतः शाखा ? - મૂળ જ નથી તો શાખા ક્યાંથી હોય ?

પાઠ - ૯

B_1 બીજોગણ - વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ

ભૂમિકા

૧. પાઠ ૭ અને પાઠ ૮ સિવાયના બીજા ગણના ધાતુઓને પ્રત્યય લગાડતા કેટલાક સંધિના ફેરફાર થાય છે. જે નીચેના નિયમોમાં આપેલા છે.

નિયમો

૧. અંતે **ह्** + ૨૪ કે શૂન્ય = **ह्** નો **द्** થાય.
દા.ત. **लिह्** + **सि** = **लिद्** + **सि** = **लेद्** + **सि** ।

૨. વર્ગીય ચોથો + **त्** અને **थ्** થી શરૂ થતા પ્રત્યય = **त्** અને **थ्** નો **ध्** થાય છે.
દા.ત. **लेद्** + **ति** = **लेद्** + **धि** = **लेद्** + **ढि** = **लेढि** ।
लिद् + **थस्** = **लिद्** + **धस्** = **लिद्** + **ढस्** = **लीढः** ।
(માર્ગો. નિયમાવલિમાં વ્યંજન સંધિનો નિયમ ૨૧ જુઓ)

૩. **द्** કે **ष्** + **स्** = **द्** કે **ष्** નો **क्ष्** થાય.
દા.ત. **लेद्** + **सि** = **लेक्** + **षि** = **लेक्षि** ।
(માર્ગો.નિયમાવલિમાં વ્યંજન સંધિનો નિયમ ૨૦ જુઓ)

૪. આ પુસ્તકમાં આવતા ગણમાં ધાતુને અંતે ૨૪ + આજ્ઞાર્થ **हि** = **हि** નો **धि** થાય.
દા.ત. **लिह्** = **लिह्** + **हि** = **लिद्** + **धि** = **लिद्** + **ढि** = **लीढि** ।

૫. ધાતુના પ્રારંભમાં **द्** અને અંતે **ह्** + ૨૪ કે શૂન્ય = **ह्** નો **घ्** થાય.
દા.ત. **दुह्** = **दुह्** + **सि** = **दोह्** + **सि** = **दोघ्** + **सि** ।

૬. પદની અસિદ્ધાવસ્થામાં વર્ગના ત્રીજા કે ચોથા અક્ષર (**ग्, ज्, ड्, द्, ब्** - **घ्, झ्, ढ्, ध्, भ्**) ની પૂર્વે અનુનાસિક સિવાયનો વ્યંજન = વ્યંજનના સ્થાને પોતાના વર્ગનો ત્રીજો અક્ષર થાય છે. વળી, આ પ્રસંગે **ष्** નો **ड्** થાય છે.
દા.ત. **दुह्** = **दोघ्** + **धि** = **दोग्** + **धि** = **दोग्धि** ।

૭. ધાતુના પ્રારંભે **ब्, ग्, द्** અને અંતે વર્ગીય ચોથો (**घ्, झ्, ढ्, ध्, भ्**)+ **ध्व्, स्**

કે શૂન્ય = ब्, ग्, द् નો અનુક્રમે भ्, घ्, ध् થાય છે.

દા.ત. दोघ् + सि = धोक् + सि = धोक्षि ।

૮. (A) हन् + અંતઃસ્થ, અનુનાસિક સિવાયનો વ્યંજનથી શરૂ થતો અવિકારક પ્રત્યય = हन् ના न् નો લોપ થાય છે.

દા.ત. हन् + थस् = हथः ।

(B) हन् + સ્વરથી શરૂ થતો અવિકારક પ્રત્યય = हन् નો ઉપાંત્ય अ લોપાય છે અને ह् નો घ् થાય છે. વળી, માર્ગો.નિયમાવલિનો વ્યંજન સંધિનો નિયમ ૧૨ પણ લાગે છે.

દા.ત. हन् + अन्ति = घ्न् + अन्ति = घ्नन्ति । हन् + सि = हंसि ।

(C) આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ. जहि થાય છે.

૯. (A) ईश्, ईड् (આ.) + स्, ध्व् થી શરૂ થતા પ્રત્યય = તે ધાતુમાં પ્રત્યય પૂર્વે इ ઉમેરાય છે.

દા.ત. ईश् + इ + से = ईशिषे । ईश् + इ + ध्वम् = ईशिध्वम् ।

(B) ईश् ધાતુના કર્મને ષષ્ઠી વિભક્તિ લાગે છે.

દા.ત. सविता प्रसवानामीष्टे ।

૧૦. व्रश्च्, भ्रस्ज्, सृज्, मृज्, यज्, राज्, भ्राज् અને श् તથા छ् અંતવાળા ધાતુઓ + ૨૪ કે શૂન્ય = અંત્ય વ્યંજનનો ष् થાય છે.

દા.ત. सृज् + त (કર્મ.ભૂ.કૃ.) = सृष् + त् = सृष्ट ।

૧૧. मृज् નો ઉપાન્ત્ય ऋ વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે વૃદ્ધિ પામે છે અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે વૃદ્ધિ પામે છે.

દા.ત. मृज् + मि = मार्ज्मि । मृज् + अन्ति = मृजन्ति / मार्जन्ति ।

૧૨. वश् ધાતુના व् નો અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે उ થાય છે.

દા.ત. वश् + वः = उश् + वः = उश्वः ।

૧૩. शास् ધાતુના आ નો વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે इ થાય છે.

દા.ત. शास् + वः = शिस् + वः = शिष्वः ।

૧૪. दरिद्रा ધાતુના અંત્ય आ નો સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થાય છે અને વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે इ થાય છે.

દા.ત. दरिद्रा + अति = दरिद्रति । दरिद्रा + वः = दरिद्रिवः ।

૧૫ (A) शास्, जक्ष्, चकास्, दरिद्रा અને जागृ માં अन्ति, अन्तु ના બદલે अति, अतु લાગે છે.

દા.ત. शास् = शासति । शासतु । शास् + हि = शाधि ।

चकास् + हि = चकाधि / चकाद्धि ।

૧૬. જોડાક્ષરમાં આદ્ય स् કે क् + २४ કે શૂન્ય = स् કે क् નો લોપ થાય છે.

દા. ત. चक्ष् + से = चष् + से = चक् + षे = चक्षे ।

૧૭. आ + चक्ष् ધાતુ ગણકાર્ય વિશિષ્ટ કાળમાં અને પરોક્ષભૂતકાળમાં વપરાય છે. ગણકાર્ય રહિત કાળમાં અને વિકલ્પે પરોક્ષ ભૂતકાળમાં આ ધાતુનો ख्या (૩.) આદેશ થાય છે.

રૂપાખ્યાન

लिह् - ૩. ચાટવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	लेह्मि	लिह्वः	लिह्मः
પુરુષ ૨	लेक्षि	लीढः	लीढ
પુરુષ ૩	लेढि	लीढः	लिहन्ति

વર્તમાનકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	लिहे	लिह्वहे	लिह्महे
પુરુષ ૨	लिक्षे	लिहाथे	लीढ्वे
પુરુષ ૩	लीढे	लिहाते	लिहते

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	लेहानि	लेहाव	लेहाम
પુરુષ ૨	लीढि	लीढम्	लीढ

પુરુષ ૩	लेढु	लीढाम्	लिहन्तु

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	लेहै	लेहावहै	लेहामहै
પુરુષ ૨	लिक्ष्व	लिहाथाम्	लीढ्वम्
પુરુષ ૩	लीढाम्	लिहाताम्	लिहताम्

દુહ્ - ૩. દોહવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	दोह्मि	दुह्वः	दुह्मः
પુરુષ ૨	धोक्षि	दुग्धः	दुग्ध
પુરુષ ૩	दोग्धि	दुग्धः	दुहन्ति
વર્ત.આત્મને.દ્વિ.પુ.	धुक्षे	दुहाथे	धुग्ध्वे
વર્ત.આત્મને.તૃ.પુ.	दुग्धे	दुह्हाते	दुहते
આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ. તૃ.પુ.	दोग्धु	दुग्धाम्	दुहन्तु
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.	धुक्ष्व	दुहाथाम्	धुग्ध्वम्
આજ્ઞાર્થ આત્મને. તૃ.પુ.	दुग्धाम्	दुहाताम्	दुहताम्

➔ दिह् ધાતુના રૂપો दुह् ની જેમ જાણવા

હન્ - ૩.હણવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	हन्मि	हन्वः	हन्मः
પુરુષ ૨	हंसि	हथः	हथ
પુરુષ ૩	हन्ति	हतः	घ्नन्ति

વર્તમાનકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	घ्ने	हन्वहे	हन्महे
પુરુષ ૨	हसे	घ्नाथे	हध्वे
પુરુષ ૩	हते	घ्नाते	घ्नते
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.	जहि		
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	हन्तु	हताम्	घ्नन्तु
આજ્ઞાર્થ આત્મને. તૃ.પુ.	हताम्	घ्नाताम्	घ्नताम्

ईश् - આ. રાજ કરવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ईशे	ईश्वहे	ईश्महे
પુરુષ ૨	ईशिषे	ईशाथे	ईशिध्वे
પુરુષ ૩	ईष्टे	ईशाते	ईशते
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	ईष्टाम्	ईशाताम्	ईशताम्

मृज् - ૫. સાફ કરવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	मार्ज्मि	मृज्वः	मृज्मः
પુરુષ ૨	मार्ष्टि	मृष्टः	मृष्ठ
પુરુષ ૩	मार्ष्टि	मृष्टः	मृजन्ति / मार्जन्ति
આજ્ઞાર્થ દ्वि.પુ.એ.વ.	मृड्ढि		
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	मार्ष्टु	मृष्टाम्	मृजन्तु / मार्जन्तु

वश् - ૫. ઈચ્છવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	वश्मि	उश्वः	उश्मः

પુરુષ ૨	वक्षि	उष्टः	उष्ठ
પુરુષ ૩	वष्टि	उष्टः	उशन्ति
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.	उड्ढि		

शास् - ૫. રાજ કરવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	शास्मि	शिष्वः	शिष्मः
પુરુષ ૨	शास्सि	शिष्टः	शिष्ठ
પુરુષ ૩	शास्ति	शिष्टः	शासति
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.	शाधि		
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	शास्तु	शिष्टम्	शासतु
दरिद्रा (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	दरिद्राति	दरिद्रितः	दरिद्रति
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	दरिद्रातु	दरिद्रिताम्	दरिद्रतु
चकास् (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	चकास्ति	चकास्तः	चकासति
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.	चकाद्धि / धि		
जागृ (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	जागर्ति	जागृतः	जाग्रति

આજ્ઞાર્થ પ્ર.પુ.એ.વ. जागराणि । અને દ્વિ.વ जागृहि ।

चक्ष् - આ. બોલવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	चक्षे	चक्ष्वहे	चक्ष्महे
પુરુષ ૨	चक्षे	चक्षाथे	चड्ढ्वे
પુરુષ ૩	चष्टे	चक्षाते	चक्षते
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	चष्टाम्	चक्षाताम्	चक्षताम्

➔ **विद्** (૫.જાણવું)ના વર્ત.ના રૂપ તેને પરોક્ષ ભૂત.ના પ્રત્યયો લગાડવાથી પણ થાય છે તથા આજ્ઞાર્થના રૂપના વિકલ્પે **विदाम् + कृ** ના આજ્ઞાર્થ રૂપ લાગે છે.

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**वेद्मि/वेद**	**विद्वः/विद्व**	**विद्मः/विद्म**
પુરુષ ૨	**वेत्सि/वेत्थ**	**वित्थः/विदथुः**	**वित्थ/विद**
પુરુષ ૩	**वेत्ति/वेद**	**वित्तः/विदतुः**	**विदन्ति/विदुः**
આજ્ઞાર્થ પ્ર.પુ.	**वेदानि**	**वेदाव**	**वेदाम**
	(विदांकरवाणि)	**(विदांकरवाव)**	**(विदांकरवाम)**
द्विष् (ઉ.) વર્ત.પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	**द्वेष्टि**	**द्विष्टः**	**द्विषन्ति**
વર્ત.આત્મને.તૃ.પુ.	**द्विष्टे**	**द्विषाते**	**द्विषते**
આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	**द्वेष्टु**	**द्विष्टाम्**	**द्विषन्तु**
આજ્ઞાર્થ આત્મને. તૃ.પુ.	**द्विष्टाम्**	**द्विषाताम्**	**द्विषताम्**

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

पठ् - ૫. ભણવું

वि + शस् - ૫. મારવું, નાશ કરવો

બીજો ગણ

ईड् - આ. વખાણવું

ईश् - આ. ધણી થવું, રાજ કરવું

चकास् - ૫. પ્રકાશવું

आ + चक्ष् - આ. બોલવું, કહેવું,

वि + आ + चक्ष् - સમજાવવું

जागृ - ૫. જાગવું

दरिद्रा - ૫. ગરીબ થવું.

दिह् - ઉ. લેપ કરવો

दुह् - ઉ. દોહવું

द्विष् - ઉ. ધિક્કારવું

मृज् - ૫. માંજવું, સાફ કરવું,

प्र + मृज् - સાફ કરી નાખવું,

सम् + मृज् - વાળવું

लिह् - ઉ. ચાટવું

वश् - ૫. ઇચ્છવું, પ્રકાશવું

विद् - ૫. જાણવું

शास् - ૫. રાજ કરવું, નિયમમાં મૂકવું, નિયમિત કરવું

आ + शास् - આ. ઇચ્છવું

हन् - ૫. મારવું

દશમો ગણ

ईड् - વખાણવું

प्र + चुद् - હાંકી મૂકવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

आत्मघातक - (**आत्मन्** - પોતે + **घातक** - નાશ કરનાર) પોતાનો નાશ કરનાર (ન.)

कात्यायन - મોટા વૈયાકરણનું નામ

क्षय - નાશ

जगन्नाथ - (**जगत्** - ન. દુનિયા, સંસાર + **नाथ** - પું. ધણી) જગતનો ધણી

दीनबन्धु - (**दीन** - વિશે. ગરીબ + **बन्धु** - પું. ભાઈ) ગરીબનો ભાઈ, પરગજુ

नरेन्द्र - રાજા

पतञ्जलि - મહાભાષ્ય નામના મોટા વ્યાકરણ ગ્રન્થના કર્તા

पुरोहित - ગોર, કુળગોર

प्रसव - જે કંઈ ઉત્પન્ન થયું હોય તે, ઉત્પત્તિ

भाष्यकृत् - ભાષ્ય અથવા અર્થ સમજાવનારા વ્યાકરણ ગ્રન્થનો કર્તા, ટીકાકાર

मङ्गलकाल - (**मङ्गल** - ન. કોઈપણ શુભ વસ્તુ + **काल** - પું. વખત) શુભ અવસર

वासव - ઈન્દ્રદેવ

संयमिन् - જેણે બધી ઈન્દ્રિયોને વશ કરી છે એવો ઋષિ, યોગી

सवितृ - સૂર્ય

સ્ત્રીલિંગ

तत्कीर्ति - તેની આબરૂ

वाच्यता - નિન્દાને પાત્રતા, ઠપકો દેવાલાયકપણું

નપુંસકલિંગ

आत्महित - (**आत्मन्** અને **हित** - ભલું) પોતાનું ભલું

इन्द्रियसौष्ठव - (**इन्द्रिय** - ન. અવ્યય અથવા ઈન્દ્રિય + **सौष्ठव** - ન. ખુબસૂરતી) સુંદર બાંધો, આરોગ્ય શરીર.

त्रिविष्टपास्थान - (**त्रिविष्टप** - ન.સ્વર્ગ + **आस्थान** - ન.સભા) દિવ્ય સભા, દેવોની સભા

मन्त्राक्षर - પવિત્ર અથવા વૈદિક કવિતાનો બોલ.

वस्तुजात - (**वस्तु** - ન. + **जात** - ન.સમુદાય) વસ્તુસમુદાય, વસ્તુનો જથ્થો

सर्वभूतानि - (પ્રથમા અને બીજીનું બ.વ.) સઘળી હયાત ચીજો.

વિશેષણ

अकरुण - (**करुणा** - સ્ત્રી.) નિર્દય, દયારહિત

उत्पथास्थित - [**उत्पथ** - પું. ખોટો રસ્તો, દોષવાળો માર્ગ + **आस्थित** (**आ** + **स्था** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) પ્રાપ્ત થયેલું] ખોટે રસ્તે ગયેલું

उद्भूतविस्मय - (**उद्भूत**, **उद्** + **भू** *ઉત્પન્ન થવું નું કર્મ.ભૂ.કૃ.*) જેનામાં,

અચંબો ઉત્પન્ન થયો છે તે.
उभ - બંને (સર્વ.)
देव - પ્રકાશિત
नम्र - ગરીબ સ્વભાવનું, વિનયી
पठ्यमान - (**पठ्** - ગ.૧ વાંચવું, મોટે ભણી જવું નું કર્મ.વ.કૃ.) વંચાતું
प्रपन्न - (**प्र** + **पद्** નું ભૂ.કૃ.) શરણે થયેલું
साधुवृत्त - (**साधु** - વિશે. સારું + **वृत्त** ન. वर्तणुंक) સદાચારી
हन्तृ - મારી નાખનાર

અવ્યય

सायम् - સાંજે
विहाय - (**हा** - છોડવું, **वि** + **हा** નું અવ્યય રૂપ ભૂ.કૃ.) છોડી દઈને

ક્રિયાવિશેષણ

विस्तरतः - વિસ્તારથી

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

પહોર (ત્રીજો ભાગ) - **याम**
ભમરો - **भ्रमर**
મગધ - **मगधाः** (બ.વ.માં) (એક દેશનું નામ તથા લોકનું નામ)

સ્ત્રીલિંગ

મુખ્ય શહેર - **राजधानी**
શેરી - **रथ्या**

નપુંસકલિંગ

પાટલીપુત્ર (મગધ દેશમાં એક શહેરનું નામ છે) - **पाटलिपुत्र**
રાજગૃહ (મગધ દેશમાં એક શહેરનું નામ છે) - **राजगृह**
સૂત્ર - **सूत्र**

વિશેષણ

આપ સાહેબ - **भगवान्** અથવા **भवान्** (પ્રથમા એ.વ.)
છેલ્લું - **चरम**
વંશજ - **वंश्य, कुलज**

અવ્યય

કેટલી વાર - **कतिकृत्वः**

ક્રિયાવિશેષણ

અવિચારથી - **रभसात्, मोहात्**

વિશેષ

કદિ નહીં - **न कदा**
જ્યારે જ્યારે, ત્યારે ત્યારે - **यदा यदा - तदा तदा**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન -૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

१. सविता वै प्रसवानामीष्टे ।
२. गोपः सायं धेनूर्दोग्धि पयः ।
३. अधुनाखिलभस्तवर्षं भारतीयाः स्वयं प्रशासति ।
४. तस्मिन्पुष्पे भ्रमरौ मधु लीढः ।
५. अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ।
६. योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तं घ्नन्तिमान्यस्माभिः पठ्यमानानि मन्त्राक्षराणि ।
७. हे जगन्नाथाखिलस्यैतस्य वस्तुजातस्य त्वमीशिषे ।
८. हे दीनबन्धो ! यद्यन्मे नग्नस्य पापं भवेत्तत्तत्प्रतिजहि ।
९. शत्रुं हन्तुं शरान्विषेण देग्धि ।
१०. आचक्ष्व क्व मामेकाकिनीमत्र विहायाकरूण यासि ।
११. यं मां धर्ममाचड्ढ्वे तमेव प्रत्यहमाचरामि ।
१२. वत्से न युक्तं ते मङ्गलकाले रोदितुं प्रमृड्ढ्यश्रूणि । अथवा सख्यौ प्रमृष्टाम् ।
१३. भाष्यकृत्पतञ्जलिः कात्यायनस्य वचनानि विस्तरतो व्याचष्टे ।
१४. शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ।
१५. शास्त्यरीन्धर्ममाशास्ते कीर्तिमाशंसते पराम् ।
स शंसति सतां वृत्तं विशसत्युत्पथास्थितान् ॥
१६. ईट्टे त्रिविष्टपास्थाने तत्कीर्तिं वासवः स्वयम् ।
ईडयन्ति नरेन्द्राश्च भूमावुद्भूतविस्मयाः ॥
१७. या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥
१८. य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥
१९. करोति पापं योऽज्ञानान्नात्मनो वेत्ति च क्षयम् ।
प्रद्वेष्टि साधुवृत्तांश्च स लोकस्यैति वाच्यताम् ॥
२०. प्राप्य चाप्युत्तमं जन्म लब्ध्वा चेन्द्रियसौष्ठवम् ।
न वेत्त्यात्महितं यस्तु स भवेदात्मघातकः ॥

प्रश्न - २ गुજરાતીનું संस्कृत કરો.

૧. તું દિવસમાં કેટલીવાર ગાયો દોહે છે (**दुह्**) ?

૨. પુષ્પમાંથી મધમાખને ઉડાડ નહિ, તેને મધ ચૂસવા દે (**लिह्**).

૩. જેઓ વિચાર વિના પ્રાણીઓને મારે છે (**हन्**) તેઓ કદી સુખ ભોગવતા નથી.

૪. નગરોના લોકો, જ્યારે જ્યારે પોતાના રાજાઓ શેરીઓમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને વાળીને સાફ કરે છે (**सम् + मृज्**).

૫. રાત્રિને પાછલે પહોરે ઋષિના શિષ્યો ઉઠે છે (**जागृ**) અને વેદ ભણે છે.

૬. રાજગૃહ કે પાટલીપુત્ર મગધનું મુખ્ય શહેર હતું તે અમને ખબર નથી (**विद्**).

૭. સજ્જનોને ધિક્કારો નહિ (**द्विष्**).

૮. સત્ય આપણા પર ચિરકાળ રાજ કરો (**शास्**).

૯. આ સૂત્ર આપ સાહેબ સમજાવો (**वि + आ + चक्ष्**).

स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते । - સ્વભાવ મસ્તક પર રહે છે.

कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव । - કષાયથી મૂકાવું તે જ મુક્તિ છે.

अपुत्रस्य गृहं शून्यं । - પુત્ર વિનાનું ઘર શૂન્ય છે.

बुद्धिर्विपद्वारिणी । - બુદ્ધિ, વિપત્તિને વારનાર છે.

अल्पतोयश्चलति कुम्भः । - અધૂરો ઘડો છલકાય છે.

પાઠ - ૧૦

B_2 - બીજો ગણ - હ્યસ્તન ભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ

નિયમો

૧. ધાતુના અંગના અંતે વ્યંજન + ભૂતકાળના **स्, त्** પ્રત્યય = **स्, त्** લોપાય છે.
દા.ત. **अहन्** + **स्** = **अहन्** । **अहन्** + **त्** = **अहन्** ।

૨. પદાંતે અનુનાસિક સિવાયનો વ્યંજન = એ વર્ગનો પહેલો અથવા ત્રીજો વ્યંજન મૂકાય અને જો પદાંતે **ष्** હોય તો તેનો **ट्** કે **ड्** થાય છે.
દા.ત. **अलिह्** + **स्, त्** = **अलेट्** - **ड्** ।

૩. **विद्, जागृ, शास्, जक्ष्, चकास्** અને **दरिद्रा** એ ધાતુઓનો હ્યસ્તન ભૂતકાળનો તૃ.પુ.બ.વ.નો પ્રત્યય **उस्** છે તથા આ **उस्** ની પૂર્વના ધાતુના અંત્ય સ્વરનો ગુણ થાય છે.
દા.ત. **जागृ = आजागरुः** ।
અપવાદ - **द्विष्** માં **उस्** વિકલ્પે લાગે છે.
દા.ત. **द्विष् = अद्विषन् / अद्विषुः** ।

૪. ધાતુના અંત્ય **द्** નો હ્યસ્તન ભૂતકાળના દ્વિ.પુ.એ.વ. માં વિકલ્પે **र्** અથવા વિસર્ગ થાય છે.
દા.ત. **विद् = अवेत् / अवेद् / अवेः** ।

૫. ધાતુના અંત્ય **स्** નો **त्** પ્રત્યય પૂર્વે **त्** કે **द्** થાય છે. તથા **स्** પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે **त्** કે **द्** થાય છે.
દા.ત. **शास् = अशात् / अशाद् / अशाः** । (દ્વિ.પુ.એ.વ.)
शास् = अशात् / अशाद् । (તૃ.પુ.એ.વ.)

રૂપાખ્યાન

लिह् - ઉ. ચાટવું

હ્યસ્તન ભૂતકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अलेहम्**	**अलिह्व**	**अलिह्म**

પુરુષ ૨	અલેટ્-ડ્	અલીઢમ્	અલીઢ
પુરુષ ૩	અલેટ્-ડ્	અલીઢામ્	અલિહન્

ह्यस्तन ભૂતકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	લેહૈ	લેહાવહૈ	લેહામહૈ
પુરુષ ૨	લિક્ષ્વ	લિહાથામ્	લીઢ્વમ્
પુરુષ ૩	લીઢામ્	લિહાતામ્	લિહતામ્

દુહ્ - ઉ. દોહવું

ह्यस्तन ભૂતકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	અદોહમ્	અદુહ્વ	અદુહ્મ
પુરુષ ૨	અધોક્-ગ્	અદુગ્ધમ્	અદુગ્ધ
પુરુષ ૩	અધોક્-ગ્	અદુગ્ધામ્	અદુહન્

ह्यस्तन ભૂતકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	અદુહિ	અદુહ્વહિ	અદુહ્મહિ
પુરુષ ૨	અદુગ્ધાઃ	અદુહાથામ્	અધુગ્ધ્વમ્
પુરુષ ૩	અદુગ્ધ	અદુહાતામ્	અદુહત

➔ દિહ્ ના રૂપો દુહ્ ની જેમ જાણવા.
વિધ્યર્થના રૂપો સરળ હોવાથી અહીં આપ્યા નથી.

હન્ - ઉ. હણવું

ह्यस्तन ભૂતકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	અહનમ્	અહન્વ	અહન્મ
પુરુષ ૨	અહન્	અહતમ્	અહત
પુરુષ ૩	અહન્	અહતામ્	અઘ્નન્

લ્રસ્તન ભૂતકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	અઘ્નિ	અહન્વહિ	અહન્મહિ
પુરુષ ૨	અહથાઃ	અઘ્નાથામ્	અહધ્વમ્
પુરુષ ૩	અહત	અઘ્નાતામ્	અઘ્નત

વિધ્યર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ઘ્નીય	ઘ્નીવહિ	ઘ્નીમહિ
પુરુષ ૨	ઘ્નીથાઃ	ઘ્નીયાથામ્	ઘ્નીધ્વમ્
પુરુષ ૩	ઘ્નીત	ઘ્નીયાતામ્	ઘ્નીરન્

ઈશ્ - આ. રાજ કરવું

લ્રસ્તન ભૂતકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ઐશિ	ઐશ્વહિ	ઐશ્મહિ
પુરુષ ૨	ઐષ્ઠાઃ	ઐશાથામ્	ઐઢ્ઢ્વમ્
પુરુષ ૩	ઐષ્ટ	ઐશાતામ્	ઐશત

મૃજ્ - ૫. સાફ કરવું

લ્રસ્તન ભૂતકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	અમાર્જમ્	અમૃજ્વ	અમૃજ્મ
પુરુષ ૨	અમાર્ટ્-ર્ઃ	અમૃષ્ટમ્	અમૃષ્ટ
પુરુષ ૩	અમાર્ટ્-ર્ઃ	અમૃષ્ટામ્	અમૃજન્ / અમાર્જન્

વશ્ - ૫. ઈચ્છવું

લ્રસ્તન ભૂતકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	અવશમ્	ઔશ્વ	ઔશ્મ

પુરુષ ૨	अवट्-ड्	औष्टम्	औष्ट
પુરુષ ૩	अवट्-ड्	औष्टाम्	औशन्

विध्यर्थ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	उश्याम्	उश्याव	उश्याम
પુરુષ ૨	उश्याः	उश्यातम्	उश्यात
પુરુષ ૩	उश्यात्	उश्याताम्	उश्युः

शास् - ૫. રાજ કરવું

ह्यस्तन भूतકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अशासम्	अशिष्व	अशिष्म
પુરુષ ૨	अशाः/अशात्-द्	अशिष्टम्	अशिष्ट
પુરુષ ૩	अशात्-द्	अशिष्टाम्	अशासुः

दरिद्रा - ૫. ગરીબ થવું

ह्यस्तन भूतકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अदरिद्राम्	अदरिद्रिव	अदरिद्रिम
પુરુષ ૨	अदरिद्राः	अदरिद्रितम्	अदरिद्रित
પુરુષ ૩	अदरिद्रात्	अदरिद्रिताम्	अदरिद्रुः

विध्यर्थ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	दरिद्रियाम्	दरिद्रियाव	दरिद्रियाम
પુરુષ ૨	दरिद्रियाः	दरिद्रियातम्	दरिद्रियात
પુરુષ ૩	दरिद्रियात्	दरिद्रियाताम्	दरिद्रियुः

चकास् - ૫. પ્રકાશવું

ह्यस्तन भूतकाळ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अचकासम्	अचकास्व	अचकास्म
પુરુષ ૨	अचकाः/अचकात्-द्	अचकास्तम्	अचकास्त
પુરુષ ૩	अचकात्-द्	अचकास्ताम्	अचकासुः

जागृ - ૫. જાગવું

ह्यस्तन भूतकाळ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अजागरम्	अजागृव	अजागृम
પુરુષ ૨	अजागः	अजागृतम्	अजागृत
પુરુષ ૩	अजागः	अजागृताम्	अजागरुः

चक्ष् - આ. બોલવું

ह्यस्तन भूतकाळ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अचक्षि	अचक्ष्वहि	अचक्ष्महि
પુરુષ ૨	अचष्ठाः	अचक्षाथाम्	अचड्ढ्वम्
પુરુષ ૩	अचष्ट	अचक्षाताम्	अचक्षत

विद् - ૫. જાણવું

ह्यस्तन भूतकाळ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अवेदम्	अविद्व	अविद्म
પુરુષ ૨	अवेः/अवेत्-द्	अवित्तम्	अवित्त
પુરુષ ૩	अवेत्-द्	अवित्ताम्	अविदुः

द्विष् - ૩. ધિક્કારવું

ह्यस्तन भूतकाळ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન

પુરુષ ૧	अद्वेषम्	अद्विष्व	अद्विष्म
પુરુષ ૨	अद्वेट्-ड्	अद्विष्टम्	अद्विष्ट
પુરુષ ૩	अद्वेट्-ड्	अद्विष्टाम्	अद्विषन्/अद्विषुः

હ્યસ્તન ભૂતકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अद्विषि	अद्विष्वहि	अद्विष्महि
પુરુષ ૨	अद्विष्ठाः	अद्विषाथाम्	अद्विड्ढ्वम्
પુરુષ ૩	अद्विष्ट	अद्विषाताम्	अद्विषत

➔ लिह्, दुह्, हन् (વિધ્યર્થ - પરસ્મૈપદ), ईश्, मृज्, शास्, चकास्, जागृ, चक्ष्, विद् અને विष् ધાતુના વિધ્યર્થ રૂપો સરળ હોવાથી અહીં આપ્યા નથી.

ધાતુઓ

પહેલો ગણ	બીજો ગણ
अभि + द्रु - ૫. હુમલો કરવો	अभि કેઆ + हन् - મારવું
पठ् - ૫. મોઢે ભણવું	

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

कुक्कुर - કુતરો
चन्द्रगुप्त - રાજાનું નામ
चाणक्य - પુરુષનું નામ
दिग्विजय - (दिश् - સ્ત્રી. દિશા + विजय - પું. જીત) દિશાઓની જીત, દેશોની જીત
नन्द - રાજવંશનું નામ, એ વંશનો માણસ
बटु - છોકરો
भेक - દેડકો
यज्ञमण्डप - યજ્ઞને માટે તૈયાર કરેલો માંડવો
मण्डप - માંડવો
वृत्तान्त - અહેવાલ, બનાવ

સ્ત્રીલિંગ

गन्धर्वकन्या - ગન્ધર્વની છોકરી
वसुधा - પૃથ્વી

નપુંસકલિંગ

अग्निहोत्र - અગ્નિદેવતાનો યજ્ઞ
द्रव्य - ચીજ, વસ્તુ
रण - લડાઈ
सहस्र - હજાર

विशेषण

तट - કિનારો, કોર

यज्ञिय - યજ્ઞને લગતું

समुपाहृत - (सम् + उप + आ + हृ નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) એકઠું કરેલું

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

અંગદેશ અથવા અંગલોકો - **अङ्गाः** (બ.વ.માં વપરાય છે.)

કલિંગદેશ અથવા કલિંગ લોકો - **कलिङ्गाः** (બ.વ.માં વપરાય છે.)

મુલક - **विषय**

મૌર્યવંશ અથવા મૌર્યવંશનો કોઇ માણસ - **मौर्य**

સરદાર - **चमूपति, सेनापति**

સ્ત્રીલિંગ

લડાઈની જગ્યા - **रणभूमि**

અવ્યય

જાતે- **स्वयम्**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન -૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. सायं प्रातर्धेनुमग्निहोत्रायाधोगृषिः ।

૨. दण्डकायां वसन्तौ रामलक्ष्मणौ रक्षसां सहस्त्राण्यहताम् ।

૩. चाणक्योऽकिंचनो ब्राह्मणो नन्दानद्वेड् बुद्धिप्रभावाच्च तानहन् ।

૪. तेषां च राज्यं चन्द्रगुप्तो नाम नृपतिश्चाणक्यस्य शिष्योऽशात् ।

૫. देवानां संदेशं हरन्नलो दमयन्त्या अन्तःपुरं प्राविशत् । प्रविशन्तं च तं देवानां वराद्रक्षितारो नाविदुः ।

૬. केचिद्बटवस्तडागस्य तटमुपगता लोष्टैर्भेकानभ्यघ्नन् ।

૭. स राजा दिग्विजयादारभ्यात्मनः सर्वं वृत्तान्तं गन्धर्वकन्याया आचष्ट ।

૮. यथा पाण्डवा रणे नास्मान्हन्युस्तथा क्रियताम् ।

૯. कश्चित्कुक्कुरो यज्ञमण्डपं गतोहवींष्यवालेट् । तत्रर्त्विजस्तमाघ्नन्सर्वं च समुपाहृतं यज्ञियं द्रव्यं त्यक्त्वा मण्डपं सममार्जन् ।

૧૦. राजानो धर्मेण वसुधां शिष्युः ।

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. નન્દવંશના રાજાઓ પછી મૌર્યવંશના રાજાઓએ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યું (**शास्**).

૨. કલિંગના યોદ્ધાઓએ અમને નીચે પ્રમાણે કહ્યું (**चक्ष्**).
" જે અંગે લોકો અમને ઘણો વખત થયાં ધિક્કારતા હતા (**द्विष्**), તેઓએ અમારા મુલક પર હુમલો કર્યો. અમે તેઓની સાથે લડાઈ લડ્યા અને તેઓના સરદારોને માર્યા (**हन्**). તેઓનો રાજા આ જાણતો ન હતો (**विद्**), અને તેથી તે લડાઈની જગ્યાએ જાતે આવ્યો. પણ પોતાના માણસોને મરેલા જોઈને તે પોતાને મુલક પાછો ફર્યો."

૩. તમે ગઈ કાલે ગાયો દોહી (**दुह्**) ?

૪. હરિ આખી રાત વેદ ભણતો જાગતો હતો (**जागृ**).

૫. દરરોજ માણસે સવારે પોતાનું મોઢું સાફ કરવું જોઈએ (**प्र + मृज्**).

विवेकहीनः पशुभिः समानः । - વિવેકથી રહિત માણસ પશુ સમાન છે.

मुंडे मुंडे मतिर्भिन्ना । - મસ્તકે મસ્તકે જુદી જુદી મતિ હોય છે.

चंदनं न वने वने । - દરેક વનમાં ચંદનવૃક્ષો હોતાં નથી.

विनये शिष्यपरीक्षा । - વિનયથી શિષ્યની પરીક્ષા થાય છે.

પાઠ - ૧૧

ત્રીજો ગણ

ભૂમિકા

૧. આ ગણમાં પ્રત્યયો લાગતા પહેલા ધાતુઓમાં અભ્યાસ અથવા દ્વિરુક્તિ નામનો ફેરફાર થાય છે.

નિયમો

૧. (A) ધાતુના શરૂઆતના વ્યંજન સહિત સ્વર બેવડાય છે.

દા.ત. **दा = दादा ।**

(B) જો એકથી વધારે સ્વર હોય તો શરૂઆતના વ્યંજન સહિત પહેલો સ્વર બેવડાય, તથા સ્વરથી શરૂ થતો ધાતુ હોય તો એકલો સ્વર બેવડાય છે અને બેવડાયા પછી ધાતુને પ્રત્યય લાગે છે.

દા.ત. **इष् = इइष् ।**

૨. (A) વર્ગીય બીજા અક્ષર (**ख्, छ्, ठ्, थ्, फ्**) નો પ્રથમ અક્ષર (**क्, च्, ट्, त्, प्**) થાય છે.

દા.ત. **फल् = फफल् = घफल् ।**

(B) વર્ગીય ચોથો અક્ષર (**घ्, झ्, ढ्, ध्, भ्**) નો ત્રીજો અક્ષર (**ग्, ज्, ड्, द्, ब्**) થાય છે.

દા.ત. **धा = धाधा = दाधा ।**

૩. કંઠ્યનો તેટલામો તાલવ્ય થાય છે. તથા **ह्** નો **ज्** આદેશ થાય છે.

દા.ત. **खन् = खखन् = कखन् = चखन् । हा = हाहा = जाहा ।**

૪. ધાતુના દીર્ઘ સ્વરનો અભ્યાસમાં હ્રસ્વ થાય છે અને **ऋ** નો **अ** થાય છે.

દા.ત. **दा = ददा । कृ = कृकृ = चृकृ = चकृ ।**

૫. જોડાક્ષરથી શરૂ થતા ધાતુમાં જોડાક્ષરના પ્રથમાક્ષરની સ્વર સહિત દ્વિરુક્તિ થાય છે.

દા.ત. **ह्री = ह्रीह्री = जीह्री ।**

૬. જો પ્રથમાક્ષર ઉષ્માક્ષર + અઘોષ = અઘોષ વ્યંજનની દ્વિરુક્તિ થાય છે.
દા.ત. **स्पर्ध् = पस्पर्ध्** ।

૭. **मा, हा** (જવું), **भृ, पृ** કે **पॄ** અને **ऋ** આ ધાતુનો અભ્યાસના સ્વરનો **इ** થાય છે અને **निज्, विज्** તથા **विष्** ધાતુઓના અભ્યાસના સ્વરનો ગુણ થાય છે.
દા.ત. **हा = हाहा = जहा = जिहा** । **पृ = पृपृ = पिपृ** ।
भृ = भृभृ = बृभृ = बिभृ । **निज् = निनिज् = नेनिज्** ।

૮. પૂર્વમાં રહેલ દ્વિરુક્તિના **इ** કે **उ** પછી કોઈ પણ વિજાતીય સ્વર આવે તો અનુક્રમે **इ, उ** નો **इय्, उव्** થાય છે.
દા.ત. **ऋ = इऋ = इयृ** । (નિયમ ૭ થી **इऋ** અને ૮ થી **इ** નો **इय्** થયો)

૯. ત્રીજા ગણના ધાતુઓના તૃ.પુ.બ.વ.માંથી **न्** નો લોપ થાય છે.
દા.ત. **दा = ददति** । (વર્ત.તૃ.પુ.બ.વ.), **ददतु** । (આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.બ.વ.)

૧૦. હ્યસ્તન ભૂતકાળના પરસ્મૈપદ તૃ.પુ.બ.વ. નો પ્રત્યય **उस्** છે. તેની પૂર્વે ધાતુને છેડે જો **आ** હોય તો તે **आ** લોપાય છે અને (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) **इ, उ** કે **ऋ** હોય તો તેનો ગુણ થાય છે.
દા.ત. **भी = बिभी = अबिभे + उस् = अबिभयुः** ।

૧૧. **भी** + વ્યંજન અવિકારક પ્રત્યય = **भी** ના સ્થાને વિકલ્પે **भि** કે **भी** થાય છે.
દા.ત. **भी = बिभी + वस् = बिभिवः / बिभीवः** ।

૧૨. **मा** અને **हा** (જવું) + વ્યંજન અવિકારક પ્રત્યય = અંત્ય **आ** નો **ई** થાય અને સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **आ** લોપાય છે.
દા.ત. **मा = मिमा + वहे = मिमीवहे** । (વ્યં.અવિ.)
हा = जिहा + अते = जिहते । (સ્વ. અવિ.)

૧૩. (A) **हा** (ત્યાગવું) + વ્યંજન અવિકારક પ્રત્યય = અંત્ય **आ** નો વિકલ્પે **इ** કે **ई** થાય
દા.ત. **हा = जहा + थस् = जहिथः / जहीथः** ।

(B) વિધ્યર્થ તથા સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે **हा** નો **आ** લોપાય છે.
દા.ત. **जहा + यात् = जह्यात्** । **जहा + अति = जहति** ।

(C) આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ. માં **आ** વિકલ્પે કાયમ રહે છે.

દા.ત. **जहाहि / जहिहि / जहीहि ।**

૧૪. ધાતુના અંગમાં એકથી વધારે સ્વર + ધાતુના (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) **इ** ની પૂર્વે જોડાક્ષર ન હોય તો તે **इ** નો સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **य्** થાય છે.

દા.ત. **भी = बिभि + अति = बिभ्यति ।**

૧૫. (A) **दा, धा** ધાતુ + અવિકારક પ્રત્યય = અંત્ય સ્વર લોપાય

દા.ત. **दा = ददा + वस् = दद्वः । धा = दधा + वस् = दध्वः ।**

(B) દા, ધા નું અંગ અનુક્રમે **ददा, दधा** + **स्, ध्व्, त्** અને **थ्** પ્રત્યય = **ददा** નું **दत्** અને **दधा** નું **धत्** થાય છે.

દા.ત. **ददा + थस् = दत्थः । दधा + थस् = धत्थः ।**

(C) **दा** અને **धा** ના આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.માં અનુક્રમે **देहि** અને **धेहि** આદેશ થાય છે.

૧૬. સ્વરથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે આ ગણમાં ઉપાંત્ય સ્વરનો ગુણ થતો નથી

દા.ત. **निज् = नेनिजानि ।**

૧૭. જ્યાંથી ભય ઉત્પન્ન થાય તે હેતુ બતાવનાર શબ્દ પંચમી વિભક્તિમાં આવે છે.

દા.ત. **येभ्यः सर्वे लोका अबिभयुः ।**

૧૮. ઉપસર્ગ + **क्रुध्** કે **द्रुह्** ધાતુ = જે પુરુષ અથવા વસ્તુ તરફ ક્રોધ અને દ્રોહની વૃત્તિ બતાવવામાં આવે તે પુરુષ અથવા વસ્તુવાચક શબ્દ દ્વિતીયા વિભક્તિમાં વપરાય છે નહી કે ચતુર્થીમાં.

રૂપાખ્યાન

भृ - ઉ. આશ્રય આપવો, લઈ જવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**बिभर्मि**	**बिभृवः**	**बिभृमः**
પુરુષ ૨	**बिभर्षि**	**बिभृथः**	**बिभृथ**

પુરુષ ૩	**बिभर्ति**	**बिभृतः**	**बिभ्रति**

વર્તમાનકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**बिभ्रे**	**बिभृवहे**	**बिभृमहे**
પુરુષ ૨	**बिभृषे**	**बिभ्राथे**	**बिभृध्वे**
પુરુષ ૩	**बिभृते**	**बिभ्राते**	**बिभ्रते**

હ્યસ્તન ભૂતકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अबिभरम्**	**अबिभृव**	**अबिभृम**
પુરુષ ૨	**अबिभः**	**अबिभृतम्**	**अबिभृत**
પુરુષ ૩	**अबिभः**	**अबिभृताम्**	**अबिभरुः**

હ્યસ્તન ભૂતકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अबिभ्रि**	**अबिभृवहि**	**अबिभृमहि**
પુરુષ ૨	**अबिभृथाः**	**अबिभ्राथाम्**	**अबिभृध्वम्**
પુરુષ ૩	**अबिभृत**	**अबिभ्राताम्**	**अबिभ्रत**

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**बिभराणि**	**बिभराव**	**बिभराम**
પુરુષ ૨	**बिभृहि**	**बिभृतम्**	**बिभृत**
પુરુષ ૩	**बिभर्तु**	**बिभृताम्**	**बिभ्रतु**

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**बिभरै**	**बिभरावहै**	**बिभरामहै**
પુરુષ ૨	**बिभृष्व**	**बिभ्राथाम्**	**बिभृध्वम्**

પુરુષ ૩	बिभृताम्	बिभ्राताम्	बिभ्रताम्

विध्यर्थ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	बिभृयाम्	बिभृयाव	बिभृयाम
પુરુષ ૨	बिभृयाः	बिभृयातम्	बिभृयात
પુરુષ ૩	बिभृयात्	बिभृयाताम्	बिभृयुः

विध्यर्थ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	बिभ्रीय	बिभ्रीवहि	बिभ्रीमहि
પુરુષ ૨	बिभ्रीथाः	बिभ्रीयाथाम्	बिभ्रीध्वम्
પુરુષ ૩	बिभ्रीत	बिभ्रीयाताम्	बिभ्रीरन्
ह्री (પ.) वर्त.तृ.पु.	जिह्रेति	जिह्रीतः	जिह्रियति
ह्य.भू.का.तृ.पु.	अजिह्रेत्	अजिह्रीताम्	अजिह्रयुः
मा (આ.) वर्त.तृ.पु.	मिमीते	मिमाते	मिमते
ह्य.भू.का.तृ.पु.	अमिमीत	अमिमाताम्	अमिमत
हा (આ. જવું) वर्त.तृ.पु.	जिहीते	जिहाते	जिहते
ह्य.भू.का.तृ.पु.	अजिहीत	अजिहाताम्	अजिहत

हा - ૫. ત્યાગ કરવો

वर्तमानकाळ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	जहामि	जहिवः/जहीवः	जहिमः / जहीमः
પુરુષ ૨	जहासि	जहिथः/जहीथः	जहिथ/जहीथ
પુરુષ ૩	जहाति	जहितः/जहीतः	जहति
ह्य.भू.का.तृ.पु.	अजहात्	अजहिताम्/अजहीताम्	अजहुः
आज्ञार्थ तृ.पु.	जहातु	जहिताम्/जहीताम्	जहतु
विध्यर्थ तृ.पु.	जह्यात्	जह्याताम्	जह्युः

भी ५. वर्त.तृ.पु.	बिभेति	बिभितः/बिभीतः	बिभ्यति
ह्य.भू.का.तृ.पु.	अबिभेत्	अबिभिताम्/अबिभीताम्	अबिभयुः
आज्ञार्थ तृ.पु.	बिभयानि	बिभयाव	बिभयाम

धा - ७. मूकवुं

वर्तमानकाळ - परस्मैपद

	એકવચન	द्विवचन	બહુવચન
પુરુષ ૧	दधामि	दध्वः	दध्मः
પુરુષ ૨	दधासि	धत्थः	धत्थ
પુરુષ ૩	दधाति	धत्तः	दधति

वर्तमानकाळ - आत्मनेपद

	એકવચન	द्विवचन	બહુવચન
પુરુષ ૧	दधे	दध्वहे	दध्महे
પુરુષ ૨	धत्से	दधाथे	धद्ध्वे
પુરુષ ૩	धत्ते	दधाते	दधते

ह्यस्तन भूतकाळ - परस्मैपद

	એકવચન	द्विवचन	બહુવચન
પુરુષ ૧	अदधाम्	अदध्व	अदध्म
પુરુષ ૨	अदधाः	अधत्तम्	अधत्त
પુરુષ ૩	अदधात्	अधत्ताम्	अदधुः

ह्यस्तन भूतकाळ - आत्मनेपद

	એકવચન	द्विवचन	બહુવચન
પુરુષ ૧	अदधि	अदध्वहि	अदध्महि
પુરુષ ૨	अधत्थाः	अदधाथाम्	अधद्ध्वम्
પુરુષ ૩	अधत्त	अदधाताम्	अदधत

आज्ञार्थ - परस्मैपद

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	दधानि	दधाव	दधाम
પુરુષ ૨	धेहि	धत्तम्	धत्त
પુરુષ ૩	दधातु	धत्ताम्	दधतु

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	दधै	दधावहै	दधामहै
પુરુષ ૨	धत्स्व	दधाथाम्	धद्ध्वम्
પુરુષ ૩	धत्ताम्	दधाताम्	दधताम्

વિધ્યર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	दध्याम्	दध्याव	दध्याम
પુરુષ ૨	दध्याः	दध्यातम्	दध्यात
પુરુષ ૩	दध्यात्	दध्याताम्	दध्युः

વિધ્યર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	दधीय	दधीवहि	दधीमहि
પુરુષ ૨	दधीथाः	दधीयाथाम्	दधीध्वम्
પુરુષ ૩	दधीत	दधीयाताम्	दधीरन्
निज् (૩.) વર્ત.તૃ.પુ.પરસ્મૈ.	नेनेक्ति	नेनिक्तः	नेनिजति
વર્ત.તૃ.પુ.આત્મને.	नेनिक्ते	नेनिजाते	नेनिजते
હ્ય.ભૂ.કા.પ્ર.પુ.પરસ્મૈ.	अनेनिजम्	अनेनिज्व	अनेनिज्म
હ્ય.ભૂત.પ્ર.પુ.આત્મને.	अनेनिजि	अनेनिज्वहि	अनेनिज्महि
આજ્ઞાર્થ પ્ર.પુ.પરસ્મૈ.	नेनिजानि	नेनिजाव	नेनिजाम
આજ્ઞાર્થ પ્ર.પુ.આત્મને.	नेनिजै	नेनिजावहै	नेनिजामहै
हु (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	जुहोति	जुहुतः	जुह्वति

લ્ય.ભૂત.તૃ.પુ.	अजुहोत्	अजुहुताम्	अजुहवुः
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.	जुहुधि	जुहुतम्	जुहुत
मा (આ.) વર્ત.તૃ.પુ.	मिमीते	मिमाते	मिमते
લ્ય.ભૂત.તૃ.પુ	अमिमीत	अमिमाताम्	अमिमत
हा (આ.) વર્ત.તૃ.પુ.	जिहीते	जिहाते	जिहते
લ્ય.ભૂ.કા.તૃ.પુ	अजिहीत	अजिहाताम्	अजिहत
पॄ (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	पिपर्ति	पिपृतः	पिप्रति
લ્ય.ભૂ.કા.તૃ.પુ.	अपिपः	अपिपृताम्	अपिपरुः
पॄ (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	पिपर्ति	पिपूर्तः	पिपुरति
લ્ય.ભૂત.તૃ.પુ.	अपिपः	अपिपूर्ताम्	अपिपरुः
ऋ (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	इर्यर्ति	इयृतः	इर्यति
લ્ય.ભૂ.કા.તૃ.પુ.	ऐयः	ऐयृताम्	ऐयरुः
विज् (ઉ.) વર્ત.તૃ.પુ. ૫૨સ્મૈ.	वेवेक्ति	वेविक्तः	वेविजति
વર્ત.તૃ.પુ. આત્મને.	वेविक्ते	वेविजाते	वेविजते
લ્ય.ભૂ.કા.પ્ર.પુ.૫૨સ્મૈ.	अवेविजम्	अवेविज्व	अवेविज्म
विष् (ઉ.) વર્ત.તૃ.પુ.૫૨સ્મૈ.	वेवेष्टि	वेविष्टः	वेविषति
વર્ત.તૃ.પુ. આત્મને.	वेविष्टे	वेविषाते	वेविषते

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

પરા + અય્ - આ.નાસવું (**પરા** નું **પલા** થાય છે)

અલમ્ + કૃ - ઉ. શણગારવું

અવ + દૈ - ૫. સાફ કરવું, શુદ્ધ કરવું

બીજો ગણ

નિ + હન્ - ૫.મારવું, નાશ કરવો

ત્રીજો ગણ

દા - ઉ. આપવું

ધા - ઉ. ધરવું,

વિ + ધા - પકડવું, મૂકવું, અમલ કરવો, કરવું, (ધર્મપુસ્તકમાં) આજ્ઞા કરવી,

પરિ + ધા - પહેરવું,

સમ્ + ધા - સમાધાન કરવું, લગાડવું, ચોટાડવું,

અપિ કે પિ + ધા - બંધ કરવું

નિ + ધા - મૂકવું, રાખી મૂકવું,

અવ + ધા - ધ્યાન દેવું

નિજ્ - ૩. સ્વચ્છ કરવું,
અવ + નિજ્ - ધોવું
પૃ કે પૃ - ૫. ભરવું
ભી - ૫. બીવું
ભૃ - ૩. આશ્રય આપવો, લઈ જવું
મા - આ. માપવું
વિજ્ - ૩. જુદું પાડવું,
વિ + વિજ્ - ભેદ જાણવો
વિષ્ - ૩. ઘેરી લેવું
હા -આ. જવું,
ઉદ્ + હા - ઉંચે જવું
હા -૫. ત્યાગ કરવો, તજવું
હુ-૫. હોમવું
હ્રી -૫. શરમાવું, લાજવું

ચોથો ગણ

અભિ કે સમ્ + ક્રુધ - ૫. ગુસ્સે થવું
અવ + દો - ૫. કાપવું
સમ્ + પદ્ - આ. થવું

છઠ્ઠો ગણ

સમ્ + ધિ -૫. સલાહ કરવી

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

અઞ્જલિ - ખોબો
કાકુત્સ્થ - ક્કુત્સ્થના વંશમાં જન્મેલો પુરુષ, રામ
કુડવ - અનાજનું માપ
ત્રિવર્ગ - (**ધર્મ** - પુણ્ય + **અર્થ** - પૈસો + **કામ** - ઇચ્છા) એ ત્રણ વસ્તુઓનો સમૂહ
દુર્યોધનભીમસેનૌ -(દ્વિ.વ.) દુર્યોધન અને ભીમસેન (સમાસ)
ધરાધિપ - (**ધરા** - સ્ત્રી. પૃથ્વી + **અધિપ** - પું. ધણી) પૃથ્વીપતિ, રાજા
બિભીષણ - રાવણના ભાઈનું નામ
બ્રાહ્મ - બ્રાહ્મણમાં ચાલતું અમુક પ્રકારનું લગ્ન
લોકવાદ - લોકની નિન્દા
વ્યાસ - મહાભારત આદિ કાવ્યોનો લખનાર
શેષ - બાકી રહેલું (ન.)
સુરાલય - (**સુર** - પું. દેવ + **આલય** - પું. સ્થાન, રહેવાની જગ્યા) દેવોને રહેવાની જગ્યા, સ્વર્ગ

સ્ત્રીલિંગ

ગદા -ગદા
ધનુર્જ્યા -(**જ્યા** - સ્ત્રી. દોરી) ધનુષની દોરી
રામભાર્યા -રામની સ્ત્રી
રુષ્ -ગુસ્સો
શકુન્તલા -દુષ્યંત રાજાની વહુ
સમિધ્ -ઉદુંબર જેવા કોઇપણ પવિત્ર

ઝાડની હોમાગ્નિમાં નાખવાની નાની ડાળીઓ

નપુંસકલિંગ

गजघटाशत - (**घटा** - સ્ત્રી. રચના, સમૂહ, સમુદાય + **शत** - ન. સો) હાથીઓની સો હાર, સેંકડો હાથીઓ

गाण्डीव -અર્જુનના ધનુષનું નામ

द्रविण -પૈસો

વિશેષણ

अन्वित -(**अनु** + **इ** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) યુક્ત, સહિત, ભરેલું

अर्थिन् -માગનાર, યાચક

अवश -આશ્રય રહિત, લાચાર

अशक्त -નબળું

उत्तमफलक -(**उत्तम** - સુંદર + **फल** - ફળ + **क** પ્રત્યય) ઉત્તમ ફળવાળું, સારા પરિણામવાળું

कृत्स्न -આખું

चारणस्तुत -(**चारण** - પું. ભાટ) ભાટોથી વખણાયેલું

निर्धन -ધનરહિત, ગરીબ

न्यायप्रवृत्त -(**न्याय** - પું. ઈન્સાફ, પ્રમાણિકપણું + **प्रवृत्त**, **प्र** + **वृत्** - આગળ ચાલવું નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) વાજબી વર્તણુંકવાળું, ઈન્સાફ પ્રમાણે ચાલનારું

भयाक्रान्त -(**आक्रान्त** - **आ** + **क्रम्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ. જીતાયેલું, વશ કરાયેલું) ભયને વશ

विद्वस् - (**विद्** નું વ.કૃ.) જાણતું

विशिष्ट -આબરૂદાર

साधारण -મધ્યમ પંક્તિનું

અવ્યય

मिथ्या -ખોટી રીતે, ફોગટ (ક્રિ.વિ.)

ક્રિયાવિશેષણ

अन्यथा -નહીં તો

त्रिः -ત્રણવાર

दिने दिने -દરરોજ

ध्रुवम् -નક્કી

प्रादुस् -દેખીતું, ખુલ્લું (ક્રિયાપદ સાથે વપરાય છે.)

समन्त्रकम् - મન્ત્ર સહિત એટલે મન્ત્ર ભણીને

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

કમંડળ -**कमण्डलु**

જતિ -**वानप्रस्थ, यति**

ટેક -**स्वाभिमान**

તોછડાઈ -**अविनय**

પુનર્લગ્ન -**पुनरुद्वाह**

લંબાઈ -**आयाम**

શરીર -**देह**

સ્ત્રીલિંગ

લડાઈનું સ્થાન -**रणभूमि**

નપુંસકલિંગ

શરીર -**शरीर**

સંધ્યાપૂજન -**संध्यावन्दन**

વિશેષણ

ક્ષયપામેલું -**ध्वस्त** (ध्वस् નું કર્મ.ભૂ.કૃ.), **उच्छिन्न** (उद् + छिद् નું કર્મ.ભૂ.કૃ.)

નાગું -**नग्न**

વાળ્યું - **नामित** (नम् - નમવું ના પ્રેરકનું કર્મ.ભૂ.કૃ.) નમાવાયેલું

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. धान्यं मिमीते कुडवेन

૨. अग्नौ समिधो जुहोत्यध्वर्युः ।

૩. यथा मे पिता धर्मं न प्रजहातु तथा मे वरं देहि ।

૪. येभ्यः सर्वे लोका अबिभयुस्तान्राक्षसानरण्ये रामोऽहन् ।

૫. भर्त्रा सह पितुः समीपं गच्छन्ती जिह्रेमीत्यवदच्छकुन्तला ।

૬. कृष्णश्चक्रमबिभरर्जुनो गाण्डीवं दुर्योधनभीमसेनौ गदामबिभृतामन्ये सर्वे योधाः साधारणं धनुरबिभरुः ।

૭. ब्राह्मणोऽब्राह्मणो वा यः कोऽपि निर्धनोऽशक्तश्च भवेत्तस्मै धनं दत्त ।

૮. रामभार्यां जहाहि जहिहि जहीहीति त्रिर्बिभीषणो रावणमुपादिशत् ।

૯. यस्मिन्कन्यामलंकृत्य वरमाहूय तस्मै तां ददति स ब्राह्मो विवाह उत्तमफलकः ।

૧૦. हरिचरणयोः प्रक्षिप्तोऽयं पुष्पाणामञ्जलिर्नः कल्याणं विधत्ताम् ।

૧૧. पुरोहितास्तेषां गृहं गत्वा प्रथमं पादानवानेनिजुः पश्चात्समन्त्रकं कर्म व्यदधुः ।

૧૨. ददाति द्रविणं भूरि दाति दारिद्र्यमर्थिनाम् ।
सोऽवदायति कीर्तिं च शिरोऽवद्यति विद्विषाम् ॥

૧૩. संदधाति धनुर्ज्यायां यदैवेषून् रुषान्वितः ।
तदैव तं भयाक्रान्ताः संधियन्ति धराधिपाः ॥

૧૪. न जहाति सदाचारं स सदा चारणस्तुतः ।
उज्जिहीते जगज्जित्वा तस्य कीर्तिः सुरालयम् ॥

૧૫. न क्लाम्यति दिनं कृत्स्नं ददानोऽपि धनं बहु ।
न च क्लामति संग्रामे निघ्नन्गजघटाशतम् ॥

૧૬. न्यायप्रवृत्तो नृपतिरात्मानमपि च प्रजाः । त्रिवर्गेणोपसंधत्ते निहन्ति ध्रुवमन्यथा ॥

૧૭. अधर्मान्नात्रसः पाप लोकवादान्न चाबिभेः । दैवाब्दिभीहि काकुत्स्थ जिह्मीहि त्वं तथा जनात् । मिथ्या मामभिसंक्रुध्यन्नवशां शत्रुणा हृताम् ।

૧૮. आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कदाचन ।

૧૯. यद्दासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥

૨૦. न बिभेति यदा चायं यदा चास्मान्न बिभ्यति ।
यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરાઓએ ગાયોને છોડી (**हा**) અને લડાઈને સ્થાનેથી નાઠા.

૨. રામે શિવનું ધનુષ વાળ્યું માટે જનકે તેને પોતાની દીકરી દીધી (**दा**).

૩. શૂરવીર માણસો પોતાના શત્રુઓથી બીતા નથી (**भी**).

૪. રાજાના માણસો મારું ધન લઈ ન જાય માટે મેં તે પેલા ઘરમાં નાંખ્યું (**नि + धा**).

૫. તમારા બળવાન શત્રુ જોડે સલાહ કરો (**सम् + धा**) કે તમારો દેશ નાશ ન પામે.

૬. તું નાગો ફરતાં લાજતો નથી (**ह्री**) ?

૭. સ્મૃતિઓ વિધવાઓના પુનર્લગ્નની આજ્ઞા કરે છે (**वि + धा**).

૮. જ્યારે ગોવિન્દ વાત કહેતો હતો ત્યારે તેં તારા કાન કેમ બંધ કર્યા (**पि + धा** અથવા **अपि + धा**) ?

૯. સ્ત્રીઓ શરીરે ઘરેણાં પહેરે છે (**परि + धा**).

૧૦. માણસે ટેકમાંથી તોછડાઈ ઓળખી કાઢવી જોઈએ (**वि + विज्**).

૧૧. તારા હાથ અને પગ ધો (**अव + निज्**) અને પછી તારું સંધ્યા પૂજન શરૂ કર.

૧૨. રાજાના અધિકારીઓએ તે જમીનની લંબાઈ માપી (**मा**).

૧૩. યતિઓ તળાવે પાણીથી પોતાના કમંડળ ભરે છે (**पृ** અથવા **पॄ**).

दुस्त्यजं दंभसेवनम् । - દંભ સેવન દુઃખે તજાય તેવું છે.

પાઠ - ૧૨

સાતમો ગણ

નિયમો

૧. વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુના સ્વર અને અંત્ય વ્યંજન એ બેની વચ્ચે **न** મૂકાય છે. અને અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **न्** મૂકવામાં આવે છે. પ્રત્યય લગાડતી વખતે પાઠ ૯ અને ૧૦ના નિયમો આવે છે.

દા.ત. **रुध् = रुणद्धि । रुन्ध्वः ।**

૨. ધાતુના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે.

દા.ત. **भञ्ज् = भनक्ति ।**

૩. **तृंह्** ધાતુમાં વ્યંજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અંત્ય વર્ણ પૂર્વે **न** ના બદલે **ने** મૂકાય છે.

દા.ત. **तृंह् = तृंह् + मि = तृणेह्मि ।**

૪. માર્ગો.નિયમાવલિના વ્યંજન સંધિના નિયમ ૧૨ નો આ પાઠમાં ઉપયોગ થાય છે.

રૂપાખ્યાન

रुध् - ઉ.અટકાવવું

વર્તમાનકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**रुणध्मि**	**रुन्ध्वः**	**रुन्ध्मः**
પુરુષ ૨	**रुणत्सि**	**रुन्द्धः**	**रुन्द्ध**
પુરુષ ૩	**रुणद्धि**	**रुन्द्धः**	**रुन्धन्ति**

વર્તમાનકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**रुन्धे**	**रुन्ध्वहे**	**रुन्ध्महे**
પુરુષ ૨	**रुन्त्से**	**रुन्धाथे**	**रुन्द्ध्वे**

પુરુષ ૩	रुन्द्धे	रुन्धाते	रुन्धते

ह्यस्तन ભૂતકાળ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अरुणधम्	अरुन्ध्व	अरुन्ध्म
પુરુષ ૨	अरुणः/अरुणत्-द्	अरुन्द्धम्	अरुन्द्ध
પુરુષ ૩	अरुणत्-द्	अरुन्द्धाम्	अरुन्धन्

ह्यस्तन ભૂતકાળ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अरुन्धि	अरुन्ध्वहि	अरुन्ध्महि
પુરુષ ૨	अरुन्द्धाः	अरुन्द्धाथाम्	अरुन्द्ध्वम्
પુરુષ ૩	अरुन्द्ध	अरुन्द्धाताम्	अरुन्धत

આજ્ઞાર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	रुणधानि	रुणधाव	रुणधाम
પુરુષ ૨	रुन्द्धि	रुन्द्धम्	रुन्द्ध
પુરુષ ૩	रुणद्धु	रुन्द्धाम्	रुन्धन्तु

આજ્ઞાર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	रुणधै	रुणधावहै	रुणधामहै
પુરુષ ૨	रुन्त्स्व	रुन्धाथाम्	रुन्द्ध्वम्
પુરુષ ૩	रुन्द्धाम्	रुन्धाताम्	रुन्धताम्

વિધ્યર્થ - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	रुन्ध्याम्	रुन्ध्याव	रुन्ध्याम
પુરુષ ૨	रुन्ध्याः	रुन्ध्यातम्	रुन्ध्यात
પુરુષ ૩	रुन्ध्यात्	रुन्ध्याताम्	रुन्ध्युः

વિધ્યર્થ - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	रुन्धीय	रुन्धीवहि	रुन्धीमहि
પુરુષ ૨	रुन्धीथाः	रुन्धीयाथाम्	रुन्धीध्वम्
પુરુષ ૩	रुन्धीत	रुन्धीयाताम्	रुन्धीरन्
अञ्ज् (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	अनक्ति	अङ्क्तः	अञ्जन्ति
હ્ય.ભૂત.તૃ.પુ. એ.વ.	आनक् - ग्		
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ.એ.વ.	अङ्ग्धि		
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	अनक्तु	अङ्क्ताम्	अञ्जन्तु
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	अञ्ज्यात्	अञ्ज्याताम्	अञ्ज्युः
पिष् (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	पिनष्टि	पिंष्टः	पिंषन्ति
હ્ય.ભૂત.તૃ.પુ.	अपिनट् - ड्	अपिंष्टाम्	अपिंषन्
આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ. એ.વ.	पिण्ड्ढि		
આજ્ઞાર્થ તૃ.પુ.	पिनष्टु	पिंष्टाम्	पिंषन्तु
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	पिंष्यात्	पिंष्याताम्	पिंष्युः
रिच् (૩.) વર્ત.પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	रिणक्ति	रिङ्क्तः	रिञ्चन्ति
વર્ત.આત્મને.તૃ.પુ.	रिङ्क्ते	रिञ्चाते	रिञ्चते
હ્ય.ભૂત.પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	अरिणक् - ग्	अरिङ्क्ताम्	अरिञ्चन्
હ્ય.ભૂત.આત્મને.તૃ.પુ.	अरिङ्क्त	अरिञ्चाताम्	अरिञ्चत
આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ.દ્વિ.પુ.એ.વ.	रिङ्ग्धि		
આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	रिणक्तु	रिङ्क्ताम्	रिञ्चन्तु
આજ્ઞાર્થ આત્મને. તૃ.પુ.	रिङ्क्ताम्	रिञ्चाताम्	रिञ्चताम्
વિધ્યર્થ પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	रिञ्च्यात्	रिञ्च्याताम्	रिञ्च्युः
વિધ્યર્થ આત્મને.તૃ.પુ.	रिञ्चीत	रिञ्चीयाताम्	रिञ्चीरन्
भिद् (૩.) વર્ત.પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	भिनत्ति	भिन्तः	भिन्दन्ति
વર્ત.આત્મને.તૃ.પુ.	भिन्ते	भिन्दाते	भिन्दते
હ્ય.ભૂત.પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	अभिनत्-द्	अभिन्ताम्	अभिन्दन्

હ્ય.ભૂત.આત્મને.તૃ.પુ.	अभिन्त	अभिन्दाताम्	अभिन्दत
આજ્ઞાર્થ.પરસ્મૈ.દ્વિ.પુ.એ.વ.	भिन्द्धि		
આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	भिनत्तु	भिन्ताम्	भिन्दन्तु
આજ્ઞાર્થ આત્મને.તૃ.પુ.	भिन्ताम्	भिन्दाताम्	भिन्दताम्
વિધ્યર્થ પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	भिन्द्यात्	भिन्द्याताम्	भिन्द्युः
વિધ્યર્થ આત્મને.તૃ.પુ.	भिन्दीत	भिन्दीयाताम्	भिन्दीरन्
હિંસ્ (૫.) વર્ત.તૃ.પુ.	हिनस्ति	हिंस्तः	हिंसन्ति
હ્ય.ભૂત.તૃ.પુ.	अहिनत्-द्	अहिंस्ताम्	अहिंसन्
આજ્ઞાર્થ.દ્વિ.પુ.એ.વ.	हिन्धि		
આજ્ઞાર્થ.તૃ.પુ.	हिनस्तु	हिंस्ताम्	हिंसन्तु
વિધ્યર્થ તૃ.પુ.	हिंस्यात्	हिंस्याताम्	हिंस्युः

तृंह् - ૫.મારવું

વર્તમાનકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	तृणेह्मि	तृंह्वः	तृंह्मः
પુરુષ ૨	तृणेक्षि	तृण्ढः	तृण्ढ
પુરુષ ૩	तृणेढि	तृण्ढः	तृंहन्ति

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अतृणहम्	अतृंह्व	अतृंह्म
પુરુષ ૨	अतृणेट्-ड्	अतृण्ढम्	अतृण्ढ
પુરુષ ૩	अतृणेट्-ड्	अतृण्ढाम्	अतृंहन्

આજ્ઞાર્થ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	तृणहानि	तृणहाव	तृणहाम
પુરુષ ૨	तृण्ढि	तृण्ढम्	तृण्ढ

પુરુષ ૩	तृणेद्धु	तृण्ढाम्	तृंहन्तु

વિધ્યર્થ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	तृंह्याम्	तृंह्याव	तृंह्याम
પુરુષ ૨	तृंह्याः	तृंह्यातम्	तृंह्यात
પુરુષ ૩	तृंह्यात्	तृंह्याताम्	तृंह्युः

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

कृष् -પ.ખેંચી કાઢવું,

वि કે **प्र** + **कृष्** - વધારે ખરાબ કરવું, નરસું કરવું, કમી કરવું

सम् + **पृच्** - પ. સંબંધમાં આવવું, જોડાવું, મળી જવું (ગ.૨ આ. તથા ગ. ૧૦)

युज् -પ. જોડવું (ગ.૧૦),

नि + **युज्** - નીમવું

उद् + **विज्** - આ.કંપવું, બીવું, કંટાળવું

वृज् - પ. દૂર રહેવું, વર્જવું (ગ.૨આ. તથા ગ.૧૦)

आ + **श्रि** - ઉ. વળગી રહેવું; પાસે જવું, આશ્રય લેવો.

हिंस् - પ. હિંસા કરવી, નાશ કરવો. (ગ.૧૦)

બીજો ગણ

प्र + **निज्ज्** - આ.ધોવું, સાફ કરવું

ચોથો ગણ

खिद् - આ. ખેદ પામવો, નાખુશ થવું, માઠું લાગવું (ગ.૬ પરસ્મૈ.)

गृध् - પ.અતિ લોભ કરવો

युज् - આ.પોતાનું મન કબજે કરવું

સાતમો ગણ

अञ्ज् - પ.તેલ ચોપડવું,

वि + **अञ्ज्** - ખુલ્લું કરવું, ઉઘાડું કરવું

इन्ध् -આ.સળગાવવું, ચેતાવવું

क्षुद् -ઉ.ખાંડવું, ભુકો કરવો

खिद् -આ. ખેદ પામવો, નાખુશ થવું, માઠું લાગવું

छिद् -ઉ. કાપવું

तृंह् -પ. મારવું, નાશ કરવો

पिष् - પ. દળવું

सम् + **पृच्** - પ.સંબંધમાં આવવું, જોડાવું

भञ्ज् -પ.નાશ કરવો, ભાંગવું

भिद् -ઉ.ચીરવું

भुज् -પ.ભોગવવું, આ. જમવું

युज् -ઉ. જોડવું,

अनु + **युज्** -પૂછવું,

नि + युज् -નીમવું,
उद् + युज् -પ્રયત્નકરવો, ઉદ્યોગ કરવો
रिच् -ઉ.ખાલી કરવું
रुध् -ઉ.અડચણ કરવી, રોકવું, ઘેરો ઘાલવો
उद् + विज् -પ.પ્રૂજવું, બીવું, કંટાળી જવું
विद् -આ. વાદવિવાદ કરવો, તકરાર કરવી
वृज् -પ. વેગળા રહેવું, વર્જવું
शिष् -પ. ભેદ કરવો,
वि + शिष् -વિગતવાર કરવું
हिंस् -પ. મારવું, હિંસા કરવી

દશમો ગણ

छिद् -કાપી નાખવું, ભાગ કરવો

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

अधिकार -હોદ્દો, જગ્યા, અખ્તીયાર
अर्थिन् - ગરજવાન, યાચક
काम - ઇચ્છા
किर्मीर - રાક્ષસનું નામ
गुल्मपाल - (**गुल्म** - પું. કિલ્લો) કિલ્લાનો રક્ષક
चूर्णवत्-(**चूर्ण** - પું.ન.ધૂળ, ભૂકો) ધૂળ જેવું (ન.)
जैन -શ્રાવક
नियोगिन् - પ્રધાન, અમલદાર
पान्थ - મુસાફર
पाश - જાળ, ફાંસો
पृथग्जन - હલકો માણસ, નીચ પુરુષ
प्रद्युम्न - કામદેવ
मस्तक - માથું (ન.)
मूर्धन् - માથું
यत्पाद - જેનો પગ
विप्र - બ્રાહ્મણ
वृजिन - નિર્દય માણસ
वृषल - શુદ્ર, પાપી, વહી ગયેલું માણસ
शक्रजित् - ઈન્દ્રને જીતનાર, રાવણનો પુત્ર
सर्वाभिप्रेतहेतु - (**अभिप्रेत, अभि + प्र + इ** નું કર્મ.ભૂ.કૃ. ઇચ્છેલું) સઘળી ઈષ્ટ વસ્તુનું (પ્રાપ્ત કરવાનું) કારણ

સ્ત્રીલિંગ

अलक्ष्मी - ખોટું નસીબ, દુર્દૈવ, દરિદ્રતા
असिधारा - (**धारा** - સ્ત્રી. ધાર) તલવારની ધાર
सूक्ति - (**सु** - સારું, છટાદાર + **उक्ति** -સ્ત્રી. વાણી) સારી વાણી, સારું વચન, ખરી રીતે પ્રસિદ્ધ કરવું તે, શુદ્ધ વિવરણ.

નપુંસકલિંગ

अगार - ઘર

कोशागार - કોઠાર, તીજોરી
गण्डस्थल - હાથીના લમણા
दुष्कृत - દુષ્કર્મ, ઘાતકી કામ, પાપ
द्युम्न - પૈસો, ધન
मङ्गल - કલ્યાણ, ભલું, પવિત્ર હોય તે
मुकुटज्योत्स्नाजल - (**मुकुट** - ન. મુગટ) મુગટોની દીપ્તિ અથવા પ્રકાશ રૂપી જળ
राजक - રાજસમુદાય, સઘળા રાજાઓ

विशेषण

अनार्जवोपेत -(**आर्जव** - ન. પ્રમાણિકપણું + **उपेत** - **उप** + **इ** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) પ્રમાણિકપણા વગરનું, અપ્રમાણિક
अनीकस्थ - (**अनीक** - ન. સૈન્ય + **स्था** - ઉભા રહેવું) લશ્કરમાં ઉભા રહેનાર, સિપાઈ
अन्य - બીજું (સર્વ.)
अप्रमत्त - (**अ** + **प्रमत्त** - બેફીકરું) બેફિકરું નહીં તે
असार - (**सार** - પું. તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનું, નકામું
आत्मीय - પોતાનું
कियत् - કેટલું
कृपण - નીચ, કદરી, હલકા મનવાળું
खड्गकृष्ट - (**खड्ग** - પું. તલવાર) જેણે તલવાર ખેંચી કાઢી છે તે
तत्त्ववेदिन् - તત્ત્વ જાણનાર
दक्षिणीय - દક્ષિણાને પાત્ર
ददत् - (**दा** - ગ.૩ નું વ.કૃ.) આપવું
दीन - ગરીબ
पीडाकर - દુઃખદાયક, ઈજા કરનારું
सदाचार - (**सत्** - વિશે. સારું + **आचार** - પું. ચાલ ચલગત, વર્તણુંક) સારી વર્તણુંકવાળું
सूनृत - પ્રિય, આનંદકારી
हिंस्र - ખુની, માંસાહારી

अव्यय

चेत् -જો

क्रियाविशेषण

अक्षरशः - અક્ષરે અક્ષર
अद्यप्रभृति - (**अद्य** -આજ + **प्रभृति** - માંડીને) અત્યારથી માંડીને
अहर्निशम् - રાત દહાડો
वृथा - ફોગટ, નકામું

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

જાનવર - **पशु**
બ્રાહ્મણ રાજા - **ब्राह्मणराज**
મંત્રી - **मंत्रिन्, धीसचिव**
વિશ્રામ મહેલ - **विश्रामप्रासाद**
વંટોળીઓ - **चक्रवात, झंझावात**

હોદ્દો - **अधिकार**

સ્ત્રીલિંગ

ઓસડ - **औषधि**

ડાળી - **शाखा**

દયા - **दया**

નપુંસકલિંગ

જગ્યા, હોદ્દો - **पद**

સાકેત (શહેરનું નામ) - **साकेत**

વિશેષણ

જુદું જુદું - **विविध**

દયાથી પીગળેલું - **दयार्द्र**

માંદું - **रुग्ण**

હોંશિયાર - **चतुर, कुशल**

અવ્યય

ઘણું ખરું -**प्रायेण** (क्रि. वि.), **प्रायः** (क्रि.वि.).

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ संस्कृतनुं गुજરાती કરો.

૧. दीनाय याचमानाय धनं ददतं मां मा रुन्द्धि पापमेव तस्मात्त्वामाश्रयेत् ।

૨. किर्मीरस्य शरीरं चूर्णवदपिनड्भीमसेनः ।

૩. रिपोः करिणां गण्डस्थलान्यभिन्दत वीराः ।

૪. अद्यप्रभृति त्वां कोशागारे नियुनज्मि तदात्मनोऽधिकारेऽप्रमत्तो भव ।

૫. तस्यां तवानुरागमस्माकं पुरो व्यर्थं किं व्यनक्षि । किं तेन लभेथाः । तामेव गच्छ ।

૬. अरण्ये केचित्पशवोऽन्यान्हिंसन्त्यतस्तान्हिस्त्रान्ब्रुवन्ति ।

૭. रे रे पान्था ! जाले निपतितोऽहम् । अत्रागत्य मे पाशांश्छिन्त ।

૮. यत्किंचिल्लभसे तद्भुञ्जीथाः । अन्यस्य कस्यचिद्धनं मा गृध्य ।

૯. न हिंस्यात्सर्वाणि भूतानीत्येतं विधिमक्षरशो जैना अनुसरन्ति ।

૧૦. स्वगृहमागतमर्थिनं रघुः कियद्वस्विष्यते त्वयेत्यन्वयुङ्क्त ।

૧૧. रात्रौ नाभुञ्जि मह्यं किंचिद्भक्षयितुं देहि ।

૧૨. वेत्ति सर्वाणि शास्त्राणि गर्वस्तस्य न विद्यते ।
विन्ते धर्मं सदा सद्भिस्तेषु पूजां च विन्दति ॥

૧૩. वृणक्ति वृजिनैः सङ्गं वृक्ते च वृषलैः सह ।
वर्जत्यनार्जवोपेतैः स वर्जयति दुर्जनैः ॥

१४. न संपृणक्ति कृपणैः संपृक्ते न पृथग्जनैः ।
संपर्चति सदाचारैः संपर्चयति पण्डितैः ॥
१५. नियुङ्क्ते गुल्मपालान् स नियोजति नियोगिनः ।
नियोजयत्यनीकस्थान् स्वयं चात्मनि युज्यते ॥
१६. न हिनस्ति वृथा जन्तूंस्तृणान्यपि न हिंसति ।
तमेव हिंसयत्येकं यस्तदाज्ञां विलङ्घते ॥
१७. खिद्यतेऽसौ न भृत्येषु याचकेषु न खिन्दति ।
खिन्ते तेष्वेव ये द्रव्यं दीयमानं न गृह्णते ॥
१८. प्रणिङ्क्ते दक्षिणीयानां विप्राणां चरणौ च सः ।
यत्पादौ मुकुटज्योत्स्नाजलैर्नेनेक्ति राजकम् ॥
१९. छिनत्ति संशयं शास्त्रे विदुषां सूक्तिभिस्सदा ।
छेदयत्यसिधाराभिर्विद्विषां मस्तकं च सः ॥
२०. मनो नोद्विजते तस्य ददतोऽर्थमहर्निशम् ।
उद्विनक्ति तु संसारादसारात्तत्त्ववेदिनः ॥
२१. केचिद्द्युम्नाय धावन्ति प्रद्युम्नाय च केचन ।
नोद्युङ्क्ते कोऽपि धर्माय सर्वाभिप्रेतहेतवे ॥
२२. पीडाकरममित्राणां कर्तव्यमिति शत्रुजित् ।
अब्रवीत् खड्गकृष्टश्च तस्या मूर्धानमच्छिनत् ॥
२३. तृणेह्मि देहमात्मीयं त्वं वाचं न ददासि चेत् ।
२४. कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीं कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति ।
तां चाप्येतां मातरं मङ्गलानां धेनुं धीराः सूनृतां वाचमाहुः ॥

प्रश्न - २ गुજરાતીનું संस्कृत કરો.

१. જો હરિ મને અટકાવે નહીં (रुध्) તો હું એ ઝાડની ડાળી કાળી નાખું (छिद्).
२. તેણે માંદા ભાઈને આપવા માટે તે ઓસડીઆં ખાંડ્યાં (क्षुद्).
३. છેલ્લા બ્રાહ્મણરાજા સાથે વિશ્રામમહેલમાં ઘણા બ્રાહ્મણો હંમેશાં જમતા (भुज्).
४. વંટોળીઓ ઝાડોને અને ઘરોને તોડી નાંખે છે (भञ्ज्).
५. મેં મારા દુઃખો તેની આગળ કહી બતાવ્યા (वि + अञ्च्), તેથી તેનું હૈયું દયાથી

પીગળ્યું.

૬. આપ તેને સેનાધિપતિની જગાએ નિમો (**नि + युज्**), તે હોંશિયાર અને શૂરો માણસ છે.

૭. મને કાશી જતાં તમે શા માટે અટકાવો છો (**रुध्**) ?

૮. ઘણું ખરું તું ક્યાં અને ક્યારે જમે છે (**भुज्**) ?

૯. હિંદુસ્તાનમાં આપણે હાથથી અનાજ દળીએ છીએ, પણ વિલાયતમાં સંચાથી દળે છે. (**पिंष्**).

૧૦. હું મંત્રીની જગ્યા ઉપર કોને નિમું (**नि + युज्**) ?

૧૧. હવે હું જુદી જુદી જાતના જાનવરોને વિગતવાર ગણાવું છું (**वि + शिष्**).

૧૨. ચડતીની તેની બધી આશા ભાંગી ન પાડો (**भञ्ज्**).

૧૩. તે યવને સાકેતને ઘેરો ઘાલ્યો (**रुध्**).

बहुरत्ना वसुंधरा । - પૃથ્વી બહુ રત્નોથી ભરેલી છે.

संमिलने नयनयोर्न हि किंचिदस्ति । - આંખો બંધ થયા પછી કાંઇ નથી.

सरलता हृदयस्य विभूषणम् । - સરળતા એ હૃદયનું ભૂષણ છે.

जिह्वाग्रे मित्रबान्धवाः । - મિત્રો અને બન્ધુઓ જીભના અગ્રભાગમાં છે.

नवं नवं प्रीतिकरं नराणाम् । - મનુષ્યોને નવું નવું પ્રીતિકર હોય છે.

પાઠ - ૧૩

ગણકાર્ય રહિતકાળ

A - પરોક્ષ ભૂતકાળ

ભૂમિકા

૧. પરોક્ષ ભૂતકાળ એવું બતાવે છે કે ક્રિયાને બહુ વખત થઈ ગયો છે, અથવા તો કહેનાર માણસે તે ક્રિયા થતી જોઈ નથી.

૨. સામાન્ય રીતે આ કાળ ઘણા પ્રાચીન સમયની કથા કહેવા માટે વપરાય છે.

૩. વળી, પહેલા પુરુષમાં બોલનારે જે વાત બેશુદ્ધિમાં કરી હોય અથવા તો તે કોઈ વાત ઉધું બોલી છુપાવવા માગતો હોય તો તે બતાવવામાં વપરાય છે.

સેટ્, અનિટ્, વેટ્

૧. સેટ્

સ્વરાન્ત સેટ્

૧. અનેક સ્વરી તમામ ધાતુઓ સેટ્ છે.

૨. દીર્ઘ **ऊ** અને **ॠ** કારાંત ધાતુઓ સેટ્ છે.

૩. **यु, रु, क्ष्णु, शी, स्नु, नु, क्षु, श्वि, डी, श्रि, वृ** અને **वॄ** (ગ.૯/૫, ૫૨સ્મૈ.) આ એક સ્વરી ધાતુઓ સેટ્ છે.

૪. સામાન્યથી સેટ્ ધાતુને પ્રત્યયો લગાડતા પૂર્વે **इ** લગાડવામાં આવે છે.

વ્યંજનાન્ત સેટ્

૧. વ્યંજનાન્ત અનિટ્ કારિકામાં બતાવેલા ધાતુઓ સિવાયના બીજા વ્યંજનાન્ત ધાતુઓ સેટ્ છે.

૨. અનિટ્

સ્વરાન્ત અનિટ્

૧. સ્વરાન્ત સેટ્ નિયમ ૩ અને સ્વરાન્ત વેટ્ નિયમ ૧ના ધાતુઓ સિવાયના તમામ એકસ્વરી ધાતુઓ અનિટ્ છે.

૨. સામાન્યથી અનિટ્ ધાતુને પ્રત્યયો લાગતા પૂર્વે इ લાગતી નથી.

વ્યંજનાન્ત અનિટ્ (૧૦૨)

क् - शक्।

च् - पच्, मुच्, रिच्, विच्, वच्, सिच्।

छ् - प्रच्छ्।

ज् - त्यज्, निज्, भज्, भञ्ज्, भुज्, भ्रस्ज्, मस्ज्, यज्, युज्, रुज्, रञ्ज्, विज्, स्वञ्ज्, सञ्ज्, सृज्।

द् - अद्, क्षुद्, खिद्, छिद्, तुद्, नुद्, पद्, भिद्, विद्, शद्, सद्, स्विद्, स्कन्द्, हद्।

ध् - क्रुध्, क्षुध्, बुध्, बन्ध्, युध्, रुध्, राध्, व्यध्, शुध्, साध्, सिध्।

न् - मन्, हन्।

प् - आप्, क्षिप्, छुप्, तप्, तिप्, तृप्, दृप्, लिप्, लुप्, वप्, शप्, स्वप्, सृप्।

भ् - यभ्, रभ्, लभ्।

म् - गम्, नम्, यम्, रम्।

श् - क्रुश्, दंश्, दिश्, दृश्, मृश्, रिश्, रुश्, लिश्, विश्, स्पृश्।

ष् - कृष्, त्विष्, तुष्, द्विष्, दुष्, पुष्, पिष्, विष्, शिष्, शुष्, श्लिष्।

स् - घस्, वस्।

ह् - दह्, दिह्, दुह्, नह्, मिह्, रुह्, लिह्, वह्।

૩. વેટ્

સ્વરાન્ત વેટ્

૧. स्वृ, सू (ગ.૪ / ૨,આ.), धू (ગ.૫,ઉ. હલાવવું અને ગ.૯,ઉ. હલાવવું કે હલવું) આ એકસ્વરી ધાતુ વેટ્ છે.

૨. સામાન્યથી તમામ વેટ્ ધાતુઓ વિકલ્પે સેટ્ છે. તેથી પ્રત્યયો લગાડતા પૂર્વે વિકલ્પે इ લગાડાય છે.

વ્યંજનાન્ત વેટ્(૩૩)

च् - तञ्च्, व्रश्च्। | ज् - अञ्ज्, तञ्ज्, मृज्।

द् - क्लिद्, स्यन्द्।
ध् - रध्, सिध्।
प् - क्लृप्, गुप्, तृप्, त्रप्, दृप्।
म् - क्षम्।

श् - अश्, क्लिश्, नश्।
क्ष् - अक्ष्, निस् + कृष्, तक्ष्, त्वक्ष्।
ह - गाह, गुह, गर्ह, तृंह, द्रुह, बृह, मुह, स्तृह, स्निह, स्नुह

प्रत्ययो

१. वर्तुळ ○ करेल प्रत्ययो विकारक छे.

परस्मैपद

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	(अ)	व	म
પુરુષ ૨	(थ)	अथुस्	अ
પુરુષ ૩	(अ)	अतुस्	उस्

आत्मनेपद

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ए	वहे	महे
પુરુષ ૨	से	आथे	ध्वे
પુરુષ ૩	ए	आते	इरे

नियमो

१. परोक्ष भूतकाळना प्रत्ययो पैकी फक्त **थ, व** अने **म** प्रत्ययो ज **इ** ले छे.
दा.त. बुध् = बुबुधिव। बुबुधिम। बुबोधिथ।

२. त्रीजा गणनी जेम द्विरुक्तिना नियम लागे.
दा.त. कृ = चकार।

३. (A) विकारक प्रत्ययो पूर्वे उपांत्य ह्रस्व स्वरनो गुण थाय.
दा.त. बुध् = बुबोध।

(B) परस्मै. मां अंत्य स्वर अने उपांत्य **अ** नी प्र.पु.ए.व. मां विकल्पे अने तृ.पु.ए.व. मां खास वृद्धि थाय छे.

દા.ત. **कृ = चकार / चकर ।**

(C) પરસ્મૈ. દ્વિ.પુ.એ.વ. માં અંત્ય સ્વરનો ગુણ થાય છે. ઉપાંત્ય **अ** એમ જ રહે છે.

દા.ત. **कृ = चकर्थ । गम् = जगमिथ ।**

૪. વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયની પૂર્વે સેટ્ તથા અનિટ્ને અવશ્ય **इ** લાગે તથા વેટ્ને વિકલ્પે **इ** લાગે છે.

દા.ત. **बुबुध् = बुबुध् + इ + व = बुबुधिव ।** (અનિટ્)
बुबुध् = बुबुध् + इ + थ = बुबुधिथ ।
मुह् = मुमुह् + इ + व = मुमुहिव / मुमुह्व । (વેટ્)

અપવાદ :-

(A) **कृ, सृ, भृ, वृ** (દ્વિ.પુ.એ.વ.**ववरिथ**), **स्तु, द्रु, स्रु** અને **श्रु** ધાતુમાં એ પ્રત્યયો **इ** લેતા નથી

દા.ત. **कृ = चकृव ।**

(B) હ્રસ્વ **ऋ** જેને અંતે હોય એવા અનિટ્ ધાતુઓમાં **थ**ની પૂર્વે **इ** આવતી નથી

દા.ત. **स्तृ = तस्तर्थ ।**

(C) અંતે સ્વર હોય એવા અનિટ્ ધાતુઓ અથવા વચ્ચે **अ** વાળા વ્યંજનાન્ત અનિટ્ ધાતુઓ **थ** પૂર્વે વિકલ્પે **इ** લે છે.

દા.ત. **नी = निनयिथ / निनेथ । शक् = शेकिथ / शशक्थ ।**

૫. ધાતુના અંતે **अ** કે **आ** સિવાયનો સ્વર હોય તો **ध्** નો **द्ध** થાય છે. પરંતુ જો તેના પહેલા **इ** હોય અને **इ** ની પૂર્વે અંતઃસ્થ કે **ह्** હોય તો **ध्** નો વિકલ્પે **द्ध** થાય છે.

દા.ત. **कृ + ध्वे = चकृद्ध्वे । वृ + ध्वे = ववरिद्ध्वे / ववरिध्वे ।**

૬. **म्** કારાંત ધાતુ + **व** કે **म** પ્રત્યય = ધાતુના અંત્ય **म्** નો **ण्** થાય

દા.ત. **क्षम् = चक्षम् + वहे = चक्षण्वहे । चक्षम् + महे = चक्षण्महे ।**

૭. **स्वृ, सू** (ગ.૨/૪), **धू** (ગ.૯/૫) વેટ્ હોવા છતાં **थ** પૂર્વે જ વિકલ્પે **इ** લાગે છે અન્યત્ર **इ** નિત્ય લાગે.

દા.ત. **स्वृ = सस्वरिथ / सस्वर्थ । सस्वरिव । धू = दूधविथ / दुधोथ । दुधुविव ।**

૮. પાઠ ૧૧, નિયમ ૮ પ્રમાણે દ્વિરૂક્ત इ કે उ + વિજાતીય સ્વર = इ નો इय् અને उ નો उव् થાય અને દ્વિરૂક્ત इ કે उ + સજાતીય સ્વર = બંને મળીને દીર્ઘ ई કે ऊ થાય

દા.ત. **इष् = ईषिव ।**

૯. इ (જવું)માં સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે દ્વિરૂક્ત થયેલી इ લંબાય છે.

દા.ત. **इ = इइ + इव = ईय् + इव = ईयिव ।** (પાઠ ૭, નિયમ ૨- B)

૧૦. (A) દીર્ઘ ॠ કારાંત, જોડાક્ષર પર હ્રસ્વ ऋ કારાંત તથા ऋ, ऋच्छ् અને जागृ આટલા ધાતુઓનો બધા પ્રત્યયો પર ગુણ થાય છે.

દા.ત. **कॄ = कॄ + इव = चकरिव । ऋच्छ् = आनर्च्छिव ।**

जागृ = जजागरिव । स्वृ = सस्वरिव ।

(B) शॄ , दॄ , पॄ માં અવિકારક પ્રત્યયો પર વિકલ્પે ગુણ થાય છે. જ્યારે આ ધાતુઓમાં ગુણ થતો નથી ત્યારે તેમનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે.

દા.ત. **शॄ = शशॄ + अथुस् = शशृ + अथुस् = शश्रथु : ।** (ગુણ ન થાય ત્યારે),

शॄ = शशरथुः । (ગુણ થાય ત્યારે).

૧૧. (A) कुट्, स्फुट्, त्रुट्, स्फुर्, नु, धू આ છઠ્ઠા ગણના ધાતુઓમાં...

(અ) પરોક્ષ પ્રથમ અને તૃ.પુ.એ.વ.ના **अ** પ્રત્યય પૂર્વે,

(બ) પ્રેરક **अय** ની પૂર્વે,

(ક)અદ્યતન કર્મણિ તૃ.પુ.એ.વ. ના **इ** પ્રત્યય પૂર્વે,

ગુણ - વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **कुट् + अ = चुकोट ।**

(B)બાકીના વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ગુણ-વૃદ્ધિ ન થાય

દા.ત. **कुट् + थ = चुकुटिथ ।**

(C)પરોક્ષ પ્ર.પુ.એ.વ.માં અંત્ય સ્વરની વૃદ્ધિ વિકલ્પે થાય. ગુણ ન થાય, ઉપાંત્ય સ્વરનો માત્ર ગુણ થાય.

દા.ત. **कुट् = कुट् + अ = चुकोट / चुकुट । नु =नु + अ=नुनाव / नुनुव ।**

૧૨. કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે **अस्** અને **ब्रू** ના ગણકાર્ય રહિત કાળમાં રૂપ જ નથી.

૧૩. (A) **आ** કારાંત ધાતુને પ્રથમા અને તૃ.પુ.એ.વ.ના **अ** ને બદલે **औ** પ્રત્યય લાગે

છે.

દા.ત. ज्ञा=जज्ञा + अ=जज्ञौ ।

(B) आ કારાંત ધાતુ + સેટ્ इ કે સ્વરાદિ પ્રત્યય = आ લોપાય છે.

દા.ત. दा = ददा + अ = ददा + ओ = ददौ । ददिव। ददुः ।

૧૪. ગણકાર્યવાળા કાળોના અને વર્ત.કૃ.ના પ્રત્યય સિવાય બીજા પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુઓના અંત્ય ए, ऐ, ओ ને બદલે आ મૂકાય છે.

દા.ત. ग्लै = जग्लौ । जग्लतुः । जग्लुः ।

૧૫. (A) પરોક્ષ ભૂતકાળમાં भू ની દ્વિરુક્તિ થતાં **बभूव्** થાય છે.

(B)जि ના ज् નો ग् થાય, हि ના ह् નો घ् બધે જ થાય અને चि ના च् નો क् વિકલ્પે થાય છે.

દા.ત. जि = जिगाय / जिगय । हि = जिघाय / जिघय ।

चि = चिचाय / चिचय । चिकाय / चिकय ।

૧૬. गम्, हन्, जन्, खन्, घस् + સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય તથા સેટ્નો ई + વ્યંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યય = ધાતુનો अ લોપાય તથા जन् અને घस् માં अ લોપાતાં અનુક્રમે ज्ञ् અને क्ष् થાય છે.

દા.ત. गम् =जग्मिव । जग्मु :। जन् =जज्ञिवहे । जज्ञिरे । घस्=जक्षिव । जक्षुः ।

૧૭. अधि + इ (આ.ભણવું)નું અંગ પરોક્ષ ભૂતકાળમાં अधिजगा થાય છે.

દા.ત. अधिजगे ।

૧૮. ઉપાંત્ય હ્રસ્વ ऋ વાળા અનિટ્ ધાતુ + ઘોષ વ્યંજનથી શરૂ થતો વિકારક પ્રત્યય = ऋ નો વિકલ્પે र् થાય છે.

દા.ત. दृप् + थ = दर्द्रप्थ । ददर्पिथ । ददर्प्थ ।

પરંતુ ,सृज्, दृश् ધાતુમાં નિત્ય र् થાય છે, તથા આ ધાતુમાં थ પૂર્વે વિકલ્પે इ મૂકાય છે

દા.ત. सृज् = सस्रष्ठ / ससर्जिथ । दृश् = ददृष्ठ / ददर्शिथ ।

૧૯. अद् ને બદલે પરોક્ષ ભૂતકાળમાં વિકલ્પે घस् થાય છે. ત્યારે ધાતુને थ પ્રત્યય પૂર્વે इ લાગે છે.

દા.ત. આદ / **जघास । जघसिथ ।**

૨૦. **ર્** વાળો ઉપસર્ગ + **नर्द्, नट्** (ગ.૧૦), **नाथ्, नाध्, नन्द्, नक्क्,** **नृ** અને **नृत्** સિવાયનો **न्** થી શરૂ થતો ધાતુ = **न्** નો **ण्** થાય છે. **र्** અને **न्** ની વચ્ચે માર્ગો.માં **न्** નો **ण्** થાય એ નિયમમાં આપેલા જ અક્ષરો આવી શકે.

દા.ત. **परि + नी = परिणिनाय**

નોંધ - કેટલાકના મત પ્રમાણે **नाध्, नृ** અને **नन्द्** એ અપવાદમાં ગણાતા નથી.

૨૧. **कम्** (ગ.૧૦) ધાતુમાં ગણની નિશાની **अय** નો વિકલ્પે લોપ થાય છે. આશીર્વાદાર્થ પરસ્મૈ. અને અદ્યતન ભૂતકાળ સિવાયના બધા ગણકાર્ય રહિત કાળોમાં અને અર્થમાં આ ફેરફાર થાય છે.

દા.ત. **चकमे / कामयाञ्चक्रे ।**

૨૨. **गुप्, धुप्** આદિમાં વિકલ્પે **आय्** લાગે છે.

દા.ત. **गुप् = जुगोप / गोपायाञ्चकार - चकर**

૨૩. **रध्** અને **जभ्** + સ્વરથી શરૂ થતો પ્રત્યય = ધાતુના ઉપાંત્ય **अ** પછી **न्** ઉમેરાય છે.

દા.ત. **रध् = रन्ध ।** (પરોક્ષ ભૂ.કા.તૃ.પુ.એ.વ.)

અપવાદ - **रध्** માં અદ્યતન ભૂતકાળમાં **न्** ઉમેરાતો નથી તેમજ પરોક્ષ ભૂતકાળ સિવાય જ્યારે **इ** લે છે ત્યારે પણ ઉમેરાતો નથી.

રૂપાખ્યાન

बुध् - જાણવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**बुबोध**	**बुबुधिव**	**बुबुधिम**
પુરુષ ૨	**बुबोधिथ**	**बुबुधथुः**	**बुबुध**
પુરુષ ૩	**बुबोध**	**बुबुधतुः**	**बुबुधुः**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**बुबुधे**	**बुबुधिवहे**	**बुबुधिमहे**

પુરુષ ૨	बुबुधिषे	बुबुधाथे	बुबुधिध्वे
પુરુષ ૩	बुबुधे	बुबुधाते	बुबुधिरे

➔ कुप् (૫.), क्रुध् (૫.), क्रुश् (૫.), क्षुद् (૭.), क्षुध् (૫.), क्षुभ् (૭.), गुप् (ગ.૪.૫૨સ્મૈ.), घुष् (૫.), नुद् (૫.), पुष् (૫.), भुज् (૭.), मुच् (૭.), मुद् (આ.), मुष् (૫.), दुष् (૫.), तुष् (૫.), तुद् (૭.), जुष् (આ.), युज् (૭.), युध् (આ.), रुध् (૭.), रुद् (૫.), रुज् (૫.), रुष् (૫.), रुह् (૫.), लुट् (૫.), लुठ् (૭.), लुभ् (ગ.૧/૪/૬/,૫૨સ્મૈ.), लुप् (૭.) અને शुच् (૫.) આ ધાતુઓના રૂપો बुध् ની જેમ જાણવા.

कृ - ૭. કરવું

૫૨સ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	चकार/चकर	चकृव	चकृम
પુરુષ ૨	चकर्थ	चक्रथुः	चक्र
પુરુષ ૩	चकार	चक्रतुः	चक्रुः

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	चक्रे	चकृवहे	चकृमहे
પુરુષ ૨	चकृषे	चक्राथे	चकृढ्वे
પુરુષ ૩	चक्रे	चक्राते	चक्रिरे

➔ सृ (૫.) ના રૂપો कृ ની જેમ જાણવા.

नी - ૭. લઈ જવું

૫૨સ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	निनाय/निनय	निन्यिव	निन्यिम
પુરુષ ૨	निनयिथ/निनेथ	निन्यथुः	निन्य
પુરુષ ૩	निनाय	निन्यतुः	निन्युः
આત્મને પ્ર.પુ.	निन्ये	निन्यिवहे	निन्यिमहे

➔ शी (આ.) અને डी (આ.) ના રૂપો नी ની જેમ જાણવા

गद् (૫.) तृ.પુ. जगाद जगदतुः जगदुः

➔ वन् (આ.), वम् (૫.), वल् (૭.), वस् (ગ.૨,આ.), व्रज् (૫.),शस् (૫.હણવું), श्रम् (૫.), श्लथ् (૫.), श्वस् (૫.), हस् (૫.), हस् (૫.), ग्रस् (આ.), गल् (૫.), घट् (આ.), ज्वर् (૫.), ज्वल् (૫.), कष् (૫.), क्रम् (૭.), क्लम् (૫.), क्वथ्(૫.), क्षण् (૭.), क्षर् (૫.), स्खल् (૫.), त्वर् (આ.), स्तन् (૫.), ध्वन् (૫.), दद् (આ.), भण् (૫.), भष् (ગ.૧,પરસ્મૈ.), प्रथ् (આ.) અને स्वद् (આ.) આ ધાતુના રૂપો गद् ની જેમ જાણવા.

स्मृ - ૫. યાદ કરવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	सस्मार/सस्मर	सस्मरिव	सस्मरिम
પુરુષ ૨	सस्मर्थ	सस्मरथुः	सस्मर
પુરુષ ૩	सस्मार	सस्मरतुः	सस्मरुः
शॄ (ગ.૯,પર.) તૃ.પુ.	शशार	शशरतुः/शश्रतुः	शशरुः/शश्रुः

➔ पॄ(ગ.૩,પર.) અને दॄ (ગ.૯,પર.) ના રૂપો शॄ ની જેમ જાણવા.

कुट् (ગ.૬,પર.) તૃ.પુ. चुकोट चुकुटतुः चुकुटुः

➔ स्फुर्, स्फुट् (ગ.૬ પરસ્મૈ.) અને त्रुट् ના રૂપો कुट् ની જેમ જાણવા.

नू (ગ.૬,પર.) દ્વિ.પુ. नुनुविथ नुनुवथुः नुनुव

➔ रु (૫.), यु (ગ.૨,પર.), पू (૭.), पू (ગ.૧,આ.), लू (ગ.૯,૭.), दू (આ.), क्षु (ગ.૨,પરસ્મૈ.), क्ष्णु (૫.), स्नु(૫.), सू (ગ.૨,આ.) અને सू (૫.) ધાતુના રૂપો नू ની જેમ જાણવા.

ज्ञा - ૭. જાણવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	जज्ञौ	जज्ञिव	जज्ञिम
પુરુષ ૨	जज्ञिथ/जज्ञाथ	जज्ञथुः	जज्ञ
પુરુષ ૩	जज्ञौ	जज्ञतुः	जज्ञुः
આત્મને.તૃ.પુ.	जज्ञे	जज्ञाते	जज्ञिरे

➔ दा (ग.૩,૭.), धे (५.), धा (૭.), दो (५.), पा (अ.१/२,५२स्मै.), घ्रा (५.), म्लै (५.), क्षै (५.), मा (५.), या (५.), रा (५.), ला (५.), वा (५.), म्ना (५.), म्लै (५.), प्सा(५.), शो (५.), सो (५.) गै (५.),हा (૭.),भा (५.),स्था (૭.), स्ना (५.),श्रा (५.),ध्मा (५.),ध्यै (५.),द्रा (५.) अने त्रै(आ.) धातुना રૂपो ज्ञा नी જેમ જાણવા

भू (ग.१,५२.) तृ.पु.	बभूव	बभूवतुः	बभूवुः
जि (ग.१,५२.) तृ.पु.	जिगाय	जिग्यतुः	जिग्युः
हि (ग.५, ५२.) तृ. पु.	जिघाय	जिघ्यतुः	जिघ्युः
चि (ग.५,૭.) तृ.पु.	चिचाय, चिकाय	चिच्यतुः, चिक्यतुः	चिच्युः, चिक्युः

हन् - ५.(आ.) હણવું

५२स्मैપद

	એકવચન	द्विवचन	બહુવચન
પુરુષ १	जघान/जघन	जघ्निव	जघ्निम
પુરુષ २	जघनिथ/जघन्थ	जघ्नथुः	जघ्न
પુરુષ ૩	जघान	जघ्नतुः	जघ्नुः
आत्मने. तृ.पु.	जघ्ने	जघ्नाते	जघ्निरे
जन् (आ.) तृ.पु.	जज्ञे	जज्ञाते	जज्ञिरे

➔ ज्ञा (ग.૯,૭.) ना રૂपो जन् नी જેમ જાણવા

घस् (ग.१,५२.) तृ.पु.	जघास	जक्षतुः	जक्षुः
सृज्(ग.६,५२.अने ग.४,आ.) द्वि.पु.	ससर्जिथ, सस्रष्ठ	ससृजथुः	ससृज
दृश् (ग.१,५२स्मै.) द्वि.पु.	ददर्शिथ, ददृष्ठ	ददृशथुः	ददृश
तृप् (ग.४,५,६,५२स्मै.)द्वि.पु.	ततर्पिथ, ततर्प्थ, तत्रप्थ	ततृपथुः	ततृप
ली (ग.૯, ५२. ग.४,आ.) प्र.पु.	लिलाय, लिलय, ललौ	लिल्यिव	लिल्यिम

દ્વિ.પુ.	लिलयिथ, लिलेथ, ललिथ, ललाथ	लिल्यथुः	लिल्य
प्री (ગ.૯,ઉ.) દ્વિ.પુ.	पिप्रयिथ, पिप्रेथ	पिप्रियथुः	पिप्रिय

➔ क्री (ઉ.), क्षि (૫.) અને स्मि (આ.) ધાતુના રૂપો प्री ની જેમ જાણવા

सु (ગ.૫,ઉ.) દ્વિ.પુ.	सुषविथ, सुषोथ	सुषुवथुः	सुषुव

➔ सु (ગ.૧,૨,પરસ્મૈ.), यु (ગ.૯,ઉ.), हु (ગ.૩,પરસ્મૈ.), धु (ઉ.) અને हु (ગ.૨,આ.) ના રૂપો सु(ગ.૫,ઉ.) ની જેમ જાણવા

ह्वे(ગ.૧,ઉ.) દ્વિ.પુ.	जुहविथ, जुहोथ	जुहुवथुः	जुहुव
स्तु (ગ.૨,ઉ.) तृ.પુ.	तुष्टाव	तुष्टुवतुः	तुष्टुवुः

➔ स्तु ના રૂપો स्तु ની જેમ જાણવા

हृ (ગ.૧,ઉ.) દ્વિ.પુ.	जहर्थ	जहृथुः	जहृ

➔ धृ (ઉ.), दृ (આ.), पृ (ઉ.)અને मृ (આ.) ના રૂપો हृ ની જેમ જાણવા.

धू (ગ.૧/૫/૯,ઉ.) દ્વિ.પુ.	दुधविथ,दुधोथ	दुधुवथुः	दुधुव
स्तृ (ગ.૯,ઉ.) तृ.પુ.	तस्तार	तस्तरतुः	तस्तरुः

➔ कृ (૫.), गृ (ગ.૯,૫.) અને वृ (ઉ.) ના રૂપો स्तृ ની જેમ જાણવા.

गृ (ગ.૬,૫.) तृ.પુ.	जगार, जगाल	जगरतुः, जगलतुः	जगरुः, जगलुः
स्वृ (ગ.૧,૫૨.) દ્વિ.પુ.	सस्वर्थ, सस्वरिथ	सस्वरथुः	सस्वर
त्यज् (ગ.૧,૫૨.) દ્વિ.પુ.	तत्यजिथ,तत्यक्थ	तत्यजथुः	तत्यज

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

उख् - ૫. જવું	ज्वल् - ૫. પ્રકાશવું
गद् - ૫. બોલવું	द्रु- ૫. દોડવું
गुप् - ૫. રક્ષણ કરવું	भण् - ૫. બોલવું
घस् - ૫. ખાવું	मूर्च्छ् - ૫. બેભાન થવું
पुनर् + जीव् - ૫. પાછા જીવતા થવું	म्लै - ૫. ચીમળાવું, નરમ થવું, થાકી

જવું

लुठ् - આ. આળોટવું

वम् - ૫. ઓકવું, ઉલ્ટી કરવી

सिध् - ૫. નિયમિત કરવું, સારા નીકળવું

स्तन् - ૫. રડવું, ગાજવીજ કરવી

स्वृ - ૫. અવાજ કરવો

બીજો ગણ

स्नु -૫. વહેવું

ચોથો ગણ

क्रुध् - ૫. ગુસ્સે થવું

तृष् - ૫. તરસ લાગવી

दृप् - ૫. ગર્વ ધરવો

रध् - ૫. ઈજા કરવી

स्निह् - ૫. સ્નેહ રાખવો

દશમો ગણ

कम् - આ.ચાહવું, પ્રીતિ કરવી

उद् + मूल् - જડમૂળથી કાપી નાખવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

उन्माद - હર્ષ, પ્રફુલ્લિત થવું તે, વિકાસ

कण्व - ઋષિનું નામ છે.

कलिङ्ग - દેશનું નામ છે

गान्धर्व - એક જાતની પરણવાની રીત. આ રીતે સ્ત્રી અને પુરુષની અંદરોઅંદરની કબુલાતથી પરણાય છે.

ग्रावन् - પથ્થર

जम्बुमालिन् - રાક્ષસનું નામ છે

સ્ત્રીલિંગ

कृतिका - દત્તક લીધેલી છોકરી

चारुसर्वाङ्गी - (**चारु** - સુંદર + **सर्वाङ्ग**- સઘળા અવયવો) જેના બધા અંગ સુંદર છે એવી સ્ત્રી, સર્વાંગ સુંદરી

मन्दता - ધીમાપણું, સુસ્તી

माया - લુચ્ચાઈ, જાદુ જેવું

मृगया - શિકાર

विभूति - પૈસો, ચઢતી સ્થિતિ

નપુંસકલિંગ

कानन - જંગલ

कुमुद - રાતે ખીલતું કમળ

क्षणिकत्व - ક્ષણવાર હોવું તે

दिव्याश्रमपद - (**दिव्य** - સ્વર્ગના જેવું + **आश्रमपद** - ન. આશ્રમ) સુંદર આશ્રમ

पद्म - દિવસે ખીલતું કમળ

रक्त - લોહી

વિશેષણ

उभय -બંને પક્ષને લગતું (સર્વ.)

क्षत - (**क्षण्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) ઘાયલ થયેલું

पलायमान - (**परा + अय्** ગ.૧,આ. 'જવું' નું વર્ત.કૃ., **रा** નો **ला** થાય છે.)

દોડતું

पूर्व - પહેલું (સર્વ.)

मत्त - (**मद्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) ઉન્મત્ત

ससैनिक - સિપાઈઓ સાથે

हत - (**हन्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) મરાયેલું

અવ્યય

एकदा - એકવાર (કિ.વિ.)

नु - શક અથવા અટકળ બતાવનાર

ક્રિયા વિશેષણ

उपरि - ઉપર

पुरस्तात् - સામે, આગળ

बहिस् - બહાર

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

અવિવેક - **व्यभिचार**

ઋચીક - **ऋचीक** (વિશેષ નામ છે.)

કાર્તવીર્ય - **कार्तवीर्य** (એક રાજા)

કુહાડી - **परशु**

ગાધિ - **गाधि** (એક રાજા)

ભૃગુ - **भृगु** (ઋષિનું નામ)

જમદગ્નિ - **जमदग्नि** (ઋષિનું નામ)

સ્ત્રીલિંગ

છુટી - **मुक्ता** (**मुच्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ. નું સ્ત્રી.)

જીવતી - **जीवन्ती** (**जीव्** નું કર્ત.વર્ત.કૃ.નું સ્ત્રી.), **सजीवा** [**जीव** -પું. જીંદગી અને **स** (**सह** ને ઠેકાણે) અ. સાથે]

રેણુકા - **रेणुका** (એક સ્ત્રી)

નપુંસકલિંગ

નામનું - **नाम्ना** (**नामन्** નું તૃ.એ.વ.)

વિશેષણ

નાનામાં નાનું - **कनिष्ठ**

અવ્યય

કદી નહીં - **नैव, न कर्हिचित्**

જડમૂળથી કાપવા માટે - **उन्मूलयितुम्** (**उद्** + **मूल्** નું હેત્વર્થ કૃ.)

નામનું - **नाम**

સિવાય - **ऋते** (પંચમી લે છે.)

ક્રિયાવિશેષણ

ઘણું - **भृशम्**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. **बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम् ।**

૨. **भुक्तं त्वया कलिङ्गेषु । नाहं कलिङ्गाञ्जगाम ।**

૩. पुरा किल दुष्यन्तो नाम राजा बभूव । स एकदा मृगयां कर्तुं वनमियाय । तस्य सैनिका अमात्याश्चानुजग्मुः । तस्मिन्कानने दुष्यन्तो बहून्मृगाञ्जघान । एकं मृगं पलायमानमनुसरन्मार्गे दिव्याश्रमपदं ददर्श । तस्य सैनिकाः पूर्वस्मिन्नेव स्थाने तस्थुः । कण्वस्यायमृषेराश्रम इति ज्ञात्वा तं प्रविवेश । प्रविश्य च को नु भो अत्रेति पप्रच्छ । कण्वस्य कृतिका दुहिता शकुन्तलाश्रमाद्बहिरागत्य दुष्यन्तं स्वागतं व्याजहार । शकुन्तलां चारुसर्वाङ्गीं दृष्ट्वा दुष्यन्तस्तां चकमे । तस्याः पाणिं गान्धर्वेण विधिना राजा जग्राह । अनन्तरं कंचित्कालं तावुभौ तस्मिन्नाश्रमे चिक्रीडतुः । रममाणं राजानं प्रेक्ष्य सैनिकाः पुरं निववृतिरे । राजापि पश्चात्स्वं नगरमुपययौ ।

૪. कियद्वसु ब्राह्मणेभ्यो यूयं दद । न वयं तेभ्यः किंचिद्ददिम ।

૫. उन्मादं वीक्ष्य पद्मानां कुमुदानां च मन्दताम् ।
क्षणिकत्वं विभूतीनां चेतसा निश्चिकाय सः ॥

૬. शुश्राव समस्तत्सर्वं प्रतस्थे च ससैनिकः ।

૭. तस्तनुर्जज्वलुर्मम्लुर्जग्लुर्लुलुठिरे क्षताः । मुमूर्च्छुर्ववमू रक्तं तुतृषुश्चोभये भटाः ॥

૮. जम्बुमाली जहौ प्राणान् ग्राव्णा मारुतिना हतः ।

૯. बभाण स न मे मायां जिगायेन्द्रोऽपि किं नृभिः ।

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. ગાધિ નામના રાજાએ ભૃગુના છોકરા ઋચીકને પોતાની છોકરી આપી (**दा**).

૨. તેણે જમદગ્નિ નામના છોકરાને જન્મ આપ્યો (**सू**).

૩. જમદગ્નિ રેણુકાને પરણ્યો (**परि + नी**).

૪. તેની ખરાબ ચાલ માટે તે એક વખત ગુસ્સે થયો (**कुप्**) અને પોતાના છોકરાઓને તેને મારી નાખવા ફરમાવ્યું (**दिश्**).

૫. સૌથી નાના છોકરા પરશુરામ સિવાય તે કામ કોઈએ કર્યું નહિ (**कृ**).

૬. પોતાની કુહાડીથી તેનું માથું તેણે કાપી નાખ્યું (**छिद्**).

૭. જમદગ્નિ એ કામથી ખુશ થયા (**तुष्**) અને કહ્યું (**अभि + धा**), "પુત્ર, તું વર માગ."

૮. પરશુરામે વિનંતી કરી કે(**वृ**) મારી મા જીવતી થાય અને તેના પાપથી છૂટે.

૯. ત્યારે જમદગ્નિએ કહ્યું (**वि** કે **आ + ह** આત્મને.) "તેમ થાઓ" અને રેણુકા જીવતી ઉઠી (**उद् + स्था**).

૧૦. કેટલાક વખત પછી કાર્તવીર્ય નામે રાજા તે આશ્રમે આવ્યા (**आ + गम्**)

૧૧. તેણે અને તેના સિપાઇઓએ સઘળા ઝાડ કાપી નાંખ્યા (**भञ्ज्**), જમીન વેરાન કરી (**उत्सन्नां कृ**) અને ઋષિની ગાયો લઇ ગયા (**अप + हृ**). પરશુરામ ઘરે હતા નહિ (**भू**). જ્યારે તે આવ્યા ત્યારે કાર્તવીર્ય સાથે લડ્યા (**युध्**) અને તેને મારી નાખ્યો (**हन्**).

૧૨. જ્યારે કાર્તવીર્યના છોકરાઓએ આ સાંભળ્યું (**श्रु**) ત્યારે તેઓ ગુસ્સે થયા (**क्रुध्**) અને તે આશ્રમે આવ્યા (**आ + गम्**).

૧૩. જમદગ્નિને એકલા દેખી તેના પર તીર નાંખ્યા (**क्षिप्, मुच्**) અને તેને મારી નાંખ્યો.

૧૪. જ્યારે પરશુરામ ઘરે આવ્યા (**नि + वृत्**) ત્યારે તે ગુસ્સે થયા અને ક્ષત્રિય વંશનું નિકંદન કાઢવા નિશ્ચય કર્યો (**निस् + चि**).

૧૫. કાર્તવીર્યના છોકરાઓને તેણે પૂછ્યું કે, "તમે મારા પિતાને મારી નાંખ્યા ?" તેઓએ કહ્યું, "ના, અમે તેને મારી નાખ્યા જ નથી (**गद्**)".

૧૬. પણ પરશુરામે જાણ્યું (**ज्ञा**) કે તે ગુનેગાર હતા અને તેઓને તેમજ બીજા ક્ષત્રિયોને મારી નાંખ્યા.

પાઠ - ૧૪

B - પરોક્ષ ભૂતકાળ

નિયમો

૧. બે સાદા વ્યંજનની વચ્ચે **અ** હોય અને ધાતુનો વ્યંજન દ્વિરુક્તિમાં ન બદલાયો હોય ત્યારે અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અને પરસ્મૈ.દ્વિ.પુ.એ.વ.નો **થ** પ્રત્યય **ઇ** લે છે ત્યારે તેની પૂર્વે **અ** ને બદલે **એ** મૂકાય છે, અને દ્વિરુક્ત વ્યંજનનો સ્વર સાથે લોપ થાય છે. **(એત્વ)**

દા.ત. **તન્ = ત્ + એ + ન્ + ઇ + વ = તેનિવ ।**

પચ્ = પ્ + એ + ચ્ + ઇ + થ = પેચિથ / પપક્થ ।

૨. **તૃ, ફલ્, ભજ્, ત્રપ્** અને **રાધ્** (ગ.૫,ગુનો કરવો) ધાતુઓમાં પણ **એ** થાય છે. **(એત્વ)**

દા.ત. **તૃ = તતાર - તતર । તેરિવ । ફલ્ = ફેલિવ । ત્રપ્ = ત્રેપિવ । ત્રેપિમ ।**

૩. **જૃ, ભ્રમ્, ત્રસ્, ફણ્, રાજ્, ભ્રાજ્, ભ્રાશ્, ભ્લાશ્, સ્યમ્** અને **સ્વન્** માં વિકલ્પે **એ** થાય છે **(એત્વ)**

દા.ત. **જૃ = જજરિવ / જેરિવ । ભ્રમ્ = બભ્રમિવ / ભ્રેમિવ ।**

૪. **વ્** થી શરૂ થતા ધાતુ, **શશ્** અને **દદ્** માં **એ** ન થાય **(એત્વ)**

દા.ત. **શસ્ = શશાસ / શશસ । શશસિવ । વમ્ = વવામ ।**

૫. **ગ્રન્થ્, દમ્ભ્, શ્રન્થ્** માં બધાય પ્રત્યયો પૂર્વે વિકલ્પે **એ** થાય, ત્યારે અનુનાસિક લોપાય. **(એત્વ)**

દા.ત. **શ્રન્થ્ = શ્રેથ / શશ્રન્થ । શ્રેથિવ / શશ્રન્થિવ ।**

૬. કર્મણિની જેમ જ પરોક્ષમાં સંપ્રસારણ થાય છે **(સંપ્રસારણ)**

દા.ત. **વચ્ = ઉવાચ ।**

૭. (A) વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે ધાતુની દ્વિરુક્તિ થયા પછી દ્વિરુક્ત વ્યંજનમાં સંપ્રસારણ થાય. જો સંયુક્ત વ્યંજન હોય તો આખા સંયુક્ત વ્યંજનની દ્વિરુક્તિ કર્યા પછી સંપ્રસારણ કરવું **(સંપ્રસારણ)**

દા.ત. **યજ્ = યયજ્ + અ = ઇયાજ / ઇયજ । સ્વપ્ = સુષ્વાપ / સુષ્વપ ।**

૮. દુહ્, મુહ્, સ્નુહ્, સ્નિહ્ + ૨૪ કે શૂન્ય = હ્ નો ઘ્ કે દ્ થાય

દા.ત. મુહ્ = મુમોહ્ + થ = મુમોદ્ + થ કે મુમોઘ્ + થ = મુમોઢ / મુમોગ્ધ।

૯. નહ્ + ૨૪ કે શૂન્ય = હ્ નો ધ્ થાય.

દા.ત. ननह् + थ = ननध् + थ = ननद्ध ।

૧૦. માર્ગો.નિયમાવલિના વ્યંજન સંધિના નિયમ ૨૧ મુજબ જ્યારે વહ્ ના હ્ નો લોપ થાય છે ત્યારે પૂર્વેના અ કે આ નો ઓ થાય છે. (संप्रसारण)

દા.ત. ववह् = उवह् + थ = उवद् + थ = उवद् + ढ = उवोढ ।

૧૧. (A) વે (ઉ.) માં વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે उवय् અને અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ઊય્, ઉવ્ કરીને રૂપો કરવા (संप्रसारण)

દા.ત. वे = वे + अ = उवय् + अ = उवाय / उवय । वे + अ = ऊय् + व = ऊयिव । અથવા ऊव् + व = ऊविव ·

(B) અથવા તો વે ના બધાય પ્રત્યયો પર वा કરીને રૂપ કરવા (संप्रसारण)

દા.ત. वे = वे + अ = वा + अ = ववा + अ = ववा + औ = ववौ ।

वे + व = ववा + इ + व = वव् + इ + व = वविव ।

૧૨. (A) व्ये (ઉ.) + વિકારક પ્રત્યય = व्ये નું विव्यय् કરી રૂપો કરવા (संप्रसारण)

દા.ત. व्ये = व्येव्ये = वइएव्ये = विव्यै + अ = विव्याय ।

(B) व्ये(ઉ.) + અવિકારક પ્રત્યય = व्ये નું विवी કરી રૂપો કરવા (संप्रसारण)

દા.ત. व्ये = विव्यिव । विव्यिम ।

૧૩. હ્વે(ઉ.બોલાવવું) નું પરોક્ષ ભૂતકાળના બધા પ્રત્યયોમાં હુ થાય છે. (संप्रसारण)

દા.ત. હ્વે = जुहु + अ = जुहाव / जुहव ।

૧૪. શ્વિ નો વિકલ્પે शु થાય છે (संप्रसारण)

દા.ત. શ્વિ = शुशाव / शुशव અથવા शिश्राय / शिश्रय ।

૧૫. અદ્, ઋ અને व्ये ધાતુમાં थ પ્રત્યય પૂર્વે इ ખાસ આવે છે.

દા.ત. ઋ = आरिथ ।

૧૬. મસ્જ્ અને નશ્ પછી વ્યંજનથી શરૂ થતાં વિકારક પ્રત્યય હોય તો તેની પૂર્વે અ પછી ન્ ઉમેરાય છે. ત્યારે इ લાગતી નથી.

દા.ત. મસ્જ્ = ममङ्क्थ । નશ્ = નશ્ + થ = ननंष्ठ ।

૧૭. ➔ **अ** થી શરૂ થતા અને જોડાક્ષર અંતે હોય એવા ધાતુમાં,

➔ **ऋ** થી શરૂ થતા ધાતુમાં,

➔ **अश्** (ગ.૫,આ.વ્યાપવું) ધાતુમાં,

દ્વિરૂક્તિ થતાં સ્વરયુક્ત વ્યંજન પછી **न्** લાગે છે. ત્યારે દ્વિરૂક્તિમાં **अ** હોય તો **आ** થાય છે. (**न्** आगम)

<u>દા.ત.</u> **अर्द् = अअर्द् = अ + न् + अर्द् + अ = आ + न् + अर्द् + अ = आनर्द । ऋज् = अऋज् = अ + न् + ऋज् + ए = आ + न् + ऋज् + ए = आनृजे। अश् = अअश् = अ + न् + अश् + ए = आ + न् + अश् + ए = आनशे ।**

૧૮. **अ - आ** સિવાયના દીર્ઘ સ્વરથી શરૂ થતા ધાતુને અને **ऋच्छ्** સિવાયના અંતે સંયુક્ત વ્યંજનવાળા **अ** સિવાયના હ્રસ્વ સ્વરથી શરૂ થતા ધાતુને **आम्** લગાડીને **कृ, भू** કે **अस्** ના પરોક્ષ ભૂતકાળના રૂપ લગાડવાથી રૂપો થાય છે. (**आम् युक्त परोक्ष**)

<u>દા.ત.</u> **ईश् = ईश् + आम् + चक्रे = इशाञ्चक्रे । ईशाम्बभूव । ईशामास । इन्ध् = इन्ध् + आम् + चक्रे = इन्धाञ्चक्रे ।**

૧૯. **आम्** એ વિકારક પ્રત્યય હોવાથી અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વર (**विद्** સિવાયનો) નો **आम्** પૂર્વે ગુણ થાય છે (**आम् युक्त परोक्ष**)

<u>દા.ત.</u> **आसाञ्चक्रे । बिभयाञ्चकार । विद् = विदाञ्चकार । विवेद ।**

૨૦. **अस्** ના સામાન્યથી રૂપ થતા નથી. **भू** ના થાય છે. **आम्** યુક્ત પરોક્ષમાં લગાડવા માટે **अस्** ના નીચે મુજબ રૂપ થાય છે (**आम् युक्त परोक्ष**)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**आस**	**आसिव**	**आसिम**
પુરુષ ૨	**आसिथ**	**आसथुः**	**आस**
પુરુષ ૩	**आस**	**आसतुः**	**आसुः**

૨૧. પરસ્મૈપદી ધાતુને **कृ, भू, अस्** ના પરોક્ષ પરસ્મૈપદના રૂપ લાગે અને આત્મનેપદી ધાતુને **कृ** ના આત્મનેપદના રૂપો લાગે (**आम् युक्त परोक्ष**)

૨૨. દશમા ગણના ધાતુને, પ્રેરક ધાતુને, ઈચ્છાદર્શક ધાતુને, નામ સાધિત ધાતુને

અને અનેક સ્વરી ધાતુને **आम्** લાગે છે (**आम् યુક્ત પરોક્ષ**)

દા.ત. **कथ् = कथ् + अय + आम् + चकार = कथयाञ्चकार ।**

૨૩. **दय्, अय्, कास्** અને **आस्** ધાતુઓ **आम्** યુક્ત પરોક્ષ ભૂતકાળના જ રૂપ લે છે.

દા.ત. **दय् = दयाञ्चक्रे । अय् = अयाञ्चक्रे ।**

कास् = कासाञ्चक्रे । आस् = आसाञ्चक्रे ।

૨૪. **उष्, विद्** (ગ.૨), **जागृ** આટલા ધાતુમાં **आम्** વિકલ્પે લાગે છે (**आम् યુક્ત પરોક્ષ**)

દા.ત. **उष् = ओषाञ्चकार / उवोष । विद् = विदाञ्चकार / विवेद ।**

जागृ = जागरामास / जजागार /जजागर ।

૨૫. **भी, ह्री, भृ, हु** આટલા ત્રીજા ગણના ધાતુમાં દ્વિરુક્તિ થયા પછી **आम्** વિકલ્પે લાગે છે (**आम् યુક્ત પરોક્ષ**)

દા.ત. **ह्री = जिह्रयाञ्चकार / जिह्राय / जिह्रय । भृ = बिभराञ्चकार / बभार ।**

हु = जुहवाञ्चकार / जुहाव / जुहव ।

૨૬. **કર્મણિ પરોક્ષ ભૂતકાળ**

પાઠ ૧૩ અને ૧૪માં આપેલા નિયમાનુસાર ફેરફાર કર્યા પછી આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી કર્મણિ પરોક્ષ ભૂતકાળ થાય છે.

દા.ત. **पच् = पेचे ।**

૨૭. **धिक्** અવ્યય બીજી વિભક્તિ લે છે.

દા.ત. **मां धिक् ।**

૨૮. આશીર્વાદાર્થ પરસ્મૈ. સિવાય બધા ગણકાર્યરહિતકાળમાં **भ्रस्ज्** (ગ.૬) ધાતુના **भ्रस्ज्** અને **भर्ज्** એમ બે રૂપ થાય છે. **भ्रस्ज्** ના **स्** નો જ્યારે લોપ થતો નથી ત્યારે તેનો **ज्** થાય છે.

રૂપાખ્યાન

तन् - ૫. લાંબું કરવું (**एत्व**)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**ततान / ततन**	**तेनिव**	**तेनिम**
પુરુષ ૨	**तेनिथ**	**तेनथुः**	**तेन**

પુરુષ ૩ ततान तेनतुः तेनुः

➔ तम् (૫.), दम् (૫.), दल् (૫.), नद् (૫.), नट् (૫.), पण् (આ.), पत् (૫.), पद् (આ.), फल् (૫.), मथ् (૫.), मद् (૫.), मन् (ગ. ૪/૮, આ.), चम् (૫.), चर् (૫.), चल् (૫.), जप् (૫.), यस् (૫.), यत् (આ.), रट् (૫.), रभ् (આ.), लभ् (આ.), लस् (૫.), लग् (૫.), लप् (૫.), लष् (૭.), शम् (૫.) અને सह् (આ.) ના રૂપો तन् ની જેમ જાણવા

नन्द् (૫.) तृ.પુ. ननन्द ननन्दतुः ननन्दुः

➔ लङ्घ् (૭.), लम्ब् (આ.), रंह् (૫.), वञ्च् (૫.), वन्द् (આ.), शङ्क् (આ.), शंस् (૫.), दम्भ् (૫.), बृंह् (ગ.૬,પરસ્મૈ.), मन्थ् (૫.), कम्प् (આ.), क्रन्द् (૫.), ग्रन्थ् (૫.), जम्भ् (આ.), जृम्भ् (આ.), तञ्च् (ગ.૧,પરસ્મૈ. જવું), स्पन्द् (આ.), स्तम्भ् (૭.), स्वंश् (આ.), भ्रंश् (આ.) અને ध्वंस् (આ.) ધાતુના રૂપો नन्द् ની જેમ જાણવા

पच् (૭.) પરસ્મૈ.દ્વિ.પુ.	पेचिथ/पपक्थ	पेचथुः	पेच
शक् (૫.) દ્વિ.પુ.	शेकिथ/शशक्थ	शेकथुः	शेक
तॄ (૫.) પ્ર.પુ.	ततार / ततर	तेरिव	तेरिम
भज् (૭.) દ્વિ.પુ.	भेजिथ / बभक्थ	भेजथुः	भेज
जॄ (૫.) પ્ર.પુ.	जजार, जजर	जजरिव,जेरिव,	जजरिम, जेरिम
वम् (૫.) तृ.પુ.	ववाम	ववमतुः	ववमुः

यज् - ૭. પૂજવું (संप्रसारण)

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	इयाज / इयज	ईजिव	ईजिम
પુરુષ ૨	इयजिथ / इयष्ठ	ईजथुः	ईज
પુરુષ ૩	इयाज	ईजतुः	ईजुः

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ईजे	ईजिवहे	ईजिमहे

પુરુષ ૨	ईजिषे	ईजाथे	ईजिध्वे
પુરુષ ૩	ईजे	ईजाते	ईजिरे
व्यध् (૫.) દ્વિ.પુ.	विविधिथ/विव्यद्ध	विविधथुः	विविध
स्वप् (૫.) દ્વિ.પુ.	सुष्वपिथ/सुष्वप्थ	सुषुपथुः	सुषुप
वप् (૩.) આત્મને. તૃ.પુ.	ऊपे	ऊपाते	ऊपिरे
मुह् (૫.) દ્વિ.પુ.	मुमोहिथ/मुमोढ/मुमोग्ध	मुमुहथुः	मुमुह

➔ द्रुह्, स्नुह् અને स्निह् આ ચોથા ગણના ધાતુઓના રૂપો मुह् ની જેમ જાણવા.

नह् (૩.) પરસ્મૈ. દ્વિ.પુ.	नेहिथ/ननद्ध	नेहथुः	नेह
शप् (૩.) પરસ્મૈ. દ્વિ.પુ.	शेपिथ/शशप्थ	शेपथुः	शेप

➔ तप् (૩.), शप् (૩.), शद् (૫.) અને सद् (૫.) ધાતુના રૂપો शप् ની જેમ જાણવા

वप् (૩.) પરસ્મૈ. દ્વિ.પુ.	उवपिथ/उवप्थ	ऊपथुः	ऊप

➔ वच् (૫.), वस् (ગ.૧,૫૨.), वह् (૩.), वद् (૩.) અને वश् (૫.) ધાતુના રૂપો वप् ની જેમ જાણવા

वे (૩.) પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	ववौ	ववतुः	ववुः
અથવા પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	उवाय	ऊयतुः/ऊवतुः	ऊयुः/ऊवुः
આત્મને. તૃ.પુ.	ववे	ववाते	वविरे
અથવા આત્મને.તૃ.પુ.	ऊये/ऊवे	ऊयाते/ऊवाते	ऊयिरे/ऊविरे
व्ये (૩.) પરસ્મૈ. પ્ર.પુ.	विव्याय/विव्यय	विव्यिव	विव्यिम
ह्वे (૩.) પરસ્મૈ.તૃ.પુ.	जुहाव	जुहुवतुः	जुहुवुः
श्वि (૫.) તૃ.પુ.	शिश्वाय	शिश्वियतुः	शिश्वियुः
અથવા તૃ.પુ.	शुशाव	शुशुवतुः	शुशुवुः
ऋ (૫.) પ્ર.પુ.	आर	आरिव	आरिम
मस्ज् (૫.) દ્વિ.પુ.	ममज्जिथ, ममङ्क्थ	ममज्जथुः	ममज्ज
नश् (૫.) દ્વિ.પુ.	नेशिथ/ननंष्ठ	नेशथुः	नेश
अर्द् (૫.) તૃ.પુ.	आनर्द	आनर्दतुः	आनर्दुः(न् આગમ)

➔ अर्च्, अर्ह्, अर्ज् (ગ.૧ પરસ્મૈ.) અને अञ्च् (ગ.૧, પરસ્મૈ.) ધાતુના રૂપો

अर्द् नी જેમ જાણવા

ऋज् (आ.) तृ.पु.	आनृजे	आनृजाते	आनृजिरे
अश् (आ.) तृ.पु.	आनशे	आनशाते	आनशिरे

ईश् - આ. રાજ કરવું (आम् युक्त परोक्ष)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	ईशाञ्चक्रे	ईसाञ्चकृवहे	ईशाञ्चकृमहे
પુરુષ ૨	इशाञ्चकृषे	इशाञ्चक्राथे	ईसाञ्चकृढ्वे
પુરુષ ૩	इशाञ्चक्रे	इशाञ्चक्राते	ईशाञ्चक्रिरे

તથા ईशामास ।, ईशाम्बभूव । વગેરે

इन्ध् (आ.) तृ.पु.	इन्धाञ्चक्रे	इन्धाञ्चक्राते	इन्धाञ्चक्रिरे

તથા इन्धामास ।, इन्धाम्बभूव ।

तड् (ग.१०, उ.) तृ.पु.	ताडयाञ्चकार	ताडयाञ्चक्रतुः	ताडयाञ्चक्रुः

તથા ताडयाञ्चक्रे ।, ताडयामास ।, ताडयाम्बभूव વગેરે

दय् (आ.) तृ.पु.	दयाञ्चक्रे	दयाञ्चक्राते	दयाञ्चक्रिरे

અથવા दयाञ्चकार ।, दयामास ।, दयाम्बभूव । વગેરે

जागृ (प.) तृ.पु.	जजागार	जजागरतुः	जजागरुः

અથવા जागराञ्चकार ।, जागरामास ।, जागराम्बभूव ।

भृ (उ.) प२स्मै.तृ.पु.	बभार	बभ्रतुः	बभ्रुः

અથવા बिभराञ्चकार ।, बिभरामास ।, बिभराम्बभूव ।

विद् (प.) तृ.पु.	विवेद	विविदतुः	विविदुः

અથવા विदाञ्चकार ।, विदामास ।, विदाम्बभूव ।

धाव् (उ.) प२स्मै.तृ.पु.	दधाव	दधावतुः	दधावुः

➔ ताय् (ग.१,आ.), याच् (उ.), नाय् (आ.), काश् (आ.), खाद् (प.), गाध् (आ.), बाध् (आ.), भाष् (आ.), भास् (आ.), वाश् (आ.), साध् (प.), शास् (उ.), श्लाघ् (आ.), स्वाद् (आ.), स्फाय् (आ.), ह्लाद् (आ.), काङ्क्ष् (प.) અને वाञ्छ् (प.) ધાતુના રૂપો धाव् ની જેમ જાણવા.

विष् (उ.) प२स्मै.तृ.पु.	विवेष	विविषतुः	विविषुः

➔ **श्लिष्** (ગ.૪/૧ પરસ્મૈ.), **शिष्** (ગ.૧/૭ પરસ્મૈ.), **दिश्** (ઉ.), **रिष्** (પ.), **लिख्** (પ.), **लिप्** (ઉ.), **लिह्** (ઉ.), **विच्** (ઉ.), **विज्**(ગ.૩ ઉ.), **विद्**(ઉ.), **विश्** (ઉ.) , **क्लिश्** (ગ.૪,આ.), **पिश्** (પ.), **पिष्** (પ.),**भिद्** (ઉ.), **मिल्** (ઉ.), **मिष्** (પ.), **मिह्** (પ.), **रिच्** (ઉ.), **रिश्** (પ.), **दिव्** (પ.), **दिह्** (ઉ.), **द्विष्** (ઉ.), **निज्** (ઉ.), **त्विष्** (ઉ.), **चित्** (પ.), **खिद्** (ઉ.), **क्षिप्** (ઉ.), **क्षिण्** (ઉ.), **ष्ठिव्** (પ.), **सिव्** (પ.), **सिच्** (પ.), **सिध्** (ગ.૧/૪ પરસ્મૈ.) અને **स्विद्** (ગ.૪ પરસ્મૈ. અને ગ.૧ આ.) ના રૂપો **विष्** ની જેમ જાણવા

राध् (ગ.૫ પરસ્મૈ.) તૃ.પુ.	**रराध**	**रेधतुः**	**रेधुः**

➔ **राध्** (ગ. ૪ પરસ્મૈ.) ના રૂપો **राध्** ની જેમ જાણવા

भ्राश् (આ.) તૃ.પુ.	**बभ्राशे**	**बभ्राशाते**	**बभ्राशिरे**
	भ्रेशे	**भ्रेशाते**	**भ्रेशिरे**

➔ **भ्लाश्** (ગ.૧/૪) ના રૂપો **भ्राश्** (ગ.૧/૪)ની જેમ જાણવા

क्रीड् (પ.) તૃ.પુ.	**चिक्रीड**	**चिक्रीडतुः**	**चिक्रीडुः**

➔ **व्रीड्** (ગ.૪,પરસ્મૈ.), **मील्** (પ.), **दीप्** (આ.) અને **जीव्** (પ.) ના રૂપો **क्रीड्** ની જેમ જાણવા.

घूर्ण् (ઉ.) તૃ.પુ.	**जुघूर्ण**	**जुघूर्णतुः**	**जुघूर्णुः**

➔ **मूर्च्छ्** (પ.), **स्फूर्ज्** (ગ.૧, પરસ્મૈ.), **पूर्** (આ.) અને **कूज्** (પ.) ના રૂપો **घूर्ण्** ની જેમ જાણવા

सेव् (આ.) તૃ.પુ.	**सिषेवे**	**सिषेवाते**	**सिषेविरे**

➔ **वेप्**(આ.), **देव्** (ગ.૧,આ.), **चेष्ट्**(આ.), **वेष्ट्** (આ.), **लोक्**(ગ.૧,આ.) અને **ढौक्** (આ.) ના રૂપો **सेव्** ની જેમ જાણવા.

गर्ज् (પ.) તૃ.પુ.	**जगर्ज**	**जगर्जतुः**	**जगर्जुः**

➔ **गर्ह्, तर्ज्, नर्द्, रक्ष्, जक्ष्, जल्प्, वल्ग्, सज्ज्** આ પરસ્મૈપદી ધાતુઓના રૂપો **गर्ज्** ની જેમ જાણવા

गल्भ् (આ.) તૃ.પુ.	**जगल्भे**	**जगल्भाते**	**जगल्भिरे**

➔ **कत्थ्, स्पर्ध्, लज्ज्, भिक्ष्, शिक्ष्** અને **चक्ष्** આ આત્મનેપદી ધાતુના રૂપો **गल्भ्** ની જેમ જાણવા

अव् (પ.) તૃ.પુ.	**आव**	**आवतुः**	**आवुः**

➔ **अट्, अद्, अन्, आप्, अश्** (ગ.૯,પરસ્મૈ.) અને **अस्** (ગ.૪,ઉ.) ના રૂપો **अव्** ની જેમ જાણવા

निन्द् (પ.) તૃ.પુ.	**निनिन्द**	**निनिन्दतुः**	**निनिन्दुः**

➔ **लिङ्** અને **हिंस्** ના રૂપો **निन्द्** ની જેમ જાણવા.

हिण्ड् (આ.) તૃ.પુ.	**जिहिण्डे**	**जिहिण्डाते**	**जिहिण्डिरे**

➔ **शिञ्ज्** (ગ.૨,આ.) અને **निञ्ज्** (ગ.૨,આ.) ના રૂપો **हिण्ड्** ની જેમ જાણવા.

गुञ्ज् (પ.) તૃ.પુ.	**जुगुञ्ज**	**जुगुञ्जतुः**	**जुगुञ्जुः**

➔ **गुम्फ्, कुण्ठ्** અને **चुम्ब्** ના રૂપો **गुञ्ज्** ની જેમ જાણવા.

क्लिश् (પ.) તૃ.પુ.	**चिक्लेश**	**चिक्लिशतुः**	**चिक्लिशुः**

➔ **क्लिद्** ના રૂપો **क्लिश्** ની જેમ જાણવા

कृष् (ઉ.) તૃ.પુ.	**चकर्ष**	**चकृषतुः**	**चकृषुः**

➔ **कृश्** (પ.), **गृध्** (પ.), **ह्रष्** (પ.), **धृष्** (પ.), **दृप्** (ગ.૧, પરસ્મૈ.), **तृप्** (ગ.૧, પરસ્મૈ.), **सृप्** (પ.), **वृष्** (પ.), **वृध्** (આ.), **वृत्** (આ.), **वृज्** (ઉ.), **नृत्** (પ.), **कृत्** (પ.), **मृग्** (પ.), **मृद्** (પ.), **मृश्** (પ.), **मृष्** (ઉ.), **पृच्** (ઉ.) અને **स्पृश्** (પ.) ના રૂપો **कृष्** ની જેમ જાણવા

रम् (પ.) તૃ.પુ.	**रसम**	**रेमतुः**	**रेमुः**

➔ **नम्** (પ.) અને **यम्** (ઉ.) ના રૂપો **रम्** ની જેમ જાણવા.

रञ्ज् (ઉ.) દ્વિ.પુ.	**ररञ्जिथ, ररङ्क्थ**	**ररञ्जथुः**	**ररञ्ज**

भञ्ज् (પ.) અને **सञ्ज्** (પ.) ના રૂપો **रञ्ज्** ની જેમ જાણવા.

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

अर्द् - ઉ. દુઃખ દેવું (ગ.૧૦)
उष् - પ. બાળવું
वि + क्रुश् - પ. બૂમ પાડવી
चर् - પ. જવું, બહાર ભમવું
तप् - પ. તપ કરવો
सम् + त्रस् - પ. બીહવું
दद् - આ. આપવું
दय् - આ. દયા હોવી
फण् - પ. જવું
फल् - પ. ફળવું
भ्राज् - આ. પ્રકાશવું
भ्राश् - આ. ચળકવું
भ्लाश् - આ. પ્રકાશવું

रस् - ५. चीस पाडवी
वि + लप् - ५. शोक करवो
अव + लम्ब् - आ. आधार राखवो
आ + श्रि - उ. आश्रय लेवो

बीजो गण

परि + इ - ५. आसपास होवुं
अभि + स्तु - उ. वखाण करवा

चोथो गण

उद् + सृज् - आ. तजवुं

पांचमो गण

वि + अश् - आ. व्यापवुं

छट्ठो गण

भ्रस्ज् - उ. रांधवुं, सेकवुं
स्फुट् - ५. भांगवुं, छूटुं पाडवुं

सातमो गण

उद् + छिद् - नाश करवो

दशमो गण

प्र + अर्थ् - आ. विनंती करवी
प्र + छद् - संताडवुं
मन्त्र् - आ. सलाह लेवी
मृज् - साफ करवुं
नि + सूद् - नाश करवो

प्रेरक

कारय - कराववुं (कृ नुं प्रेरक रूप)

नाम (A - संस्कृतनुं गुजराती)

पुंलिंग

अगस्त्य - ऋषिनुं नाम छे
आङ्गिरस - अंगिरसनो वंशज
आविक्षित - अविक्षित नो छोकरो
कामप्रि - जेनी ईच्छाओ पुरी पडी छे ते
कालेय - राक्षसनुं नाम छे
तिमिर - अंधारुं (न.)
दधीच - ऋषिनुं नाम छे
दानव - राक्षस
दोष - निंदा
परमेष्ठिन् - ब्रह्मदेव
परिवेष्ट - पीरसनार
प्रभाव - सामर्थ्य, मोटाई
प्लवंगम - वांदरो
बिभीषण - रावणनो भाई अने रामनो मित्र
मरुत् - देव
मरुत्त - राजानुं नाम छे
महाभिषेक - (**महत्** - विशे. मोटुं + **अभिषेक** - पुं. राज्याभिषेकनी क्रिया) मोटो राज्याभिषेक
लोमश - ऋषिनुं नाम छे
लोहबन्ध - (**लोह** - पुं.न. लोहुं + **बन्ध** - पुं. बंधन) लोढानुं बंधन
वज्र - भयानक हथीयार (न.)

वालिपुत्र - વાલીનો છોકરો
विबुध - દેવ
विश्वदेवाः - સર્વ દેવો (બ.વ.)
वेग - ઝડપ
शक्र - ઈન્દ્રનું નામ
संवर्त - ગોરનું નામ
सत्पुरुष - સારો માણસ
सभासद् - મંડળીનો માણસ
सुग्रीव - વાનર સેનાપતિ (રામનો મિત્ર)

स्त्रीलिंग

दिश् - દિશા
रणधुरा - (**रण** - પું.ન. + **धुर्** - સ્ત્રી. જોંસરી) લડાઈને મોખરે

नपुंसकलिंग

अस्थि - હાડકું
कृतयुग - સત્યયુગ
त्रैलोक्य - ત્રણે લોક
दौर्बल्य - નબળાઇ
पुरद्वार - શહેરનો દરવાજો
मालिन्य - અંધારું, મેલાપણું
रोदसी - પૃથ્વી અને સ્વર્ગ (દ્વિ.વ.)

विशेषण

अतिघोर - ઘણું ભયંકર, દુષ્ટ
अभिगीत - (**गै** ગ.૧,૫૨. નું કર્મ.ભૂ.કૃ., **अभि + गीत**) ગવાયેલું
उग्र - સખત
एकैक - એક એક (સર્વ.)
ऐन्द्र - ઇન્દ્રને લગતું
जीवितलघूकृत - જીંદગીથી માનભંગ થયેલો
तादृश - તેના જેવું
तुमुल - ભયંકર
दीन - ગરીબ, નિરાધાર
परासु - મરી ગયેલું
मेध्य - યજ્ઞ કરવા યોગ્ય
विश्रुत - (**वि + श्रु** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) પ્રખ્યાત
सविस्मय - આશ્ચર્ય સહિત
सेन्द्र - ઇન્દ્ર સહિત

अव्यय

अन्ततः - આખરે (ક્રિ.વિ.)
इतस्तत - અહીંથી તહીં (ક્રિ.વિ.)
उ - પૂરક શબ્દ
चिराद् - ઘણા વખત પછી (ક્રિ.વિ.)
धिक् - ધિક્કાર
पतङ्गवत् - પતંગ જેવો (ક્રિ.વિ.)
मृषा - ખોટી રીતે
समन्तम् - આસપાસ, ગમેતેમ (ક્રિ.વિ.)
सर्वतः - બધી દિશાએ (ક્રિ.વિ.)
सहस्रधा - હજારો ભાગમાં (ક્રિ.વિ.)

क्रियाविशेषण

बहु - ઘણું
मदर्थे - મારે માટે
साधु - સારું

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

આવવું તે - **आगम**
ઉપાય - **उपाय, अभ्युपाय**
નાશ - **ध्वंस, नाश, अवसाद**
મરણ - **वध**
શક્તિ - **प्रभाव**

નપુંસકલિંગ

આવવું તે - **आगमन**
આધારની જગ્યા - **आश्रयस्थान**
ઇરાદો - **कार्य, फल**
તપ - **तपांसि (तपस् નું બ. વ.)**
હેતુ - **प्रयोजन**

વિશેષણ

ઉજ્જડ - **निर्जन**

અવ્યય

નાશ કરવો - **उच्छेत्तुम्** (હે.કૃ.), **निषूदयितुम्** (હે.કૃ.)
ઝનુનથી - **प्रसह्य** (ક્રિ.વિ.), **आत्म-निरपेक्षम्** (ક્રિ.વિ.), **साहसेन** (તૃ.ક્રિ.વિ. તરીકે વપરાયું છે.)

વિશેષ

ઇરાદો પાર પાડવાને માટે - **फलावाप्तये** (ચતુર્થી)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. गतायां रात्रौ सुप्ता वयं किल बहु विलेपिम ।
૨. युधिष्ठिरेण पृष्टो लोमशोऽगस्त्यस्य प्रभावं कथयामास ।
૩. कृतयुगे कालेया इति विश्रुता दानवा वृत्रं समाश्रित्य महीं स्वर्गलोकं च भृशं पीडयाञ्चक्रुः । नैतत्कर्तुमानर्हुस्ते ।
૪. तान्हन्तुं सेन्द्रा विबुधा न शेकुः ।
૫. ते ब्रह्माणमुपसंगम्योचुर्भगवन्नखिलं त्रैलोक्यं दानवैरर्द्यते किमत्र करवामहै ।
૬. परमेष्ठ्युवाच भो देवा ! दधीचमृषिं गत्वा तस्यास्थीनि याचध्वम् । तेषां वज्रं कृत्वा वृत्रं हत ।
૭. तथेति प्रतिज्ञाय ते सर्वे दधीचस्याश्रममुपययुः ।
૮. तमृषिं देवाः प्रणेमुस्तस्यास्थीनि च ययाचिरे ।
૯. ततः स महात्मा त्रैलोक्यस्य हितायात्मनः प्राणानुत्ससर्ज ।

१०. तस्य परासोरस्थीनि देवा जगृहुस्त्वष्टारं च गत्वा तं तेषामुग्रं वज्रं कारयामासुः ।
११. ततस्त्वष्टा शक्रमुवाचैतद्गृहीत्वा वृत्रं जहि ।
१२. इन्द्रेण सहिता देवा रोदसी आवृत्य तिष्ठन्तं कालेयैरभिरक्षितं च वृत्रमासेदुः । तांश्च युद्धायाजुहुविरे ।
१३. तैः सह देवानां तुमुलं युद्धं समापेदे रजोभिः सर्वा दिशो व्यानशिरे । दानवेभ्यश्च देवा भृशं त्रेसुः ।
१४. इतस्ततः प्रधावतां तेषां वेगं देवा दौर्बल्यान्न सेहिरे भीताश्च पलायामासुः ।
१५. तादृशांस्तान्दृष्ट्वेन्द्रो विष्णुं शरणं वव्राज ।
१६. ततो विष्णुरात्मनस्तेज इन्द्रे निदधे । देवाश्च महर्षयश्चापि तथा विदधिरे ।
१७. ततो रणधुरामेकोऽपीन्द्र उवाह ।
१८. स वृत्रस्य वधाय महद्वज्रं मुमोच । तेन हतो वृत्रो भूमौ सुष्वाप ।
१९. कोट्याकोट्या पुरद्वारमेकैकं रुरुधे द्विषाम् ।
२०. तत्कर्म वालिपुत्रस्य दृष्ट्वा विश्वं विसिष्मिये ।
संत्रेसू राक्षसाः सर्वे बहु मेने च राघवः ॥
२१. सुग्रीवो मुमुदे देवाः साध्वित्यूचुः सविस्मयाः ।
बिभीशणोऽभितुष्टाव प्रशशंसुः प्लवंगमाः ॥
२२. राघवो न दयाञ्चक्रे दधुर्धैर्यं न केचन । मग्ने पतङ्गवद्वीरैर्हहिति च विचुक्रुशे ॥
२३. प्राणा दध्वंसिरे गात्रं तस्तम्भे च प्रिये हते ।
उच्छश्वास चिराद्दीना रुरोदासौ रसास च ॥
२४. लोहबन्धैर्बबन्धे नु वज्रेण किं विनिर्ममे ।
मनो मे न विना रामाद्यत्पुस्फोट सहस्रधा ॥
२५. उत्तेरिथ समुद्रं त्वं मदर्थेऽरिञ् जिर्हिसिथ ।
ममर्थ चातिघोरां मां धिग्जीवितलघूकृताम् ॥
२६. मालिन्यं मार्जयामास चन्द्रमास्तिमिरैः कृतम् ।
खलैर्दत्तं मृषा दोषमिव सत्पुरुषः सताम् ॥
२७. ऐन्द्रेण ह वै महाभिषेकेण संवर्त आङ्गिरसो मरुत्तमाविक्षितमभिषिषेच । तस्मादु मरुत्त आविक्षितः समन्तं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेजे । तदप्येष श्लोकोऽभिगीतः ।

मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्गृहे ।
आविक्षितस्य कामप्रेर्विश्वेदेवाः सभासद इति ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. જ્યારે કાલેયનો નેતા માર્યો ગયો (**हन्** કર્મણિ), ત્યારે તેઓ ઝનુનથી લડ્યા (**युध्**), પરંતુ દેવોએ તેમને અંતે વશ કર્યા (**जि**).

૨. પછી તેઓ માંહોમાંહે સલાહ લેવા ભેગા થયા (**मन्त्र्** અથવા **मन्त्रं कृ**) અને વિશ્વનો નાશ કરવાનો ઠરાવ કર્યો (**निस् + चि**).

૩. એ કાર્ય માટે બ્રાહ્મણ અને ઋષિઓનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ ઉપાય છે એમ ધાર્યું (**मन्**), કારણ કે તેઓ ધર્માદિ ક્રિયાઓ (**तप्, चर्**) તેમજ યજ્ઞાદિ કરતા હતા (**तन्** અથવા **आ + हृ**), તેને લીધે વિશ્વ ટકી રહ્યું હતું (**आ + श्रि, अव + लम्ब्**)

૪. તેથી તેઓ દરીયામાં છૂપાઈ રહ્યા (**प्र + छद्**), અને રાતે બહાર નીકળી (**चर्**) ઘણા બ્રાહ્મણોને મારી નાંખ્યા, અને બધા માણસોને દુઃખ દેવા માંડ્યું (**पीड्, अर्द्**).

૫. વસિષ્ઠ, ભાર્ગવ અને બીજા ઋષિઓના આશ્રમોનો ઘાણ કાઢ્યો (**अव + साद्** પ્રેરક) અને તેમાં કોઇ રહે નહિ એવું કર્યું (**कृ**) અને પછી તેને બાળી નાંખ્યા (**दह्**).

૬. કોઇપણ યજ્ઞ કરતું ન હતું (**यज्**) અને દેવો ડર્યા (**भी કે त्रस्**).

૭. તેમને આ કોણ કરતું હતું તેની ખબર ન હતી (**ज्ञा**) અને તેથી વિષ્ણુ પાસે ગયા (**उप + गम्**) અને તેની સહાય માંગી (**याच्**).

૮. વિષ્ણુએ તેમને કહ્યું (**कथ्, चक्ष्**) કે કાલેય નામના રાક્ષઓએ રાત્રે આ કર્યું છે અને દિવસે દરીયામાં છૂપાઈ રહે છે.

૯. તેણે તેમને અગસ્ત્ય પાસે જઇ દરીયો પી જવા વિનંતિ કરવા કહ્યું (**आ + दिश्**).

૧૦. દેવો તે ઋષિ પાસે ગયા (**उप + इ**) અને તેને પ્રણામ કર્યા (**प्र + नम्**), અને તેની શક્તિની પ્રશંસા કરી (**स्तु કે प्र + शंस्**).

૧૧. તેમણે તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યું (**प्रच्छ्**).

૧૨. તેઓએ કહ્યું (**कथ्**) અને અગસ્ત્ય દરીયા પાસે ગયા (**या**) અને દેવો તેમની પાછળ ગયા (**इ, अनु + या**) તે દરીયો પી ગયા (**पा**) અને કાલેયને તેમની સંતાવાની જગ્યામાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યા (**आ + कृष्**).

૧૩. પછી લડાઈ થઇ (**सम् + आ + पद्**) અને દેવોએ તેમને મારી નાંખ્યા (**हन्**).

પાઠ - ૧૫

શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ, સામાન્ય ભવિષ્યકાળ, ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ

શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ - પ્રત્યયો

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**तास्मि**	**तास्वः**	**तास्मः**
પુરુષ ૨	**तासि**	**तास्थः**	**तास्थ**
પુરુષ ૩	**ता**	**तारौ**	**तारः**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**ताहे**	**तास्वहे**	**तास्महे**
પુરુષ ૨	**तासे**	**तासाथे**	**ताध्वे**
પુરુષ ૩	**ता**	**तारौ**	**तारः**

સામાન્ય ભવિષ્યકાળ - પ્રત્યયો

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**स्यामि**	**स्यावः**	**स्यामः**
પુરુષ ૨	**स्यसि**	**स्यथः**	**स्यथ**
પુરુષ ૩	**स्यति**	**स्यतः**	**स्यन्ति**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**स्ये**	**स्यावहे**	**स्यामहे**
પુરુષ ૨	**स्यसे**	**स्येथे**	**स्यध्वे**
પુરુષ ૩	**स्यते**	**स्येते**	**स्यन्ते**

ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ - પ્રત્યયો

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**स्यम्**	**स्याव**	**स्याम**
પુરુષ ૨	**स्यः**	**स्यतम्**	**स्यत**
પુરુષ ૩	**स्यत्**	**स्याताम्**	**स्यन्**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**स्ये**	**स्यावहि**	**स्यामहि**
પુરુષ ૨	**स्यथाः**	**स्येथाम्**	**स्यध्वम्**
પુરુષ ૩	**स्यत**	**स्येताम्**	**स्यन्त**

ભૂમિકા

૧. સામાન્ય ભવિષ્યકાળ સાધારણ રીતે આવતો કાળ સૂચવે છે અને વિશેષ કરીને આજનો જ આવતો સમય બતાવે છે.

૨. શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ વિશેષ કરીને આજનો નહિ એવો સમય બતાવે છે.

૩. સાંકેતિક વાક્યોમાં જ્યારે સંકેત કે શરત પૂર્ણ થઇ નથી એવો ભાવ બતાવાય છે ત્યારે ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં વપરાય છે તે બે કાળ બતાવે છે, ભવિષ્ય અને ભૂત.

નિયમો

૧. પરોક્ષ ભૂતકાળ સિવાય બધા ગણકાર્ય રહિતકાળોમાં **ग्रह्** ધાતુની इ હંમેશાં દીર્ઘ થાય છે.

દા.ત. **ग्रहीता।**

૨. **वृ** ધાતુ અને **ऋ** કારાંત ધાતુઓને પરોક્ષ ભૂતકાળ, અદ્યતન ભૂતકાળ પરસ્મૈપદ અને આશીર્વાદાર્થ આત્મનેપદ સિવાય દરેક ગણકાર્ય રહિત કાળમાં વિકલ્પે इ લંબાય છે.

દા.ત. **वृ** = **वरीता / वरिता।** પરોક્ષમાં = **ववरिथ।**

कृ = **करीता / करिता।**

૧. શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ

૧. ધાતુના અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ કરીને **तृ** પ્રત્યય લગાડવો. અંતે **तृ** વાળા નામની પ્રથમા વિભક્તિના જે રૂપો થાય છે તે જ તૃતીય પુરુષના રૂપો છે એમ જાણવું. પહેલા અને બીજા પુરુષમાં **अस्** ધાતુના પરસ્મૈપદના રૂપ પ્રથમા વિભક્તિને લગાડવાથી અને આત્મનેપદવાળા ધાતુને **अस्** ના આત્મનેપદના રૂપો લગાડવાથી આ કાળના રૂપો થાય છે.

૨. પ્રત્યયો પૂર્વે સેટ્ ધાતુને **इ** લાગે, વેટ્ ધાતુને વિકલ્પે **इ** લાગે અને અનિટ્ ધાતુને **इ** ન લાગે.

દા.ત. **भू = भविता ।** (સેટ્), **मृज् = मार्जिता / मार्ष्टा ।** (વેટ્),
शक् = शक्ता । (અનિટ્)

૩. **इष्, सह, लुभ्, रुष्** અને **रिष्** ધાતુમાં આ કાળમાં પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે **इ** લાગે છે.
इष् = इष् + ता = एषिता / एष्टा । लुभ् = लुभ् + ता = लोभिता / लोब्धा ।

૪. **सह, वह** ધાતુમાં જ્યારે **ह्** નો **ढ्** થયા પછી તે **ढ्** નો પછીના **ढ्** પર લોપ થાય ત્યારે પૂર્વના **अ** કે **आ** નો **ओ** થાય છે.
દા.ત. **सह् = सह् + ता = सढ् + धा = सढ् + ढा = सोढा । वह् = वोढा ।**

૫. **क्लृप्** (આ.વેટ્) ધાતુ વિકલ્પે પરસ્મૈપદ બને છે અને ત્યારે **इ** ન લાગે.
દા.ત. **क्लप्तास्मि । कल्पिताहे / कल्साहे ।**

૨. સામાન્ય ભવિષ્યકાળ

૧. આ કાળના પ્રત્યયો વર્ત.કા.ના પ્રત્યયની પૂર્વે **स्य** લગાડવાથી થાય છે. ધાતુ સેટ્, અનિટ્ કે વેટ્ હોય તે પ્રમાણે **स्य** ની પૂર્વે **इ** લગાડવી કે ન લગાડવી. પ્રત્યય પૂર્વે અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

૨. ધાતુને અંતે **स्** + **स्** થી શરૂ થતો પ્રત્યય = અંત્ય **स्** નો **त्** થાય છે.
દા.ત. **वस् + स्यति = वत् + स्यति = वत्स्यति ।**

૩. **गम्** (૫.), **हन्** અને **ऋ** કારાંત અનિટ્ ધાતુઓ સેટ્ બનવાથી **इ** લાગે છે.
દા.ત. **कृ = करिष्यति । हन् = हनिष्यति ।**

૪. **कृत्** અને **नृत्** સેટ્ હોવા છતાં પણ વિકલ્પે **इ** લાગે છે.

દા.ત. **कृत् = कर्तिष्यति / कर्त्स्यति । नृत् = नर्तिष्यति / नर्त्स्यति ।**

૫. **क्लृप्, वृत्, वृध्, शृध्** અને **स्यन्द्** ધાતુ આ કાળમાં વિકલ્પે પરસ્મૈપદી છે અને ત્યારે **इ** લગાડાતી નથી.

દા.ત. **क्लृप् = कल्प्स्यति ।** (પરસ્મૈ.), **कल्प्स्यते / कल्पिस्यते ।** (આત્મને.)

૩. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ

૧. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં **स्य** ને હ્ય.ભૂત.ના પ્રત્યય લાગે છે. ધાતુની પૂર્વે કાળવાચક **अ** લગાડાય છે. બીજી રીતે સામાન્ય ભવિષ્યકાળના જેવા જ રૂપો થાય છે.

દા.ત. **लभ् = अ + लभ् + स्ये = अलप्स्ये ।**

૨. અદ્યતન ભૂતકાળમાં અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં **अधि + इ** ધાતુમાં વિકલ્પે **इ** ને બદલે **गा** મૂકાય છે અને તે વ્યંજન પૂર્વે **गी** થાય છે.

દા.ત. **अधि + अ + इ + स्यत = अध्यैष्यत ।**

अधि + अ + गी + स्यत = अध्यगीष्यत ।

કર્મણિ રૂપ તથા ભાવે રૂપ

૧. માર્ગો.નિયમાવલિમાં આપેલા કર્મણિના નિયમો જોવા.

૨. ગણકાર્ય રહિત કાળમાં કર્મણિ તથા ભાવેરૂપો તૈયાર કરેલા અંગને જ આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે.

નામધાતુ

૧. કેટલીક વાર તુલ્ય, આચરણ આદિ અર્થમાં નામને **य** પ્રત્યય લાગી નામ ધાતુ બને છે. અને આત્મનેપદમાં રૂપ થાય છે.

દા.ત. **चिंतामणिरिवाचरति = चिंतामणीयते ।**

૨. ક્યારેક **य** લાગ્યા વિના જ પસ્મૈપદના પ્રત્યય લાગે છે.

દા.ત. **जलमिवाचरति = जलति ।**

રૂપાખ્યાન

૧. શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ

भू - ५. थवुं, होवुं (सेट्)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	भवितास्मि	भवितास्वः	भवितास्मः
પુરુષ ૨	भवितासि	भवितास्थः	भवितास्थ
પુરુષ ૩	भविता	भवितारौ	भवितारः

मुद् - आ. खुश थवुं (सेट्)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	मोदिताहे	मोदितास्वहे	मोदितास्महे
પુરુષ ૨	मोदितासे	मोदितासाथे	मोदिताध्वे
પુરુષ ૩	मोदिता	मोदितारौ	मोदितारः
शक् (५.) तृ.पु.	शक्ता	शक्तारौ	शक्तारः (अनिट्)
मृज् (५.) तृ.पु.	मार्जिता, मार्ष्टा	मार्जितारौ, मार्ष्टारौ	मार्जितारः मार्ष्टारः (वेट्)

२. सामान्य भविष्यकाळ

भू - ५. होवुं, थवुं (सेट्)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः
પુરુષ ૨	भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
પુરુષ ૩	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति

लभ् - आ. मेळववुं (अनिट्)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	लप्स्ये	लप्स्यावहे	लप्स्यामहे
પુરુષ ૨	लप्स्यसे	लप्स्येथे	लप्स्यध्वे
પુરુષ ૩	लप्स्यते	लप्स्येते	लप्स्यन्ते
मृज् (५.) तृ.पु.	मार्जिष्यति, मार्क्ष्यति	मार्जिष्यतः, मार्क्ष्यतः	मार्जिष्यन्ति, मार्क्ष्यन्ति (वेट्)

૩. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ

भू - ૫. હોવું, થવું (સેટ્)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अभविष्यम्**	**अभविष्याव**	**अभविष्याम**
પુરુષ ૨	**अभविष्यः**	**अभविष्यतम्**	**अभविष्यत**
પુરુષ ૩	**अभविष्यत्**	**अभविष्यताम्**	**अभविष्यन्**

लभ् - આ. મેળવવું (અનિટ્)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अलप्स्ये**	**अलप्स्यावहि**	**अलप्स्यामहि**
પુરુષ ૨	**अलप्स्यथाः**	**अलप्स्येथाम्**	**अलप्स्यध्वम्**
પુરુષ ૩	**अलप्स्यत**	**अलप्स्येताम्**	**अलप्स्यन्त**
मृज् (૫.) तृ.पु.	**अमार्जिष्यत्**	**अमार्जिष्यताम्**	**अमार्जिष्यन्**
	अमार्क्ष्यत्	**अमार्क्ष्यताम्**	**अमार्क्ष्यन्** (વેટ્)

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

नि + कृ - ઉ. ઈજા કરવી, નુકસાન કરવું

अनु + रञ्ज् - ઉ. સંતુષ્ટ રાખવું (પ્રેરક)

वि + प्र + लभ् - આ. છેતરવું

नि + वस् - ૫. પોશાક પહેરવો, પહેરવું (પ્રેરક)

બીજો ગણ

निर् + मा - ૫.બાંધવું

प्रति + वच् - ૫. પ્રતિવચન આપવું, પ્રત્યુત્તર દેવો

निर् + वा - હોલવવું, બુઝવવું (**वापय** - પ્રેરક)

ત્રીજો ગણ

अन्तर् + धा - ઉ. સંતાવવું, છુપાવવું,

अति + सम् + धा - છેતરવું

ચોથો ગણ

प्रति + पद् - આ. પ્રાપ્ત કરવું.

દશમો ગણ

वञ्च् - આ. છેતરવું

નામ ધાતુ

असूयय् - ૫. ખોટું ઇચ્છવું, દ્વેષભાવ રાખવો

નામ (A- સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

અક્ષ - જુગટાના પાસા
ઇક્ષ્વાકુ - સૂર્યવંશી રાજાઓનો મૂળ પુરુષ
ઈશ્વર - રાજા
ઉદ્ગમ - મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવું તે
કર્કોટક - સાપનું નામ
કલિ - પાપરૂપી તત્ત્વ
કુમ્ભકર્ણ - રાવણનો ભાઈ
કૌરવ - કુરુનો વંશજ
છલ - કપટ (ન.)
તનય - પુત્ર
તન્મુખોચ્છ્વાસગન્ધ - (**ઉચ્છ્વાસ** - પું. શ્વાસ લેવો તે, ઊંચો શ્વાસ + **ગન્ધ** - પું. સુગંધ, સુવાસ) તેના મુખના શ્વાસની સુવાસ
દંષ્ટ્રિન્ - તીક્ષ્ણ દાંતવાળું પ્રાણી, સાપ
દાવ - જંગલ
નિષધેશ્વર - નિષધ દેશનો રાજા
નૈષધ - નિષધ દેશનો રાજા, નળ
પુષ્કર - વિશેષ નામ
બાણપથ - (**પથિન્** - પું.માર્ગ) બાણ પહોંચે એટલો માર્ગ, બાણમર્યાદા
બાહુક - નળે જ્યારે સારથીનો વેશ લીધો હતો ત્યારનું નામ
મૂષક - ઉંદર
મૂષકરાજ - ઉંદરોનો રાજા
સૂત - સારથી, રથ હાંકનાર
હિમાચલ - હિમાલય
હિરણ્યક - ઉંદરનું નામ

સ્ત્રીલિંગ

ગણ્ડકી - નદીનું નામ
તત્પરિપન્થિની - તેનો રસ્તો રોકનારી, તેના કામમાં વિઘ્ન નાખનારી
રતિ - પ્રીતિ

નપુંસકલિંગ

અક્ષહૃદય - પાસા નાખવાની કળા
અશ્વહૃદય - ઘોડા ચલાવવાની કળા
કુણ્ડિનપુર - શહેરનું નામ
ગણ્ડકીતીર - ગણ્ડકીનો કિનારો
ગાત્ર - અવયવ, શરીર
ચિત્રવન - વનનું નામ
દુર્નીત - દુષ્ટ, અવિચારી કામ
નૈપુણ્ય - ચતુરાઈ
યુગ - જોડું
વાસોયુગ - કાપડનો જોટો
સુભિક્ષ - અન્નની પુષ્કળતા
હરિદ્વાર - હિમાલયના તળીયા આગળ એક પવિત્ર સ્થાન છે.

વિશેષણ

અક્ષજ્ઞ - પાસાથી રમવાની કળા જાણનાર
અક્ષનૈપુણ - પાસા નાંખવામાં હોંશિયાર
અતિનિષ્કરુણ - (**અતિ** - ઘણું, અતિશય)

ઘણું નિર્દય, ઘણું ક્રૂર

અનર્હ - અયોગ્ય

અનાગસ્ - નિરપરાધી

કુલજ - (**કુલ** - ન.કુળ, કુટુંબ + **જ** - **જન્** 'ઉત્પન્ન થવું' ઉપરથી) કુટુંબમાં જન્મેલું, વંશજ

દશમ - દશમું

દિવ્ય - સ્વર્ગીય, સુંદર

દુઃખભાજ્ - દુઃખ ભોગવનાર, દુઃખી

દુઃખિત - પીડાયેલું

પરિપન્થિન્ - રસ્તા વચ્ચે રહીને હરકત કરનાર, રોકનાર

પરિભ્રષ્ટ - (**પરિ** + **ભ્રંશ્** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) પડેલું

પાતિત - (**પત્** ના પ્રેરક નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) પાડેલું

બહુવિધ - ઘણા પ્રકારનું

વિનષ્ટ - (**વિ** + **નશ્** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) નાશ પામેલો

સંભાવિત - (**સમ્** + **ભૂ** ના પ્રેરકનું કર્મ. ભૂ. કૃ.) બની શકે એવું, ધરાયેલું

સંસ્મર્તવ્ય - યાદ રાખવા લાયક

અવ્યય

કૃતે - વાસ્તે, લીધે

ક્રિયાવિશેષણ

અનિશમ્ - વારંવાર, હંમેશાં, નિરંતર

અસંશયમ્ - બેશક

શત્રુતસ્ - શત્રુથી

શશ્વત્ - હંમેશાં

વિશેષ

તન્મધ્યે - (**તદ્** + **મધ્યે, મધ્ય** - ન.નું સ.એ.વ.) તેની મધ્યમાં

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

છેવટ - **ઉદર્ક, પરિણામ**

નીચ પુરુષ - **કાપુરુષ**

પર્ણાદ - **પર્ણાદ** (વિશેષ નામ)

સુદેવ - **સુદેવ** (વિશેષ નામ)

હેતુ - **ઉદ્દેશ**

સ્ત્રીલિંગ

આશીર્વાદ - **આશિસ્**

સંખ્યા - **સંખ્યા**

નપુંસકલિંગ

છેવટ - **અવસાન**

મેળાપ - **આગમન**

શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા - **સામ્રાજ્ય, પારમેષ્ઠ્ય**

હેતુ - **પ્રયોજન**

વિશેષણ

અભિમાની - **અવલિપ્ત** (કર્મ.ભૂ.કૃ.)

રખવાળ વિનાનું - **અરક્ષિત** (કર્મ.ભૂ.કૃ.)

ક્રિયા વિશેષણ	વિશેષ
રૂબરૂ (કોઈની) - **समक्षम्, प्रत्यक्षम्**	છેવટે - **उदर्के**, પરિણામે વગેરે (**उदर्क** - પું., **परिणाम** - પું.નું સ.એ.વ.)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ संस्कृतनुं गुજરાती કરો.

૧. हरिद्वारं गमिष्यामि तत्र च गङ्गाया उद्गमं हिमाचलं च द्रक्ष्यामि सर्वासां देवतानां पूजां च विधाय स्वकीयं ग्रामं प्रतिनिवर्त्स्यामि ।

૨. यद्यत्ते हितकरं तत्सर्वं कर्तुं यतिष्ये ।

૩. स्वामिनादिष्टोऽपि पुष्पाणि नानयसि यदानीतानि न वेति स प्रक्ष्यति तदा किं प्रतिवक्ष्यसि ।

૪. अस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मूषकराजो गण्डकीतीरे चित्रवने निवसति सोऽस्माकं पाशांश्छेत्स्यति ।

૫. यदि मे बाणपथमायास्यस्यसंशयं मरिष्यसि ।

૬. सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत् ।

૭. यदि स धर्ममत्यक्ष्यद्दुःखभाक्समवर्तिष्यत ।

૮. कुसुमपुर एकस्मिन्गृहे शत्रुणा पातितमग्निं यदि कृष्णवर्मा न निरवापयिष्यत्तदा सर्वमेव नगरमग्निरधक्ष्यत् ।

૯. कुम्भकर्णस्य गात्राणि रामो रणे कर्त्स्यतीति केन संभावितम् ।

૧૦. पुष्करेण भ्रात्रा द्यूते जितो नलो राज्यात्परिभ्रष्टो दमयन्त्या सह वनमियाय । तत्रापि कलिना बहुविधैश्छलैः पीडितः सुप्तां दमयन्तीमुत्सृज्यैकस्मिन्स्थले जगाम । गच्छंश्च महान्तं दावं ददर्श । तन्मध्ये कर्कोटको नाम नाग आसीत् । तं स राजाग्नेर्मध्यादुद्धृत्य कानिचित्पदानि निनाय । दशमे पदे कर्कोटको नलमदशत् । तेन नैषधस्य स्वीयं रूपमन्तरधीयत । आत्मानं विकृतं दृष्ट्वा स राजा विस्मितस्तस्थौ ॥

૧૧. ततः कर्कोटको नागः सान्त्वयन्नलमब्रवीत् ।
मया तेऽन्तर्हितं रूपं न त्वां विद्युर्जना इति ॥

૧૨. यत्कृते चासि निकृतो दुःखेन महता नल ।

विषेण स मदीयेन त्वयि दुःखं निवत्स्यति ॥
१३. विषेण संवृतैर्गात्रैर्यावत्त्वां न विमोक्ष्यति ।
तावत्त्वयि महाराज दुःखं वै स निवत्स्यति ॥
१४. अनागा येन निकृतस्त्वमनर्हो जनाधिप ।
क्रोधादसूययित्वा तं रक्षा मे भवतः कृता ॥
१५. न ते भयं महावीर दंष्ट्रिभ्यः शत्रुतोऽपि वा ।
ब्रह्मर्षिभ्यश्च भविता मत्प्रसादान्नराधिप ॥
१६. राजन्विषनिमित्ता च न ते पीडा भविष्यति ।
सङ्ग्रामेषु च राजेन्द्र शश्वज्जयमवाप्स्यसि ॥
१७. गच्छ राजन्नितः सूतो बाहुकोऽहमिति ब्रुवन् । समीपमृतुपर्णस्य स हि चैवाक्षनैपुणः ॥
अयोध्यां नगरीं रम्यामद्य वै निषधेश्वर ।स तेऽक्षहृदयं दाता राजाश्वहृदयेन वै ॥
१८. इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमान्मित्रं चैव भविष्यति ।
भविष्यसि यदाक्षज्ञः श्रेयसा योक्ष्यसे तदा ॥
१९. समेष्यसि च दारैस्त्वं मा स्म शोके मनः कृथाः ।
राज्येन तनयाभ्यां च सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
२०. स्वं रूपं च यदा द्रष्टुमिच्छेथास्त्वं नराधिप ।
संस्मर्तव्यस्तदा तेऽहं वासश्चेदं निवासयेः ॥
२१. अनेन वाससाच्छन्नः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यसे ।
इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै दिव्यं वासोयुगं तदा ॥
२२. एवं नलं च संदिश्य वासो दत्त्वा च कौरव । नागराजस्ततो राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
२३. मरिष्यामि विजेष्ये वा हताश्चेत्तनया मम ।
हनिष्यामि रिपूंस्तूर्णं न जीविष्यामि दुःखितः ॥
२४. स्मेष्यन्ते मुनयो देवाः कथयिष्यन्ति चानिशम् ।
दशग्रीवस्य दुर्नीतैर्विनष्टं रक्षसां कुलम् ॥
२५. मधुकर मदिराक्ष्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिं वरतनुरथवासौ नैव दृष्टा त्वया मे ।
यदि सुरभिमवाप्स्यस्तन्मुखोच्छ्वासगन्धं तव रतिरभविष्यत्पुण्डरीके किमस्मिन् ॥
२६. अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्करुणैव सा । नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. જો હું આજે નળને જોઉં નહિં (**दृश्**) તો અગ્નિમાં મારા આત્માનો ત્યાગ કરીશ (**परि+त्यज्**) અને મરીશ (**मृ**).

૨. રાજા પોતાના મેળાપનો હેતુ મને કહેતો નથી, આખરે હું જાણીશ (**ज्ञा**).

૩. સુદેવ ! ઋતુપર્ણ પાસે જા અને કહેજે કે "દમયન્તી નવો સ્વયંવર કરનાર છે (**आ+स्था**), ઘણા રાજાઓ અને રાજકુમારો ત્યાં જાય છે, અને તે કાલે થનાર છે" (**प्र+वृत्**).

૪. "જો તમારી મરજી હોય તો કુન્ડિનપુર એક જ દહાડામાં જાઓ, કારણ કે સૂર્ય ઉગશે (**उद्+इ**) કે તે તરત જ બીજાને વરશે" (**वृ**).

૫. દમયન્તીએ પર્ણાદને બહુ ધન આપ્યું અને કહ્યું કે નળ આવશે (**आ+गम्**) ત્યારે તને વધારે ધન આપીશ (**दा**), મારે માટે તેં ઘણું કર્યું છે, એટલું બધું બીજો કોઇ કરશે નહિ (**कृ**), કારણ કે હવે તારા પ્રયત્નના પરિણામથી જ હું થોડા સમયમાં મારા ધણી ભેગી થઇશ (**युज् કર્મણિ રૂપ કે सम् + गम् કે सम् + इ.**)

૬. ઓ બાહુક ! તું મને છેતર નહિં, આ નબળા ઘોડા મને એકે દહાડે કુન્ડિનપુર શી રીતે લઇ જશે (**वह् કે नी**) ?

૭. આપણે હવે આપણા ઘોડા ઉપર ચઢીશું (**आ+रुह्**) અને ઉતાવળા દોડીશું.

૮. બાહુકે રાજાને કહ્યું કે "તેં મને આ ઝાડના પાંદડાં અને ફળની સંખ્યા કહી છે, ઠીક છે, હવે હું તારી રૂબરૂ તેને કાપી નાખીશ (**शद् પ્રેરક અથવા छिद्**) અને પાંદડાં ગણી જોઇશ."

૯. તમે દુષ્ટ જોડે જમો છો માટે હું તમને અડીશ નહીં (**स्पृश्**).

૧૦. તે વસવા માટે ઘર ક્યારે બાંધવા માંડશે (**आ+रभ्**) તે હું જાણતો નથી.

૧૧. જ્યારે તે ઘરમાં પેઠો ત્યારે યજ્ઞદત્ત તેને નમ્યો હોત (**प्र+नम्**) તો તેણે તેને મદયુક્ત ગણ્યો ન હોત (**मन्**).

૧૨. જો તે શત્રુ પાસે અરક્ષિત ગયો હોત (**गम्**) તો શત્રુએ તેને મારી નાંખ્યો હોત (**हन्**).

૧૩. જો દેવદત્તને તે વખતે નાગ કરડ્યો હોત (**दंश्**) અને ઓસડ લાવવાને કોઇ ન હોત (**भू**) તો તે નક્કી મરી જાત (**मृ કે उप+रम्**).

૧૪. મારા આશીર્વાદથી તું આ લોકમાં શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા ભોગવીશ (**भुज्**) અને તારા સઘળા ગુણવાળો પુત્ર પામીશ (**आप्, लभ्**). તારી બધી પ્રજાને સંતુષ્ટ રાખ.

પાઠ - ૧૬

વિભક્તિના નિયમોમાં ભંગ

ભૂમિકા

૧. નામની વિભક્તિના કેટલાક રૂપ નિયમ વિરુદ્ધ છે. તે અહીં બતાવાશે. બાકીનાને વિભક્તિના પ્રત્યય લગાડીને તેમજ સામાન્ય સંધિના નિયમો ધ્યાનમાં રાખીને કરવાના છે.

૨. વિશેષતા ન બતાવી હોય ત્યારે વિભક્તિનું રૂપ એ જ સંબોધનનું રૂપ જાણવું.

પ્રત્યયો

૧. માર્ગો.ના ૨૫મા પાઠને મથાળે આપેલા પ્રત્યયો યાદ રાખવા

નિયમો તથા રૂપાખ્યાન

૧. **વિશ્વપા, શઙ્ખધ્મા** અને બીજા નામો જેમાં અંતે **આ** કારાંત ધાતુ હોય તેવા નામો માં દ્વિ.બ.વ.થી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે **આ** લોપાય છે.

વિશ્વપા - પું. ભગવાન

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**વિશ્વપાઃ**	**વિશ્વપૌ**	**વિશ્વપાઃ**
દ્વિતીયા	***વિશ્વપામ્***	***વિશ્વપૌ***	***વિશ્વપઃ***
તૃતીયા	**વિશ્વપા**	**વિશ્વપાભ્યામ્**	**વિશ્વપાભિઃ**
ચતુર્થી	**વિશ્વપે**	**વિશ્વપાભ્યામ્**	**વિશ્વપાભ્યઃ**
પંચમી	**વિશ્વપઃ**	**વિશ્વપાભ્યામ્**	**વશ્વપાભ્યઃ**
ષષ્ઠી	**વિશ્વપઃ**	**વિશ્વપોઃ**	**વિશ્વપામ્**
સપ્તમી	**વિશ્વપિ**	**વિશ્વપોઃ**	**વિશ્વપાસુ**
સંબોધન	**વિશ્વપાઃ**	**વિશ્વપૌ**	**વિશ્વપાઃ**

➔ **ગોપા, ધૂમ્રપા, શઙ્ખધ્મા, સોમપા** વગેરે **આ** કારાંત પુંલિંગના રૂપો **વિશ્વપા** ની જેમ જાણવા

૨. **પતિ** ના સં.એ.વ., ષ.બ.વ. અને પ્રથમ છ રૂપો **હરિ** ના જેવા જ થાય છે.

पति - પું. સ્વામી

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**पतिः**	**पती**	**पतयः**
દ્વિતીયા	**पतिम्**	**पती**	**पतीन्**
તૃતીયા	**पत्या**	**पतिभ्याम्**	**पतिभिः**
ચતુર્થી	**पत्ये**	**पतिभ्याम्**	**पतिभ्यः**
પંચમી	**पत्युः**	**पतिभ्याम्**	**पतिभ्यः**
ષષ્ઠી	**पत्युः**	**पत्योः**	**पतीनाम्**
સપ્તમી	**पत्यौ**	**पत्योः**	**पतिषु**
સંબોધન	**पते**	**पती**	**पतयः**

૩. **सखि** ના પ્રથમ છ રૂપો :-

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**सखा**	**सखायौ**	**सखायः**
દ્વિતીયા	**सखायम्**	**सखायौ**	**सखीन्**

➔ બાકીના રૂપો **पति** પ્રમાણે

૪. (A) ધાતુમાંથી વગર પ્રત્યયે થયેલા **श्री, धी, भू** વગેરે તેમજ **स्त्री** અને **भू** માં સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે અન્ત્ય દીર્ઘ કે હ્રસ્વ **इ** કે **उ** નો અનુક્રમે **इय्** કે **उव्** થાય છે.

(B) **स्त्री** ને **नदी** ના પ્રત્યય લાગે છે **श्री, धी, भू** અને આવા બીજા સ્ત્રીલિંગનામો ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી, સપ્તમી એ.વ. અને ષ.બ.વ. માં **नदी** ના પ્રત્યય વિકલ્પે લે છે.

स्त्री - સ્ત્રી. સ્ત્રી

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**स्त्री**	**स्त्रियौ**	**स्त्रियः**
દ્વિતીયા	**स्त्रियम् / स्त्रीम्**	**स्त्रियौ**	**स्त्रियः / स्त्रीः**
તૃતીયા	**स्त्रिया**	**स्त्रीभ्याम्**	**स्त्रीभिः**

ચતુર્થી	स्त्रियै	स्त्रीभ्याम्	स्त्रीभ्यः
પંચમી	स्त्रियाः	स्त्रीभ्याम्	स्त्रीभ्यः
ષષ્ઠી	स्त्रियाः	स्त्रियोः	स्त्रीणाम्
સપ્તમી	स्त्रियाम्	स्त्रियोः	स्त्रीषु
સંબોધન	स्त्रि	स्त्रियौ	स्त्रियः

श्री - स्त्री. લક્ષ્મી

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	श्रीः	श्रियौ	श्रियः
દ્વિતીયા	श्रियम्	श्रियौ	श्रियः
તૃતીયા	श्रिया	श्रीभ्याम्	श्रीभिः
ચતુર્થી	श्रिये/श्रियै	श्रीभ्याम्	श्रीभ्यः
પંચમી	श्रियः/श्रियाः	श्रीभ्याम्	श्रीभ्यः
ષષ્ઠી	श्रियः / श्रियाः	श्रियोः	श्रियाम् / श्रीणाम्
સપ્તમી	श्रियि / श्रियाम्	श्रियोः	श्रीषु
સંબોધન	श्रीः	श्रियौ	श्रियः

➔ **धी, भ्रू** વગેરે ધાતુ સાધિત સ્ત્રીલિંગ નામ તથા **सुधी** સ્ત્રી. ના રૂપો **श्री** ની જેમ જાણવા.

૫. **धी, श्री, तरी, तन्त्री, लक्ष्मी, प्रधी** જેવા સ્ત્રીલિંગ દીર્ઘ ઈ કારાંત ધાતુનામો પ્ર.એ.વ.માં **स्** નો લોપ કરતા નથી.

દા.ત. धीः । श्रीः । तरीः । तन्त्रीः । लक्ष्मीः ।

➔ બાકીના રૂપો **नदी** પ્રમાણે

૬. (A) (**અ**) જ્યારે હ્રસ્વ કે દીર્ઘ **इ** કે **उ** કોઈ ધાતુનામની અન્તે હોય,
(**બ**) તેની પૂર્વે ધાતુમાં જોડાક્ષર ન હોય,
(**ક**) એનામાં ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ લાગ્યો હોય કે કોઈ નામ આવ્યું હોય,.
(**ડ**) જેનો સંબંધ સમાસને છૂટો પાડતાં પ્રથમા સિવાય બીજી કોઈ પણ વિભક્તિ થતો હોય,
ત્યારે તે હ્રસ્વ કે દીર્ઘ **इ** કે **उ** નો **य्** કે **व्** થાય છે.

દા.ત. **ग्रामं नयति = ग्रामणी ।**

(B) **ग्रामणी** અને **नी** અન્તે હોય એવા બીજા નામના સ.એ.વ. **आम्** પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે.

દા.ત. **ग्रामणी = ग्रामण्याम् ।**

(C) **सेनानी** જેવા નામો કે જેનો મૂળ અર્થ પુરુષથી થતો ધંધો બતાવે છે તેવા નામોના રૂપો સ્ત્રીલિંગ નામોના વિશેષણ તરીકે વપરાતા હોય ત્યારે પણ પુંલિંગના જેવા થાય છે.

(D) જેના અંત્ય **ई** કે **ऊ, य्** કે **व्** માં ફેરવાય છે તેવા નામો સ્ત્રીલિંગમાં હોય ત્યારે તેના **नदी** કે **वधू** જેવા રૂપો થાય છે. આવા નામોને નિયમ ૫ લાગુ પડે છે.

ग्रामणी - પું. નેતા

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**ग्रामणीः**	**ग्रामण्यौ**	**ग्रामण्यः**
દ્વિતીયા	**ग्रामण्यम्**	**ग्रामण्यौ**	**ग्रामण्यः**
તૃતીયા	**ग्रामण्या**	**ग्रामणीभ्याम्**	**ग्रामणीभिः**
ચતુર્થી	**ग्रामण्ये**	**ग्रामणीभ्याम्**	**ग्रामणीभ्यः**
પંચમી	**ग्रामण्यः**	**ग्रामणीभ्याम्**	**ग्रामणीभ्यः**
ષષ્ઠી	**ग्रामण्यः**	**ग्रामण्योः**	**ग्रामण्याम्**
સપ્તમી	**ग्रामण्याम्**	**ग्रामण्योः**	**ग्रामणीषु**
સંબોધન	**ग्रामणीः**	**ग्रामण्यौ**	**ग्रामण्यः**

➔ **सेनानी** વગેરે **नी** કારાંતના રૂપો **ग्रामणी** ની જેમ જાણવા

प्रधी - પું. બુદ્ધિમાન

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**प्रधीः**	**प्रध्यौ**	**प्रध्यः**
દ્વિતીયા	**प्रध्यम्**	**प्रध्यौ**	**प्रध्यः**
તૃતીયા	**प्रध्या**	**प्रधीभ्याम्**	**प्रधीभिः**
ચતુર્થી	**प्रध्ये**	**प्रधीभ्याम्**	**प्रधीभ्यः**
પંચમી	**प्रध्यः**	**प्रधीभ्याम्**	**प्रधीभ्यः**

ષષ્ઠી	**प्रध्यः**	**प्रध्योः**	**प्रध्याम्**
સપ્તમી	**प्रध्यि**	**प्रध्योः**	**प्रधीषु**
સંબોધન	**प्रधीः**	**प्रध्यौ**	**प्रध्यः**

૭. **सुधी** અને **भू** કારાંત નામો તથા **ई** કે **ऊ** નો જ્યાં **इय्** કે **ऊव्** થાય છે તે જ્યારે સ્ત્રીલિંગ હોય ત્યારે તેના રૂપો **श्री** ની જેમ જાણવા

<u>અપવાદ</u> - वर्षाभू અને **पुनर्भू**।

सुधी - પું. શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**सुधीः**	**सुधियौ**	**सुधियः**
દ્વિતીયા	**सुधियम्**	**सुधियौ**	**सुधियः**
તૃતીયા	**सुधिया**	**सुधीभ्याम्**	**सुधीभिः**
ચતુર્થી	**सुधिये**	**सुधीभ्याम्**	**सुधीभ्यः**
પંચમી	**सुधियः**	**सुधीभ्याम्**	**सुधीभ्यः**
ષષ્ઠી	**सुधियः**	**सुधियोः**	**सुधियाम्**
સપ્તમી	**सुधियि**	**सुधियोः**	**सुधीषु**
સંબોધન	**सुधीः**	**सुधियौ**	**सुधियः**

નપુંસકલિંગ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા અને દ્વિતીયા	**सुधि**	**सुधिनी**	**सुधीनि**
તૃતીયા	**सुधिया/सुधिना**	**सुधिभ्याम्**	**सुधिभिः**
ચતુર્થી	**सुधिये/सुधिने**	**सुधिभ्याम्**	**सुधिभ्यः**
પંચમી	**सुधियः/सुधिनः**	**सुधिभ्याम्**	**सुधिभ्यः**
ષષ્ઠી	**सुधियः/सुधिनः**	**सुधियोः/सुधिनोः**	**सुधियाम्/सुधीनाम्**
સપ્તમી	**सुधियि/सुधिनि**	**सुधियोः/सुधिनोः**	**सुधीषु**
સંબોધન	**सुधे/सुधि**	**सुधिनी**	**सुधीनि**

૮. **गो** અને **द्यो** માં પ્રથમ પાંચ રૂપોમાં અંત્ય **ओ** નો **औ** થાય છે

गो - पुं.स्त्री.ગાય, બળદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	गौः	गावौ	गावः
દ્વિતીયા	गाम्	गावौ	गाः
તૃતીયા	गवा	गोभ्याम्	गोभिः
ચતુર્થી	गवे	गोभ्याम्	गोभ्यः
પંચમી	गोः	गोभ्याम्	गोभ्यः
ષષ્ઠી	गोः	गवोः	गवाम्
સપ્તમી	गवि	गवोः	गोषु
સંબોધન	गौः	गावौ	गावः

➔ ओ કારાંત તમામ નામોના રૂપો गो ની જેમ જાણવા

૯. नौ અને ग्लौ માં કાંઇ ખાસ વિશેષતા નથી.

ग्लौ - पुं. चन्द्र

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	ग्लौः	ग्लावौ	ग्लावः
દ્વિતીયા	ग्लावम्	ग्लावौ	ग्लावः
તૃતીયા	ग्लावा	ग्लौभ्याम्	ग्लौभिः
ચતુર્થી	ग्लावे	ग्लौभ्याम्	ग्लौभ्यः
પંચમી	ग्लावः	ग्लौभ्याम्	ग्लौभ्यः
ષષ્ઠી	ग्लावः	ग्लावोः	ग्लावाम्
સપ્તમી	ग्लावि	ग्लावोः	ग्लौषुः
સંબોધન	ग्लौः	ग्लावौ	ग्लावः

➔ नौ વગેરે તમામ औ કારાંત નામોના રૂપો ग्लौ ની જેમ જાણવા.

૧૦. रै માં વ્યજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે रा થાય છે.

रै - स्त्री. સંપત્તિ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	राः	रायौ	रायः

દ્વિતીયા	रायम्	रायौ	रायः
તૃતીયા	राया	राभ्याम्	राभिः
ચતુર્થી	राये	राभ्याम्	राभ्यः
પંચમી	रायः	राभ्याम्	राभ्यः
ષષ્ઠી	रायः	रायोः	रायाम्
સપ્તમી	रायि	रायोः	रासु
સંબોધન	राः	रायौ	रायः

➔ તમામ ऐ કારાંત નામોના રૂપો रै ની જેમ જાણવા

૧૧. તૃ.એ.વ. થી સ્વરાદિ પ્રત્યય પર **अस्थि, दधि, सक्थि** અને **अक्षि** અનુક્રમે **अस्थन्, दधन्, सक्थन्** અને **अक्षन्** હોય એ પ્રમાણે રૂપો કરવા. પ્રથમા અને દ્વિતીયામાં આ નામોના રૂપ **वारि** પ્રમાણે કરવા. બાકીના રૂપો **राजन्** ની જેમ જાણવા.

૧૨. **अनडुह्** ના ह् નો વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે द् થાય છે.

अनडुह् - પું. બળદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	अनड्वान्	अनड्वाहौ	अनड्वाहः
દ્વિતીયા	अनड्वाहम्	अनड्वाहौ	अनडुहः
તૃતીયા	अनडुहा	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भिः
ચતુર્થી	अनडुहे	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भ्यः
પંચમી	अनडुहः	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भ्यः
ષષ્ઠી	अनडुहः	अनडुहोः	अनडुहाम्
સપ્તમી	अनडुहि	अनडुहोः	अनडुत्सु
સંબોધન	अनड्वन्	अनड्वाहौ	अनड्वाहः

राजद्रुह् - પું. રાજદ્રોહ કરનાર

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્ર. અને દ્વિ.	राजध्रुक्-ग्-ट्-ड्	राजद्रुहौ	राजद्रुहः

તૃતીયા	राजद्रुहा	राजध्रुग्भ्याम्,राजध्रुड्भ्याम्	राजध्रुग्भिः, राजध्रुड्भिः
ચતુર્થી	राजद्रुहे	राजध्रुग्भ्याम्,राजध्रुड्भ्याम्	राजध्रुग्भ्यः, राजध्रुड्भ्यः
પંચમી	राजद्रुहः	राजध्रुग्भ्याम्, राजध्रुड्भ्याम्	राजध्रुग्भ्यः,राजध्रुड्भ्यः
ષષ્ઠી	राजद्रुहः	राजद्रुहोः	राजध्रुहाम्
સપ્તમી	राजद्रुहि	राजद्रुहोः	राजध्रुक्षु, राजध्रुट्सु, राजध्रुत्सु
સંબોધન	राजध्रुक्-ग्-ट्-ड्	राजद्रुहौ	राजद्रुहः

कामदुह् - પું. ઇચ્છા પૂરી પાડનાર

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	कामधुक् - ग्	कामदुहौ	कामदुहः
દ્વિતીયા	कामदुहम्	कामदुहौ	कामदुहः
તૃતીયા	कामदुहा	कामधुग्भ्याम्	कामधुग्भिः
ચતુર્થી	कामदुहे	कामधुग्भ्याम्	कामधुग्भ्यः
પંચમી	कामदुहः	कामधुग्भ्याम्	कामधुग्भ्यः
ષષ્ઠી	कामदुहः	कामदुहोः	कामदुहाम्
સપ્તમી	कामदुहि	कामदुहोः	कामधुक्षु
સંબોધન	कामधुक् - ग्	कामदुहौ	कामदुहः

मधुलिह् - પું. ભમરો

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	मधुलिट्-ड्	मधुलिहौ	मधुलिहः
દ્વિતીયા	मधुलिहम्	मधुलिहौ	मधुलिहः
તૃતીયા	मधुलिहा	मधुलिड्भ्याम्	मधुलिड्भिः
ચતુર્થી	मधुलिहे	मधुलिड्भ्याम्	मधुलिड्भ्यः
પંચમી	मधुलिहः	मधुलिड्भ्याम्	मधुलिड्भ्यः
ષષ્ઠી	मधुलिहः	मधुलिहोः	मधुलिहाम्
સપ્તમી	मधुलिहि	मधुलिहोः	मधुलिट्सु
સંબોધન	मधुलिट्-ड्	मधुलिहौ	मधुलिहः

૧૩. दिव् નું પ્ર.એ.વ. द्यौः થાય છે. વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે द्युः રહે છે.

दिव् - स्त्री. दिवस, स्वर्ग

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	द्यौः	दिवौ	दिवः
દ્વિતીયા	दिवम्	दिवौ	दिवः
તૃતીયા	दिवा	द्युभ्याम्	द्युभिः
ચતુર્થી	दिवे	द्युभ्याम्	द्युभ्यः
પંચમી	दिवः	द्युभ्याम्	द्युभ्यः
ષષ્ઠી	दिवः	दिवोः	दिवाम्
સપ્તમી	दिवि	दिवोः	द्युषु
સંબોધન	द्यौः	दिवौ	दिवः

૧૪. (A) **हन्** અંતવાળા (દા.ત. **वृत्रहन्**) તથા **पूषन्** અને **अर्यमन्** નામો **अन्** અંતવાળા બીજા નામોથી જુદા પડે છે. કારણ કે આ નામોમાં પ્ર.એ.વ.માં જ **अ** લંબાય છે.

(B) **वृत्रहन्** માં જ્યારે **अ** લોપાતો નથી ત્યારે **न्** નો **ण्** થાય છે

अर्यमन् - પું. સૂર્ય

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	अर्यमा	अर्यमणौ	अर्यमणः
દ્વિતીયા	अर्यमणम्	अर्यमणौ	अर्यम्णः

➔ બાકીના રૂપો **राजन्** પ્રમાણે

वृत्रहन् - પું. વૃત્રને મારનાર, ઇન્દ્ર

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	वृत्रहा	वृत्रहणौ	वृत्रहणः
દ્વિતીયા	वृत्रहणम्	वृत्रहणौ	वृत्रघ्नः
તૃતીયા	वृत्रघ्ना	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभिः
ચતુર્થી	वृत्रघ्ने	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभ्यः
પંચમી	वृत्रघ्नः	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभ्यः
ષષ્ઠી	वृत्रघ्नः	वृत्रघ्नोः	वृत्रघ्नाम्

સપ્તમી	**वृत्रहणि/वृत्रघ्नि**	**वृत्रघ्नोः**	**वृत्रहसु**
સંબોધન	**वृत्रहन्**	**वृत्रहणौ**	**वृत्रहणः**

૧૫. **श्वन्, युवन्** અને **मघवन्** માં સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે **व** નો **उ** થાય છે.

श्वन् - પું. કૂતરો

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**श्वा**	**श्वानौ**	**श्वानः**
દ્વિતીયા	**श्वानम्**	**श्वानौ**	**शुनः**
તૃતીયા	**शुना**	**श्वभ्याम्**	**श्वभिः**
ચતુર્થી	**शुने**	**श्वभ्याम्**	**श्वभ्यः**
પંચમી	**शुनः**	**श्वभ्याम्**	**श्वभ्यः**
ષષ્ઠી	**शुनः**	**शुनोः**	**शुनाम्**
સપ્તમી	**शुनि**	**शुनोः**	**श्वसु**
સંબોધન	**श्वन्**	**श्वानौ**	**श्वानः**

૧૬. **पथिन्** માં સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે **इन्** લોપાય છે.

पथिन् - પું. માર્ગ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**पन्थाः**	**पन्थानौ**	**पन्थानः**
દ્વિતીયા	**पन्थानम्**	**पन्थानौ**	**पथः**
તૃતીયા	**पथा**	**पथिभ्याम्**	**पथिभिः**
ચતુર્થી	**पथे**	**पथिभ्याम्**	**पथिभ्यः**
પંચમી	**पथः**	**पथिभ्याम्**	**पथिभ्यः**
ષષ્ઠી	**पथः**	**पथोः**	**पथाम्**
સપ્તમી	**पथि**	**पथोः**	**पथिषु**
સંબોધન	**पन्थाः**	**पन्थानौ**	**पन्थानः**

૧૭. **ऋभुक्षिन्** માં પ્રથમ પાંચ રૂપોમાં અનુનાસિક ઉમેરાતો નથી. બાકીના રૂપો **पथिन्** ની જેમ જાણવા

૧૮. **परिव्राज्** - પું.જોગી

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**परिव्राट्-ड्**	**परिव्राजौ**	**परिव्राजः**
દ્વિતીયા	**परिव्राजम्**	**परिव्राजौ**	**परिव्राजः**
તૃતીયા	**परिव्राजा**	**परिव्राड्भ्याम्**	**परिव्राड्भिः**
ચતુર્થી	**परिव्राजे**	**परिव्राड्भ्याम्**	**परिव्राड्भ्यः**
પંચમી	**परिव्राजः**	**परिव्राड्भ्याम्**	**परिव्राड्भ्यः**
ષષ્ઠી	**परिव्राजः**	**परिव्राजोः**	**परिव्राजाम्**
સપ્તમી	**परिव्राजि**	**परिव्राजोः**	**परिव्राट्सु - त्सु**
સંબોધન	**परिव्राट्-ड्**	**परिव्राजौ**	**परिव्राजः**

➔ **विश्, देवेज्, निश्, विश्वसृज्, राज्** વગેરેના રૂપો **परिव्राज्** ની જેમ જાણવા.

૧૯. (A) **प्राच्, प्रत्यच्, उदच्, अवाच्, सम्यच्** અને **तिर्यच्** પુંલિંગના પ્રથમ પાંચ રૂપોમાં અંત્ય વ્યંજન પૂર્વે અનુનાસિક ઉમેરાય છે.

(B) દ્વિ.બ.વ. પછી સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે તેમજ નપું.ની પ્રથમા-દ્વિતીયા દ્વિ.વ. **ई** પૂર્વે **प्रत्य, उद, सम्य** અને **तिर्य** ને બદલે **प्रती, उदी, समी** અને **तिरश्** થાય છે.

(C) આવા અંગને **ई** લગાડવાથી સ્ત્રીલિંગ થાય છે.

तिर्यच् - પું. પશુ, હેવાન

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**तिर्यङ्**	**तिर्यञ्चौ**	**तिर्यञ्चः**
દ્વિતીયા	**तिर्यञ्चम्**	**तिर्यञ्चौ**	**तिरश्चः**
તૃતીયા	**तिरश्चा**	**तिर्यग्भ्याम्**	**तिर्यग्भिः**
ચતુર્થી	**तिरश्चे**	**तिर्यग्भ्याम्**	**तिर्यग्भ्यः**
પંચમી	**तिरश्चः**	**तिर्यग्भ्याम्**	**तिर्यग्भ्यः**
ષષ્ઠી	**तिरश्चः**	**तिरश्चोः**	**तिरश्चाम्**
સપ્તમી	**तिरश्चि**	**तिरश्चोः**	**तिर्यक्षु**

સંબોધન	तिर्यङ्	तिर्यञ्चौ	तिर्यञ्चः
સ્ત્રીલિંગ - પ્રથમા	तिरश्ची	तिरश्च्यौ	तिरश्च्यः

➔ બાકીના રૂપ **नदी** પ્રમાણે

નપુંસકલિંગ પ્ર.દ્વિ.અને સં.	तिर्यक्	तिरश्ची	तिर्यञ्चि

➔ બાકીના રૂપ પુંલિંગ પ્રમાણે

૨૦. **स्रज्, तादृश्, दिश्** અને **दृश्** પછી વ્યંજનથી શરૂ થતો પ્રત્યય આવે ત્યારે અંત્યનો **क्** કે **ग्** થાય છે અને કંઈ ન આવે ત્યારે વિકલ્પે થાય છે.

दिश् - સ્ત્રી. દિશા

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	दिक्-ग्	दिशौ	दिशः
દ્વિતીયા	दिशम्	दिशौ	दिशः
તૃતીયા	दिशा	दिग्भ्याम्	दिग्भिः
ચતુર્થી	दिशे	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
પંચમી	दिशः	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
ષષ્ઠી	दिशः	दिशोः	दिशाम्
સપ્તમી	दिशि	दिशोः	दिक्षु
સંબોધન	दिक् - ग्	दिशौ	दिशः

૨૧. **पुंस्** નો **स्** વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે લોપાય છે.

पुंस् - પું. પુરુષ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	पुमान्	पुमांसौ	पुमांसः
દ્વિતીયા	पुमांसम्	पुमांसौ	पुंसः
તૃતીયા	पुंसा	पुम्भ्याम्	पुम्भिः
ચતુર્થી	पुंसे	पुम्भ्याम्	पुम्भ्यः
પંચમી	पुंसः	पुम्भ्याम्	पुम्भ्यः

ષષ્ઠી	पुंसः	पुंसोः	पुंसाम्
સપ્તમી	पुंसि	पुंसोः	पुंसु
સંબોધન	पुमन्	पुमांसौ	पुमांसः

૨૨. गिर्, पुर्, धुर् વગેરે र् કારાંત નામ અને आशिस् માં વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે અથવા તેના પછી કંઈ ન આવ્યું હોય ત્યારે ઉપાંત્ય લંબાય છે.

गिर् - સ્ત્રી. વાણી, ભાષા

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	गीः	गिरौ	गिरः
દ્વિતીયા	गिरम्	गिरौ	गिरः
તૃતીયા	गिरा	गीर्भ्याम्	गीर्भिः
ચતુર્થી	गिरे	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
પંચમી	गिरः	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
ષષ્ઠી	गिरः	गिरोः	गिराम्
સપ્તમી	गिरि	गिरोः	गीर्षु
સંબોધન	गीः	गिरौ	गिरः

૨૩. आप् ના રૂપો બ.વ.માં જ થાય છે અંત્ય प् નો भ् થી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે द् થાય છે.

	પ્ર.	દ્વિ.	તૃ.	ચ.	પં.	ષ.	સ.	સં
आप् સ્ત્રી. પાણી, બ.વ.	आपः	अपः	अद्भिः	अद्भ्यः	अद्भ्यः	अपाम्	अप्सु	आपः

૨૪. अहन् માં પ્રથમા અને દ્વિતીયા એ.વ.ના પ્રત્યય પૂર્વે न् નો र् થાય છે.

अहन् - ન. દિવસ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	अहः	अह्नी/अहनी	अहानि
દ્વિતીયા	अहः	अह्नी/अहनी	अहानि
તૃતીયા	अह्ना	अहोभ्याम्	अहोभिः
ચતુર્થી	अह्ने	अहोभ्याम्	अहोभ्यः

પંચમી	अह्नः	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
ષષ્ઠી	अह्नः	अह्नोः	अह्नाम्
સપ્તમી	अह्नि / अहनि	अह्नोः	अहस्सु
સંબોધન	अहः	अह्नी/अहनी	अहानि

૨૫. **पूर्व, पर, अवर, दक्षिण, उत्तर, अपर, अधर** અને **स्व** આ શબ્દો સ્થળનો, કાળનો અથવા પુરુષનો સંબંધ બતાવે ત્યારે અને **अन्तर्** જ્યારે અંદરનું કે નીચલું લુગડું એવા અર્થમાં વપરાય ત્યારે સર્વનામ તરીકે રૂપાખ્યાન લે છે. પ્ર.બ.વ. અને પં.,સ.એ.વ. માં તેઓ વિકલ્પે **अ** કારાંત પ્રમાણે રૂપાખ્યાન લે છે.
દા.ત. **पूर्वे = पूर्वाः । पूर्वात् = पूर्वस्मात् । पूर्वे = पूर्वस्मिन् ।**

૨૬. **अन्य, अन्यतर, कतर-कतम, यतर-यतम, ततर-ततम, एकतम** અને **इतर** આ શબ્દો સર્વનામ છે તે પ્રમાણે રૂપાખ્યાન લે છે. પણ પ્ર.અને દ્વિ.એ.વ.નપું.માં **त्** કે **द्** લગાડવાથી રૂપાખ્યાન થાય છે.

૨૭. **चरम, अल्प, अर्ध, कतिपय** ના પું.પ્ર.બ.વ. સર્વનામના જેવા રૂપો વિકલ્પે થાય છે. **नेम** સર્વનામ છે પરંતુ પ્ર.બ.વ.માં વિકલ્પે **राम** જેવા રૂપો થાય છે.

૨૮. **पपी, ययी** અને બીજા દીર્ઘ **ई** કારાંત પુંલિંગ નામોનું દ્વિ.એ.વ. અને બ.વ. અનુક્રમે **म्** અને **न्** લગાડવાથી થાય છે.

पपी - પું. સૂર્ય

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	पपीः	पप्यौ	पप्यः
દ્વિતીયા	पपीम्	पप्यौ	पपीन्
તૃતીયા	पप्या	पपीभ्याम्	पपीभिः
ચતુર્થી	पप्ये	पपीभ्याम्	पपीभ्यः
પંચમી	पप्यः	पपीभ्याम्	पपीभ्यः
ષષ્ઠી	पप्यः	पप्योः	पप्याम्
સપ્તમી	पपी	पप्योः	पपीषु
સંબોધન	पपीः	पप्यौ	पप्यः

૨૯. **क्रोष्टु** શબ્દના રૂપો **क्रोष्ट्र** હોય તે રીતે થાય છે. પ્રથમ પાંચમાં બાસ **क्रोष्ट्र** તરીકે જ થાય છે પણ તૃ.એ.વ.થી આગળ વિભક્તિમાં સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે

વિકલ્પે થાય છે. ષ.બ.વ.માં આ નિયમ લાગતો નથી. તેમાં **क्रोष्टूनाम्** થાય છે. સં.એ.વ. **क्रोष्टो** થાય છે. બીજી રીતે પું. **उ** કારાંત નામોની જેમ રૂપો થાય છે.

૩૦. **जरा** અને **निर्जर** સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે **जरस्** અને **निर्जरस्** ના રૂપો લે છે. અથવા તો **जरा** ના **आ** અંત્ય સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે. **निर्जर** ના **अ** કારાંત નામના જેવા રૂપ થાય છે.

૩૧. **अर्वन्** ના રૂપો **वत्** અંતે હોય એવા નામોની જેમ થાય છે. પ્ર.અને સં.એ.વ. માં એમ થતું નથી જ્યારે નકાર દર્શક **अन्** શબ્દ પૂર્વે લગાડાય છે ત્યારે તેના **आत्मन्** ની જેમ રૂપો થાય છે.

૩૨. **उशनस्** નામ **अस्** અંતવાળા નામોથી પ્ર.એ.વ.માં જુદો પડે છે પ્ર.એ.વ. **उशना** છે અને સંબોધન વિકલ્પે **उशनन् / उशन** કે **उशनः** થાય છે.

૩૩. દ્વિ.બ.વ.થી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે કેટલાક નામોમાં અંત્ય **वाह्** નો **ऊह्** થાય છે. આ ऊ નો પૂર્વેના **आ** કે **अ** સાથે મળતાં **औ** થાય છે. **विश्ववाह्** ના **ह्** નો **ढ्** થાય છે.

૩૪. **तुरासाह्** ના **स्** નો વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે **ष्** થાય છે

૩૫. (A) **दोषन्** પું.ન., **असन्** ન., **दत्** પું., **पद्** પું., **नस्** સ્ત્રી., **मास्** પું., **हृद्** ન., **मांस्** ન., **पृत्** સ્ત્રી., **स्नु** પું.ન., **शकन्** ન., **उदन्** ન., **आसन्** ન., **निश्** સ્ત્રી. આ શબ્દોના પ્રથમા અને દ્વિતીયા એ.વ. અને દ્વિ.વ. ના રૂપો જ નથી. સામાન્ય નિયમાનુસાર અન્ય રૂપો થાય છે.

(B) **मास्** અને **मांस्** નો **स्** વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે લોપાય છે. **मास्** માં **स्** નો **सु** પૂર્વે લોપ થતો નથી.

૩૬. **तात्** પ્રત્યય આજ્ઞાર્થના દ્વિ.અને તૃ.પુ. ના એ.વ.ના રૂપ બનાવવામાં વિકલ્પે વપરાય છે. આ પ્રત્યય અવિકારક છે.

૩૭. સ્વાધ્યાયના પ્રશ્ન-૧ ના સાતમા વાક્યમાં **ऋत्विजः** કર્તા અધ્યાહાર છે.

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

उप + अर्ज् - ૫. મેળવવું (ગ.૧૦)

उद् + ईर् - ૫. બોલવું (ગ.૧૦)

अप + आ + कृ - ઉ. ખસેડવું, દૂર

કરવું,

अधि + कृ - તાકવું (**अधिकृत्य** - તાકીને એટલે લાગુ પડીને, ઉદ્દેશીને)

क्लिन्द् - ૫. શોક કરવો

उद् + खन् - ઉ. પોલું કરવું (**उत्खनितुम्** - હે.કૃ.)

गर्ह् - ૫. કોઈને વિષે હલકો વિચાર કરવો, ધિક્કારવું, નિંદા કરવી (ગ.૧૦).

गृह् - આ. કોઈને વિષે હલકો વિચાર કરવો, ધિક્કારવું

पठ् - ૫. ભણવું, વાંચવું

फल् - ૫. ફળવું

वि + भज् - ઉ. ભાંગવું, ભાગ કરવા

परि + भू - ૫. ધિક્કારવું, તિરસ્કાર કરવો

सम् + यत् - આ. તરફડિયા મારવા, બહુ શ્રમ લેવો

आ + रट् - ૫. રેં રેં કરવું

वि + राज् - ઉ. પ્રકાશવું

सम् + वर्ध् - આ. (**वृध्** નો પ્રેરક ભેદ) ઉછેરવું

आ + वृत् - આ. આસપાસ ફરવું, પાછા ફરવું

आ + सद् - ૫. પાસે જવું

प्र + सद् - (પ્રેરક ભેદ) ખુશ કરવું, રીઝવવું

प्र + सु - ૫. ઉત્પન્ન કરવું. (ગ.૨, પરસ્મૈ.)

उप + आ + हृ - ઉ. આણવું, લેવું

બીજો ગણ

वि + निस् + या - ૫. જતા રહેવું

प्र + सू - આ. ઉત્પન્ન કરવું (ગ.૪,આ.)

ત્રીજો ગણ

अभि + धा - ઉ. કહેવું

निर् + मा - આ. બાંધવું

ચોથો ગણ

क्लिद् - ૫. ભીનું થવું

सम् + जन् - આ. જન્મવું, થઈ જવું

सम् + तप् - આ. દુઃખ પામવું, ઈજા થવી

सम् + सृज् - આ. સંસર્ગમાં આણવું, સામેલ કરવું

નામ ધાતુ

स्वप्नाय् - આ. સમણું આવવું, સમણામાં બોલવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अधर्म - દુષ્ટ કામ

अनड्वह् - બળદ

अनल - અગ્નિ

अनिल - વાયુ

अप्रवक्तृ - જે બોલતો અથવા શિખવતો નથી

अर्यमन् - દેવ, દેવલોક ગયેલ પૂર્વજ

अर्वन् - ઘોડો
आमिष - માંસ (ન.).
आहव - લડાઇ
उशनस् - અસુરોના ગુરુનું નામ
ऋभुक्षिन् - ઇન્દ્રનું નામ
कपाल - માથું, ખોપરી (ન.)
काश - એક જાતનું ધોળું ફુલ (ન.)
कृष्णसार - હરણ
गो - આખલો
ग्रामणी - ગામનો મુખી
ग्लौ - ચન્દ્ર
चाण्डाल - ચંડાળ, ભંગિયો
तद्व्यतिरेक - (**व्यतिरेक** - પું. બાતલ મૂકવું તે) તેને બાતલ મૂકવું તે, તેની ગેરહાજરી
तिर्यच् - પશુ, હેવાન
तुरासाह् - ઇન્દ્રનું નામ
दत् - દાંત
दाशरथि - દશરથનો પુત્ર
दोषन् - હાથ (ન.)
नक्र - મગર
निर्जर - દેવ
पति - શેઠ, વર, ધણી
पथिन् - માર્ગ, રસ્તો
पद् - પગ
पपी - સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર, પાળનાર, પાલક
परिव्राज् - જોગી
पिनाकिन् - શિવનું નામ
पुंस् - માણસ, પુરુષ
पुरोधस् - ઘરનો ગોર
प्रियसंवास - (**संवास** - પું. સાથે રહેવું) વહાલા માણસોની સાથે રહેવું તે, વહાલા માણસોની સોબત
भुजङ्ग - સાપ
मघवन् - ઇન્દ્રનું નામ
मथिन् - વલોવવાનો રવૈયો
मधुलिह् - ભમરો
मास् - મહિનો
यम - જમ
यमी - માર્ગ
राज् - રાજા
रै - પૈસો
वर्षाभू - દેડકો
वह्नि - દેવતા
विश् - વૈશ્ય, વેપારી
विश्पा - સર્વનો રક્ષક, ઇશ્વર
विश्ववाह् - વિશ્વનો રક્ષક અથવા નભાવનાર
विश्वसृज् - વિશ્વનો સરજનહાર, બ્રહ્મા
वृत्रहन् - વૃત્રને મારનાર, ઇન્દ્ર
वृश्चिक - વિંછુ
वैयाकरण - વ્યાકરણ શાસ્ત્ર જાણનાર
शकट - ગાડું (ન.)
शङ्खध्मा - શંખ ફુંકનાર
शर्वरीश - (**शर्वरी** - સ્ત્રી. રાત્રી) રાત્રીનો ધણી, ચન્દ્ર

श्वन् - કુતરો
श्वापद - શીકારી જાનવર, પશુ
सखि - દોસ્તદાર, સોબતી
संप्रदाय - રિવાજ, પરંપરાથી ચાલતી રૂઢી
सम्राज् - મોટો રાજા, બાદશાહ
स्तु - શિખર (ન.)

સ્ત્રીલિંગ

अप् - પાણી (બ.વ. માં વપરાય)
आशिस् - આશીર્વાદ
उन्नति - ઉંચપણ, મહત્મતા
उर्वी - પૃથ્વી
गिर् - વાણી
चार्वङ्गी- સુંદર સ્ત્રી, અલબેલી
तदरिस्त्री - તેના દુશ્મનની સ્ત્રી
तन्त्री - વીણા, સારંગી
तरी - મછવો, હોડી
त्विष् - તેજ, ચળકાટ
दिव् - દિવસ, સ્વર્ગ
दिश् - દિશા
दृश् - નજર, આંખ
द्यो - સ્વર્ગ
धी - બુદ્ધિ
धुर्- જોતર, ધુસરી
नस् - નાક
निश् - રાત્રી
पुनर्भू - ફરીથી પરણેલી વિધવા
पुर् - પુરી
पृत् - લશ્કર
मुक्ति - માલિકી, કબજો, ઉપભોગ
भू - પૃથ્વી
भ्रू - ભમર
मानोन्नति - (**मान** - પું. માન, આબરૂ) માનનું મોટાપણું, પ્રૌઢ સ્વમાન
विश् - રૈયત, લોકો
श्री - ધન, લક્ષ્મી
संसृतिगर्ता - (**संसृति** - સ્ત્રી. આ દુનિયા, સંસાર + **गर्ता** - સ્ત્રી. ખાડો) સંસાર રૂપી ખાડો
सत्संगति - સદ્‌ગુણીની સોબત
स्त्री - વહુ, સ્ત્રી

નપુંસકલિંગ

अक्षि - આંખ
असन्, असृज् - લોહી
अहन्- દિવસ
आसन्, आस्य - મુખ
इन्द्रिय - જોર (અંગનું)
उदन् - પાણી
कार्मुक - કામઠું (**अधिज्य** + **कार्मुक** - વિશે. જેનું કામઠું ખેંચેલું હોય તે)
कुल - કુટુંબ
क्षीर - દુધ
चन्दन - ચન્દનનું લાકડું
चेतस् - હૈયું, બુદ્ધિ
जाड्य - સુસ્તિ, જડતા

दधि - દહીં
मांस, मांस् - માંસ
लावण्य - ખુબસૂરતી, સુંદરતા
वैक्लव्य - દુઃખ, વ્યથા
व्याकरण - વ્યાકરણ
शकन् - છાણ
हास्य - હસવું તે

विशेषण

अजस्र - હંમેશનું, નિરંતરનું
अद्भुत - આશ્ચર્યકારક
अधर - નીચલું, નીચેનું (સર્વ.)
अपर - બીજું, અન્ય, ઇતર, (સર્વ.)
अवर - પાછલું, પછીનું,ઉતરતું (સર્વ.)
अवाच् - દક્ષિણનું
उत्तर - ઉપરનું, પછીનું (સર્વ.)
उदच् - ઉત્તર દિશાનું
कामदुह् - ગમે તે ઇચ્છા પુરી પાડનાર
चक्रवद्गति - (**चक्रवत्** - પૈડાની જેમ) ચક્રના જેવી જેની ગતિ છે તે, હંમેશ ફરતું
चरित - (**चर्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) કરેલું, આચરેલું
चर्चित - (**चर्च्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) લેપ કરેલું
तादृश् - તેના જેવું, તત્સદશ
तिर्यच् - આડું, ત્રાંસું
ददत् - (**दा** - આપવું નું વર્ત.કૃ.)
दक्षिण - દક્ષિણ દિશાનું (સર્વ.)
दुर्दम - મુશ્કેલીથી વશ થાય એવું
देवेज् - દેવનો પૂજનાર
नश्वर - નાશવંત
निर्दय - ક્રૂર, દયા રહિત
पर - બીજું, અન્ય, ઇતર (સર્વ.)
परित्यक्त - (**परि** + **त्यज्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) તજાયેલું
पूर्ण - (**पृ** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) ભરાયેલું, ભરેલું
पूर्व - અગાઉનું, પૂર્વ દિશાનું (સર્વ.)
प्रच्युत - (**प्र** + **च्यु** નું ભૂ.કૃ.) પડેલું
प्रजापीडनज - [**प्रजा** - સ્ત્રી. રૈયત + **पीडन** - ન. પીડવું + **ज** (**जन्** ધાતુ ઉપરથી) ઉત્પન્ન થવું] રૈયતને પીડવાથી ઉત્પન્ન થતું
प्रतिषिद्ध - (**प्रति** + **सिध्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) મના કરાયેલું
प्रत्यच् - પશ્ચિમનું
प्रधी - ચતુર, બુદ્ધિશાળી
प्रयुक्त - (**प्र** + **युज्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) વપરાયેલું
प्राच् - પૂર્વ દિશાનું
भग्न - (**भञ्ज्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) ભાગેલું, રણમાંથી નાસી ગયેલું
मृगानुसारिन् - મૃગની પાછળ જનાર
राज् - પ્રકાશતું
वित्तवत् - પૈસાદાર
विद्ध - (**व्यध्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) વિંધાયેલું, ઘાયલ થયેલું

संख्यातीत - (**संख्या** - સ્ત્રી. સંખ્યા + **अतीत** - વિશે. ઉપરાંત ગયેલું) અસંખ્ય
संतुष्ट - (**सम्** + **तुष्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) સંતોષ પામેલું, ખુશ થયેલું
सम्यच् - સારું
स्वयंभू - પોતાની શક્તિથી જે છે તે

ક્રિયા વિશેષણ

अत्यर्थम् - ઘણું જ, અતિશય
अवश्यम् - નક્કી, નિશ્ચે
नियतम् - નક્કી
निरन्तरम् - અવકાશ વગર, છેક પાસે પાસે
शनैस् - ધીમે ધીમે
सद्यस् - એકદમ, તરતજ
साक्षात् - રૂબરૂ, દેખતાં

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

દીર્ઘતમસ - **दीर्घतमस्**
ધર્મપુસ્તક - **धर्मग्रन्थ**
પ્રારંભ - **आदि**

નપુંસકલિંગ

ગુલામગિરિ - **दास्य**
ચોમાસું - **वर्षा** (બ.વ.)
દાણો - **धान्य**
ધર્મપુસ્તક - **धर्मपुस्तक**
પ્રારંભ - **अग्र**

રાજકીય વિદ્યા - **नीतिशास्त्र**
સત્ય - **ऋत, सत्य**

વિશેષણ

આંધળું - **अन्ध**
ગણાયેલું - **अभिमत** (કર્મ.ભૂ.કૃ.), **प्रसिद्ध** (કર્મ.ભૂ.કૃ.), **परिकीर्तित** (કર્મ.ભૂ.કૃ.), **परिगणित** (કર્મ.ભૂ.કૃ.)
માણસને અયોગ્ય (અમાનુષિક) - **मानवानर्ह**

અવ્યય

સો સો - **शतशः**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - **સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.**

૧. **यदा महान्वैयाकरणः पाणिनिः समजायत तदा व्याकरणविषये प्राचां कानिचिन्मतानि प्रतीच्यां मतेभ्यो भिन्नान्यासन् ।**
૨. **पूर्वेषां संप्रदायमनुसृत्य ग्रन्थारम्भे देवतां स्तौमि ।**
૩. **विधवायाः पुनरुद्वाहः सशास्त्र इत्येके शास्त्रविरुद्ध इत्यन्ये कलौ प्रतिषिद्ध**

इत्यपरे वदन्ति ।

४. विवाहविधावर्यमणं पूषणं चाधिकृत्य मन्त्रान्पठन्ति ।

५. अपराधं विना पत्युर्नारी तस्मै प्रकुप्यति ।

६. प्रजापीडनजो वह्नी राज्ञः श्रियं कुलं प्राणांश्च दहति ।

७. यस्मिञ्शकटे सोमो राजानीयते तस्य धुर्यन्यतरोऽनड्वान्युक्तः स्यादन्यतरो विमुक्तोऽथ राजानमुपावहेरयुः ।

८. यूनां बुद्धिः शास्त्रैः संस्क्रियते ।

९. पत्या परित्यक्ता विधवा वा यान्यं पतिं विन्दते सा पुनर्भूर्भवति ।

१०. दिवि यथा संख्यातीतास्तारकास्तथैव दाशरथौ रामे गुणाः ।

११. तस्याश्चार्वङ्ग्याः स्त्रिया लावण्यं पश्यन्तो जना अक्ष्णां फलं प्रापु : ।

१२. इन्द्रियं वा एतदस्मिँल्लोके यद्दधि । यद्दध्नाभिषिञ्चतीन्द्रियमेवास्मिंस्तद्दधाति ।

१३. मधुराभिर्गीर्भिः साधुं सान्त्वयामास गोविन्दः । स साधुश्च तमाशीर्भिरनुगृह्येष्टं प्रदेशं जगाम ।

१४. अस्त्रा रक्षः संसृजतात् ।

१५. एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः सम्यक्प्रयुक्तश्च स्वर्गे लोके कामधुग्भवतीति वैयाकरणानां मतम् ।

१६. पुण्येऽहनि पुरोधास्तं राज्येऽभिषिषेच मन्त्रं चेमं पपाठ ।

१७. याभिरिन्द्रमभ्यषिञ्चत्प्रजापतिः सोमं राजानं वरुणं यमं मनुं ताभिरद्भिरभिषिञ्चामि त्वामहं राज्ञां त्वमधिराजो भवेह ।

१८. देवासुरा वा एषु लोकेषु संयेतिरे । त एतस्यां प्राच्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् । ते दक्षिणस्यां दिशि । येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् । ते प्रतीच्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् । त उदीच्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् ।

१९. आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥

२०. अवश्यं नश्वरे देहे दुर्दमे च यमे द्विषि । हास्यं नास्याद्विनिर्याति यत्पुंसामिदमद्भुतम् ॥

२१. सत्यं संसृतिगर्तेयं दुःखैः पूर्णा निरन्तरम् ।
यतस्तद्व्यतिरेकेण नान्यत्किंचिदिहाप्यते ॥

२२. अनित्ये प्रियसंवासे संसारे चक्रवद्गतौ ।
पथि संगतमेवैतद्भ्राता माता पिता सखा ॥

२७. हृदि विद्ध इवात्यर्थं यया संतप्यते जनः ।
पीडितोऽपि हि मेधावी न तां वाचमुदीरयेत् ॥
२४. तस्य पृथ्वी प्रसूतेऽर्थं धर्ममर्थः प्रसूयते ।
प्रसौति विजयं धर्मः स च प्रसवति श्रियम् ॥
२५. गर्हते न तथा श्वानं चाण्डालं च न गर्हति ।
गर्हयत्याहवे भग्नं यथासौ क्षत्रियं नरम् ॥
२६. हते भर्तरि वैक्लव्यात्क्लिन्दन्ति तदरिस्त्रियः ।
अजस्रैरश्रुभिस्तासां क्लिद्यन्ति नयनानि च ॥
२७. ददात्यसौ धनं भूरि ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ।
ददते ब्राह्मणास्तस्मै संतुष्टा नित्यमाशिषः ॥
२८. असौ स्वप्नायमानोऽपि कत्थते नात्मनो गुणान् ।
कथयन्ति जना एव तस्य तानद्भुतान् भुवि ॥
२९. वृश्चिकानां भुजङ्गानां दुर्जनानां च वेधसा ।
विभज्य नियतं न्यस्तं विषं पुच्छे मुखे हृदि ॥
३०. चन्दनैश्चर्चितेव द्यौर्दिशः काशैरिव श्रिताः ।
क्षीरेण क्षालितेवोर्वी शर्वरीशे विराजति ॥
३१. यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि ।
आकारो पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥
३२. नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति ।
स एव प्रच्युतः स्थानाच्छुनापि परिभूयते ॥
३३. बुद्धिमान्पुरुषो जह्याद्धिन्नां नावमिवाम्भसि ।
अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजम् ॥
३४. जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥
३५. मानुषाणां प्रमाणं स्याद्भुक्तिर्वै दशवार्षिकी ।
विहंगानां तिरश्चां च यावदेव समाश्रयः ।
३६. कृष्णसारे ददच्चक्षुस्त्वयि चाधिज्यकार्मुके ।
मृगानुसारिणं साक्षात्पश्यामीव पिनाकिनम् ॥

૩૭. **नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव ।**
शनैरावर्तमानस्तु कर्तुर्मूलानि कृन्तति ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. જ્યારે ભરતનો રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારે તેણે બ્રાહ્મણોને સો સો ગાયો આપી. દીર્ઘતમસે તેને તે આપતાં (**ददत्**) દીઠો.

૨. ઉત્તર (**उदच्**) ના લોકોએ ગુલામગિરિને અમાનુષિક ગણી અને દક્ષિણ પ્રાન્તના (**अवाच्**) લોકોની સાથે તેને મૂળમાંથી કાઢી નાંખવા લડ્યા.

૩. ઉશનસ્ (**उशनस्**) અસુર લોકોનો અને બૃહસ્પતિ સુરલોકોનો ગુરુ હતો. રાજનીતિના કેટલાંક પુસ્તકો મળે છે તેના તેઓ પ્રખ્યાત લેખકો ગણાય છે.

૪. તેમણે ટેકરી ખોદવી શરૂ કરી અને તે કામ ઘણા દિવસે (**अहन् तृ.**) પૂરું કર્યું.

૫. ગામના પટેલને (**ग्रामणी**) સેનાપતિએ પૂછ્યુંકે મારા લશ્કરને દાણા આપીશ ?

૬. ચિત્રકૂટ પાસે જે ઝુંપડું છે, તે ત્યાં બાજુમાં રહેતા જોગીઓએ (**परिव्राज्**) બાંધ્યું છે.

૭. સ્ત્રીઓ (**स्त्री**) છોકરા ઉછેરશે અને પુરુષો (**पुंस्**) મહેનત મજુરીથી પૈસા ભેગા કરશે.

૮. ઈન્દ્રથી (**वृत्रहन्** કે **मघवन्**) દિલીપનો ઘોડો એક વખત હરણ કરાયો હતો.

૯. પ્રારંભે પાણી (**अप्**) જ હતું. આ પાણી પર સ્વયંભૂ (**स्वयंभू**) બ્રહ્મા દેખાયા અને તે સ્વયંભૂથી આ સર્વ વસ્તુઓ રચાઇ

૧૦. તે આંખે (**अक्षि**) કાણો છે.

૧૧. કુંદલતાના ફુલોમાંનું મધ મધમાખોથી પીવાયું (**मधुलिह्**).

૧૨. હાથીના હાડકાંની (**अस्थि**) મૂર્તિઓ બનાવાય છે.

૧૩. સત્ય માર્ગે (**पथिन्**) ચાલનારની ચઢતી થાય છે.

૧૪. ગ્રીસમાં બે ટેકરીઓ છે તે કુતરાના (**श्वन्**) માથા કહેવાય છે.

૧૫. ગરીબોને પૈસા આપવાને તારા ધણીથી (**पति**) તને હુકમ કરાયો છે.

૧૬. તેનો ગોઠીયો (**सखि**) કાશી ગયેલો હોવાથી તે અહિં એકલો રહે છે.

૧૭. ઝંદ ભાષાના ધર્મ પુસ્તકોમાં અર્યમનનું નામ છે.

૧૮. આ પુસ્તકોમાંનું ગમે તે એક (**एकतम**) મને આપો.

૧૯. વેદ બોલતા બ્રાહ્મણો વરસાદમાં ડેં ડેં કરતા દેડકા (**वर्षाभू**) જેવા છે.

પાઠ - ૧૭

સંખ્યાદર્શક શબ્દો

➔ સંસ્કૃતમાં ૧ થી ૨૦ સુધી સંખ્યાવાચક શબ્દોની ટીપ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ - **एक** - એક	૮ - **अष्टन्** - આઠ	૧૫ - **पञ्चदशन्** - પંદર
૨ - **द्वि** - બે	૯ - **नवन्** - નવ	૧૬ - **षोडशन्** - સોળ
૩ - **त्रि** - ત્રણ	૧૦ - **दशन्** - દશ	૧૭ - **सप्तदशन्** - સત્તર
૪ - **चतुर्** - ચાર	૧૧ - **एकादशन्** - અગીઆર	૧૮ - **अष्टादशन्** - અઢાર
૫ - **पञ्चन्** - પાંચ	૧૨ - **द्वादशन्** - બાર	૧૯- **नवदशन्,एकोनविंशति** - ઓગણિસ
૬ - **षष्** - છ	૧૩ - **त्रयोदशन्** - તેર	
૭ - **सप्तन्** - સાત	૧૪ - **चतुर्दशन्** - ચૌદ	૨૦ - **विंशति** - વીસ

૩૦ - **त्रिंशत्** - ત્રીસ	૭૦ - **सप्तति** - સીત્તેર
૪૦ - **चत्वारिंशत्** - ચાલીસ	૮૦ - **अशीति** - એંસી
૫૦ - **पञ्चाशत्** - પચાસ	૯૦ - **नवति** - નેવું
૬૦ - **षष्टि** - સાઠ	

૩૧ - **एकत्रिंशत्** - એકત્રીસ	૩૯ - **नवत्रिंशत्/एकोनचत्वारिंशत्** - ઓગણચાલીસ
૩૨ - **द्वात्रिंशत्** - બત્રીસ	૪૨ - **द्विचत्वारिंशत्/द्वाचत्वारिंशत्** - બેંતાલીસ
૩૩ - **त्रयस्त्रिंशत्** - તેત્રીસ	૪૩ - **त्रिचत्वारिंशत्/त्रयश्चत्वारिंशत्** - તેંતાલીસ
૩૪ - **चतुस्त्रिंशत्** - ચોત્રીસ	૪૮ - **अष्टचत्वारिंशत् / अष्टाचत्वारिंशत्** - અડતાળીસ
૩૫ - **पञ्चत्रिंशत्** - પાંત્રીસ	૮૨ - **द्व्यशीति** - બ્યાસી
૩૬ - **षट्त्रिंशत्** - છત્રીસ	૮૩ - **त्र्यशीति** - ત્યાસી
૩૭ - **सप्तत्रिंशत्** - સાડત્રીસ	વગેરે વગેરે
૩૮ - **अष्टात्रिंशत्** - આડત્રીસ	

ભૂમિકા

૧. સ્વાધ્યાય, પ્રશ્ન - ૧ ના આઠમા અને અગીયારમા વાક્યનો કર્તા **होता** અધ્યાહાર છે. તથા દશમા વાક્યનો વિશેષ્ય **यजमान** અથવા યજ્ઞ કરનાર અધ્યાહાર છે.

નિયમો

૧. સંખ્યાવાચક શબ્દો

૧. **નવદશન્** સુધીના બધા સંખ્યાવાચક શબ્દો વિશેષણ ગણવા અર્થાત્ જે નામની જોડે તે સંબંધ ધરાવતા હોય તે નામની વિભક્તિ અને વચન તેઓને લાગે છે અને પહેલા ચારને (**एक, द्वि, त्रि, चतुर्**) તો જાતિ પણ તે નામની જ લાગે છે.

૨. (A) **विंशति** પછીના શબ્દોને નામ તરીકે પણ ગણી શકાય. તે બધા સ્ત્રીલિંગ છે. જે નામને તે લગાડાય છે તે નામ ગમે તે જાતિનું હોય તો પણ અને બહુવચનમાં હોય તો પણ તે શબ્દ એ.વ.માં આવી શકે છે.

દા.ત. **विंशतिर्ब्राह्मणाः** । - વીસ બ્રાહ્મણો.

(B) બીજા નામની જેમ આ શબ્દોને પણ દ્વિ.વ. અને બ.વ. છે પણ જ્યારે આ વચનનો ઉપયોગ થાય ત્યારે વાક્ય રચના કંઈક જુદી થાય છે.

દા.ત. **ब्राह्मणानां विंशती** । - બ્રાહ્મણોની વીસ-વીસની બે મંડળી.

ब्राह्मणानां विंशतयः । - બ્રાહ્મણોની વીસ-વીસની ઘણી મંડળીઓ.

(C) આ જ પ્રમાણે એકવચનનો ઉપયોગ થાય છે

દા.ત. **ब्राह्मणानां विंशतिः** । - બ્રાહ્મણોની વીસની એક મંડળી.

૩. **विंशति** પછીની વચ્ચેની સંખ્યાઓ **एक, द्वि** વગેરે લગાડીને કરાય છે અને તે **नवन्** સુધી જ. પણ તે નવવાળી સંખ્યા પછીના સંખ્યાવાચક શબ્દને **एकोन** (**एक** + **ऊन्**) લગાડીને પણ કરી શકાય. આ સમાસ કરતાં અન્ત્ય **न्** લોપાય છે.

૪. **द्वि** નો **द्वा**, **त्रि** નો **त्रयः** અને **अष्टन्** નો **अष्टा** થાય છે. આ ત્રણ ફેરફાર **चत्वारिंशत्, पञ्चाशत्, षष्टि, सप्तति** અને **नवति** માં વિકલ્પે થાય છે અને **अशीति** માં થતો નથી. આ સંખ્યાવાચક શબ્દોને ઉપરોક્ત વાક્ય રચનાના નિયમો લાગુ પડે છે.

૫. **एक** ના સર્વ. ની જેમ રૂપ થાય છે. અનિશ્ચિત સર્વ. તરીકે તેના દ્વિ.વ. અને બ.વ. થાય છે.

૬. **द्वि** ના દ્વિ.વ. માં જ રૂપો થાય છે અને રૂપો કરતી વખતે **द्वि** નો **द्व** કરવો એટલે **अ** કારાંત નામ ગણવો.

૭. **त्रि** અને બીજા વિશેષણ રૂપી સંખ્યાવાચક શબ્દોના બ.વ.માં જ રૂપો થાય છે. **त्रि** ના **इ** અન્ત્ય હોય તેવા રૂપો થાય છે.

૮. વિશેષણ રૂપી બીજા સંખ્યાવાચક શબ્દો પછી પ્રથમા અને દ્વિતીયાના પ્રત્યયો લોપાય છે અને વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે **न्** નો લોપ થાય છે. **अन्** નો **अ** ષષ્ઠીમાં લંબાય છે. **कति** 'કેટલા' ના રૂપો આ પ્રમાણે જ થાય છે.

૯. સ્ત્રીલિંગમાં **एका** અને **द्वा** ના **सर्वा** ની જેમ રૂપો થાય છે. **त्रि** અને **चतुर्** ના અંગો **तिसृ** અને **चतसृ** થાય છે. બીજા વિશેષણ રૂપી સંખ્યાવાચક સ્ત્રીલિંગ અંગો પુંલિંગથી જુદા નથી.

૨. संख्यापूरक शब्दो

૧. **एक, द्वि, त्रि, चतुर्** અને **षष्** ના સંખ્યાપૂરક શબ્દો **प्रथम, द्वितीय, तृतीय, चतुर्थ** અને **षष्ठ** થાય છે. **प्रथम** ને બદલે **अग्रिम** અને **आदिम** તથા **चतुर्थ** ને બદલે **तुर्य** અને **तुरीय** પણ વપરાય છે.

૨. **दशन्** સુધી સંખ્યાવાચક શબ્દોના સંખ્યાપૂરક શબ્દો **न्** લોપી **म** લગાડવાથી થાય છે.

દા.ત. पञ्चन् = पञ्चमः ।

૩. **दशन्** થી **नवदशन्** સુધી ફક્ત **न्** નો લોપ કરવાથી થાય છે.

દા.ત. एकादशन् = एकादशः ।

૪. (A) **विंशति** અને બીજા સંખ્યાવાચક નામો પરથી સંખ્યાપૂરક શબ્દો કરવા હોય તો **तम** લગાડવો

દા.ત. विंशति = विंशतितमः । एकविंशतितमः । त्रिंशत्तमः । एकविंशत्तमः ।

(B) બીજી રીતે **ति** નો લોપ કરવાથી અને બીજા શબ્દોના અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ કરવાથી થાય છે જ્યાં અન્ત્ય સ્વર હોય ત્યાં સ્વરનો **अ** થાય છે પણ તે ફક્ત સામાસિક સંખ્યાવાચક શબ્દોમાં જ. એકલવાયા શબ્દોના સંખ્યાપૂરક શબ્દોનો પહેલી રીતે થાય છે.

દા.ત. विंशति = विंशः । एकविंशः । त्रिंशः । एकत्रिंशः । षष्टितमः ।

एकषष्टः । एकषष्टितमः । शत = शततमः ।

૫. **प्रथम, अग्रिम, आदिम, द्वितीय, तृतीय, तुर्य** અને **तुरीय** ના સ્ત्रीલિંગ રૂપો **आ** ઉમેરવાથી થાય છે. અન્યના સ્ત્રીલિંગ રૂપો **अ** નો **ई** કરવાથી થાય છે

દા.ત. प्रथमा । द्वितीया । चतुर्थी । पञ्चमी । एकविंशी । एकविंशतितमी ।

૬. **प्रथम** પું. નું પ્ર.બ.વ. **प्रथमे** કે **प्रथमाः** છે અને **द्वितीय** અને **तृतीय** કે **द्वितीया** અને **तृतीया** ના ચ.પં.ષ. અને સ. ના એ.વ. રૂપો **अ** કારાંત કે **आ** કારાંત સર્વનામ જેવા થાય છે.

દા.ત. **द्वितीयस्मै । द्वितीयाय ।**

૩. વાર અર્થ

➔ એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર...

૧. સંખ્યાવાચક શબ્દોમાંથી નિયમિત આવૃત્તિ દર્શક ક્રિયાવિશેષણો **द्वि, त्रि** અને **चतुर्** ને **स्** લગાડવાથી અને બીજાને **कृत्वस्** લગાડવાથી થાય છે પણ તે પૂર્વે **न्** નો લોપ થાય છે **एक** ને બદલે **सकृत्** (એકવાર) મૂકાય છે

દા.ત. **द्वि = द्विः ।** (બે વાર), **त्रि = त्रिः ।** (ત્રણ વાર)

चतुर् = चतुः । (ચાર વાર), **पञ्चन् = पञ्चकृत्वः ।** (પાંચ વાર)

૨. **यद्, तद्** અને **एतद्** ને **वत्** પ્રત્યય, **इदम्** અને **किम्** ને **यत्** પ્રત્યય 'એટલો' એવો અર્થ કરવા માટે લગાડાય છે.

દા.ત. **यद् + वत् = यावत् । तद् + वत् = तावत् । किम् + यत् = कियत् ।**

एतद् + वत् = एतावत् । इदम् + यत् = इयत् ।

૩. **यावत्** વગેરેને **कृत्वस्** લગાડવાથી જેટલીવાર, તેટલીવાર વગેરે અર્થમાં ક્રિયાવિશેષણ બને છે.

દા.ત. **यावत् + कृत्वः = यावत्कृत्वः ।** (જેટલી વાર)

तावत् + कृत्वः = तावत्कृत्वः । (કેટલી વાર)

૪. **यावत्** વગેરેના પું. રૂપો **भगवत्** પ્રમાણે, સ્ત્રીલિંગ રૂપો **ई** લગાડી **नदी** પ્રમાણે અને નપુંસકલિંગ રૂપો **जगत्** પ્રમાણે જાણવા

રૂપાખ્યાન

	एक - પું.એક	**एक** -સ્ત્રી.એક	**द्वि** - પું.બે	**द्वि** - સ્ત્રી. બે
	એકવચન	એકવચન	દ્વિવચન	દ્વિવચન
પ્રથમા	**एकः**	**एका**	**द्वौ**	**द्वे**
દ્વિતીયા	**एकम्**	**एकाम्**	**द्वौ**	**द्वे**

તૃતીયા	**एकेन**	**एकया**	**द्वाभ्याम्**	**द्वाभ्याम्**
ચતુર્થી	**एकस्मै**	**एकस्यै**	**द्वाभ्याम्**	**द्वाभ्याम्**
પંચમી	**एकस्मात्**	**एकस्याः**	**द्वाभ्याम्**	**द्वाभ्याम्**
ષષ્ઠી	**एकस्य**	**एकस्याः**	**द्वयोः**	**द्वयोः**
સપ્તમી	**एकस्मिन्**	**एकस्याम्**	**द्वयोः**	**द्वयोः**
સંબોધન	**एक**	**एके**	**द्वौ**	**द्वे**

	त्रि - पुं. त्रण	त्रि-स्त्री. त्रण	चतुर् - पुं. चार	चतुर्-स्त्री.चार
	બહુવચન	બહુવચન	બહુવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**त्रयः**	**तिस्रः**	**चत्वारः**	**चतस्रः**
દ્વિતીયા	**त्रीन्**	**तिस्रः**	**चतुरः**	**चतस्रः**
તૃતીયા	**त्रिभिः**	**तिसृभिः**	**चतुर्भिः**	**चतसृभिः**
ચતુર્થી	**त्रिभ्यः**	**तिसृभ्यः**	**चतुर्भ्यः**	**चतसृभ्यः**
પંચમી	**त्रिभ्यः**	**तिसृभ्यः**	**चतुर्भ्यः**	**चतसृभ्यः**
ષષ્ઠી	**त्रयाणाम्**	**तिसृणाम्**	**चतुर्णाम्**	**चतसृणाम्**
સપ્તમી	**त्रिषु**	**तिसृषु**	**चतुर्षु**	**चतसृषु**
સંબોધન	**त्रयः**	**तिस्रः**	**चत्वारः**	**चतस्रः**

નપુંસકલિંગના રૂપો

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**एकम्**	**द्वे**	**त्रीणि**	**चत्वारि**
દ્વિતીયા	**एकम्**	**द्वे**	**त्रीणि**	**चत्वारि**
		સંબોધન	**त्रीणि**	

➔ **एक** વગેરેના બાકીના રૂપો પુંલિંગ પ્રમાણે કરવા

	पञ्चन् - પાંચ	षष् - છ			
	બહુવચન	બહુવચન	તૃતીયા	**पञ्चभिः**	**षड्भिः**
પ્રથમા	**पञ्च**	**षट्**	ચતુર્થી	**पञ्चभ्यः**	**षड्भ्यः**
દ્વિતીયા	**पञ्च**	**षट्**	પંચમી	**पञ्चभ्यः**	**षड्भ्यः**
			ષષ્ઠી	**पञ्चानाम्**	**षण्णाम्**

સપ્તમી	**पञ्चसु**	**षट्सु**
સંબોધન	**पञ्च**	**षट्**

	अष्टन् (अष्टा) - આઠ	**दशन्- દશ**
	બહુવચન	બહુવચન
પ્રથમા	**अष्ट/अष्टौ**	**दश**
દ્વિતીયા	**अष्ट/अष्टौ**	**दश**
તૃતીયા	**अष्टभिः/अष्टाभिः**	**दशभिः**
ચતુર્થી	**अष्टभ्यः/अष्टाभ्यः**	**दशभ्यः**
પંચમી	**अष्टभ्यः/अष्टाभ्यः**	**दशभ्यः**
ષષ્ઠી	**अष्टानाम्**	**दशानाम्**
સપ્તમી	**अष्टसु/अष्टासु**	**दशसु**
સંબોધન	**अष्ट/अष्टौ**	**दश**

➔ **सप्तन्, नवन्** ના રૂપ **पञ्चन्** પ્રમાણે કરવા

➔ **दशन्** પ્રમાણે **एकादशन्** થી **नवदशन्** સુધીના રૂપો કરવા

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

आ + चम् - ૫. આચમન કરવું

सम् + वि + भज् - ૩. ભાગ આપવો, બક્ષીસ આપવી (ગ.૧૦).

બીજો ગણ

अन्वाह (अनु+ आह) - તે બોલે છે, તે પઠે છે (**ब्रू** ગ.૨, ખંડિત ધાતુ, વર્ત. કા. દ્વિ. પુ.એ.વ.)

व्यति + इ - ૫. જતા રહેવું

प्र + मृज् - ૫. ધોવું

सम् + पद् - આ. જુમલે થવું, બધું મળીને થવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अनारम्भ - પ્રારંભ નહીં તે

अब्द - વરસ

अहोरात्र - રાત દિવસ

आयुष्यकाम - લાંબી આવરદા ઈચ્છનાર

कृष्ण - વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર

कृष्णपक्ष - અંધારિયું
कृष्णवर्मन् - વિશેષ નામ
क्लीब - નપુંસક, નામર્દ (ન.)
चन्द्रापीड - રાજકુમારનું નામ
द्विजोत्तम - બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ
धर्मषष्ठांशभाग - પુણ્યનો છઠ્ઠો ભાગ
प्रजापति - બ્રહ્મદેવ
प्रजापशुकाम - (**प्रजा** - સ્ત્રી. છોકરા + **पशु** - પું. ઢોર + **काम** - પું. ઇચ્છા) છોકરા અને પશુ ઇચ્છનાર
प्रवासिन् - મુસાફર
वषट्कार - અગ્નિમાં બાળી નાખતી વખતે 'વૌષટ્' કરીને ઉચ્ચાર કરે છે તે એ દેવતા ગણાય છે.
विश् - હિંદુઓમાં (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા વિશ અને શુદ્ર) ચાર જ્ઞાતિમાં ત્રીજો વર્ગ અથવા ત્રીજી જ્ઞાત.
व्यास - મહાભારતના કર્તા તરીકે મનાય છે તે, ઋષિનું નામ છે
श्रावण - હિંદુના ચૈત્રી વરસનો પાંચમો મહિનો
संवत्सर - વરસ

સ્ત્રીલિંગ

अर्धकोटी - (**अर्ध** - ન. અડધું + **कोटी** - સ્ત્રી. કરોડ) અડધો કરોડ, પચાસ લાખ
कला - હુન્નર
देवकी - કૃષ્ણની માતા
परिचर्या - નોકરી, સેવા
विद्या - વિદ્યા
सामिधेनी - યજ્ઞને માટે દેવતા પાડતી વખતે એક કવિતા (મન્ત્ર) બોલાય છે તે

નપુંસકલિંગ

अन्तगमन - અન્તે જવું તે
उपनायन, उपनयन - જનોઇની ક્રિયા
कार्य - કામ, કાજ
ख - માણસના શરીરના પોલા ભાગ, જેવા કે મોઢું, નાક વગેરે
बुद्धिलक्षण - (**बुद्धि** - સ્ત્રી. અક્કલ + **लक्षण** - ન. ચિહ્ન) બુદ્ધિનું ચિહ્ન
लोमन् - વાળ
शत - સો
शृङ्ग - શિંગડું

વિશેષણ

अक्षत्रिय - ક્ષત્રિય વિનાનું
अनूच्य - (**अनु** + **वच्** નું વિધ્યર્થ કૃ.) ભણી જવાનું
उत्तम - છેલ્લું
परिकीर्तित - (**कृत्** - ગ.૧૦, 'કહેવું' ઉપરથી) ગણાવેલું
गर्भाष्टम - (**गर्भ** - ગર્ભ + **अष्टम** - આઠમું) ગર્ભ રહે ત્યાંથી આઠમું
पतित - પાપી, ધર્મભ્રષ્ટ થયેલું
प्रव्रजित - (**प्र** + **व्रज्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) દેશમાંથી કાઢી મૂકેલો, ત્યાગી થયેલો
विद्वस् - (**विद्** નું વ.કૃ.) જાણનાર

व्याधित - રોગિષ્ટ

शतायुस् - સો વરસ જીવનાર

ક્રિયાવિશેષણ

तावत्कालम् - તેટલીવાર સુધી

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

અજવાળીયું પખવાડીયું (ચન્દ્રમાસનું) - **शुक्लपक्ष**

આસો (મહિનાનું નામ છે) - **आश्विन**

ઋગ્વેદ (વેદનું નામ છે) - **ऋग्वेद**

કુમારસંભવ (કાલિદાસ રચિત કાવ્યનું નામ છે) - **कुमारसंभव**

દિગ્પાલ - **दिक्पाल**

ફરજ - **धर्म**

યજુર્વેદ (વેદનું નામ છે) - **यजुर्वेद**

રઘુવંશ (કાલિદાસના કાવ્યનું નામ છે) - **रघुवंश**

વૈદ - **भिषज्, वैद्य**

સભા - **समाज**

સર્ગ - **सर्ग**

સામવેદ (વેદનું નામ છે) - **सामवेद**

સ્ત્રીલિંગ

લાત - **लत्ता**, લાત મારે છે - **लत्तया प्रहरति**

વિદ્યા - **विद्या**

શમી (એક જાતનું વૃક્ષ) - **शमी**

સભા - **परिषद्, सभा**

નપુંસકલિંગ

નાટક - **नाटक**

પર્વ (ભાગ, સર્ગ) - **पर्वन्**

પુરાણ (ઘણી ચીજો વિશે પરંપરાથી ચાલતું વર્ણન જે ગ્રન્થોમાં હોય છે તેવા તથા ધર્મ સંબંધી વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિષે જેમાં બ્યાન હોય છે એવી જાતના ગ્રન્થોનું નામ - **पुराण**

મહાભારત (પાંડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જેમાં વર્ણવેલું છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ છે.) - **महाभारत**

વિશેષણ

કહેતું - **अभिदधान** (अभि + धा નું. વ.કૃ.)

ગણાયેલું - **परिकीर्तित** (કર્મ.ભૂ.કૃ.), **परिगणित** (કર્મ.ભૂ.કૃ.)

ભરાઇ (મળેલી - જેવી કે સભા) - **मिलित** (કર્મ.ભૂ.કૃ.)

માલૂમ પડ્યું - પડેલું - **उपलब्ध** (કર્મ.ભૂ.કૃ.), **समधिगत** (કર્મ.ભૂ.કૃ.)

સારું - **समीचीन, निपुण**

વિશેષ

પહેલા (અસલ, મૂળ) - **अग्रे** (**अग्र** નું સ. એ.વ.), આદૌ (**आदि** નું સ.એ.વ.)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. पञ्चाशते ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं कृष्णवर्मान्नं ददाति ।

૨. गुरोः परिचर्यां कुर्वतस्तस्य द्विचत्वारिंशदहानि व्यतीयुः ।

૩. चतस्रो विद्याश्चतुष्षष्टिं कलाश्च चन्द्रापीडोऽशिक्षत ।

૪. चत्वारि शृङ्गा त्रयोऽस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासोऽस्य ।

૫. श्रावणस्य कृष्णपक्षेऽष्टम्यां तिथौ देवकी कृष्णं सुषुवे ।

૬. त्रि : सप्तकृत्वः परशुरामः पृथिवीमक्षत्रियामकरोत् ।

૭. सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात् ।

૮. ता एताः सप्तर्चोऽन्वाह तासां त्रि : प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां ता एकादश संपद्यन्ते ।

૯. त्रयस्त्रिंशद्वै देवा अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या : प्रजापतिश्च वषट्कारश्च ।

૧૦. शतमनूच्यमायुष्कामस्य । शतायुर्वै पुरुष आयुष्येवैनं ।

૧૧. तद्दधाति । त्रीणि च शतानि च षष्टिश्चानूच्यानि यज्ञकामस्य । त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सरस्याहानि । तावान्संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः। उपैनं यज्ञो नमति यस्यैवं विद्वांस्त्रीणि च शतानि च षष्टिं चान्वाह । सप्त च शतानि विंशतिश्चानूच्यानि प्रजापशुकामस्य । सप्त च वै शतानि विंशतिश्च संवत्सरस्याहोरात्रा : ।

૧૨. संविभाजयति श्रीमान् स वित्तेन द्विजोत्तमान् ।
धर्मषष्ठांशभागेन तेऽपि संविभजन्ति तम् ॥

૧૩. गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः ॥

૧૪. त्रिराचामेदपः पूर्वं द्वि : प्रमृज्यात्ततो मुखम् ।
खानि चैव स्पृशेदद्भिरात्मानं शिर एव च ॥

૧૫. जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः ।
दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥

૧૬. अनारम्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम् ।

प्रारब्धस्यान्तगमनं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् ॥

१७. नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीबे च पतिते पतौ ।
पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥

१८. तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यानि लोमानि मानवे ।
तावत्कालं वसेत्स्वर्गं भर्तारं यानुगच्छति ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. તે મહિનાની ૨૭મી તારીખે પંડિતોની સભા ભરાઇ હતી.

૨. તે વખતે નવ્વાણું માણસોની પરીક્ષા લેવાઇ હતી, તેમાંથી ચોપ્પન માણસો વ્યાકરણમાં સારા વિદ્વાન માલુમ પડ્યા.

૩. પંડિતો કહે છે કે અઢાર પુરાણો છે અને ચોવીસ સ્મૃતિઓ છે.

૪. પહેલા ત્રણ વેદ હતા. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ પછીથી ચાર થયા.

૫. હાલ યજુર્વેદની બે મુખ્ય શાખાઓ છે.

૬. મનુસ્મૃતિના બાર અધ્યાય છે અને સાતમામાં રાજાઓના ધર્મ ગણાવ્યા છે.

૭. આસો માસની શુક્લપક્ષની દશમીએ દક્ષિણમાં લોકો અરસપરસ શમીના પાંદડા, તે સોનું છે એમ કહી આપે છે.

૮. પાંચે પાંડવોથી સર્વ શત્રુઓ માર્યા ગયા.

૯. રામે રાવણના દશ માથા કાપી નાંખ્યા.

૧૦. તેણે ચાર વિદ્યામાં, છ શાસ્ત્રમાં અને ચોસઠ કળામાં પ્રવીણતા મેળવી.

૧૧. ત્રણ વખત મેં તેને જવાને કહ્યું અને તે જ્યારે ન ગયો ત્યારે મેં તેને લાત મારી

૧૨. જુદી જુદી આઠ દિશાના આઠ દિગ્પાળ છે, એમ હિન્દુઓ માને છે

૧૩. મહાભારતના અઢાર પર્વમાં ત્રીજું સૌથી સારું છે, કારણ કે તેમાં આનંદદાયક વાર્તાઓ છે.

૧૪. આ દવા બેતાલીસ દિવસ લેવાને ડૉક્ટરે મને કહ્યું છે.

૧૫. રઘુવંશના સત્તર સર્ગ, કુમારસંભવના સાત, નવ નાટકો, અને પતંજલિ મહાભાષ્યના છ્યાસી પાના હું શીખ્યો છું.

બહુભિર્ન વિરોદ્ધવ્યં । - ઘણા માણસો સાથે વિરોધ ન કરવો.

પાઠ - ૧૮

વિશેષણના અધિકતાદર્શક, શ્રેષ્ઠતાદર્શક વગેરે રૂપો

૧. અધિકતા -- બે વસ્તુમાંથી એકમાં બીજા કરતાં અધિકપણું બતાવવું હોય ત્યારે અધિકતાદર્શક પ્રત્યય વપરાય છે.

૨. શ્રેષ્ઠતા -- તેવા પ્રકારની બધી વસ્તુઓમાં તેની શ્રેષ્ઠતા બતાવવી (સર્વાધિક પણું બતાવવું) હોય ત્યારે શ્રેષ્ઠતાદર્શક પ્રત્યય વપરાય છે.

૩. સ્વાધ્યાય પ્રશ્ન - ૨ ના આઠમા વાક્યનો પાઠકે જવાબ આપવો.

પ્રત્યય

૧. અધિકતા દર્શક પ્રત્યય - **ईयस् । तर ।**

૨. શ્રેષ્ઠતા દર્શક પ્રત્યય - **इष्ठ । तम ।**

૩. સ્વામિત્વ દર્શક પ્રત્યય - **मत् । वत् । इन् । विन् ।**

૪. 'ના જેવું' એવા અર્થ માટેના પ્રત્યય - **दृश । दृश् । दृक्ष ।**

૫. **च्वि** પ્રત્યય - **ई + कृ, भू** કે **अस्** નું રૂપ

નિયમો

૧. (A) ईयस् - इष्ठ પ્રત્યય

૧. **ईयस्** - **इष्ठ** પ્રત્યય લાગતા પૂર્વે શબ્દના અન્ત્ય સ્વર અથવા વ્યંજન સહિત ઉપાન્ત્ય સ્વરનો લોપ થાય છે.

<u>દા.ત.</u> लघु + ईयस् = लघ् + ईयस् = **लघीयस्** ।
लघु + इष्ठ = लघ् + इष्ठ = **लघिष्ठ** ।
महत् + ईयस् = मह् + ईयस् = **महीयस्** ।
महत् + इष्ठ = मह् + इष्ठ = **महिष्ठ** ।

૨. **ईयस्** - **इष्ठ** પ્રત્યય ગુણ બતાવનાર વિશેષણને જ લાગે છે. પણ કૃદંતોને તેમજ ક્રિયાપદો પરથી સાધિત શબ્દોને લાગતા નથી. **तर** અને **तम** બધે જ લાગે છે.

<u>દા.ત.</u> पृथु = **प्रथीयस्** । **प्रथिष्ठ** । उच्चैः = **उच्चैस्तर** । **उच्चैस्तम** ।

૩. पृथु, मृदु, कृश, दृढ અને परिवृढ આદિમાં ऋ નો र થાય છે

દા.ત. **मृदु = म्रदीयस् । म्रदिष्ठ ।**

૪. **स्थूल, दूर, ह्रस्व, क्षिप्र** અને **क्षुद्र** માં,

(A) અન્ત્ય સ્વર સહિત વ્યંજન લોપાય છે તથા **युवन्** માં **वन्** નો લોપ થાય છે
(B) અને આ લોપ થયા પછી અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **स्थूल = स्थवीयस् । स्थविष्ठ । युवन् = यवीयस् । यविष्ठ ।**

૫. **मत् - वत्** વગેરે સ્વામિત્વદર્શક પ્રત્યયો લાગી વિશેષણ બન્યા હોય તો **ईयस् - इष्ठ** લાગતા પૂર્વે તે પ્રત્યય લોપાય છે.

દા.ત. **बलवत् = बलीयस् । बलिष्ठ ।**

૬. (A) **ईयस्** અંતવાળાના પું.નપું. રૂપ **श्रेयस्** જેવા અને સ્ત્રી. રૂપ **ई** લગાડી **नदी** જેવા થાય છે.

(B) **इष्ठ** અંતવાળાના પું.રૂપ **राम** જેવા અને સ્ત્રી. રૂપ **आ** લગાડી **माला** જેવા થાય છે

૧. (B) तर - तम

૧. આ બંને પ્રત્યયો વિશેષણ, નામ, અવ્યય અને ક્રિયાપદને લાગે છે. કેટલીક વાર તે પ્રત્યયના સ્થાને **तराम् - तमाम्** પ્રત્યય પણ લાગે છે.

દા.ત. **लघु = लघुतर । लघुतम । पचति = पचततराम् । पचततमाम् ।**

૨. **तर - तम** અંતવાળા નામના પું. રૂપો **राम** ની જેમ, સ્ત્રી. **आ** લગાડી **माला** ની જેમ અને નપું. **वन** ની જેમ થાય છે.

૨. સ્વામિત્વ દર્શક પ્રત્યય

૧. મૂળ શબ્દે બતાવેલી વસ્તુનું સ્વામિત્વ બતાવનારા સાધિત રૂપો પ્રકૃતિને (મૂળ શબ્દને) **मत्** લગાડવાથી થાય છે.

દા.ત. **धी** (બુદ્ધિ) = **धीमत्** । (બુદ્ધિવાળો)

૨. જો પ્રકૃતિને અંતે **म्** કે **अ** (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) હોય અથવા બેમાંથી એકપણ ઉપાંત્યે હોય તો આ પ્રત્યયમાં **म** નો **व** થાય છે.

દા.ત. **धन** (પૈસા) = **धनवत्** । (પૈસાવાળો)

विद्या (વિદ્યા) = **विद्यावत्** । (વિદ્યાવાળો)

નોંધ -- કેટલાક રૂપો અપવાદભૂત છે.

દા.ત. यवमत् । भूमिमत् ।

૩. (A) **अ** અંતે હોય એવા નામોને આ જ અર્થમાં **इन्** પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે. તે પહેલાં પૂર્વના **अ** નો લોપ થાય છે.

દા.ત. धन = धनिन् । दण्ड = दण्डिन् ।

(B) આ જ અર્થમાં **विन्** પ્રત્યય પણ લગાડાય છે.

દા.ત. यशस् = यशस्विन् ।

૪. 'ના જેવું' એવા અર્થ માટેનો પ્રત્યય

૧.(A) આ અર્થમાં **तद्** આદિ સર્વનામને ત્રણ પ્રત્યય લાગે છે.

➔ **दृश । दृश् । दृक्ष ।**

(B) પ્રત્યય લાગતા પૂર્વે પ્રકૃતિના અંત્યાક્ષરનો લોપ થઈ તેની જગ્યાએ **आ** મૂકાય છે.

દા.ત. तद् = तादृश । तादृश् । तादृक्ष ।

(C) **इदम्** અને **किम्** નો **ई** અને **की** થાય છે.

દા.ત. इदम् = ईदृश । ईदृश् । ईदृक्ष । किम् = कीदृश । कीदृश् । कीदृक्ष ।

૫. च्वि પ્રત્યય

૧. જે પહેલાં નહોતું તે તેવું અથવા તેના જેવું થયું એવો અર્થ જણાવવા માટે શબ્દને **च्वि** પ્રત્યય લાગે છે.

૨. આમાં શબ્દને **ई** લાગે છે. પછી જો શબ્દ કર્મ રૂપ હોય તો **कृ** અને કર્તા હોય તો **भू** અને ક્યારેક **अस्** ધાતુના રૂપો લાગે છે.

દા.ત. अगङ्गा गङ्गा इव भवति = गङ्गीभवति ।

(જે ગંગા નથી તેને ગંગા તરીકે કરેલી)

૩. **ई** લાગતા પૂર્વે,

(A) અવ્યય સિવાય બધે અન્ત્ય **अ - आ** નો **ई** થાય છે.

દા.ત. **धन = धनीभवति ।**

(B) પૂર્વનો इ - उ દીર્ઘ થાય છે.

દા.ત. **शुचि = शुचीभवति ।**

(C) હ્રસ્વ **ऋ** નો **री** થાય છે.

દા.ત. **मातृ = मात्रीकरोति ।**

(D) અન્ત્ય **न्** નો અને **मनस्, अरुष्, चक्षुष्, चेतस्, रहस्** અને **रजस्** ના **स्** નો લોપ થાય છે.

દા.ત. राजन् = राजीभवति । चेतस् = चेतीभवति ।

અધિકતાદર્શક અને શ્રેષ્ઠતાદર્શક કેટલાક અનિયમિત રૂપો

મૂળ	અર્થ	અધિકતા	શ્રેષ્ઠતા
अन्तिक	પાસેનું	नेदीयस्	नेदिष्ठ
अल्प	ઓછું, નાનું	अल्पीयस् / कनीयस्	अल्पिष्ठ / कनिष्ठ
उरु	પહોળું	वरीयस्	वरिष्ठ
गुरु	ભારે	गरीयस्	गरिष्ठ
दीर्घ	લાંબું	द्राघीयस्	द्राघिष्ठ
प्रशस्य	વખાણવા લાયક	श्रेयस्	श्रेष्ठ
प्रिय	વહાલું	प्रेयस्	प्रेष्ठ
बहु	ઘણું	भूयस्	भूयिष्ठ
बहुल	બહુ	बंहीयस्	बंहिष्ठ
बाढ	દૃઢ, સારું	साधीयस्	साधिष्ठ
युवन्	જુવાન	यवीयस् / कनीयस्	यविष्ठ / कनिष्ठ
वृद्ध	ઘરડું	ज्यायस् / वर्षीयस्	ज्येष्ठ / वर्षिष्ठ
स्थिर	નિશ્ચલ	स्थेयस्	स्थेष्ठ
स्फिर	જાડું, ઘણું	स्फेयस्	स्फेष्ठ

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

अति + क्रम् - ૫. ઓળંગવું, ઉલ્લંઘન

कृ કરવું

उप + रम् - ૫. મરી જવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अणु - નાનો રજકણ

अध्वन् - માર્ગ

अभिमन्यु - અર્જુનનો પુત્ર

अरुस् - ઘા, જખમ(ન.)

अहि - સાપ

कच - વાળ

कर्मपथ - (**कर्मन्** - કર્મ + **पथिन्** - રસ્તો) કર્મનો માર્ગ, અર્થાત્ મોક્ષ અથવા નિત્ય સુખ મેળવવાને ધર્મ સંબંધી ક્રિયા તથા કર્મ કરવા તે

कलह - કજીયો

कलाप - દડો, સમૂહ

गरुड - ગરૂડ પક્ષી, વિષ્ણુદેવ વાહન તરીકે વાપરતા તે જાતનું પક્ષી

ज्ञानमार्ग - (**ज्ञान** - ન. જાણવું તે + **मार्ग** - પું. રસ્તો) જ્ઞાનનો રસ્તો, મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન

दारक - બાળ, પુત્ર

परिवृढ - ધણી, માલિક

पुण्डरीक - વિશેષ નામ

भक्तिमार्ग - (**भक्ति** - સ્ત્રી. પ્રીતિ, ભક્તિ + **मार्ग** - પુ. રસ્તો) મુક્તિ માટે ઈશ્વરની પ્રીતિ અથવા ભક્તિ

भाग्ययोग - (**भाग्य** - ન. નસીબ,સારું નસીબ + **योग** - પુ. પ્રાપ્તિ) સારા ભાગ્ય અથવા નસીબની પ્રાપ્તિ

मनुजन्मन् - (**मनु** - પું. માણસોના પૂર્વજો અથવા મૂળ પુરુષોમાંનો એક) મનુથી જન્મેલો, માણસ, મનુષ્ય

यज्ञवर्मन् - વિશેષ નામ

युग - ઝુંસરી, જોતર (ન.)

योधसमाज - (**योध** - પું. યોદ્ધો + **समाज** - પું. ટોળું) યોદ્ધાનું ટોળું, લશ્કર

विषय - ઈન્દ્રિય સુખ આપનાર પદાર્થ

विष्णुशर्मन् - વિશેષ નામ

विस्तार - ફેલાવ

संभव - શક્યતા, બની શકે એવી સ્થિતિ, સંભવ

हनूमत् - વાનરનું નામ, (એ રામનો ભક્ત હતો) હનુમાન

સ્ત્રીલિંગ

उत्तरा - વિરાટ રાજાની પુત્રી

जटा - જટા (ગુંચવાયેલા વાળનું ઝુંડ)

दीप्ति - તેજ

बालिका - છોકરી

મન્દભાગ્યતા - (**मन्द** - સુસ્ત, નબળું + ભાગ્ય - નસીબ, **मन्दभाग्य** - નબળા નસીબ વાળો, કમનસિબ, અભાગિયો) દુર્દૈવ, દુર્ભાગ્ય

महाश्वेता - એક ગન્ધર્વની દીકરીનું નામ

यमुना - નદીનું નામ છે, જમના

रज्जु - દોરડું

विश्वसनीयता - વિશ્વાસ ઉપજાવવાની શક્તિ

वेणि / वेणी - ગુંથાયેલા વાળ

सुभद्रा - અર્જુનની વહુ

सेवा - નોકરી

નપુંસકલિંગ

अन्तर - ફેર

अवस्थान - રહેઠાણ

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

અર્થ - **अर्थ**

ટીકા કરનાર - **टीकाकार, टीकाकृत्**

પળ - **क्षण**

સગું - **बन्धु, बन्धुजन, ज्ञाति**

સ્ત્રીલિંગ

કૈકેયી (દશરથની એક પત્નીનું નામ છે.) - **कैकेयी**

કૌસલ્યા (દશરથની એક પત્નીનું નામ છે.) - **कौसल्या**

રુક્મિણી (કૃષ્ણની વહુ) - **रुक्मिणी**

શરીરનો આકાર - **तनु, आकार**

સત્યભામા (કૃષ્ણની એક પત્નીનું નામ છે.) - **सत्यभामा**

નપુંસકલિંગ

જાળ - **जाल**

દોડવું તે - **विद्रवण**

શરીરનો આકાર - **वपुस्**

વિશેષણ

અર્થ વગરનું - **अयुक्त**(ભૂ.કૃ.), **अनुपपन्न** (ભૂ.કૃ.)

ક્રૂર - **नृशंस**

ખોટું - **प्रतिकूल**

જોડાયેલું - **नियुक्त** (કર્મ.ભૂ.કૃ.)

દયા વગરનું - **निर्घृण**

નિખાલસ - **ऋजु, आर्जवयुक्त, सरल**

પવિત્ર - **विशुद्धशील**

સાધારણ - **साधारण, सामान्य**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન-૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો

૧. **ऋग्वेदात्सामवेदस्य महिमा भूयान्।**

२. यज्ञवर्मायोध्यां गच्छन्नध्वनोऽर्धाद्भूयोऽतिक्रम्याश्राम्यत् ।
३. कृष्णस्य सुभद्रा यवीयसी स्वसा ।
४. सर्वेषु कुसुमेषु शिरीषकुसुमं म्रदिष्ठम् ।
५. निःश्रेयसाय कर्मपथाज्ज्ञानमार्गः साधीयान् । श्रेष्ठस्तु सर्वेषां भक्तिमार्गः ।
६. परमात्माणोरप्यणीयान्महतोऽपि महीयान्वर्तते ।
७. धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवाः कृष्णसाहाय्याद्बलीयांसः किं तु तेषां योधसमाजो गरीयान् ।
८. दुःखितस्य वृत्तान्तश्रवणेनार्द्रीभवन्ति हृदयान्यनुकम्पिनां महात्मनाम् ।
९. यो यज्ञकर्माणि यथाविधि करोति स प्रजावान्पशुमांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी यशस्वांश्च भवति ।
१०. विष्णुशर्मण एकपञ्चाशत्पुत्रा आसन् । तेषां ये मध्यमाद्देवदत्ताज्ज्यायांसः पञ्चविंशतिस्ते कनीयोभिः पञ्चविंशत्या कलहं चक्रुः ।
११. सर्वासु नदीषु भागीरथी द्राघिष्ठा विस्तारे वरिष्ठा च । तस्याः सलिलं यमुनायाः शुचितरम् । पर्वतेषु हिमालयः प्रथिष्ठः।
१२. अहो दीप्तिमतोऽपि विश्वसनीयतास्य राज्ञो वपुषः ।
१३. ईदृशी मे मन्दभाग्यता यन्न केवलं भर्तुर्विरहो दारकयोरपि ।
१४. हा सौम्य हनूमन्क्व पुनस्त्वादृशस्य साधोर्महोपकारिणः संभवोऽस्मिञ्जगति ।
१५. नैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
१६. नेयं मे जटा किं तु वेणीकृतः कचानां कलाप इत्यब्रवीत्काचित्स्त्री ।
१७. दासीभूतां सर्पाणां जनन्याः सेवां कुर्वतीं स्वमातरं बन्धनान्मुमोच गरुडः ।
१८. तपश्चरन्नावणः स्वीयानि नव शिरांसि शिवायोपायनीचकारेति शृणुमः ।
१९. प्रियतमस्य पुण्डरीकस्य मरणेन सशोकया महाश्वेतया तीरस्कृता विषया दूरीकृतो बान्धवजनोऽङ्गीकृतमरण्येऽवस्थानम्।
२०. एकः पुरुषः प्रियतमायाः प्रासादस्योपरितनीं भूमिं प्रवेष्टुमिच्छुर्वातायनादधोऽवलम्बमानमहिं रज्जूकृत्यारुरोह ।
२१. उपरते भर्तरि यत्प्राणाः परित्यज्यन्ते तन्मौर्ख्यम् । उत्तरा विराटदुहिता बालिका विनयवति धीमति विक्रान्ते च पञ्चत्वमभिमन्यावुपगतेऽपि प्राणान्न जहौ । अन्या अपि सहस्त्रशः कन्यका अभर्तृमत्यो जाता सत्यो जीवितानि न तत्यजुरिति

श्रूयते।

२२. जीवनाय मनुजन्मनामिह भ्राम्यतामथ कदापि स प्रभुः ।
त्वादृशो भवति भाग्ययोगतो वेत्ति यः सदसतां यदन्तरम् ॥

प्रश्न-२ गुजरातीनुं संस्कृत करो.

१. दशरथनी त्रण स्त्रीमां कौशल्या सौथी मोटी (**वृद्ध**)अने कैकेयी सौथी नानी हती. (**युवन्**)
२. सीतानी शरीरनी आकृति द्रौपदी करतां वधारे नाजुक (**तनु**) हती.
३. मोटुं (**बहु**) नानानी (**लघु**) बराबर थाय एे अर्थ वगरनुं छे.
४. दोडवामां सर्व प्राणीओमां घोडो सौथी वधारे झडपवाळो छे (**आशु**).
५. सद्गुणी (**सद्गुण, पुण्य**)सुखी छे (**सुख**), अने मानने योग्य छे.
६. सत्यभामा करतां रुक्मिणी कृष्णने वधारे प्रिय हती (**प्रिय**).
७. ज्यारे माणस वधारे दुर्भागी होय त्यारे तेना सगा पण दुश्मन जेवा (**विपक्ष**) थाय.
८. जेनी पासे पैसो (**वसु**), हीम्मत (**धैर्य**), कीर्ति (**यशस्, कीर्ति**) के जमीन (**भूमि**) होय तेने शुं कहेवाय ?
९. बधा एक मनना थाओ (**एकचित्त**) अने आ जाळ लईने उडी जाओ.
१०. देवोमां ईन्द्र सौथी वधारे प्रतापी (**ओजस्विन्**) ने सौथी वधारे बळवान (**बलिन्**) हतो तेथी तेनो राज्याभिषेक कर्यो.
११. टीकाकारथी मूळ फकरानो अर्थ स्पष्ट कराय छे (**विशद**), अने केटलीकवार गुंचवण भरेलो कराय छे (**गूढ**).
१२. ते वखतनी बधी स्त्रीओमां दमयन्ती सौथी वधारे सुंदर (**चारु**) हती अने पोताना स्वामीने आसक्त हती (**अनुरक्त, भक्त**).
१३. स्नेहथी तारुं हृदय आ क्षणे पीगळ्युं छे (**द्रव**).
१४. साधारण बळदो करतां ज़ुंसरीओ जोडेला वधारे जाडा (**पीवर**) होय छे.
१५. हे सीता ! तारा (**त्वद्**) जेवी आवी शुद्ध, सादी, प्रेमी (**अनुराग, प्रणय**)स्त्री बीजी कोई नथी अने मारा जेवो (**मद्**) आवो दयाहीन अने कृतघ्न मनुष्य बीजो कोई नथी.

પાઠ - ૧૯

સમાસ

દ્વન્દ્વ અને તત્પુરુષ

ભૂમિકા

૧. બે અથવા તેથી વધારે પદોને જોડી એક પદ બનાવવું તેને સમાસ કહેવામાં આવે છે. સમાસ એ સંસ્કૃત ભાષાનું હૃદય છે.

૨. સમાસથી ભાષાના પ્રયોગમાં શબ્દની ઘણી કરકસર થઈ શકે છે. તેમજ લખવામાં અને બોલવામાં સરળતા અને સુંદરતા પણ આવે છે.

૩. ગમે તે નામને ગમે તે બીજા નામની સાથે ગમે તે અર્થમાં સમાસ થઈ શકે એમ કદી ધારવું નહિ, સંસ્કૃત ભાષાની વાક્ય રચના પ્રમાણે અમુક સમાસ જ સશાસ્ત્ર છે અને બીજા નથી. આ વાત ન જાણનારા માણસો ગમે તેવા સમાસો કરે છે પણ તે ખરા સંસ્કૃત સમાસ નથી, સંસ્કૃત વૈયાકરણોએ એ વિશે ઘણા બારીક નિયમો આપ્યા છે અને તેમાંના કેટલાક આ ગ્રન્થમાં સમજાવ્યા છે. અભ્યાસને માટે તો ઉત્તમ ગ્રન્થકારોએ જે સમાસ વાપર્યા છે તે વાપરવા એ જ ઉત્તમ રસ્તો છે.

૪. નવા ભણનારને અને ગ્રન્થના વિસ્તારને ધ્યાનમાં રાખી અહિં મુખ્ય નિયમો આપ્યા છે. સૂક્ષ્મ નિયમો અહિં આપ્યા નથી.

૫. આ પાઠ અને આવતા પાઠમાં સ્વાધ્યાય પ્રશ્ન-૨ ના ગુજરાતી વાક્યોમાં છાપેલા જાડા અક્ષરના સ્થાને વિદ્યાર્થીએ સંસ્કૃત સમાસ વાપરવા.

૬. પાઠ ૧૯-૨૦ ના નિયમોના ઉદાહરણોમાં ભણનારને સરળતા રહે તે માટે સમાસની સંધિ કરેલ નથી.

૭. સમાસના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે. આ પાઠમાં પ્રથમ બે જોઈશું.

૧. દ્વન્દ્વ ૨. તત્પુરુષ ૩. બહુવ્રીહિ અને ૪. અવ્યયીભાવ

નિયમો

૧. દ્વન્દ્વ સમાસ

૧. (A) જ્યારે બે અથવા તેથી વધારે પદો **च** અવ્યયથી જોડાયેલા હોય ત્યારે **च** નો

લોપ કરી તે પદોને જોડી દેવા તે દ્વન્દ્વ સમાસ કહેવાય છે.

દા.ત. **रामः च लक्ष्मणः च = रामलक्ष्मणौ ।**

(B) આ સમાસના ત્રણ પ્રકાર છે.

૧. ઈતરેતર દ્વન્દ્વ ૨. સમાહાર દ્વન્દ્વ ૩. એકશેષ દ્વન્દ્વ

૧. ઈતરેતર દ્વન્દ્વ સમાસ

૧. જો બે નામનો સમાસ કરવાનો હોય અને બન્ને નામો એ.વ. માં હોય તો આખો સમાસ દ્વિ.વ. માં થાય અને બે નામો હોવા છતાં દ્વિ.વ. કે બ.વ. માં હોય અથવા તો બેથી વધારે નામોનો સમાસ કરવાનો હોયતો આખો સમાસબ.વ. માં થાય છે. તેમજ સમાસના છેલ્લા નામની જાતિ તે જ આખા સમાસની જાતિ ગણાય છે.

દા.ત. **जनकः च पुत्रौ च = जनकपुत्राः । सीता च रामः च = सीतारामौ ।**
रामः च लक्ष्मणः च भरतः च शत्रुघ्नः च = रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः।

૨. **ऋ** અન્તે હોય એવો શબ્દ જે નિકટ સગપણ કે કોઈ જાતની વિદ્વત્તા સૂચવતો હોય તે શબ્દના **ऋ** નો **आ** તેની પછી જ્યારે **ऋ** અન્તે હોય એવો બીજો શબ્દ આવે ત્યારે થાય છે, અથવા **पुत्र** શબ્દ આવે તો પણ થાય છે.

દા.ત. **होता च पोता च = होतापोतारौ । माता च पिता च = मातापितरौ ।**
पिता च पुत्रः च = पितापुत्रौ ।

૨. સમાહાર દ્વન્દ્વ સમાસ

૧. જ્યારે સમાસમાં આવતા દરેક પદોનો જુદો-જુદો અર્થ બતાવવાનો ન હોય પણ બધા પદોનો મળીને સમૂહ એટલે કે સામટો વિચાર બતાવવાનો હોય ત્યારે ગમે તેટલા નામો હોય તો પણ સમાસ નપું. અને એ.વ. માં થાય છે. અને તે સમાહાર દ્વન્દ્વ કહેવાય છે.

દા.ત. **आहारः च निद्रा च भयम् च = आहारनिद्राभयम् ।**

૨. જ્યારે સમાસના શબ્દો... (A) જીવડા, (B)પ્રાણીના શરીરના અંગો, (C) સૈન્યના વિભાગો, (D) જેમની વચ્ચે સ્વાભાવિક શત્રુતા હોય એવા પદાર્થો અને (E) પ્રાણી સિવાય સામાન્ય નામો બતાવનારા હોય ત્યારે હંમેશાં આ જ

સમાસ થાય છે.

દા.ત. यूकाः च लिक्षाः च (एतेषाम् समाहारः) = यूकालिक्षम् ।
रथिकाः च अश्वारोहाः च = रथिकाश्वारोहम् ।
धानाः च शष्कुल्यः च = धानाशष्कुलि ।

૩. જો આ સમાસને છેડે તાલવ્ય વર્ગનો કોઈ પણ અક્ષર હોય અથવા તો द्, ष् કે ह् હોય તો अ સ્વર ઉમેરાય છે. અને આમાં તથા દ્વિગુ તેમજ અવ્યયીભાવ સમાસમાં અંતે દીર્ઘ સ્વર હોય તો તે હ્રસ્વ થાય છે.

દા.ત. वाक् च त्वक् च = वाक्त्वचम् । वाक् च त्विट् च = वाक्त्विषम् ।
छत्रः च उपानहौ च = छत्रोपानहम् । सम्पत् च विपत् च = सम्पद्विपदम् ।
द्वयोः खार्योः समाहारः = द्विखारम् / द्विखारि ।

૩. એક શેષ દ્વન્દ્વ સમાસ

૧. એક જ શબ્દ બે વાર અથવા તેથી વધારે વાર સાથે આવે અથવા એક જ વર્ગના એક સ્ત્રીલિંગ અને એક પુંલિંગ એમ બે શબ્દો સાથે આવે તો તેનો ઈતરેતર સમાસ બનાવી તેમાંનું એક જ પદ રાખીને બાકીના પદોનો લોપ કરીએ તો તે એકશેષ દ્વન્દ્વ થયો કહેવાય. અને તે બાકી રહેલું પદ પોતાની જ જાતિ કાયમ રાખે છે. પણ તેનું વચન મૂળના પદોની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખે છે, તેમજ સ્ત્રીલિંગ અને પુંલિંગ શબ્દ હોય તો સ્ત્રીલિંગનો શબ્દ કાઢી નાખવામાં આવે છે.

દા.ત. माता च पिता च = पितरौ । ब्राह्मणी च ब्राह्मणः च = ब्राह्मणौ ।

કેટલાક અનિયમિત દ્વન્દ્વ સમાસ

द्यौः च पृथिवी च = दिवस्पृथिव्यौ । તે જ રીતે द्यावाभूमी । द्यावाक्षमे ।
जाया च पतिः च = जायापती / जम्पती / दम्पती ।
अक्षिणी च भ्रुवौ च = अक्षिभ्रुवम् । उरु च अष्ठीवन्तौ च = उर्वष्ठीवम् ।
दाराः च गावः च = दारगवम् । स्त्री च पुमान् च = स्त्रीपुंसौ ।
अश्वः च वडवा च = अश्ववडवौ । अहः च रात्रिः च = अहोरात्रः ।
अह्नि च निशायाम् च = अहर्निशम् / अहोनिशम् । अह्नि च दिवा च = अहर्दिवम् ।
रात्रौ च दिवा च = रात्रिंदिवम् । नक्तं च दिवा च = नक्तंदिवम् ।

૨. तत्पुरुष समास

૧. (A) આ સમાસમાં મુખ્ય બે પદ હોય છે. એમાં પહેલા પદને પૂર્વપદ અને બીજા પદને ઉત્તરપદ કહેવાય છે. પહેલું પદ બીજા પદના અર્થમાં વધારો કરે છે અથવા તો તેના અર્થને ચોક્કસ કરે છે.

દા.ત. राज्ञः पुरुषः = राजपुरुषः ।

↓ ↓

પૂર્વપદ ઉત્તરપદ

(B) આ સમાસના સાત પ્રકાર છે.

૧. વિભક્તિ, ૨. નઞ્, ૩. કર્મધારય, ૪. દ્વિગુ, ૫.પ્રાદિ, ૬. ગતિ, ૭. ઉપપદ

૧. વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ

૧. આ સમાસમાં પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદની વચ્ચે પ્રથમા અને સંબોધન સિવાયની છ વિભક્તિનો સંબંધ હોય છે, તેથી તેના દ્વિતીયા વિભક્તિ તત્પુરુષ વગેરે છ ભેદો છે.

૧. દ્વિતીયા વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ કોઈ નામ હોય અને ઉત્તરપદ **श्रित, अतीत, पतित, गत, अत्यस्त, प्राप्त** અને **आपन्न** વગેરે તથા એવા અર્થવાળા બીજા શબ્દો હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **कृष्णम् श्रितः = कृष्णश्रितः । दुःखम् अतीतः = दुःखातीतः ।**
नरकम् पतितः = नरकपतितः । स्वर्गम् गतः = स्वर्गगतः ।
तरङ्गान् अत्यस्तः = तरङ्गात्यस्तः । जीविकाम् प्राप्त : = जीविकाप्राप्तः।
मोहम् आपन्नः = मोहापन्नः ।

(B) જ્યારે દ્વિતીયા એક ચાલુ કાર્ય કે સ્થિતિનો સમય દર્શાવતી હોય ત્યારે તે તે કાર્ય કે સ્થિતિ દર્શાવતા બીજા નામ સાથે જોડાય છે.

દા.ત. मुहूर्तम् सुखम् = मुहूर्तसुखम् । संवत्सरम् वासः = संवत्सरवासः ।

૩. તૃતીયા વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ

(A) આ સમાસમાં નામ પરિણામ બતાવનાર શબ્દ સાથે જોડાય છે. તથા કર્તાના અર્થમાં કે કર્મ ના સાધનના અર્થમાં હોય ત્યારે પણ કોઈવાર ક્રિયાપદ પરથી સાધિતરૂપો જોડે જોડાય છે.

દા.ત. **शंकुलया खण्डः = शंकुलाखण्डः । हरिणा त्रातः = हरित्रात : ।**

(B) પૂર્વપદ કોઈ નામ હોય અને ઉત્તરપદ **पूर्व, सदृश, सम, ऊन** કે તેના જેવા અર્થવાળા શબ્દો તેમજ **कलह, निपुण, मिश्र** અને **श्लक्ष्ण** સાથે જોડાતાં આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **मासेन पूर्वः = मासपूर्वः । मात्रा सदृशः = मातृसदृशः ।**
भगिन्या समः = भगिनीसमः । वाचा कलहः = वाक्कलहः ।
आचारेण निपुणः = आचारनिपुणः। लवणेन मिश्रः = लवणमिश्रः ।
आचारेण श्लक्ष्णः = आचारश्लक्ष्णः ।

(C) ખોરાકને સ્વાદિષ્ટ બનાવનારી વસ્તુના અર્થમાં તૃતીયા વપરાઈ હોય અને તેની પછીના શબ્દનો 'એક જાતનું અન્ન' એવો અર્થ થતો હોય તો તે બેનો સમાસ થાય છે.

દા.ત. **गुडेन धानाः = गुडधानाः ।**

૪. ચતુર્થી વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ

(A) નામથી સૂચિત વસ્તુઓથી બનાવેલા વસ્તુદર્શક નામ સાથે આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **यूपाय दारु = यूपदारु ।**

(B) પૂર્વપદ કોઈ નામ હોય અને ઉત્તરપદ **अर्थ, बलि, हित, सुख** અને **रक्षित** જોડે આ સમાસ થાય છે. **अर्थ** સાથે જો સમાસ થાય તો સમસ્ત શબ્દ વિશેષણ થાય છે. અને તેને તેના વિશેષ્યના લિંગ-વચન લાગે છે.

દા.ત. **द्विजाय अयम् = द्विजार्थः । द्विजाय इयम् = द्विजार्था ।**
द्विजाय इदम् = द्विजार्थम् । भूतेभ्यो बलिः = भूतबलिः ।
गवे हितम् = गोहितम् । गवे सुखम् = गोसुखम् ।
गवे रक्षितम् = गोरक्षितम् ।

૫. પંચમી વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ કોઈ નામ હોય અને ઉત્તરપદ **भय, भीति, भी** જેવા અર્થવાળા શબ્દો તથા **अपेत, अपोढ, मुक्त, पतित** અને **अपत्रस्त** હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **चोरात् भयम् = चोरभयम् । व्याघ्रात् भीतिः = व्याघ्रभीतिः ।**
सिंहात् भीः = सिंहभीः । सुखात् अपेतः = सुखापेतः ।
कल्पनायाः अपोढः = कल्पनापोढः । चक्रात् मुक्तः = चक्रमुक्तः ।
स्वर्गात् पतितः = स्वर्गपतितः । तरङ्गात् अपत्रस्तः = तरङ्गापत्रस्तः ।

૬. ષષ્ઠી વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ

(A) આ વિભક્તિમાં નામ બીજા કોઈ પણ નામ સાથે સમાસમાં આવી શકે.

દા.ત. **राज्ञः पुरुषः = राजपुरुषः ।**

(B) પરંતુ કેટલાક અપવાદ છે. **तृ** અને **अक** અન્તે હોય એવા ક્રિયાપદ પરથી સાધિત શબ્દો સાથે તેમજ કર્મનું કર્તાપણું સૂચવતા શબ્દો સાથે જોડાતા નથી.

દા.ત. **अपाम् स्त्रष्टा = अप्स्त्रष्टा । ओदनस्य पाचकः = ओदनपाचकः ।**
घटस्य कर्ता = घटकर्ता । આ બધા સમાસો થતા નથી.

➔ આ અપવાદમાં પણ કેટલાક અપવાદભૂત છે.

દા.ત. **देवस्य पूजकः = देवपूजकः । ब्राह्मणस्य याजकः = ब्राह्मणयाजकः ।**

(C) એક પદ એક જ આખી વસ્તુ બતાવનારો શબ્દ હોય અને એક પદ તેનો અમુક વિભાગ બતાવનાર શબ્દ હોય જેવા કે **पूर्व, अपर, अधर, उत्तर, अर्ध, मध्य, साय** વગેરે. ત્યારે બન્ને પદોનો ષષ્ઠી સમાસ થાય છે. પણ તેમાં વિભાગ બતાવનાર શબ્દ પૂર્વપદમાં જ મુકાય છે.

દા.ત. **पूर्वम् कायस्य = पूर्वकाय । अपरम् अह्नः = अपराह्नः ।**
अर्धम् पिप्पल्याः = अर्धपिप्पली । सायम् अह्नः = सायाह्नः ।

(D) એક બનાવ બન્યા પછી જે કાળ ગયો હોય તે કાળદર્શક નામ તે બનાવ સૂચવતા નામ સાથે જોડાય છે.

દા.ત. **संवत्सरः मृतस्य यस्य** (જેને મર્યાને વર્ષ થયું) **= संवत्सरमृतः ।**

૭. સપ્તમી વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ.

(A) પૂર્વપદ કોઇ નામ હોય અને ઉત્તરપદ **शौण्ड, धूर्त, प्रवीण, निपुण, पण्डित, पटु, कुशल, सिद्ध, शुष्क, पक्व, बन्ध** વગેરે હોય તો આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **सभायाम् पण्डितः = सभापण्डितः । वाचि पटुः = वाक्पटुः ।**
कार्येषु कुशलः = कार्यकुशलः । आतपे शुष्कः = आतपशुष्कः ।

કેટલાક અનિયમિત વિભક્તિ તત્પુરુષ સમાસ

अन्यस्य कारकः = अन्यत्कारकः । उदकस्य कुम्भः = उदककुम्भः / उदकुम्भः । उदकस्य धिः = उदधिः । गवाम् अक्षि इव = गवाक्षः । गवां शाला = गोशाला / गोशालम् । दिनस्य अर्धम् = अर्धदिनम् / दिनार्धम् । देशस्य मध्यम् = मध्यदेशः / देशमध्यम् । पुरुषस्य आयुः = पुरुषायुषम् । बृहताम् पतिः = बृहस्पतिः । मण्डूकानाम् सरः = मण्डूकसरसम् । वनस्य पतिः = वनस्पतिः । विश्वस्य मित्रम् = विश्वामित्रः । हृदयस्य रोगः = हृदयरोगः / हृद्रोगः । हृदयस्य शोकः = हृदयशोकः / हृच्छोकः । ईश्वरे अधि = ईश्वराधीनः ।

૨. नञ् तत्पुरुष સમાસ

૧. પૂર્વપદ ન હોય અને ઉત્તરપદમાં કોઇ પણ શબ્દ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે. અને તે **न** નો વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દ પૂર્વે **अ** અને સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દ પૂર્વે **अन्** થાય છે.

દા.ત. **न पुरुषः = अपुरुषः । न उच्चैः = अनुच्चैः ।**

કેટલાક અનિયમિત नञ् તત્પુરુષ સમાસ

न पन्थाः = अपन्थाः / अपथम् । न पुमान् न स्त्री = नपुंसकः ।
न मित्रम् = अमित्रः ।

૩. કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

૧. કર્મ = ક્રિયા અને ધારય = તેનો આધાર. ક્રિયાનો આધાર કેવલ ઉત્તરપદ ન હોય પરંતુ આખો સમાસ હોય તે કર્મધારય સમાસ કહેવાય છે.

૨. આ સમાસમાં પૂર્વપદ કોઇ ગુણદર્શક વિશેષણ કે નામ હોય છે અને ઉત્તરપદ રૂપાખ્યાન થાય તેવો કોઇ પણ શબ્દ હોય છે. અને તે બે પદોની વચ્ચે પ્રથમા વિભક્તિનો સંબંધ હોય છે.

૩. આ સમાસના આઠ પ્રકાર છે.

૧. વિશેષણ પૂર્વપદ, ૨.વિશેષણ ઉત્તરપદ, ૩.વિશેષણ ઉભયપદ, ૪. ઉપમાન પૂર્વપદ, ૫.ઉપમાન ઉત્તરપદ, ૬.**सु** પૂર્વપદ, ૭.**कु** પૂર્વપદ અને ૮. મધ્યમપદલોપી

૧.વિશેષણ પૂર્વપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ વિશેષણ હોય અને ઉત્તરપદ નામ હોય ત્યારે આ સમાસ કહેવાય છે. અને તેના વિગ્રહમાં વિશેષ્યની જાતિ અને વચન પ્રમાણે **अदस्** વિગેરે સર્વનામનું રૂપ પણ વાપરી શકાય છે અથવા એમને એમ પણ વિગ્રહ કરી શકાય છે.

દા.ત. गम्भीरः च असौ नादः च અથવા **गम्भीरः नादः = गम्भीरनादः ।**

घोरम् च तद् वनम् च અથવા **घोरम् च इदम् वनम् च** અથવા **घोरम् वनम् = घोरवनम् ।**

(B) **महत्** કર્મધારય કે બહુવ્રીહિનું પૂર્વપદ હોય તો તેને બદલે **महा** થાય છે.

દા.ત. महान् च असौ पुरुषः च = महापुरुषः ।

૨. વિશેષણ ઉત્તરપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ કોઈ નામ હોય અને ઉત્તરપદ વિશેષણ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. वीरः च असौ जिनः च = वीरजिनः ।

૩. વિશેષણ ઉભયપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) બન્ને પદો વિશેષણ હોય ત્યારે આ સમાસ કહેવાય છે.

દા.ત. शीतम् च उष्णम् च = शीतोष्णम् ।

(B) રૂપાખ્યાન થાય તેવા કૃદંતો, તેમાં પહેલું કૃદંત આગળનું કાર્ય બતાવતું હોય અને બીજું કૃદંત પછીનું કાર્ય બતાવતું હોય ત્યારે પણ આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. आदौ स्नातः पश्चात् अनुलिप्त : = स्नातानुलिप्तः ।

૪. ઉપમાન પૂર્વપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ કોઈ ઉપમા બતાવનાર પદ હોય અને ઉત્તરપદ કોઈ નામ હોય કે

વિશેષણ હોય ત્યારે આ સમાસ કહેવાય છે. તેના વિગ્રહમાં ઉપમાદર્શક ચિહ્ન તરીકે **इव** શબ્દ મુકાય છે.

દા.ત. **घनः इव श्यामः = घनश्यामः । सिंहस्य नादः इव नादः = सिंहनादः ।**

૫. ઉપમાન ઉત્તરપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ કોઈ ઉપમેય બતાવનાર શબ્દ હોય અને ઉત્તરપદ ઉપમા બતાવનાર શબ્દ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે. તેના વિગ્રહમાં ઉપમાદર્શક શબ્દની પછી **इव** મુકાય છે અને ઉપમાદર્શક શબ્દની પૂર્વે **एव** મુકીને પણ વિગ્રહ કરી શકાય છે તેને અવધારણ પૂર્વપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ પણ કહેવાય છે.

દા.ત. **पुरुषः व्याघ्रः इव = पुरुषव्याघ्रः । मुखम् चन्द्रः इव** અથવા **मुखम् एव चन्द्रः = मुखचन्द्रः । नेत्रम् कमलम् इव** અથવા **नेत्रम् एव कमलम् = नेत्रकमलम् । पादः पद्मम् इव = पादपद्मम् ।**

૬. सु પૂર્વપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) સારું અર્થ બતાવનાર **सु** શબ્દ પૂર્વપદમાં હોય અને રૂપાખ્યાન થાય તેવો કોઈ પણ શબ્દ ઉત્તરપદ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે. તેના વિગ્રહમાં વિશેષ્યની જાતિ-વચન પ્રમાણે **शोभन, साधु, सुष्ठु** કે **सम्यग्** શબ્દ વપરાય છે.

દા.ત. **शोभनः धर्मः = सुधर्मः । साधु वचनम् = सुवचनम् ।**
सुष्ठु भाषितम् = सुभाषितम् । सम्यग् पठितम् = सुपठितम् ।

૭. कु પૂર્વપદ કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ **कु** શબ્દ હોય અને ઉત્તરપદ રૂપાખ્યાન થાય તેવો કોઈ શબ્દ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે. તેના વિગ્રહમાં વિશેષ્યની જાતિ-વચન પ્રમાણે **कुत्सित** શબ્દ વપરાય છે. સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દ પૂર્વે **कुनुं कत्** થાય છે.

દા.ત. **कुत्सितः पुरुषः = कुपुरुषः । कुत्सितम् अन्नम् = कदन्नम् ।**

(B) ઉત્તરપદથી બતાવાતી વસ્તુ કે પ્રાણીને એકદમ હલકું ગણી ઉતારી પાડવું હોય ત્યારે **कुनुं किम्** પણ થાય છે અને કોઈ ઠેકાણે **का** પણ થાય છે.

દા.ત. **कुत्सितः पुरुषः = किंपुरुषः** અથવા **कापुरुषः ।**

કુ પૂર્વપદવાળા કેટલાક અનિયમિત સમાસ

कुत्सितः रथः = कद्रथः । कुत्सितम् तृणम् = कत्तृणम् । कुत्सितम् जलम् = कज्जलम् । कुत्सितः पन्थाः = कुपथः / कापथम् । ईषत् पुरुषः = कापुरुषः । ईषद् उष्णम् = कोष्णम् / क्कोष्णम् / कदुष्णम् ।

૮. મધ્યમપદલોપી કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) પૂર્વપદ કોઈ સમાસ હોય અને ઉત્તરપદ કોઈ નામ હોય અને તે બન્નેનો કર્મધારય સમાસ કરતી વખતે પૂર્વપદ તરીકે આવેલા સમાસના છેલ્લા પદનો લોપ કરવામાં આવે છે.

દા.ત. **शाकः प्रियः यस्य सः = शाकप्रियः ।**

शाकप्रियः च असौ पार्थिव : च = शाकपार्थिवः ।

કેટલાક અનિયમિત કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

૧. **મયૂરવ્યંસકાદિ** કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ

(A) આ સમાસમાં પહેલો સમાસ **મયૂરવ્યંસક** હોવાથી વૈયાકરણીઓ આને **મયૂરવ્યંસકાદિ** કર્મધારય તત્પુરુષ સમાસ પણ કહે છે.

व्यंसकः च असौ मयूरः च = मयूरव्यंसकः । अधमः च असौ राजा च = राजाधमः । विशिष्टम् च तद् तेजः च = तेजोविशेषः । તેજ રીતે **अतिथिविशेषः । सत्क्रियाविशेषः । हतकः च असौ दूर्योधनः च = दूर्योधनहतकः । अपसदः च असौ नरः च = नरापसदः । वृन्दारकः च असौ नृपः च = नृपवृन्दारकः । कुञ्जरः च असौ तापसः च = तापसकुञ्जरः । नागः च असौ पुरुषः च = पुरुषनागः । कृतकः च असौ पुत्रः च = पुत्रकृतकः । अन्यः च असौ राजा च = राजान्तरम् ।** એજ રીતે **नगरान्तरम् । जन्मान्तरम् । ग्रामान्तराणि । ग्रामान्तरम् । चित् एव = चिन्मात्रम् । न अस्ति कुतः भयम् यस्य सः = अकुतोभयः । न अस्ति किञ्चनः अस्य सः = अकिञ्चनः ।**

૪. દ્વિગુ તત્પુરુષ સમાસ

૧. કર્મધારય સમાસનું પૂર્વપદ એક સિવાય કોઈ સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોય અને આખો સમાસ સમૂહ બતાવતો હોય ત્યારે તે દ્વિગુ સમાસ કહેવાય છે. તે નપું. માં અને પ્રથમાના એ.વ. માં થાય છે.

દા.ત. त्रयाणाम् भुवनानाम् समाहारः = त्रिभुवनम् ।

૨. अ અંતે હોય એવો આ સમાસ કેટલીકવાર अ નો ई થઈ નારીજાતિમાં પણ આવે છે અને અંતે દીર્ઘ સ્વર હોય તો સમાહાર દ્વન્દ્વ સમાસના નિયમ ૩ પ્રમાણે હ્રસ્વ થાય છે.

દા.ત. पञ्चानाम् अङ्गानाम् समाहारः = पञ्चाङ्गम् / पञ्चाङ्गी ।

૫. પ્રાદિ તત્પુરુષ સમાસ

૧. પૂર્વપદ કોઈ ઉપસર્ગ હોય અને ઉત્તરપદ કોઈ નામ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે. વળી ઉત્તરપદ પ્રથમા વિભક્તિવાળું નામ કે વિશેષણ હોય ત્યારે પ્રાદિ કર્મધારય કહેવાય છે અને જો ઉત્તરપદ કોઈ નામ હોય તો પૂર્વપદ તરીકે આવેલ ઉપસર્ગને गत - क्रान्त જેવા કોઈ ભૂ.કૃ. લગાડી વિશેષણ બનાવીને પ્રથમા વિભક્તિમાં મૂકી વિગ્રહ કરાય છે.

દા.ત. प्रगतः आचार्य = प्राचार्यः । प्रकृष्टः वातः = प्रवातः ।

૬. ગતિ તત્પુરુષ સમાસ

૧. પૂર્વપદ અમુક ઉપસર્ગ કે અવ્યય હોય અને ઉત્તરપદ અવ્યયી ભૂ.કૃ. હોય અથવા ઉત્તરપદ ક્રિયાપદ ઉપરથી બનેલ કોઈ શબ્દ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે. च्वि પ્રત્યયાન્તનો પણ આ સમાસમાં સમાવેશ થાય છે.

દા.ત. अतिशयेन दूरः = अतिदूरः । उपगतः अन्त्यम् = उपान्त्यः ।

૭. ઉપપદ તત્પુરુષ સમાસ

૧. પૂર્વપદ કોઈ નામ, ઉપસર્ગ કે અવ્યય હોય અને ઉત્તરપદ કોઈ ક્રિયાપદ અથવા તો ક્રિયાપદમાં કાંઈ ફેરફાર થઈને બનેલું રૂપ હોય ત્યારે તે બે પદોનો ઉપપદ સમાસ થાય છે અને તે સમાસ નામ અથવા વિશેષણ બને છે.

દા.ત. गृहे तिष्ठति = गृहस्थः । जलम् मुञ्चति = जलमुच् । विश्वम् जयति = विश्वजित् । पुरः सरति = पुरःसर । धनम् ददाति = धनदः । वसु दधाति = वसुधा । कुम्भम् करोति = कुम्भकारः । वंशम् भूषयति = वंशभूषणः । मधु पिबति = मधुपायी । पूजाम् अर्हति = पूजार्हः । सुखम् भजति = सुखभाग् । पङ्के जायते = पङ्कजम् । न गच्छति = नगः । भोगम् करोति = भोगकरः । शत्रुम् हन्ति = शत्रुहः / शत्रुघ्नः । वृत्रम् हन्ति = वृत्रहा / वृत्रहन् । सुखेन तीर्यते

= सुतरः । दुःखेन लभ्यते = दुर्लभः । दुःखेन जीयते = दुर्जयः ।

કેટલાક અનિયમિત ઉપપદ તત્પુરુષ સમાસ

ललाटम् तपति = ललाटंतपः । उदरम् बिभर्ति = उदरंभरि । रात्रौ चरति = रात्रिंचरः । परम् तापयति = परंतपः । पण्डितम् आत्मानम् मन्यते = पण्डितंमन्यः । कूलम् कषति = कूलंकषा । प्रियम् वदति = प्रियंवदा । न सूर्यम् पश्यन्ति = असूर्यंपश्या : ।

દરેક જાતના તત્પુરુષના ઉત્તરપદમાં થતા ફેરફારો

૧. **रात्र, अह्न** અને **अह** અંતે હોય ત્યારે હંમેશાં પુંલિંગ હોય છે. પણ જ્યારે **रात्र** ની પૂર્વે સંખ્યાદર્શક શબ્દ આવે ત્યારે અને **अह** ની પૂર્વે **पुण्य** આવે ત્યારે નપું. થાય છે.

દા.ત. **पूर्वम् रात्रेः = पूर्वरात्रः । मध्यम् अह्नः = मध्याह्नः ।**
पुण्यम् च तद् अहम् च = पुण्याहम् । द्वयोः रात्र्योः समाहारः = द्विरात्रम् ।

૩. (A) **ऋच्, पुर्, धुर्** (જ્યારે ધુસરી એવો અર્થ ન થાય ત્યારે) કોઈ પણ સમાસને છેડે અને,

(B) **गो** જ્યારે તત્પુરુષને છેડે હોય ત્યારે,

તેમાં **अ** ઉમેરાય છે.

દા.ત. **अर्धा ऋक् = अर्धर्चम् / अर्धर्चः । विष्णोः पूः = विष्णुपुरम् ।**
राज्यस्य धूः = राज्यधुरा ।

૪. **अहन्** નો તત્પુરુષ સમાસને છેડે જ્યારે તેની પૂર્વે અવ્યય હોય કે વિભાગદર્શક શબ્દ હોય ત્યારે **अह्न** થાય છે.

દા.ત. **सर्वम् अहः = सर्वाह्णः । पूर्वम् अह्नः = पूर्वाह्णः ।**

(૧.) નીચેના શબ્દો અન્ત્યસ્વર કે પૂર્વસ્વર સાથે અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ કરી નીચેની સ્થિતિમાં **अ** ઉમેરે છે.

(A) **पथिन्** કોઈ પણ સમાસને છેડે.

દા.ત. **स्वर्गस्य पन्थाः = स्वर्गपथः ।**

(B) **सखि** અને **राजन्** તત્પુરુષ સમાસને છેડે.

દા.ત. **महान् च असौ राजा च = महाराजः । कृष्णस्य सखा = कृष्णसखः ।**

(C) **रात्रि** તત્પુરુષ સમાસને છેડે, જ્યારે તેની પૂર્વે સંખ્યાવાચક શબ્દ હોય કે અવ્યય કે વિભાગદર્શક શબ્દ હોય ત્યારે અને દ્વન્દ્વ સમાસમાં તેની પૂર્વે **अहः** હોય ત્યારે.

દા.ત. **पूर्वम् रात्रेः = पूर्वरात्रः ।**

(D) **अहन्** તત્પુરુષને છેડે જ્યારે ઉપરોક્ત ચોથા નિયમ પ્રમાણે તેનો **अह्न** થતો નથી ત્યારે.

દા.ત. **द्वयो : अह्नोः समाहारः = द्व्यह : ।**

ધાતુઓ - પહેલો ગણ

आ + क्रम् - ૫. ઓળંગવું (ગ.૪) | **आ + वह्** - ૩. આણવું

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

अग्निष्टोम - એક જાતનો યજ્ઞ
अङ्गार - અંગારો (ન.)
अतिप्रमाद - મોટી ચૂક, ઘણી બેફીકરાઈ
अलाभ - નુકસાન
अलोभ - લોભનો અભાવ, સંતોષ
उद्दालक - પુરુષનું નામ છે.
उपचय - ખજાનો, સંગ્રહ અથવા સંચય કરવો તે
कलि - કળિયુગ એટલે ચાર યુગમાંનો છેલ્લો અને પાપિષ્ટ-હાલમાં દુનીયામાં જે યુગ ચાલે છે તે.
गल - ગળું
गुण - ફાયદો, ગુણ
जय - ફત્તેહ, જીત
देहिन् - આત્મા, માણસ
निरय - નરક
परिपाक - પાકવું તે, પક્વતા
परीताप - દુઃખ, પીડા
पात - પડવું તે, પતન
प्रतिकार, **प्रतीकार** - અનર્થ દૂર કરવાનું સાધન, ઉપાય
मोह - મૂર્ખાઈ, મોહ
रभस - ઉતાવળ, સાહસ, અવિચાર
रोग - માંદવાડ, રોગ
लाभ - પ્રાપ્તિ, ફાયદો
वङ्ग : - એક જાતના દેશનું તથા તેના લોકનું નામ (બ.વ. માં વપરાય છે.)
वासर - દિવસ (ન.)
संनाह - બખતર, કવચ

संसार - દુનિયા
स्तन - થાન
स्तम्भ - થાંભલો

स्त्रीलिंग

अजा - બકરી
पद्धति - રસ્તો, વહિવટ, રીતિ
वेदना - મહાદુઃખ

नपुंसकलिंग

अनुमरण - (કોઈની) પાછળ મરવું, જેમ વિધવા મરેલા ધણીની જોડે બળી મરે છે તેમ, સતી થવું.
आचरित - આચરણ, કૃત્ય
एनस् - પાપ
करणीय - જે કામ કરવાનું હોય તે કાર્ય, કર્તવ્ય
प्रत्युज्जीवन - સજીવન કરવું તે
प्रभात - પરોઢ
मूल - મૂળ, પાયો
विलसित - રમત, પાપી કર્મ
स्खलित - સહેજ ગોથું, ચુક
स्वकर्तव्य - સ્વકાર્ય, આત્મધર્મ

विशेषण

अतिनिष्फल - છેક વ્યર્થ, કંઈ પણ ફળ વગરનું
अवश - પરાધીન, પરવશ
असह्य - (**सह्** નું વિધ્યર્થ ભૂ.કૃ. **अ** સાથે) સહેવાય નહીં તેવું
आचरित - આચરેલું, વર્તેલું
आत्मघातिन् - આપઘાત કરનાર
उत्सृष्ट - (**सृज्** નું કર્મ.ભૂ.કૃ., **उद्** સાથે) છોડેલું, તજાયેલું
उपचित - (**उप** + **चि** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) એકઠું કરેલું
उपरत - મરેલું, બંધ થયેલું
देहिन् - દેહવાળું
परित्याज्य - (**परि** + **त्यज्** નું વિધ્યર્થ કૃ.) તજવાલાયક
प्रभात - (**प्र** + **भा** નું કર્મ.ભૂ.કૃ.) (અંધારાના રૂપમાં) અદશ્ય થયેલું (અજવાળાના રૂપમાં) દેખાયેલું
विचार्यमाण - (**वि** + **चर्** નું પ્રેરક કર્મ. વર્તમાન કૃ.) જે વિશે વિચાર થાય છે તે, વિચાર કરતાં

क्रियाविशेषण

लघुलघु - વહેલું

नाम (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

पुंलिंग

કાપવું તે - **छेद**
જીતનાર - **विजिगीषु**
દરીયો - **अर्णव**

પતિ - **नाथ, पति**
પરાક્રમ - **पराक्रम**
પાંખ - **पक्ष**
મહેન્દ્ર (એક પર્વત અને તેની પાસેના દેશનું નામ છે) - **महेन्द्र**
મિત્રતા - **संधि**

સ્ત્રીલિંગ

તાડ - **ताली**

નપુંસકલિંગ

દરીયાઈ (વહાણનો કાફલો) - **नौसाधन**
પરાક્રમ - **अद्भुतचरित**
પાતાળ - **पाताल**
ફાંટો, પ્રવાહ - **स्त्रोतस्**
મદદ - **साहाय्य**
વચલો પ્રદેશ - **अन्तर, अन्तराल**
મિત્રતા - **सख्य**

વિશેષણ

અડકતું - **लग्न**
આઘે ખસેડાયેલું - **दूरोत्साहित, उत्सारित** (**सृ** નું પ્રેરક કર્મ. ભૂ.કૃ., **उद्** જોડે)
કાળું - **श्याम**
ગર્વ કરનાર - **उद्धत**
છોડી મૂકાયેલું - **मुक्त** (**मुच्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.)
તૈયાર થયેલું - **उद्यत** (**उद्** + **यम्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.)
પકડાયેલું - **गृहीत** (**ग्रह्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.)
પૂર્વ તરફનું - **पूर्व** (સર્વ.), **प्राच्य**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન-૧ સંસ્કૃત નું ગુજરાતી કરો.

૧. **प्रयागे चतुरहमुषित्वा काशीपथमुपययावुद्दालकः ।**
૨. **रविवारस्य चरमरात्रे संसाराङ्गारतप्तः कश्चित्पुरुषश्चिच्छेदात्मनः शिरः ।**
૩. **आश्विनस्याद्ये नवरात्रे दुर्गाया महोत्सवः क्रियते ।**
૪. **ननु प्रभाता रजनी । तच्छीघ्रं शयनं परित्यजामि । अथवा लघुलघूत्थितापि किं करोमि । न मे दुःखादुचितेषु प्रभातकरणीयेषु हस्तपादं प्रसरति ।**
૫. **अस्मिन्कलौ खलोत्सृष्टदुष्टवाग्बाणदारुणे ।**
कथं जीवेज्जगत्र स्युः संनाहाः सज्जना यदि ॥
૬. **इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृति क्षमा ।**
अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥
૭. **रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि च ।**

आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥

૮. सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥

૯. धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।
अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥

૧૦. यदेतदनुमरणं नाम तदप्रतिनिष्फलम् । अविद्वज्जनाचरित एष मार्गो मोहविलसितमेतदज्ञानपद्धतिरियं रभसाचरितमिदं क्षुद्रदृष्टिरेषातिप्रमादोऽयं मौर्ख्यस्खलितमिदं यदुपरते पितरि भ्रातरि सुहृदि भर्तरि वा प्राणाः परित्यज्यन्ते । स्वयं चेन्न जहति न परित्याज्याः । अत्र हि विचार्यमाणे स्वार्थ एव प्राणपरित्यागोऽयमसह्यशोकवेदनाप्रतीकारत्वादात्मनः । उपरतस्य तु न कमपि गुणमावहति । न तावत्तस्यायं प्रत्युज्जीवनोपायो न धर्मोपचयकारणं न शुभलोकोपार्जनहेतुर्न निरयपातप्रतीकारो न दर्शनोपायो न परस्परसमागमनिमित्तम् । अन्यामेव स्वकर्मफलपरिपाकोपचितामसाववशो नीयते भूमिमसावप्यात्मघातिनः केवलमेनसा संयुज्यते।

प्रश्न-२ ગુજરાતી નું संस्कृत કરો.

૧. પખવાડીआમાં આઠ વખત મહેતાજી અમને શીખવે છે.

૨. છ દિવસમાં ધર્મગુરુઓ અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરે છે.

૩. સાત સ્વર્ગ અને સાત પાતાલમાં રામના પરાક્રમની કીર્તિ ગવાઈ.

૪. મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય અને અસિતની સ્મૃતિઓમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોના ધર્મો કહ્યા છે.

૫. પરસ્પર સહાય માટે રામે અને સુગ્રીવે મિત્રતા કરી.

૬. રઘુ પોતાની સાથે મોટું લશ્કર લઈને પૂર્વના સમુદ્ર તરફ જતો શિવની જટામાંથી પડેલી ગંગાને લઈને જતા ભગીરથ જેવો દેખાયો.

૭. આ પ્રમાણે પૂર્વ તરફના દેશોમાં મુસાફરી કરતાં તે વિજયી રાજા તાલી વૃક્ષના વનને લીધે કાળા દેખાતા મહાસમુદ્રના કિનારા સુધી પહોંચ્યો.

૮. વહાણના કાફલાને લીધે મગરૂર એવા વંગોનો જડમૂળથી નાશ કરી તેણે ગંગાના બે ફાંટાની વચ્ચે વિજયનો સ્થંભ ઊભો કર્યો.

૯. જેવી રીતે પર્વતો, પાંખ કાપવા તૈયાર થયેલા ઈન્દ્રની સામા પથરાઓ વાપરી

સામા થયા તેમ **કલિંગના રાજાએ** તેની સામા શસ્ત્રો વાપર્યા.

૧૦. તે વિજયી રાજાએ, **મહેન્દ્રનો રાજા જે પહેલાં પકડાયો હતો પણ પાછળથી છૂટ્યો હતો** તેનું ધન લીધું પણ દેશ લીધો ન હતો.

૧૧. સમુદ્ર જો કે **પરશુરામના બાણથી ઘણો આઘો ખસેડાયો હતો** તોપણ તેના મોટા સૈન્યને લીધે જાણે **સહ્ય પર્વતને અડકતો** હોય એમ લાગ્યું.

બાલાદપિ હિતં ગ્રાહ્યમ્ । - બાળકથી પણ હિત ગ્રહણ કરવું.

યાચના ગતગૌરવા । - યાચનાથી ગૌરવ ચાલ્યું જાય છે.

अविवेकः परमापदां पदम् । - અવિવેક મોટી આપદાને આપનાર છે.

शान्तिः संन्यासिनां सुधा । - સંન્યાસીઓને શાંતિ અમૃત સમાન છે.

સ્વાર્થભ્રંશો હિ મૂર્ખતા । - સ્વાર્થ હણાય તે જ મૂર્ખતા છે.

યદ્ ભાવ્યં તદ્ ભવિષ્યતિ । - જે બનવાનું હોય છે તે બને છે.

ધર્મદંભસ્તુ દુસ્તરઃ । - ધર્મનો દંભ દુસ્તર છે.

પાઠ ૨૦

સમાસ

બહુવ્રીહિ અને અવ્યયીભાવ

ભૂમિકા

૧. (A) બહુવ્રીહિ સમાસમાં સામાન્યથી બે પદો હોય છે અને તે સમાસ બીજા કોઈપણ પદનું વિશેષણ જ હોય છે, અને તેથી જ આ સમાસને **અન્યપદ પ્રધાન** સમાસ પણ કહે છે.

દા.ત. **महाबाहुः रामः** - મોટા હાથવાળો રામ.

(B) કર્મધારય સમાસ નામ અવયવ વિશેષણ હોય છે. જ્યારે બહુવ્રીહિ વિશેષણ જ હોય છે પણ જ્યારે તે કર્મધારય હોય ત્યારે તે નામ છે અને તેનો અર્થ 'મોટો બાહુ' એવો થાય છે, પણ જ્યારે તે બહુવ્રીહિ હોય ત્યારે તે વિશેષણ જ છે અને તેનો અર્થ 'જેના બાહુઓ મોટા છે તે' એમ થાય. એટલે કે કર્મધારયમાં જે અર્થ થતો હોય 'તે વાળો' એવો અર્થ વધારામાં બહુવ્રીહિમાં થાય છે.

૨. (A) બહુવ્રીહિ સમાસ વિશેષણ હોવાથી સામાન્ય રીતે વિશેષ્ય પ્રમાણે તેના જાતિ-વચન થાય છે.

(B) આ સમાસના આઠ પ્રકાર છે.

૧. સમાનાધિકરણ, ૨. વ્યધિકરણ, ૩. ઉપમાન, ૪. નઞ્, ૫. પ્રાદિ, ૬. સહ, ૭. સંખ્યા અને, ૮. દિગ્..

૩. દ્વન્દ્વ, તત્પુરુષ, બહુવ્રીહિ અને અવ્યયીભાવ આ ચાર સમાસો ઉપરાંત પણ કેટલાક સમાસના પ્રયોગ આવે છે. જેઓની સિદ્ધિ વ્યાકરણમાં જુદા-જુદા ઘણા નિયમોથી કરવામાં આવે છે. બધા પાઠક સરળ રીતે સમજી શકે તે માટે તેના ચાર વિભાગ પાડવામાં આવે છે. તેની સમજુતિ આ પાઠના પ્રકીર્ણ સમાસમાં ઉમેરવામાં આવી છે.

૧. અલુક્, ૨. નિત્ય, ૩. પૃષોદરાદિ અને ૪. સુપ્સુપ્.

નિયમો

૩. બહુવ્રીહિ સમાસ

(૧.) આ સમાસના વિગ્રહમાં વિશેષ્યની જાતિ-વચન પ્રમાણે પ્રથમા અને સંબોધન

સિવાય અર્થના સંબંધને અનુસારે **यद्** સર્વનામનું છ એ વિભક્તિનું રૂપ મુકાય છે. કઈ જગ્યાએ **यद्** નું કયું રૂપ મૂકવું તે સમાસના અર્થ ઉપરથી નક્કી કરી શકાય.

દા.ત. **प्राप्तम् उदकम् यम् सः = प्राप्तोदकः (ग्रामः)।**

ऊढः रथः येन सः = ऊढरथः (अश्वः)।

उपहृतः पशुः यस्मै सः = उपहृतपशुः (रुद्रः)।

निर्गतः अरिः यस्मात् सः = निर्गतारिः (देशः)।

बहु धनम् यस्य सः = बहुधनः (नरः)।

अप्तम् बीजम् यस्मिन् तद् = अप्तबीजम् (क्षेत्रम्)।

१. समानाधिकरण बहुव्रीहि समास

१. બન્ને પદો પ્રથમા વિભક્તિમાં હોય તો આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **पीतम् अम्बरम् यस्य सः = पीताम्बरः।**

२. व्यधिकरण बहुव्रीहि समास

१. બન્ને પદોની વિભક્તિઓ જુદી-જુદી હોય તો આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **चक्रम् पाणौ यस्य सः = चक्रपाणिः।**

૩. ઉપમાન બહુવ્રીહિ સમાસ

१. પૂર્વપદ કોઈ ઉપમાદર્શક નામ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **पद्मानाम् गन्धः इव गन्धः यस्य सः (पद्मानाम् इव गन्धः यस्य सः) = पद्मगन्धिः। चन्द्रस्य कान्तिः इव कान्तिः यस्य सः (चन्द्रस्य इव कान्तिः यस्य सः) = चन्द्रकान्ति :।**

४. नञ् बहुव्रीहि समास

१. પૂર્વપદ નકારદર્શક **अ** કે **अन्** હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે અને તેના વિગ્રહમાં પૂર્વપદને બદલે **नास्ति** અથવા વિશેષ્યની જાતિ પ્રમાણે **अविद्यमान** શબ્દ મુકાય છે.

દા.ત. **नास्ति (अविद्यमानः) पुत्रः यस्य सः = अपुत्रः।**

५. प्रादि बहुव्रीहि समास

१. પૂર્વપદ કોઈ ઉપસર્ગ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે. તેના વિગ્રહમાં ઉપસર્ગમાં

गत, क्रान्त જેવા કોઈ વિશેષણ તરીકે કર્મ. ભૂ.કૃ. મુકાય છે.

દા.ત. **विगतम् रूपम् यस्याः सा = विरूपा (कन्या)** ।

निर्गताः जनाः यस्मात् तद् = निर्जनम् (वनम्) ।

૬. सह બહુવ્રીહિ સમાસ

૧. પૂર્વપદ **स** કે **सह** હોય તો આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **पुत्रेण सह वर्तते यः सः = सपुत्रः / सहपुत्रः (देवदत्तः)** ।

૭. संख्या બહુવ્રીહિ સમાસ

૧. (A) પૂર્વપદ કોઈ ઉપસર્ગ, **आसन्न, अधिक, अदूर** અથવા સંખ્યાવાચક નામ હોય અને ઉત્તરપદ કોઈ પદાર્થને જણાવનાર સંખ્યાવાચક નામ હોય ત્યારે આ સમાસ થાય છે.

(B) ઉત્તરપદને અંતે જો સ્વર હોય તો તેનો અને વ્યંજન હોય તો પૂર્વના સ્વર સહિત અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ કરી **अ** ઉમેરાય છે અને **विंशति** ના **ति** નો લોપ થાય છે. પરંતુ **चतुर्** ની પૂર્વે **उप** કે **त्रि** હોય તો માત્ર **अ** જ ઉમેરાય છે.

દા.ત. **द्वौ वा त्रयो वा = द्विन्राः** । (બે કે ત્રણ)

द्विः आवृत्ताः दश = द्विदशाः । (વીશ)

विंशतेः आसन्नाः = आसन्नविंशाः । (લગભગ વીશ)

त्रिंशतः अदूराः = अदूरत्रिंशाः । (ત્રીસથી આઘું નહિં)

चत्वारिंशतः अधिकाः = अधिकचत्वारिंशाः । (ચાલીસથી વધારે)

चतुर्णाम् समीपे ये सन्ति ते = उपचतुराः । (લગભગ ચાર)

૮. दिग् બહુવ્રીહિ સમાસ

૧. બે મુખ્ય દિશાઓના નામ સાથે સાથે આવી તે બન્ને વચ્ચેની દિશા બતાવાતી હોય તો આ સમાસ થાય છે.

દા.ત. **उत्तरस्याः पूर्वस्याः च दिशोः अन्तरालम् = उत्तरपूर्वा** ।

૨. નીચેના શબ્દો ઉત્તરપદ તરીકે હોય તો બહુવ્રીહિ સમાસમાં નિત્ય **क** ઉમેરાય છે.

(A) કોઈ પણ **ऋ** કારાંત શબ્દ,

(B) સ્વરાદિ પ્રત્યયો પૂર્વે નિત્ય **ई** નો **य्** અને **ऊ** નો **व्** થાય તેવા **ई**-**ऊ** કારાંત સ્ત્રીલિંગ શબ્દ,

(C) સ્ત્રી તથા (D) નારી જાતિના વિશેષણ તરીકે વપરાયેલ **इन्** અંતવાળા નામો હોય ત્યારે પણ અહીં **इन्** ના **न्** નો **क** પૂર્વે લોપ થાય છે.

દા.ત. **ईश्वरः कर्ता यस्य तद् = ईश्वरकर्तृकम् (जगत्) ।**
बहव्यः नद्यः यस्मिन् सः = बहुनदीकः (देशः) ।

(૩.) બહુવ્રીહિ સમાસના ઉત્તરપદમાં થતા ફેરફારો :

(A) **अक्षि** અને **सक्थि** નું ક્રમશઃ **अक्ष** અને **सक्थ** થાય છે.

દા.ત. **जलजे इव अक्षिणी यस्य सः = जलजाक्षः ।**

दीर्घे सक्थिनी यस्य सः = दीर्घसक्थः (उष्ट्रः) ।

(B) **धनुस्** નું **धन्वन्**, **जाया** નું **जानि**, **गो** નું **गु** અને **नाभि** નું **नाभ** થાય છે.

દા.ત. **पुष्पम् धनुः यस्य सः = पुष्पधन्वा । उमा जाया यस्य सः = उमाजानिः ।**
चित्राः गावः यस्य सः = चित्रगुः । पद्मम् नाभौ यस्य सः = पद्मनाभः ।

(૪.) **उत्**, **पूति**, **सु** અને **सुरभि** પછી **गन्ध** નું **गन्धि** થાય છે. તેમજ ઉત્તરપદ **गन्ध** હોય અને સમાસ ઉપમા દર્શક હોય ત્યારે પણ **गन्धि** થાય છે.

દા.ત. **शोभनः गन्धः यस्य तत् = सुगन्धि (पुष्पम्) ।**
मधुनः गन्धः इव यस्य सः = मधुगन्धि : ।

(૫.) પૂર્વપદ એક જ શબ્દ હોય તો **धर्म** નું **धर्मन्** થાય છે. ઉપસર્ગ પછી **नासिका** નું **नस्** થાય છે. **द्वि** અથવા **त्रि** પછી **मूर्धन्** નું **मूर्ध** થાય છે.

દા.ત. **समानः धर्म : यस्य सः = समानधर्मा ।**
उन्नता नासिका यस्य सः = उन्नसः । द्वौ मूर्धानौ यस्य सः = द्विमूर्धः ।

(૬.) ઉપરોક્ત નિયમ (૩) મુજબ બનેલા સમાસ, તેમજ સહ, દિગ્ અને સંખ્યા બહુવ્રીહિ સિવાયના દરેક બહુવ્રીહિ સમાસના ઉત્તરપદમાં **क** વિકલ્પે ઉમેરાય છે.

દા.ત. **श्रिया सह वर्तते यः सः = सश्रीः / सश्रीकः ।**
बहु धनम् यस्मिन् सः = बहुधनः / बहुधनकः (देशः) ।

अपगतः अर्थः यस्मात् तत् = अपार्थम् / अपार्थकम् (वचनम्) ।
अविद्यमाना श्रीः यस्य सः = अश्रीः / अश्रीकः (नरः) ।

(૭.) જ્યારે **क** ઉમેરાતો નથી ત્યારે બહુવ્રીહિ સમાસનો અન્ત્ય સ્વર, જો ઉત્તરપદ **आ** અન્ત્યવાળું સ્ત્રીલિંગ નામ હોય તો હ્રસ્વ થાય છે. જ્યારે **क** લગાડાય છે ત્યારે **आ** વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે.

દા.ત. लक्ष्मीः भार्या यस्य सः = लक्ष्मीभार्यः / लक्ष्मीभार्यकः / लक्ष्मीभार्याकः ।

અનિયમિત બહુવ્રીહિ સમાસ

शोभनम् प्रातः यस्य = सुप्रातः । शोभनम् श्वः यस्य सः = सुश्वः ।
शोभनम् दिवा यस्य = सुदिवः । कण्ठे कालः यस्य सः = कण्ठेकालः ।

૪.અવ્યયીભાવ સમાસ

૧. (A) આ સમાસ અવ્યય, ઉપસર્ગ કે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય અને એક નામ જોડવાથી થાય છે.

(B) આખો સમાસ નપું. પ્રથમાના એ.વ. જેવો થઈ અવ્યય તરીકે ગણાય છે.

(C) अ કારાંત અવ્યયીભાવ સમાસ કેટલીકવાર તૃતીયા કે પંચમી એ.વ. ના પ્રત્યય લે છે.

(D) ક્રિયાવિશેષણ નપું. ના દ્વિતીયા એ.વ. જેવા ગણવા.

(E) અન્ત્ય દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે.

(F) અન્ત્ય न् લોપાય છે, પરંતુ જ્યારે ઉત્તરપદ નપું. હોય ત્યારે વિકલ્પે લોપાય છે.

દા.ત. हरौ इति = अधिहरि । विष्णोः पश्चात् = अनुविष्णु ।
गङ्गायाः समीपम् = उपगङ्गम् । गङ्गाम् अन्वायतम् = अनुगङ्गम् ।
शक्तिम् अनतिक्रम्य = यथाशक्ति । आत्मनि इति = अध्यात्मम् ।
अहनि अहनि = प्रत्यहम् । अक्ष्णोः समीपम् = प्रत्यक्षम् ।
तृणम् अपि अपरित्यज्य = सतृणम् । अक्ष्णो : परम् = परोक्षम् ।

૨. (A) પકડી શકાય એવી એક જ પ્રકારની વસ્તુઓ બતાવનારા બે શબ્દો સપ્તમી વિભક્તિમાં આવી અથવા શસ્ત્રો કે શસ્ત્ર તરીકે ચાલી શકે એવી એક જ પ્રકારની

વસ્તુઓ બતાવનાર બે શબ્દો તૃતીયા વીભક્તિમાં આવી 'આ પ્રમાણે સામસામી લડાઈ શરૂ થઈ' એમ અર્થ બતાવવાનો હોય અને તે બે મૂળ શબ્દોનો સમાસ કર્યો હોય તો આ સમાસ થાય છે.

(B) આ સમાસ બનાવતા પૂર્વપદનો અન્ત્ય સ્વર દીર્ઘ કરવો અને ઉત્તરપદના અન્ત્ય સ્વરનો લોપ કરી તેની જગ્યાએ इ ઉમેરવી. પણ આ इ ઉમેરતાં પહેલાં જો उ આવેલ હોયતો उ નો ગુણ કરવો પણ લોપ કરવો નહીં.

દા.ત. **केशेषु च केशेषु च गृहीत्वा इदम् युद्धम् प्रवृत्तम् इति = केशाकेशि ।**
તેજ રીતે **दण्डादण्डि । मुष्टीमुष्टि । हस्ताहस्ति । मुसलामुसलि । बाहुबाहवि ।**

પ્રકીર્ણ સમાસ

૧. અલુક્ સમાસ

૧. પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદ વચ્ચે પ્રથમા સિવાય બીજી કોઈ વિભક્તિનો સંબંધ હોય અને તે બે પદોને જોડવા છતાં વિભક્તિના પ્રત્યયનો લોપ ન થાય પણ કાયમ રહે તે અલુક્ સમાસ કહેવાય છે.

દા.ત. **अञ्जसा कृतम् = अञ्जसाकृतम् । ओजसा कृतम् = ओजसाकृतम् ।**
पुंसा अनुजः = पुंसानुजः । जनुषा अन्धः = जनुषान्धः ।
आत्मना पञ्चमः = आत्मनापञ्चमः । परस्मै पदम् = परस्मैपदम् ।
आत्मने पदम् = आत्मनेपदम् । दूराद् आगतः = दूरादागतः ।
चक्रात् मुक्तः = चक्रान्मुक्तः । पश्यतः हरः = पश्यतोहरः ।
देवानाम् प्रियः = देवानांप्रियः । दास्याः पुत्रः = दास्याःपुत्रः ।
दिवः पतिः = दिवस्पतिः । वाचः पतिः = वाचस्पतिः ।
दिवः दासः = दिवोदासः । गेहे शूरः = गेहेशूरः ।
गेहे नर्दी = गेहेनर्दी । पात्रे कुशलः = पात्रेकुशलः ।
कर्णे जपः = कर्णेजपः । युधि स्थिर : = युधिष्ठिरः ।

૨. નિત્ય સમાસ

૧. જે સમાસનો વિગ્રહ ન કરી શકાય અને જો કરીએ તો અર્થ ફરી જાય અથવા તો વિગ્રહમાં સમાસના બધા પદો ન આવે તો આ સમાસ કહેવાય છે.

દા.ત. **खट्वारूढः** = નીચ (વિદ્યાર્થી), પણ જો આનો **खट्वाम् आरूढः** વિગ્રહ કરીએ તો તેનો અર્થ 'ખાટલા ઉપર આરૂઢ થયેલ' એમ થાય છે. મૂળ અર્થ રહેતો નથી.

૩. पृषोदरादि समास

૧. તત્પુરુષ, બહુવ્રીહિ વગેરે કોઈપણ પ્રકારનો સમાસ હોય પણ તે સમાસમાં નિપાતથી કોઈ જાતનો ફેરફાર થયો હોય તેવા સમાસોને પૃષોદરાદિ સમાસ કહેવામાં આવે છે.

દા.ત. **पृषतः उदरम् (पृषतः उदरम् यस्य तत्) = पृषोदरम्** । આમાં નિપાતથી **त्** નો લોપ થયો છે.

मनसः ईषिणः = मनीषिणः । वारीणाम् वाहकः = बलाहकः ।

गूढः च असौ आत्मा च = गूढोत्मा । जीवनस्य मूतः = जीमूतः ।

पिशितम् आचामति = पिशाचः । श्मानि शेरते अत्र = श्मशानम् ।

मह्याम् रौति सः = मयूरः । हर्तुम् मनः यस्य सः = हर्तुमनाः ।

४. सुप्सुपः समास

૧. (A) દ્વન્દ્વ વગેરે ઉપર જણાવેલ કોઈ પણ સમાસમાં જેનો સમાવેશ ન થાય તેવા સમાસને સુપ્સુપ્ સમાસ કહેવાય છે.

(B) અને આમાં પૂર્વપદ ક્રિયાવિશેષણ, અવ્યય કે અવ્યયીભાવ સમાસ અને ઉત્તરપદ વિશેષણ હોય છે. આને **કેવલ સમાસ** પણ કહેવામાં આવે છે.

દા.ત. **पूर्वम् भूतः = भूतपूर्वः । अद्य वा श्वः वा = अद्यश्वः ।**

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

जप् - ૫. ધીમે ધીમે જપવું

अव + लोक् - આ. અવલોકન કરવું (ગ.૧૦)

सम + आ + सञ्ज् - ૫. પ્રીતિ કરવી, અનુરક્ત થવું, લાગવું

છઠ્ઠો ગણ

सस्ज् - ૫. તૈયાર થવું

નવમો ગણ

बन्ध् - ૫. બાંધવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

અङ्क - ખોળો

अधिज्यधन्वन् - જેનું ધનુષ ખેંચેલું હોય તે

अनुराग - પ્રીતિ

अर्थ - ઈચ્છેલી વસ્તુ

अवलेप - ગર્વ

अश्वमेध - એક પ્રકારનો યજ્ઞ (એમાં અશ્વનું બલિદાન થાય છે.)

असु - જીવ, પ્રાણ (આ અર્થમાં તે હંમેશાં બ.વ. માં વપરાય છે કેમકે પ્રાણ પાંચ છે.)

आत्मभाज् - જેને આત્મા છે તે, માણસ

आशीविष - સર્પ

उपभोग - ભોગવવું તે

कुमारक - જુવાન છોકરો, કુંવર, કુમાર

तनय - દીકરો

त्र्यम्बक - રુદ્રનું નામ, શિવ

धूप - ધૂપ

निसर्ग - સ્વભાવ, પ્રકૃતિ

परिक्षित - અભિમન્યુનો પુત્ર અને અર્જુનનો પૌત્ર

परिजन - સેવક, નોકર

प्रचार - ફેલાવો

प्रमति - માણસનું નામ છે.

बाष्प - આંસુ (ન.)

भार्गव - ઋષિનું નામ છે.

मान - આબરૂ, માન

रुरु - માણસનું નામ છે.

विश्वावसु - ગન્ધર્વનું નામ છે.

समागम - સોબત, મેળાપ

सार - શક્તિ, તાત્પર્ય

स्थूलकेश - ઋષિનું નામ છે.

સ્ત્રીલિંગ

अक्षमाला - (**अक्ष** - પું. એક છોડનું અને તેના મૂળનું નામ છે +**माला** - સ્ત્રી. કંઠી, માળા) રુદ્રાક્ષની માળા

अपचिति - પૂજા

उलूपी - એક નાગકન્યાનું નામ છે. (એ થોડા દિવસ અર્જુનની ભાર્યા હતી.)

कन्यका - દીકરી

कादम्बरी - એક તરૂણ સ્ત્રીનું નામ છે.

दंष्ट्रा - દાઢ, અણિદાર દાંત

देवता - દેવતા

प्रमद्वरा - સ્ત્રીનું નામ છે.

मेनका - અપ્સરાનું નામ છે.

युध् - લડાઈ

शून्यमुखी - સુના મોં વાળી, ફીકા મુખવાળી, ઝંખવાણી પડેલી

નપુંસકલિંગ

अनुलेपन - મલમ, અંગને લગાડવાનો સુગન્ધિત પદાર્થ

आयुस् - જીંદગી
कुटुम्बक - કુટુંબ
धामन् - તેજ
प्रयाण - જવું તે, કુચ

विशेषण

अचिन्त्य - અવિચાર્ય, ન ધારી શકાય એવું
आनीत - (आ + नी નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) આણેલું
आर्त - દુઃખિત, પીડિત
आसाद्य - મેળવાય તેવું
उत्पन्न - જન્મેલું, ઉપજેલું
उदार - ઉમદા, મોટા મનવાળું, ઉદાર
उद्दामवृत्ति - ઉદ્ધત સ્વભાવવાળું, અમર્યાદ
उद्धत - ગર્વિષ્ઠ
उपजनित - (उप + जन् નું પ્રેરક કર્મ. ભૂ.કૃ.) ઉપજાવેલું
कृतिन् - જેની ઇચ્છા સંપૂર્ણ થઇ છે તે, કૃતકાર્ય, સુંદર
गतजीवित - મરેલું
चिरप्रवृत्त - લાંબા વખતથી ચાલતું
दुरन्त - જેને છેડે પહોંચવું કઠણ છે એવું, અમર્યાદ
निराहार - ભૂખ્યું, ઉપવાસી
परिप्लुष्ट - (परि + प्लुष् નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) બાળી નાખેલું
प्रापितवत् - (प्र + आप् નું પ્રેરક કર્તરિ ભૂ.કૃ.) પમાડનાર, આપનાર
बुभुक्षित - ભૂખ્યું
योजितवत् - (युज् નું પ્રેરક કર્તરિ ભૂ.કૃ.) જોડનાર
विलुप्त - (वि + लुप् નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) નાશ કરેલું
व्यक्त - (वि + अञ्ज् નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) ખુલ્લું , સ્પષ્ટ
समारोपित - (सम् + आ + रुह् નું પ્રેરક કર્મ. ભૂ.કૃ.) મૂકાયેલું
सार्वभौम - ચક્રવર્તી
सुरभि - સુગંધ, સુવાસવાળું
सोच्छ्वास - શ્વાસવાળું, જીવતું

अव्यय

आ - મર્યાદા બતાવતો શબ્દ, અવધિ દર્શક

क्रियाविशेषण

यथाविधि - વિધિ પ્રમાણે
यावत् - સુધી

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

पुंलिंग

તીડ - **शलभ**
થાપણ - **न्यास, निक्षेप**
પરંતપ (રાજાનું નામ છે.) - **परंतप**
પ્રકૃતિ - **निसर्ग, स्वभाव**
પ્રીતિ - **अनुराग**

રહેઠાણ - **आवास**
શક્તિ, શૂરપણું - **प्रताप, पराक्रम**
હાથનું ઘરેણું, કડું - **अङ्गद**
હેમાંગદ (રાજાનું નામ છે.) - **हेमाङ्गद**

સ્ત્રીલિંગ

દેવકુમારી - **अप्सरस्, सुराङ्गना**
પ્રકૃતિ - **प्रकृति**
પ્રીતિ - **प्रीति**

નપુંસકલિંગ

કમ્મર - **मध्य**
છાતી - **वक्षस्**
તેજ - **सत्त्व**
રહેઠાણ - **आस्पद**
રીજવવું તે (રાજાએ.પ્રજાને) - **अनुरञ्जन**

વિશેષણ

અગાધ - **अगाध**
જુદું - **भिन्न (भिद् નું કર્મ.ભૂ.કૃ)**
પાછું આપેલું - **प्रत्यर्पित (प्रति + ऋ નું પ્રેરક કર્મ. ભૂ.કૃ.)**
પહોળું - **विशाल**
માગેલું - **प्रार्थित (प्र + अर्थ् નું કર્મ. ભૂ.કૃ.)**
માર્યું (પીડાયેલું) - **अभिभूत (अभि + भू નું કર્મ. ભૂ.કૃ) पर्याकुल, आकुल**

ઉપસર્ગ

તરફ - **अभि**
દરેક - **प्रति**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન-૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. स्नेहरूपस्तन्तुर्मनुजानां हृदयममर्माणि सीव्यति ।
૨. भार्याया यद्यदिष्टं तत्तदधिज्यधन्वनस्तस्य भूपतेर्नानासाद्यं किंचिदासीत् ।
૩. प्रतिदिनं त्र्यम्बकं यथाविधि पूजयामि यावदवकाशं ग्रन्थानवलोकयाम्या-मध्याह्नसमयमक्षमालां गृहीत्वा जपामि ।
૪. त्रिचतुराण्यहान्यस्मिन्मे गृहे वस्तुं त्वमर्हसि यावत्तवार्थसिद्धिं करोमि ।
૫. आसन्नपञ्चाशा गा ब्राह्मणेभ्योऽददाद्यज्ञवर्मा श्रावणस्य प्रथमे सोमवासरे ।
૬. चिरप्रवृत्त एष मृतस्य पुनर्जीवप्रदाने पन्था : । तथाहि । विश्वावसुना गन्धर्वराजेन मेनकायामुत्पन्नां प्रमद्वरां नाम कन्यामाशीविषविलुप्तजीवितां स्थूलकेशाश्रमे भार्गवस्य नप्ता प्रमतितनयो मुनिकुमारको रुरुर्नाम स्वायुषोऽर्धेन योजितवान् ।
૭. अर्जुनं चाश्वमेधतुरगानुसारिणमात्मजेन बभ्रुवाहननाम्ना समरशिरसि शरापहृत-

प्राणमुलूपी नाम नागकन्यका सोच्छ्वासमकरोत्।

૮. अभिमन्युतनयं च परिक्षितमश्वत्थामास्त्रपावकपरिप्लुष्टमुदरादुपरतमेव निर्गतमुत्तराप्रलापोपजनितकृपो भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसून्प्रापितवान्।

૯. यान्येव सुरभिकुसुमधूपानुलेपनादीनि चन्द्रापीडसमागमसुखोपभोगायानीतानि तैरेव मृते तस्मिन्देवतोचितामपचितिं संपाद्य चन्द्रापीडमूर्तौ मूर्तिमतीव शोकवृत्तिरार्तरूपा रूपान्तरमिव तत्क्षणेनैवोपगता गतजीवितेव शून्यमुखी मुखावलोकिनी चन्द्रापीडस्य पीडौत्पीडितहृदयापि रक्षन्ती बाष्पमोक्षमुद्दामवृत्ते : शोकादपि मरणादपि च कष्टतमामवस्थामनुभवन्ती तथैवाङ्के समारोपित-चन्द्रापीडचरणद्वया दूरागमनखिन्नेनापि बुभुक्षितेनाप्यप्रतिपन्नस्नानपानभोजनेन मुक्तात्मना राजपुत्रलोकेन स्वपरिजनेन च सह निराहारा कादम्बरी तं दिवसमनयत्।

૧૦. सज्जन्ति कुञ्जरघटाः खलु तत्प्रयाणे तं संततं युधि परिष्वजते जयश्री :।
चेतः समासजति तस्य गुणानुरागाद्विद्याविशुद्धहृदये विदुषां समूहे॥

૧૧. यं न स्पृशन्त्येनमचिन्त्यतत्त्वं दुरन्तधामानमनन्तरूपम्।
मनोवचोवृत्तय आत्मभाजां स एव पूज्यः परमः शिवो नः॥

૧૨. अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्॥

૧૩. दंष्ट्राभङ्गं मृगाणामधिपतय इव व्यक्तमानावलेपाः।
नाज्ञाभङ्गं सहन्ते नृवर नृपतयस्त्वादृशाः सार्वभौमाः॥

प्रश्न-२ ગુજરાતીનું संस्कृत કરો

૧. મેં પાંચ છ માણસ, પંચાવન કરતાં વધારે ગાયો અને લગભગ સાઠ કુતરાઓ રસ્તાપર જોયા.

૨. આ અંગ દેશનો રાજા છે, જેનો પ્રેમ સ્વર્ગની અપ્સરાઓ ઇચ્છે છે.

૩. શ્રી અને સરસ્વતી દેવીઓ, જેનાં રહેઠાણ સ્વાભાવિક રીતે જુદાં છે, તે તેનામાં એકઠાં રહે છે.

૪. જે રાજાએ મહાશ્વેતાનું વૃત્તાન્ત સાંભળ્યું તે દુઃખનો માર્યો શબ્દ પણ કહી શક્યો નહિ.

૫. જેનું તેજ અગાધ છે અને જેણે પ્રજાને સંતોષી મોટી કીર્તિ મેળવી છે તે આ પરંતપ નામે રાજા છે.

૬. મારી શક્તિ પ્રમાણે ન્યાયના તત્ત્વો હવે સમજાવું છું.

૭. તીડ અગ્નિ તરફ ઉડે છે.

૮. દરેક પર્વત પર રઘુએ કીર્તિ સ્થંભ ઉભો કર્યો.

૯. ગોદાવરીના કિનારા પર જનસ્થાન આવેલું છે.

૧૦. ધણીને ઘેર છોકરીને મોકલીને જાણે કે મેં કોઈની આપેલી થાપણ પાછી સોંપી હોય તેમ હું સુખી છું.

૧૧. લાંબા હાથવાળો, પહોળી છાતીવાળો અને નાજુક કમ્મરવાળો આ અવન્તિનો રાજા છે.

૧૨. કમળ જેવી આંખોવાળી જેના અંગો નાજુક હતાં તેણે તેને માટે પ્રીતિ રાખી નહિ.

૧૩. કડાંથી શોભાયમાન હાથવાળો, મહેન્દ્ર પર્વતની શક્તિવાળો અને જેણે પોતાની શક્તિથી શત્રુઓનો નાશ કર્યો હતો, તે હેમાંગદ કલિંગનો રાજા જે જગ્યાએ બેઠો હતો, ત્યાં તે જયારે પહોંચી ત્યારે સુનન્દાએ તે ચન્દ્રમુખી સુંદરીને કહ્યું.

અપરીક્ષિતં ન કર્તવ્યં । - પરીક્ષા કર્યા વિના કોઈ પણ કાર્ય ન કરવું.

શતં વિહાય ભોક્તવ્યં । - સો કામ પડતા મૂકીને પણ ભોજન કરવું.

જિતં હિ કેન ? મનો હિ યેન । - જીત્યો કોણ ? જેણે મન જીત્યું તે.

ન ધર્માત્ પરમં મિત્રં । - ધર્મ જેવો મહાન મિત્ર કોઈ નથી.

પાઠ - ૨૧

પ્રેરક રૂપ

ભૂમિકા

૧. (A) પ્રેરક રૂપો કોઈ પણ ધાતુના થઈ શકે છે.

(B) આ રૂપ ઉભયપદી છે.

૨. પ્રેરક ધાતુના = બીજા પાસે (જડ કે ચેતન) ક્રિયા કરાવવી કે તે ક્રિયામાં બીજાને પ્રેરણા કરવી. આવું જણાવવા થતો પ્રયોગ પ્રેરક કહેવાય છે. 'મેં ખાધું' આ વાક્યમાં બોલનાર વ્યક્તિ સ્વયં ખાનાર છે, તેથી આ પ્રેરક નથી. પરંતુ 'મને ખવડાવ્યું' અહીં તેને ખાવાની ક્રિયા કરવામાં બીજા તરફથી પ્રેરણા મળે છે, માટે પ્રેરક કહેવાય.

૩. સ્વાધ્યાય, પ્રશ્ન - ૨ ના વાક્યોમાં કૌંસમાં આપેલા ધાતુઓના પ્રેરક રૂપો વાપરવા.

નિયમો

૧. *(A) પ્રેરક બનાવવા માટે ધાતુ પર દશમા ગણની જેમ ગુણ-વૃદ્ધિના નિયમ તથા* **अय** લાગે છે.

(B) દશમા ગણના ધાતુનું મૂળ રૂપ જ પ્રેરક રૂપ બને છે.

દા.ત. **कृ = कारयति/कारयते । घुष् = घोषयति/घोषयते ।**

૨.(A) **अम्** અંતવાળા ધાતુઓ (**कम्, अम्, चम्, यम्** સિવાયના), **जन्, जॄ** (ગ.૪), **त्रप्** અને બીજા બહુ ઉપયોગી નહિં એવા કેટલાક ધાતુઓમાં ઉપાન્ત્ય સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી

દા.ત. **जन् = जनयति - ते । जॄ = जरयति - ते । त्रप् = त्रपयति - ते ।**

(B) પરંતુ, અનુપસર્ગ **वम्, नम्, वन्** અને **ज्वल्** ધાતુમાં વિકલ્પે વૃદ્ધિ થાય છે. ઉપસર્ગ હોય તો ન થાય.

દા.ત. नम् = नमयति/नामयति । प्र + नम् = प्रणमयति ।

૩. ધાતુના અન્ત્ય **ए, ऐ, ओ, औ** નો **आ** થાય છે.

દા.ત. धे = धा = धापयति । दो = दा = दापयति । (નિયમ -૪ પરથી.)

૪.(A) **पा** (ગ.૧), **पा** (ગ.૨)ધાતુ સિવાયના **आ** કારાંત ધાતુમાં,

(B) નિયમ ૭ - A સિવાયના **ए, ऐ, ओ, औ** કારાંત ધાતુમાં,

(C) **ह्री** અને **ऋ** (ગ.૪,૯) માં,

अय ના બદલે **पय** લાગે છે.

દા.ત. दा, दे, दो = दापयति । गै = गापयति ।

ह्री = ह्रेपयति । ऋ = अर्पयति ।

૫.(A) **क्षै** નો **आ** નિત્ય હ્રસ્વ થાય છે.

(B) અનુપસર્ગ **स्ना** અને **ग्लै** માં વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે. ઉપસર્ગ હોય તો દીર્ઘ જ રહે છે.

દા.ત. क्षै = क्षपयति । स्ना = स्नापयति / स्नपयति ।

प्र + ग्लै = प्रग्लापयति - ते । ग्लै = ग्लापयति / ग्लपयति ।

૬. **जभ्, रध्, रभ्, लभ्** માં અન્ત્યાક્ષર પૂર્વે અનુનાસિક ઉમેરાય છે.

દા.ત. रभ् = रम्भयति । रध् = रन्धयति । लभ् = लम्भयति ।

૭.(A) **शो, छो, सो, ह्वे, व्ये, वे** અને **पा** (ગ.૧) ધાતુમાં **अय** ની પૂર્વે **प्** ને બદલે **य्** લાગે છે.

દા.ત. शो = शाययति । पा = पाययति ।

(B) **पा** (ગ.૨) માં **अय** ની પૂર્વે **प्** ને બદલે **ल्** લાગે છે.

દા.ત. पालयति - ते ।

૮.(A) **जि, क्री** અને **अधि + इ** ધાતુના સ્વરનો **आ** થાય છે.

દા.ત. जि = जापयति - ते । क्री = क्रापयति - ते ।

अधि + इ = अध्यापयति ।

૯.(A) અકર્મક ક્રિયાપદના પ્રેરક રૂપોમાં,

(B) સકર્મક ક્રિયાપદમાં કોઈક સાહિત્યને લગતું કાર્ય હોય ત્યારે તેવા ધાતુઓના પ્રેરકરૂપમાં,

(C) ગતિદર્શક ધાતુ, કંઈક જ્ઞાન, ખબર, ખાવાનું દર્શાવતા હોય તેવા ધાતુઓના પ્રેરક રૂપમાં અને

(D) **दृश्** ધાતુના પ્રેરક રૂપમાં,

ક્રિયાપદના મૂળ ભેદનો કર્તા દ્વિતીયામાં મૂકાય છે.

દા.ત. **रामं ग्रामं गमयति ।** - રામને ગામ મોકલે છે.

शिष्यं धर्मं ज्ञापयति । - શિષ્યને ધર્મ જણાવે છે.

बालं मोदकं भोजयति । - બાળકને લાડવો ખવડાવે છે.

અપવાદ : **नी** અને **वह्** માં આ નિયમ લાગતો નથી, તથા **हृ** અને **कृ** માં વિકલ્પે લાગે છે.

દા.ત. **श्रावकः साधुं/साधुना विहारयति । नृपः किङ्करेण भारं वाहयति ।**

૧૦. પ્રેરક અને દશમા ગણના **अय** પછી સેટ્ આદિમાં **इ** પ્રત્યય આવે તો **अय** ના અન્ત્ય **अ** નો લોપ થાય છે.

દા.ત. **चुर् + अय + इ + तुम् = चोरय् + इ + तुम् = चोरयितुम् ।**

૧૧.(A) ભૂ.કૃ. ના **त** અને **तवत्** પ્રત્યય પૂર્વે,

(B) **य** થી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે અને,

(C) ધાતુ સાધિતના સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે,

अय નો લોપ થાય છે. પણ સ્વરમાં થયેલા ફેરફાર કાયમ રહે છે.

દા.ત. **चुर् + अय + इ + त** (સં.ભૂ.કૃ.) **= चोर् + इ + त = चोरित ।**

बुध् + अय + य (કર્મણિ) **+ ते = बोध् + य + ते = बोध्यते ।**

૧૨. ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરવાળા ઉપસર્ગવાળા ધાતુને સં.ભૂ.કૃ. માં **य** પ્રત્યય લાગતા પૂર્વે **अय** ના અન્ત્ય **अ** નો લોપ થાય છે.

દા.ત. **प्रणमय + य = प्रणमय् + य = प्रणमय्य ।**

કેટલાક પ્રસિદ્ધ ધાતુઓના રૂપના આદેશ

ધાતુ	અર્થ	રૂપ	ધાતુ	અર્થ	રૂપ
इ	જવું	गमयति	मृज्	સાફ કરવું	मार्जयति
अधि + इ	ભણવું	अध्यापयति	चि	ભેગું કરવું	चाययति, चापयति
जागृ	જાગવું	जागरयति			
दुष्	દોષિત કરવું	दूषयति, दोषयति	रुह्	ઉગવું	रोहयति, रोपयति
धू	ધ્રૂજવું	धूनयति	वि + स्मि	આશ્ચર્ય પામવું	विस्मापयति
प्री	ખુશ કરવું	प्रीणयति	स्फुर्	ધ્રૂજવું, ચમકવું	स्फोरयति, स्फारयति
भी	ડરવું	भाययति, भापयति, भीषयति	हन्	હણવું	घातयति

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

अम् - ૫. હાલવું
क्रन्द् - ૫. બૂમ પાડવી
क्षै - ૫. ક્ષીણ થતા જવું
ग्लै - ૫. થાકી જવું
ज्वल् - ૫. ભડકો થવો, બળવું
दल् - ૫. ફાડવું, ચીરવું
पठ् - ૫. ભણવું
वम् - ૫. વમન કરવું
वल् - આ. ઢાંકવું, જવું

બીજો ગણ

रु - ૫. બૂમ પાડવી

ચોથો ગણ

क्लिद् - ૫. ભીનું થવું

નામ (A - संस्कृतનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अर्थ - ખરોભાવ, અર્થ
काहल - શબ્દ
किंनर - એક સુરલોકનું નામ
कृष्णवर्मन् - પુરુષનું નામ છે
घर्म - ગરમી, ઉષ્ણતા, ઘામ
नगेन्द्र - પર્વતરાજ, હિમાલય, પર્વત
पार्थ - પૃથાનો પુત્ર, પાંડવોનું નામ, અર્જુન
पुष्पमित्र - રાજાનું નામ છે

फूत्कार - ડુસકાં ખાઈ-ખાઈને રડવું તે
मय - એક શિલ્પનું નામ છે
मारुत - પવન
वीररस - શૂરબુદ્ધિ, નવ રસમાંનો એક રસ છે
श्रीहरि - વિષ્ણુનું નામ છે
संभव - મૂળ
स्वेद - પરસેવો

स्त्रीलिंग

अभिसंधा - વચન, નિશ્ચય
गति - ગમન
गुप्ति - ગુપ્તવાત, રક્ષણ
गुरुता - મોટાઈ, દબદબો, ગૌરવ
जाह्नवी - ગંગા
तृष्णा - તરસ
धरित्री - પૃથ્વી
प्रकृति - સ્વભાવ
प्रतिहारी - દ્વારપાલિકા

नपुंसकलिंग

अमृत - અમૃત
कौमारक - બાલ્યાવસ્થા, શૈશવ
क्रन्दित - (નામ તરીકે વપરાય છે. ભૂ.કૃ.) બૂમ
पौरुष - મરદાનગી, શૂરપણું
प्रागल्भ्य - હામ, ધીરપણું
मिथुन - જોડું, યુગ્મ
सलिल - પાણી

विशेषण

अज - નહીં જન્મેલું
अधीर - સાબિત કે ગંભીર મન વગરનું, અલ્પ મનવાળું, અધીરું
अविनाशिन् - નાશ નહીં પામે એવું, રૂપભેદ નહીં થાય તેવું
अव्यय - ફરે નહીં એવું, નિર્વિકાર
गहन - દુર્ગમ, ભેદાય કે પેંસાય નહીં એવું, ગહન
तिग्म - ઉગ્ર, સખ્ત
दुर्धर्ष - પાસે જવાય નહીં તેવું, દુર્ગમ
नित्य - હંમેશનું, સદાનું
निर्जन - મનુષ્ય રહિત, એકાંત
निचग - હલકા પુરુષનો આશ્રય કરનારું, હલકા પુરુષની પાસે હોય તે, નીચ જમીન પર વહેતું

नाम (B- ગુજરાતીનું संस्कृत)

पुंलिंग

પ્રસ્રવણ (પર્વતનું નામ છે) - **प्रस्रवण**
શ્યાપર્ણ (શ્યાપર્ણ નામના ગોરોના કુળનો એક વ્યક્તિ) - **श्यापर्ण**
સૌષદ્મન (રાજાનું નામ છે) - **सौषद्मन**

स्त्रीलिंग

કેળવણી - **विद्या**

नपुंसकलिंग

કુળ - **कुल**

विशेषण	सारी चालनुं - **सुचरित**
ઊંચું, આબરૂદાર - **विशिष्ट**	**विशेष**
ઊંચા અથવા આબરૂદાર કુળનું - **अभिजनवत्, कुलीन**	કોઈ કોઈ પ્રસંગે - **काले काले, प्रसङ्गवशात्**
સારી કેળવણીવાળું - **कृतविद्य, संस्कृतचित्त, सुविनीत**	કોઈ કોઈ વાર - **कदाचित्**
	તે પ્રમાણે - **तथा, इत्थम्**

स्वाध्याय

प्रश्न -१ संस्कृतनुं गुजरातीं करो.

१. यजमानो यज्ञकर्मर्त्विग्भिरारम्भयति ।
२. इन्द्रः स्वयशः किंनरमिथुनानि गापयामास ।
३. पुष्पमित्रो यजते याजकास्तं याजयन्ति ।
४. कृष्णवर्मा पुत्रेण ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं शतं गा दापयति ।
५. जानकी रथमारोप्य जाह्नवीतीरमासाद्य रामाज्ञापितो लक्ष्मणस्तां विजहौ ।
६. प्रभुप्रसादलवोऽप्यधीरप्रकृतेर्दासजनस्य प्रागल्भ्यं जनयति ।
७. असुरस्य तिग्मतपसा प्रीतात्मा भगवाञ्शंकरः स्वीयं रूपं तं दर्शयामास ।
८. नगेन्द्रसक्तां दृष्टिं पार्श्वे कस्यापि क्रन्दितमाकर्ण्य राजा निवर्तयामास ।
९. अस्मिँल्लोकेऽनुष्ठितो धर्मस्तस्य कर्तारं स्वर्गलोकं प्रापयति ।
१०. ग्रीष्मकाले घर्मोऽङ्गानि ग्लपयति स्वेदं प्रवर्तयति तृष्णां परिवर्धयति च ।
११. बहिर्द्वारि प्रवृत्तमृषिकुमारकं प्रवेशयितुं प्रतिहारीमाज्ञापयामास राजा ।
१२. चिरनष्टमात्मनो बालकं दृष्ट्वा सा सुन्दरी भृशं रुरोद तं च दृढं परिष्वज्याश्रुभिः स्नपयामास ।
१३. शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् ।
१४. आशयच्चामृतं देवान्वेदमध्यापयद्विधिम् ।
आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः ॥
१५. रमयन्ति मनस्तावद्भावाः संसारसंभवाः ।
यावन्नश्रूयते साश्रुलोकफूत्कारकाहलः ॥
१६. स्वीयं यशः पौरुषं च गुप्तये कथितं च यत् ।

कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशयेत् ॥

१७. वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥

१८. नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥

१९. संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् ।
समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥

२०. यदि सत्याभिसंधस्त्वं राजन्नामं प्रवासय ।
नव पञ्च च वर्षाणि निर्जने गहने वने ॥

२१. युधिष्ठिरस्तु कौन्तेयो मयमाहूय सत्वरम् ।
कारयामास वै तेन सभामद्भुतदर्शनाम् ॥

२२. दृष्टिस्तृणीकृतजगन्नयसत्त्वसारा धीरोद्धता नमयतीव गतिर्धरित्रीम् ।
कौमारकेऽपि गिरिवद्गुरुतां दधानो वीरो रसः किमयमेत्युत दर्प एव ॥

પ્રશ્ન-૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. રાજા બ્રાહ્મણો પાસે પૈસા લેવડાવે છે (**प्रति + ग्रह्**).

૨. વસિષ્ઠે દશરથ પાસે યજ્ઞ કરાવ્યો (**यज्**).

૩. બાજીરાજના પાપીકર્મો આપણને લજવે છે (**ह्री**).

૪. ઈન્દ્રે સ્વર્ગમાં અર્જુનને પોતાની ગાડીમાં માતલિ પાસે તેડાવ્યો (**आ+नी**).

૫. પહેલાં તે માણસો પાસે પોતાનામાં વિશ્વાસ મૂકાવે છે (**वि+श्वस्**) અને પછી તેમનો નાશ પમાડે છે.(**नश्, अव+सद्, ध्वंस्**)

૬. પોતાના ગુરુના હુકમથી (**आ+ज्ञा** પ્રેરક) તેણે રોજ ગાયોને ખવરાવ્યું (**चर्**) અને પાણી પીવરાવ્યું (**पा**).

૭. તેણે પ્રાતઃકર્મ પૂરું કર્યા પછી (**सम्+आप्** પ્રેરક) સોળ બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા (**भुज्**) અને પછી પોતે ખાધું.

૮. ચૌદ વર્ષ વનમાં રામનું જવાનું થયું. તેણે દશરથનું મોત કરાવ્યું (**प्र+सञ्ज्**).

૯. જ્યાં પાંડવો અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો લડતા હતા તે રણસંગ્રામમાં શું થયું તે સંજયે ધૃતરાષ્ટ્રને સંભળાવ્યું (**श्रु**).

૧૦. જે ભાઈઓને અને મિત્રોને પરસ્પર લડાવી મારે છે (**युध्**) અને વખતે માણસ

પાસે પોતાનું માથું પણ કપાવે છે (**छिद्**) તે અદૃષ્ટ જ છે.

૧૧. બાપે પોતાની છોકરીને સારી ચાલના, ઉંચા કુળના, સારી કેળવણીવાળા માણસને પરણાવવી જોઈએ (**परि + नी, वि + वह्, उद् + वह्**).

૧૨. આ છોકરાએ જે શ્લોકો ગાયા છે તે હું જ્યારે મારી પ્રિયા અને લક્ષ્મણ સાથે પ્રસ્રવણ પર્વતના શિખર પર રહેતો હતો તે સમય યાદ દેવડાવે છે (**स्मृ**).

૧૩. સૌષદ્મનના યજ્ઞમાં શ્યાપર્ણો ગયા અને વેદીની અંદર આસન લીધા ત્યારે રાજાએ તેને આસન પરથી ઉઠાડી મૂકવા પોતાના માણસને હુકમ કર્યો, તેઓએ તે પ્રમાણે તેમને ઉઠાડી મૂક્યા. તેમને ઉઠાડી (**उद्+स्था**) મૂક્યા ત્યારે તેઓએ મોટેથી બૂમ પાડી.

विषया विश्ववंचकाः । - વિષયો જગતને ઠગનાર છે.

भावना भवनाशिनी । - ભાવના ભવનો છેદ કરનારી છે.

न च धर्मो दयापरः । - દયાથી બીજો કોઇ શ્રેષ્ઠ ધર્મ નથી.

अहिंसा परमो धर्मः । - અહિંસા એ મહાન ધર્મ છે.

પાઠ - ૨૨

અદ્યતન ભૂતકાળ - પહેલો, બીજો અને ત્રીજો પ્રકાર

ભૂમિકા

૧.(A) કોઈ પણ કાળનો સંબંધ બતાવ્યા સિવાય થયેલી ક્રિયા દર્શાવવા અથવા તો તાજી થયેલી ક્રિયા બતાવવા કે આજનું કાર્ય બતાવવા માટે અદ્યતન ભૂતકાળ વપરાય છે.

(B) કથા આદિ કહેવામાં આ કાળ વપરાતો નથી.

૨. અદ્યતનમાં તમામ ધાતુઓ સાત પ્રકારમાં વિભાજિત થયેલ છે. તેમાંથી આ પાઠમાં આપણે એક થી ત્રણ પ્રકાર જોઈશું.

૩. હ્યસ્તન ભૂતકાળની જેમ આ કાળના દરેક પ્રકારમાં **अ** નિશાની ધાતુની પૂર્વે લગાડાય છે.

પ્રત્યયો

પહેલો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अम्	व	म
પુરુષ ૨	स्	तम्	त
પુરુષ ૩	त्	ताम्	उस्

બીજો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अम्	व	म
પુરુષ ૨	स्	तम्	त
પુરુષ ૩	त्	ताम्	अन्

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	इ	वहि	महि
પુરુષ ૨	थास्	इथाम्	ध्वम्
પુરુષ ૩	त	इताम्	अन्त

ત્રીજો પ્રકાર - બીજા પ્રકાર મુજબ પ્રત્યયો જાણવા.

નિયમો

૧. જ્યારે અદ્યતન ભૂતકાળ નકારદર્શક **મા** અવ્યય સાથે આજ્ઞાર્થના અર્થમાં વપરાય છે ત્યારે ભૂતકાળની નિશાની **અ** લોપાય છે.

દા.ત. मा त्वं गमः । - તમે જાઓ નહિં.

પહેલો પ્રકાર

૧. આ પ્રકાર માત્ર પરસ્મૈપદી છે. પરસ્મૈપદીના **उस्** પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુના અન્ત્ય **आ** નો લોપ થાય છે.

દા.त. दा = अदुः ।

૨. આ પ્રકારના ધાતુના આત્મનેપદી રૂપ ચોથા કે પાંચમા પ્રકાર પ્રમાણે થાય છે.

૩.(A) **पा** (પીવું), **स्था, दा, धा** અને બીજા ધાતુઓના **दा** અને **धा** અંગો થતા હોય એવા ધાતુઓ તથા **इ** (જવું) નો આદેશ થતો **गा** અને **भू** (થવું) આટલા ધાતુઓ આ પ્રકારના છે.

દા.ત. धा = अधात् । इ = अगात् ।

(B) **भू** માટે તૃ. પુ. બ. વ. નો પ્રત્યય **अन्** છે. સ્વરાદિ પ્રત્યય પૂર્વે **व** ઉમેરાય છે.

દા.ત. भू = अभूवन् ।

૪. **घ्रा, धे, शो, सो** અને **छो** વિકલ્પે પ્રથમ પ્રકારના છે. બીજા રૂપો છઠ્ઠા પ્રકાર પ્રમાણે થાય છે. **धे** ત્રીજા પ્રકારનો પણ છે.

દા.ત. शो = अशात् । धे = अधात् ।

બીજો પ્રકાર

૧.(A) દરેક ધાતુ પર **अ** લાગ્યા બાદ પ્રત્યય લાગે છે.

દા.ત. पुष् = अ + पुष् + अ + त् = अपुषत् ।

(B) **अ** થી શરૂ થતા પ્રત્યય પર આ **अ** લોપાય છે.

દા.ત. पुष् = अ + पुष् + अ + अन् = अपुषन् ।

(C) **व** અને **म** થી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે **अ** નો **आ** થાય છે. તથા સ્વરની ગુણ-વૃદ્ધિ થતી નથી.

દા.ત. **पुष् = अपुषाव । अपुषाम ।**

૨. દીર્ઘ કે હ્રસ્વ **ऋ** કારાંત તથા **दृश्** ધાતુમાં ગુણ થાય છે.

દા.ત. **ऋ = आरम् । दृश् = अदर्शत् ।**

૩. ધાતુનો ઉપાન્ત્ય અનુનાસિક લોપાય છે.

દા.ત. **स्यन्द् = अस्यदत् ।**

૪.(A) નીચેના કેટલાક ઉપયોગી ધાતુઓ અવશ્ય બીજા પ્રકારમાં આવે છે.

(B) **अ** લગાડતા પૂર્વે કેટલાક ધાતુઓના જે રૂપ થાય છે તે કૌંસમાં આપેલા છે.

દા.ત. **अस् = आस्थ् + अम् = आस्थम् ।**

ધાતુ	અર્થ	ધાતુ	અર્થ
अस् (अस्थ्)	ફેંકવું	**पुष्** (ગ.૪)	પોષવું
आप्	મેળવવું	**भ्रम्** (ગ.૪)	ભટકવું
क्रुध्	ગુસ્સે થવું	**मद्**	ગાંડા થવું
क्लम्	થાકી જવું	**मुच्**	મૂકવું, છોડી દેવું
क्षम् (ગ.૪)	માફ કરવું	**लिप्**	લેપ કરવો
ख्या (ख्य्) ઉ.	કહેવું	**मुह्**	મોહ પામવો
गम्	જવું	**लुप्**	કાપવું
गृध्	લોભી થવું	**लुभ्** (ગ.૪.)	લોભ કરવો
घस्	ખાવું	**वच्(वोच्)** ઉ.	બોલવું
तम्	શરીરે અથવા મનથી દુઃખી થવું	**शक्**	શક્તિમાન થવું
तुष्	સંતોષ પામવું	**शद्**	નાશ પામવું
तृष्	તરસ્યા થવું	**शम्**	શાંત થવું
दम्	પાળવું	**शास् (शिष्)**	હુકમ કરવો
दुष्	દોષિત થવું	**शिष्**	સરખામણી કરવી
द्रुह्	ઈજા કરવી, વિશ્વાસઘાત કરવો	**शुध्**	શુદ્ધ કરવું
नश्	નાશ પામવું	**श्रम्**	શ્રમ લેવો
पत् (पम्)	પડવું	**श्लिष्** (ગ.૪)	ચોંટવું

पिष्	દળવું	सृप्	ચાલવું, પેટે ચાલવું
सद्	બેસવું, ખિન્ન થવું	स्निह्	સ્નેહ રાખવો
सिच्	સીંચવું	स्विद् (ગ.૪)	પરસેવો થવો
सिध् (ગ.૪.)	તૈયાર થવું	ह्वे (ह्व)	બોલાવવું
		हृष् (ગ.૩.)	ખુશ થવું

૫. लिप् (લેપવું), सिच् (સીંચવું) અને ह्वे (ह्व - બોલાવવું) આ ત્રણ ધાતુઓ જ્યારે આત્મનેપદી હોય છે ત્યારે વિકલ્પે આ પ્રકારના થાય છે.

૬. નીચેના કેટલાક ઉપયોગી ધાતુઓ આ પ્રકારમાં વિકલ્પે આવે છે. નિયમ ૪ - B જુઓ.

ધાતુ	અર્થ	ધાતુ	અર્થ
क्षुद्	ભૂકો કરવો	युज्	જોડવું
घुष्	જાહેર કરવું	रिच्	ખાલી કરવું
च्युत्	ટપકવું	रुद्	રડવું
छिद्	કાપવું	रुध्	અટકાવવું
जॄ (जर्)	ઘરડા થવું	विच्	જુદું કરવું
तृप्	સંતોષ પામવું	शुच् (ગ.૪)	ચોખ્ખું કરવું
दृप्	મગરૂર થવું	श्वि (श्व)	ઉપસવું
दृश् (दर्श्)	જોવું	स्कन्द्	કુદકો મારવો
निज्	સાફ કરવું	स्तम्भ्	રોકવું, રૂંધવું
बुध्	જાણવું	स्फुट् (ગ.૧)	ભાંગવું
भिद्	ભેદવું		

૭. નીચેના કેટલાક ઉપયોગી ધાતુઓ આત્મનેપદી હોવા છતાં પણ જ્યારે આ પ્રકારના થાય છે. ત્યારે તે પરસ્મૈપદી થાય છે.

ધાતુ	અર્થ	ધાતુ	અર્થ
क्लृप्	બનાવવું, ના તરફ વલણ હોવું	वृत्	થવું, હોવું

क्षुभ्	ખળભળવું	वृध्	વધવું
द्युत्	પ્રકાશવું	शुभ्	પ્રકાશવું, સ્વચ્છ દેખાવું
ध्वंस्	નાશ પામવું	स्यन्द्	પડવું, વહેવું
भ्रंश्	પડવું	स्रंस्	નીચે પડવું
रुच्	પ્રકાશવું	स्विद्	પરસેવો થવો

૮. (A) **श्रि** વિકલ્પે ત્રીજા અને પાંચમા પ્રકારનો છે.

(B) બીજા ધાતુઓ ચોથા અને પાંચમા પ્રકારના અનિટ્-સેટ્ હોય તે મુજબ થાય છે.

(C) જ્યારે **श्लिष्** નો અર્થ 'ભેટવું' એવો થાય છે ત્યારે તે સાતમા પ્રકારનો છે.

૯. નિયમ ૮ માં આપેલા જે ધાતુઓ આત્મનેપદી છે તે આત્મનેપદમાં ચોથા અને પાંચમા પ્રકારના પણ છે.

ત્રીજો પ્રકાર

૧. દશમા ગણના અને પ્રેરક રૂપ થયેલા ધાતુઓના આ કાળના રૂપો આ પ્રકાર મુજબ થાય છે. આ પ્રકાર ઉભયપદી છે.

૨. (A) દશમા ગણના તથા પ્રેરક ધાતુના અંગમાંથી **अय** લોપાય છે.

(B) ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ થાય છે.

(C) ધાતુની દ્વિરૂક્તિ સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે થાય છે.

(D) જો ધાતુમાં દ્વિરૂક્ત થયેલા સ્વરયુક્ત વ્યંજનની પછીનો સ્વર યુક્ત વ્યંજન હ્રસ્વ હોય અને જોડાક્ષરને લીધે પણ દીર્ઘ ન હોય તો દ્વિરૂક્ત વ્યંજનના **अ** નો **इ** થાય છે.

(E) સ્વર સામાન્ય રીતે હ્રસ્વ હોય અને જોડાક્ષરને લીધે દીર્ઘ ન હોય તો દીર્ઘ થાય છે.

(F) આવા તૈયાર અંગને **अ** લગાડી બીજા પ્રકાર પ્રમાણે ભ્ય. ભૂ. કા. ના પ્રત્યયો લગાડવા.

દા.ત. ભૂ = **भावय** (પ્રેરક) = (A) પરથી **भाव्** = (B) પરથી **भव्** =

(C) પરથી **बभव्** = (D) પરથી **बिभव्** = (E) પરથી **बीभव्** = (F) *પરથી* ***अबीभवत्*** *।* ***स्पन्द्*** *=* ***स्पन्दय*** *(પ્રેરક) =* ***स्पन्द्*** *=* ***पस्पन्द्*** *=* ***अपस्पन्दत्*** *।* ***स्खल्*** *=* ***स्खलय*** *(પ્રેરક) =* ***स्खल्*** *=* ***चस्खल्*** *=* ***चिस्खल्*** *=* ***अचिस्खलत्*** *।*

૩. (A) સ્વરાદિ ધાતુમાં પછીના વ્યંજનની સ્વર સહિત દ્વિરુક્તિ કરી દ્વિરુક્ત વ્યંજનમાં **इ** લગાડવી.

દા.ત. **अट्** = **आटिटत्** ।

(B) સ્વરાદિ ધાતુમાં સ્વર પછીનો વ્યંજન સંયુક્ત હોય અને તેમાં પ્રથમ વર્ણ **न्, द्** કે **र्** હોય તો તેની દ્વિરુક્તિ ન કરતાં પાછળના વ્યંજનની દ્વિરુક્તિ કરવી.

દા.ત. **अर्ह्** = **अर्हह्** = **अर्जह्** = **आर्जिह्** = **आर्जिहत्** ।

उब्ज् = **औब्जिजत्** । **उन्द्** = **उन्दद्** = **उन्दिद्** = **औन्दिदत्** ।

૪. (A) હ્રસ્વ કે દીર્ઘ **उ** અંતે હોય તેવા ધાતુમાં દ્વિરુક્ત વ્યંજનમાં **इ** ને બદલે તે જ સ્વર મૂકાય છે. પણ જો તેની પછી **अ** કે **आ** અંતે હોય તેવા ઓષ્ઠ્ય, અંતઃસ્થ કે **ज्** વ્યંજન હોય તો અભ્યાસનો **उ** ન થતાં **इ** થાય છે.

દા.ત. **कु** = **कावय** = **काव्** = **कव्** = **चकव्** = **अचूकवत्** ।

પરંતુ, **भू** = **अबीभवत्** । અને **पू** = **अपीपवत्** ।

(B) **स्नु, श्रु, द्रु, प्रु, प्लु** અને **च्यु** ધાતુમાં **इ** વિકલ્પે રખાય છે.

દા.ત. **श्रु** = **श्राव्** = **श्रव्** = **शश्रव्** = **अशिश्रवत्/अशुश्रवत्** ।

૧. **भ्राज्, भाष्, भास्, दीप्, जीव्, मील्, पीड्, ह्वे, लुठ्, लुप्, कण्, चण्, रण्, बण्, भण्, श्रण्, हद्** અને **लुद्** ધાતુમાં ઉપાન્ત્ય સ્વર વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે.

દા.ત. **पीड्** = **पीडय** (પ્રેરક) = **पीड्** = **पिपीड्** = **अपिपीडत्** । અથવા

पीड् = **पिड्** = **पिपिड्** = **पीपिड्** = **अपीपिडत्** ।

:. **कथ्, वर्, शठ्, रह्, स्पृह्, सूच्, मृग्, ध्वन्** અને **पार्** ધાતુમાં નિયમ ૨ ના B, D, E વગેરે ફેરફારો થતા નથી.

દા.ત. **कथ्** = **अचकथत्** । **वर्** = **अववरत्** ।

૭. (A) स्मृ, दृ , त्वर्, प्रथ्, म्रद्, स्तृ અને स्पृश् ધાતુની દ્વિરુક્તિમાં अ નો इ ન થાય. તેમજ સ્વર પણ દીર્ઘ ન થાય.

દા.ત. स्मृ = असस्मरत् । दृ = अददरत्

(B) वेष्ट् અને चेष्ट् ધાતુમાં વિકલ્પે इ લાગે છે.

દા.ત. वेष्ट् = अववेष्टत्/अविवेष्टत् ।

(C) गण् ધાતુમાં વિકલ્પે ફેરફાર થાય છે.

દા.ત. अजगणत् / अजीगणत् ।

૮. (A) श्रि, द्रु અને स्रु ધાતુઓ મૂળ રૂપમાં આ પ્રકારમાં આવે છે.

દા.ત. श्रि = शिश्रि+अत् = अशिश्रियत् ।

(B) श्रि વિકલ્પે આ પ્રકાર લે છે.

(C) धे ની દ્વિરુક્તિ થયા પછી आ લોપાય છે. આમાં અભ્યાસ થવો એ જ જરૂરનું છે.

દા.ત. धे = अदधत् ।

૯. આદેશ થઈને થતા રૂપો,

स्था = अतिष्ठिपत् । पा = अपीप्यत् । घ्रा = अजिघ्रपत्/अजिघ्रिपत्

अधि+इ (ભણવું) = अध्यायिपत्/अध्यजीगपत् ।

चकास् = अचीचकासत् / अचचकासत् । વગેરે

૧૦. ધાતુનો ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ ऋ વિકલ્પે કાયમ રહે છે અને દીર્ઘ ॠ વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે.

દા.ત. वृत् = वर्तय् = वर्त् કે वृत् । वर्त् = ववर्त = अववर्तत् ।
वृत् = वृवृत् = ववृत् = विवृत् = अवीवृतत् ।
कृत् = कीर्त કે कृत् । कीर्त = अचिकीर्तत् । कृत् = अचीकृतत् ।

૧૧. लोक्, लोच्, शास्, श्लाघ्, बाध्, सेव्, वेप्, एज्, लाघ्, राध्, ताय्, दाश्, याच् અને राज् ધાતુનો ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ થતો નથી.

દા.ત. लोक् = अलुलोकत् । ताय् = अततायत् ।

शास् = अशशासत् । एज् = एजिजत् ।

૧૨. (A) ह्वे અને स्वप् પ્રેરક અદ્યતનમાં हु અને सुप् તરીકે ગણી રૂપો કરવા.

દા.ત. ह्वे = हु = अजूहवत् / अजुहावत् । स्वप् = असूषुपत्

(B) श्वि નું વિકલ્પે शु થાય છે.

દા.ત. अशूशवत् / अशिश्वयत् ।

રૂપાખ્યાન

પહેલો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

दा - આપવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अदाम्	अदाव	अदाम
પુરુષ ૨	अदाः	अदातम्	अदात
પુરુષ ૩	अदात्	अदाताम्	अदुः

पुष् - ગ.૪ પોસવું

બીજો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अपुषम्	अपुषाव	अपुषाम
પુરુષ ૨	अपुषः	अपुषतम्	अपुषत
પુરુષ ૩	अपुषत्	अपुषताम्	अपुषन्

वच् (वोच्) - ઉ. બોલવું

બીજો પ્રકાર - આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अवोचे	अवोचावहि	अवोचामहि
પુરુષ ૨	अवोचथाः	अवोचेथाम्	अवोचध्वम्
પુરુષ ૩	अवोचत	अवोचेताम्	अवोचन्त

हृ - ઉ. લઈ જવું

ત્રીજો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अजीहरम्	अजीहराव	अजीहराम
પુરુષ ૨	अजीहरः	अजीहरतम्	अजीहरत
પુરુષ ૩	अजीहरत्	अजीहरताम्	अजीहरन्

आत्मनेपद

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अजीहरे	अजीहरावहि	अजीहरामहि
પુરુષ ૨	अजीहरथाः	अजीहरेथाम्	अजीहरध्वम्
પુરુષ ૩	अजीहरत	अजीहरेताम्	अजीहरन्त

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

प्रति+इ - ૫. ખાતરી કરવી (પ્રેરક)
ताय् - આ. ફેલાવવું
धे - ૫. ધાવવું, પીવું
उद् + धृ - ૩. ખેંચી કાઢવું, ઉદ્ધાર કરવો
ध्वन् - ૫. અવાજ કરવો
भ्रंश् - આ. પડવું (ગ.૪, પર.)
प्र + वृत् - આ. (પ્રેરકમાં) દાખલ કરવું, પ્રવર્તાવવું
सम् + आ + सद् - ૫. મેળવવું, મળવું, જડવું

બીજો ગણ

निर् + इ- ૫. નીકળવું

ચોથો ગણ

निर् + अस् - ૫. રદ કરવું, કાઢી નાખવું
दीप् - આ. પ્રકાશવું, દીપવું
स्निह् - ૫. ચાહવું

દશમો ગણ

मृग् - આ. શોધવું, ખોળવું
रह् - છોડી દેવું
वर् - વરવું, પસંદ કરવું
शठ् - ઠગવું, છેતરવું
सूच् - સૂચવવું

નામ (A- સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अनुचर - ચાકર, નોકર
अष्टावक्र - પુરુષનું નામ છે
आप्त - મિત્ર, હિત ઇચ્છનાર

कुम्भकर्ण - રાવણના એક ભાઈનું નામ છે.
गार्हपत्य - ગૃહસ્થ હંમેશાં જે પવિત્ર અગ્નિ રાખે છે તે અગ્નિનું નામ છે, ગૃહકૃત્ય
परिवार - ચાકર માણસનું ટોળું
पलाश - એક જાતનું ઝાડ છે.
पुरंधि - એક દેવતાનું નામ છે.
बोध - જગાડવું તે
भग - એક દેવતાનું નામ છે.
मण्डप - માંડવો (લગ્ન વિગેરે ઉત્સવ પ્રસંગે કરેલો)
मनोरथ - ઈચ્છા
मरुतात्मज - વાયુપુત્ર, હનુમાન્, મારૂતિ
वटवृक्ष - વડનું ઝાડ
सवितृ - સૂર્ય
स्वामिन् - માલીક, ધણી

स्त्रीलिंग

आली - ઓળ, પંક્તિ
मराली - રાજહંસી
सरणि (सरणी) - રસ્તો, વસ્તુઓની રચના અથવા ગોઠવણી

नपुंसकलिंग

अब्ज -કમળ

विशेषण

अनाथ - લાચાર, ધણી વગરનું, આશ્રયહીન
अवहित - (**अव+धा** નું કર્મ. ભૂ. કૃ.) ધ્યાન રાખેલું, સાવધ
करुण - શોકકારક
कल्पित - (**क्लृप्** નું પ્રેરક કર્મ.ભૂ. કૃ.) યોજેલું, બનાવેલું
गन्तुकाम - જવાનું ઈચ્છનાર
तद्विषयक - તેને લગતું
नवीन - નવું
समाकुल - રોકાયેલું, પૂર્ણ
समाहृत - (**सम्+आ+हृ** નું કર્મ. ભૂ. કૃ.) એકઠું કરેલું

नाम (B- ગુજરાતી નું संस्कृत)

पुंलिंग

ભૂત - **प्रेत, वेताल, पिशाच**
વિચાર - **विश्वास**
હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની રચના) - **व्यूह**
હોવાપણું - **भाव**

स्त्रीलिंग

વિચાર - **श्रद्धा**

नपुंसकलिंग

લૂંટ - **लोप्त्र, लुण्ठन**
હોવાપણું - **अस्तित्व**

વિશેષણ	મૂળ વગરનું - निर्मूल
અમર - अमृत (अ+मृ નું કર્મ. ભૂ. કૃ.), अमर	અવ્યવ હજી પણ - अद्यापि

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ संस्कृतनुं गुજરાती કરો

૧. काशीं गन्तुकामः श्रीनगरान्निरगात्पण्डितः सह परिवारेण ।
૨. भगो अर्यमा सविता पुरंधिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः ।
૩. तस्मिन्गुर्वनुचरे गृहं प्रविष्टे यूयं किमधुनोदस्थात । गुरुरयमिति मत्वा ।
૪. अस्मिन्निर्जने वने नष्टमश्वमियन्तं कालमन्विष्यन्नपि न समासदम् ।
૫. इदमाम्रफलं वृक्षादपप्तत् । यदि रोचते गृहीत्वा स्वादस्व ।
૬. हे गङ्गे ! यदीदृशेभ्यः पापेभ्यो मामुददीधरस्ततः सत्यमनाथशरणमसि विष्णुपदपङ्कजोद्भवासि ।
૭. प्रातरारभ्य पञ्चसप्तति वृक्षानसिचाम ।
૮. वत्सस्य मरणेन तद्विषयकाः सर्वे मनोरथा मेऽध्वसन् ।
૯. क्रीडार्थमुपवनमगमतां दंपती तयोर्निवृत्तयोरात्मनः करुणवार्ता कथय ।
૧૦. इयं बालिका दुःखवार्तां श्रुत्वामुहत् । आश्वासयैनामुदकेन च सिञ्च ।
૧૧. इमं ग्राममागच्छन्तौ भवन्निर्दिष्टे गहने वने नानापक्षिगणसमाकुलं महावटवृक्षं तमदर्शाव ।
૧૨. उपाध्यायो देवानपूपुजदधुनातिथयो यथेष्टं भुञ्जताम् ।
૧૩. अस्मिन्मण्डपे समाहूतान्ब्राह्मणानहमजगणम् । पञ्च शतानि तेषां वर्तन्ते । एतेभ्योऽधुना दक्षिणां दातुमारभस्व ।
૧૪. मच्चिन्तिता सरणिर्वरीयसेऽधिकारिणे नारुचदतः स तां निरास्थन्नवीनां च स्वयं कल्पितां प्रावीवृतत् ।
૧૫. किं यूयमवोचत । पुनरपि कथयत नाहमवहितोऽभूवम् ।
૧૬. प्रातिष्ठिपत्स बोधार्थं कुम्भकर्णस्य राक्षसान् ।
૧૭. राघवस्यामुषः कान्तामाप्तैरुक्तो न चार्पिपः ।
૧૮. मुष्टिनाददरत्तस्य मूर्धानं मारुतात्मजः ।

૧૯. मुक्त्वा निःश्रीकमप्यब्जं मराली न गतान्यतः ।
भ्रमराली त्वगाद्वेगादिदं सदसदन्तरम् ॥

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો

૧. અમે સોમરસ પીધો (**पा**) છે અને અમર થયા છીએ (**भू**).
૨. દેવદત્તે આ સોનું તોલ્યું છે (**तुल्**) એનાં ઘરેણાં કરો.
૩. કલિંગના રાજાએ પાટલિપુત્રને ઘેર્યું છે (**रुध्**) પણ તેમાં ઘણા સૈનિકો હારમાંથી છૂટા થયા છે (**भ्रंश्**) અને લૂંટ શોધે છે.
૪. અષ્ટાવક્ર બાર ગાઉથી આવતાં હવે થાક્યો છે (**श्रम्**), તેને અન્ન પાણી આપો.
૫. ભૂત છે એવો મારો વિચાર નપગો છે, એવી મારી ખાતરી તે કરી શક્યો નથી (**शक्**).
૬. પ્રધાને દેશપર ન્યાયથી અમલ કર્યો છે (**शास्**), બધી પ્રજા તેને ચાહે છે.
૭. ગોવિન્દે આખો દિવસ ખોવાયેલી ચોપડી શોધી પણ તે ન જડી (**अधि + गम्, सम् + आ + सद्**).
૮. યજ્ઞસ્થંભ કરવા અમે પલાશની ડાળી કાપી નાંખી છે (**छिद्**).
૯. હજી તમે તમારા હાથ ધોયા નથી (**क्षल्**) ?
૧૦. મારા છોકરાને ઉને પાણીએ નવડાવ્યા (**स्ना** પ્રેરક).
૧૧. મેં (**वच्**) કહ્યું તે પ્રમાણે તેં હજી પણ પાણી ઉનું કર્યું નથી (**तप्** પ્રેરક) ?
૧૨. માલીક મરી જવાથી તેઓએ ઘર તોડી પડાવ્યું (**उद् + सद्** પ્રેરક કે **नश्** પ્રેરક) અને તેના લુગડા બાળી નંખાવ્યા છે (**दह्** પ્રેરક).

देशत्यागश्च दुर्जनात् । - દુર્જનથી દેશ ત્યાગ કરવો.

विनयेन विद्या ग्राह्या । - વિનયથી વિદ્યા ગ્રહણ કરવી.

પાઠ ૨૩

અદ્યતન ભૂતકાળ - છઠ્ઠો અને સાતમો પ્રકાર

પ્રત્યયો

છઠ્ઠો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**सिषम्**	**सिष्व**	**सिष्म**
પુરુષ ૨	**सीः**	**सिष्टम्**	**सिष्ट**
પુરુષ ૩	**सीत्**	**सिष्टाम्**	**सिषुः**

સાતમો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**सम्**	**साव**	**साम**
પુરુષ ૨	**सः**	**सतम्**	**सत**
પુરુષ ૩	**सत्**	**सताम्**	**सन्**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**सि**	**सावहि**	**सामहि**
પુરુષ ૨	**सथाः**	**साथाम्**	**सध्वम्**
પુરુષ ૩	**सत**	**साताम्**	**सन्त**

ફોર્મ્યુલા - ૧. (A) છઠ્ઠા પ્રકારમાં **अस्** ધાતુના લ્ય.ભૂ.કા.ના રૂપોમાંથી **आ** નો લોપ કરી પૂર્વે **सि** લગાડાઈ છે. **स्** નો **ष्** માં ફેરફાર થાય છે.

(B) **सन्** ને બદલે **सुस्** તૃ.પુ.બ.વ. નો પ્રત્યય ગણવો અને દ્વિ. અને તૃ.પુ.એ.વ.માં **सि** લગાડાઈ નથી.

૨. (A) સાતમા પ્રકારમાં **अस्** ના બીજા પ્રકારના રૂપો ધાતુને લગાડવામાં આવે છે. **अस्** નો **अ** લોપવામાં આવે છે, બીજા શબ્દોમાં **स्** ને **अ** લગાવી

તેને કેટલાક ફેરફાર સાથે ह्य.भू.का.ना પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે. આ રૂપો પ્રત્યય તરીકે ગણાઈ ધાતુને લગાડાય છે.

નિયમો

છઠ્ઠો પ્રકાર

૧. આ પ્રકાર માત્ર પરસ્મૈપદી છે.

૨. **आ** કારાંત ધાતુઓ (નિયમથી થતા હોય તો પણ) તથા **यम्, रम्** અને **नम्** ધાતુઓ આ પ્રકારના છે.

દા.ત. **ग्लै = अग्लासीत् । मी = अमासीत् ।**
शो = अशासीत् । यम् = अयंसीत् ।

સાતમો પ્રકાર

૧. આ પ્રકાર ઉભયપદી છે.

૨. ઉષ્માક્ષર કે **ह्** અંતવાળા અનિટ્ ધાતુઓ, જેમાં ઉપાંત્ય **इ, उ, ऋ** કે **ऌ** હોય તો તેના રૂપો આ પ્રકાર મુજબ થાય છે.

દા.ત. **लिह् = अलिक्षत् ।**

અપવાદ - **दृश्** ધાતુને આ નિયમ લાગતો નથી.

૩. **स्पृश्, मृश्** અને **कृष्** વિકલ્પે આ પ્રકારના છે.

દા.ત. **स्पृश् = अस्पृक्षत् ।**

૪. **दुह्, दिह्, लिह्** અને **गुह्** ધાતુઓ આત્મનેપદમાં હોય ત્યારે,
(A) પ્ર.પુ.દ્વિ.વ., (B) દ્વિ.પુ.એ.વ. અને બ.વ. તથા
(C) તૃ.પુ.એ.વ. ના પ્રત્યયોમાંથી **स** નો વિકલ્પે લોપ થાય છે.

દા.ત. **दिह् = अधिक्षावहि/अदिह्वहि ।** (પ્ર.પુ.દ્વિ.વ.), **अधिक्षथाः/अदिग्धाः ।** (દ્વિ.પુ.એ.વ.), **अदिक्षध्वम् / अधिग्ध्वम् ।** (દ્વિ.પુ.બ.વ.), **अधिक्षत / अदिग्ध ।** (તૃ.પુ.એ.વ.)

રૂપાખ્યાન

છઠ્ઠો પ્રકાર

ग्लै - થાકવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अग्लासिषम्**	**अग्लासिष्व**	**अग्लासिष्म**
પુરુષ ૨	**अग्लासीः**	**अग्लासिष्टम्**	**अग्लासिष्ट**
પુરુષ ૩	**अग्लासीत्**	**अग्लासिष्टाम्**	**अग्लासिषुः**

સાતમો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

लिह् - ૩. ચાટવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अलिक्षम्**	**अलिक्षाव**	**अलिक्षाम**
પુરુષ ૨	**अलिक्षः**	**अलिक्षतम्**	**अलिक्षत**
પુરુષ ૩	**अलिक्षत्**	**अलिक्षताम्**	**अलिक्षन्**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अलीक्षि**	**अलिक्षावहि/अलिह्वहि**	**अलिक्षामहि**
પુરુષ ૨	**अलिक्षथाः/अलीढाः**	**अलिक्षाथाम्**	**अलिक्षध्वम्/अलीढ्वम्**
પુરુષ ૩	**अलिक्षत/अलीढ**	**अलिक्षाताम्**	**अलिक्षन्त**

ધાતુઓ

પહેલોગણ

अभि+गम् - ૫. સામા જવું
वृष् - ૫. વરસવું

ચોથોગણ

द्रुह् - ૫. દગલબાજ થવું
सो - ૫. અંત આવવો,
परि+अव+सो - પરિણામ થવો.

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

अस्त - *સૂર્યનું આથમવું તે.*

पर्जन्य- વરસાદ
भाग - ભાગ
वेणु- વાંસ

સ્ત્રીલિંગ

આર્દ્રા - ચન્દ્રનું છઠ્ઠું નક્ષત્ર
આહુતિ - યજ્ઞનું બલિદાન
ઇતિકર્તવ્યતા - કંઈક કરવાની રીત
ગૃહદેવતા - કુળદેવતા, ઘરનો દેવ
ધમની - ભુંગળી
સાવિત્રી- ઋગ્વેદનો પવિત્ર મન્ત્ર, એને બહુધા ગાયત્રી કહે છે, એનો સર્વ બ્રાહ્મણો દરરોજ જપ કરે છે.

નપુંસકલિંગ

અનુષ્ઠાન - કરવું તે, બજાવવું તે
તિમિર - અંધારું
નિત્યકર્મન્ - નિત્ય કરવાનું ધર્મકાર્ય
રિક્થ - માલ-મિલ્કત, ધન
સંપાદન - પૂર્ણ કરવું તે, સિદ્ધ કરવું તે

વિશેષણ

આવૃત - (**આ+વૃ** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) ભરેલું, ઢાંકેલું
આસન્નમરણ - (**આસન્ન** - વિશે. પાસેનું + **મરણ** - ન. મોત) જેનું મોત પાસે આવ્યું હોય તે, ચોકે નાંખેલું
કરણીય - (વિધ્યર્થ કૃ.) જે કરવાનું હોય તે
પ્રદીપ્ત - (**પ્ર+દીપ્** નું ભૂ.કૃ.) ચકચકિત પ્રકાશતું
રુચિકર - સ્વાદિષ્ટ
વન્દિતવ્ય - (**વન્દ્** નું વિધ્યર્થ કૃ.) નમવા યોગ્ય
સમાન - બરોબરિયું

નામ (B- ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

ચન્દ્રકેતુ (રામના ભાઈ લક્ષ્મણનો પુત્ર) - **चन्द्रकेतु**
વૈદકશાસ્ત્ર - **आयुर्वेद**

સ્ત્રીલિંગ

ઈજા - **पीडा**

નપુંસકલિંગ

ઈજા - **संकट**
ધર્મશાસ્ત્ર - **धर्मशास्त्र**
વૈદકશાસ્ત્ર - **वैद्यक**

વિશેષણ

વધારે શોકકારક - **दुःखतर**
સુગંધિદાર - **सुरभि**

ક્રિયાવિશેષણ

છાતીફાટ - **प्रमुक्तकण्ठम्**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો

૧. नित्यकर्मानुष्ठानायास्त्रासीस्तच्छूद्रादीन्मा स्पृक्षः ।

૨. वेणुधमन्याग्निमध्मासिषम् । तदस्मिन्प्रदीप्ते वह्नावाहुतीः प्रास्य ।

૩. भोः पुरोहित भवदाज्ञामनुसृत्य बटवेऽहं सावित्रीमुपादिक्षम् । तदधुनान्यत्करणीयं दर्शय ।

૪. विवाहविधेरितिकर्तव्यतामत्रत्या ब्राह्मणा नाज्ञासिषुस्तो मां तत्संपादनायाह्वन् ।

૫. अस्तमयासीद्रविस्तिमिरेणावृतं नभः । तत्किमद्यापि गां नाधुक्षत पयः ।

૬. कृषीवला भूमिमकृक्षन्पर्रं त्वार्द्रासु स्थितेऽपि सूर्ये पर्जन्यो न वर्षति ।

૭. *मा वयं भ्रातरः परस्परं द्विक्षामेत्यस्माकं पितासन्नमरणो रिक्थस्य समानांश्चतुरो* भागानकसेत् ।

૮. महाकार्यारम्भे देवो गुरुजनश्च वन्दितव्य इति वचनमनुरुध्य गृहदेवतां मातरं पितरमन्यांश्च वृद्धान्प्राणंसिष्म ।

૯. कूपतडागादिनिर्माणाय महन्तो यत्ना युष्माभिः कृतास्ते कस्मिन्पर्यवासासिषुः ।

૧૦. इदं मधु किं नालिक्षः । रुचिकरमेतत् ।

પ્રશ્ન - ૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો

૧. તે પોતાના છોકરાને ભેટ્યો (**श्लिष्**) અને છાતીફાટ રડ્યો (**रुद्**).

૨. અમે અમારા ઘોડાપર ચઢ્યા છીએ (**आ+रुह्**) અને શત્રુ સામા જઈએ છીએ.

૩. ગઈ કાલે આણેલા ફુલો કરમાઈ ગયા છે (**म्लै**) તેમને ફેંકી દો અને નવા આણો.

૪. ચંદ્રકેતુ અને લવ કેવી રીતે એક બીજા સાથે લડ્યા તે કહીને અને રામે તેમને શાંત રહેવા કેવી રીતે આજ્ઞા કરી તે કહીને અટક્યો(**वि+रम्** પરસ્મૈ.).

૫. મેં હજી વિચાર કર્યો નથી કે કયું મારે માટે સારું પડશે, કાયદાનો અભ્યાસ કે વૈદકનો (**वि+मृश्**) ?

૬. તમે પુષ્પ સુંઘ્યું (**घ्रा**) ! તે ઘણું સુગન્ધિ છે.

૭. રાજા ગાદીપર બેઠો છે (**उप+विष्**) અને પ્રધાનોની સલાહ લે છે.

૮. અમે તમને આટલા વખત સુધી સંકટમાંથી કે ઈજામાંથી બચાવ્યા (**त्रा**) અને હવે દગલબાજ થાઓ છો, બીજું શું વધારે શોકજનક થઈ પડે ?

૯. જે સ્ત્રીએ તને અણગમતું કોઈ દિવસ કંઈ પણ કર્યું નથી તેને તેં કેમ તજી દીધી (**हा**) ?

પાઠ - ૨૪

અદ્યતન ભૂતકાળ - ચોથો અને પાંચમો પ્રકાર તથા આશીર્વાદાર્થ

ભૂમિકા

૧. **(A)** ધાતુ બીજા કોઈ પણ પ્રકારમાં ગણાયા ન હોય તે આ બેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના હોય છે.

(B) તે જ પ્રમાણે કોઈ ધાતુ બીજા કોઈ પણ પ્રકારનો વિકલ્પે હોય કે પરસ્મૈપદમાં જ હોય તો તેનો બીજો પ્રકાર કે આત્મનેપદના રૂપો આ બેમાંથી એક રીતે થાય છે.

પ્રત્યયો

ચોથો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**सम्**	**स्व**	**स्म**
પુરુષ ૨	**सीः**	**स्तम्**	**स्त**
પુરુષ ૩	**सीत्**	**स्ताम्**	**सुः**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**सि**	**स्वहि**	**स्महि**
પુરુષ ૨	**स्थाः**	**साथाम्**	**ध्वम्**
પુરુષ૩	**स्त**	**साताम्**	**सत**

પાંચમો પ્રકાર - પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**इषम्**	**इष्व**	**इष्म**
પુરુષ ૨	**ईः**	**इष्टम्**	**इष्ट**
પુરુષ૩	**ईत्**	**इष्टाम्**	**इषुः**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**इषि**	**इष्वहि**	**इष्महि**
પુરુષ ૨	**इष्ठाः**	**इषाथाम्**	**इध्वम्**
પુરુષ૩	**इष्ट**	**इषाताम्**	**इषत**

ફોર્મ્યુલા - ૧. (A) ચોથા પ્રકારમાં **अस्** (હોવું) ના ह्य. ભૂ. કા. ના રૂપોની નિશાની **आ** નો લોપ કરી પ્રત્યય તરીકે ધાતુને લગાડવામાં આવે છે.

(B) તૃ.પુ.બ.વ. **सन्** ને બદલે **सुः** છે.

૨. પાંચમા પ્રકારમાં જ્યારે પૂર્વે **इ** આવે છે ત્યારે દ્વિ.પુ અને તૃ.પુ.એ.વ.માં **स्** લોપાય છે.

૩. **ध्वे** નો **ढ्वे** થવાનો નિયમ આ કાળમાં **ध्वम्** માં પણ લાગે છે. **ध्वम्** ની પૂર્વે **र्** આવે તો પણ તેનો **ढ्वम्** થાય છે.

નિયમો

૧. **तृप्, दृप्** ધાતુ વિકલ્પે **इ** લે છે. તેથી બંને પ્રકારમાં આવે છે. તથા બીજા પ્રકારમાં પણ આવે છે.

ચોથો પ્રકાર

૧. આ પ્રકારમાં અનિટ્ ધાતુઓ આવે છે.

૨. **वृ, धू** અને પૂર્વે જોડાક્ષર હોય એવા હ્રસ્વ કે દીર્ઘ **ऋ** કારાંત ધાતુઓ આ *પ્રકારમાં વિકલ્પે આવે છે.*

પરસ્મૈપદ

૧. ધાતુના સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે.
દા.ત. **भिद् = अभैत्सीत् । कृ = अकार्षीत् ।**

૨. ૨૪ અને હ્રસ્વ સ્વર પછી **स्** થી શરૂ થતો પ્રત્યય આવે તો તે **स्** લોપાય છે.
દા.ત. **अभिद् + स्त = अभित्त । अभैद् + स्ताम् = अभैत्ताम् ।**

આત્મનેપદ

૧. (A) હ્રસ્વ કે દીર્ઘ અંત્ય **इ** કે **उ** નો ગુણ થાય છે.

દા.ત. नी = अनेष्ट । सु = असोष्ट ।

(B) **ऋ** કારાંત ધાતુના ઉપાંત્ય સ્વરમાં ફેરફાર થતો નથી.

દા.ત. भृ = अभृषत । (तृ.पु.બ.વ.)

(C) પાઠ-૧ નિયમ ૧૦-A મુજબ અંત્ય દીર્ઘ **ॠ** માં ફેરફાર થાય છે.

દા.ત. स्तॄ = अस्तीर्ष्ट । वॄ = अवूर्ष्ट ।

૨. હ્રસ્વ સ્વર પછી **स्त** અને **स्थाः** નો **स्** લોપાય છે.

દા.ત. हृ + स्त = अहृत ।

૩. આત્મનેપદ **दा, धा, स्था** અને એવા અંગવાળા ધાતુઓના અંત્ય **आ** ને બદલે **इ** આવે છે. આ **इ** નો ગુણ થતો નથી.

દા.ત. आ + दा = आदित । आदिषाताम् ।

૪. **स्तु** અને **क्रम्** આત્મનેપદી આ પ્રકારમાં આવે છે.

૫. **आ + हन्** આત્મનેપદીમાં **न्** લોપાય છે.

દા.ત. आ + हन् + स्त = आ + ह + त = आहत ।

૬. **गम्** અને **यम्** (પરણવું) ધાતુમાં વિકલ્પે અનુનાસિકનો લોપ થાય છે.

દા.ત. सम् + गम् = समगत/समगंस्त । उप + यम् = उपायत/उपायंस्त ।

૭. **दीप्, जन्, बुध्** (ગ.૪), **पुर्, ताय्** અને **प्यास्** ને વિકલ્પે અને **पद्** માં નિત્ય **स्त** ને બદલે **इ** વપરાય છે. ત્યારે વૃદ્ધિનો નિયમ લાગે છે.

દા.ત. बुध् = अबोधि । पद् = अपादि ।

પાંચમો પ્રકાર

૧. પ્રત્યય પૂર્વે **इ** લગાડવાથી પાંચમો પ્રકાર ચોથાથી જુદો પડે છે. તેથી પાંચમામાં સેટ્ ધાતુઓ આવે છે.

૨. **स्तु** અને **सु** (પરસ્મૈ.) અનિટ્ હોવા છતાં પણ આ પ્રકારના ગણાય છે.

૩. **अञ्च्** અને **धू** (પરસ્મૈ. હોય ત્યારે) આ પ્રકારના ગણાય છે.

પરસ્મૈપદ

૧. (A) હ્રસ્વ કે દીર્ઘ અંત્ય **इ, उ, ऋ** અને **ऌ** ની,

(B) જે ધાતુને છેડે **र्** કે **ल्** હોય એવા ધાતુઓના ઉપાંત્ય **अ** ની,

(C) **वद्, व्रज्** ના **अ** ની,

વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **लू = अलौ + इषम् = अलाविषम् । चर् = अचारिषम् ।**
फल् = अफालिषम्

૨. **र्, ल्** સિવાયના વ્યંજનાંત વ્યંજનાદિ ધાતુમાં ઉપાંત્ય **अ** ની વિકલ્પે વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **गद् = अगदीत् / अगादीत् ।**

અપવાદ - **ह्, म्** અને **य्** અંતવાળા તથા **क्षण्, श्वस्, जागृ, कट्, लग्, हस्, श्वि** અને કેટલાક બીજા બહુ નહિ ઉપયોગી એવા ધાતુઓમાં વૃદ્ધિ થતી નથી.

દા.ત. **क्रम् = अक्रमीत् ।**

૩. ઉપાંત્ય **इ, उ, ऋ, ऌ** તથા **जागृ** અને **श्वि** ના અંત્ય સ્વરનો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **सिध् + असेधीत् । शुच् = अशोचीत् । कृत् = अकर्तीत् ।**

૪. **हन्** ધાતુનો **वध्** આદેશ થઈ અહીં વપરાય છે.

દા.ત. **अ + वध् + ईत् = अवधीत् ।**

આત્મનેપદ

૧. અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **लू = अलविष्ट । मुद् = अमोदिष्ट ।**

૨. **दरिद्रा** નો **आ** વિકલ્પે લોપાય છે.

દા.ત. **अदरिद्रीत् / अदरिद्रासीत् ।**

૩. **दीप्, जन्, बुध्** (ગ.૪), **पुर्, ताय्** અને **प्यास्** માં વિકલ્પે હ્રસ્વ **इ** લાગે ત્યારે વૃદ્ધિનો નિયમ લાગે.

દા.ત. **दीप् = अदीपिष्ट / अदीपि ।**

૪. **आ + हन्** આત્મને. ધાતુમાં અહીં વિકલ્પે **वध्** આદેશ થાય છે. (**वध्** આદેશ સેટ્ છે જ્યારે **हन्** ધાતુ અનિટ્ છે.) ત્યારે વૃદ્ધિ થતી નથી.

દા.ત. **वध् = आ + वध् + इष्ट = आवधिष्ट ।**

અદ્યતન કર્મણિ

૧. તમામ ધાતુના રૂપો માત્ર ચોથા અને પાંચમા પ્રકારમાં થાય છે. સાતમા પ્રકારના ધાતુ માટે સાતમો પ્રકાર. બાકીના અનિટ્ ધાતુ માટે ચોથો પ્રકાર અને સેટ્ ધાતુ માટે પાંચમો પ્રકાર. આ બધામાં આત્મનેપદ રૂપ એ જ અદ્યતન કર્મણિ રૂપ. પાઠ-૧૫ના કર્મણિ તથા ભાવે રૂપનો નિયમ ૨ જુઓ.

૨. *તૃ.પુ.એ.વ.માં માત્ર* **इ** *પ્રત્યય લાગે ત્યારે,*

(A) ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **तुद् = अतोदि ।**

(B) અંત્ય સ્વર તથા ઉપાંત્ય **अ** ની વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **पठ् = अपाठि ।**

(C) **जन्,** (**आ + चम्, कम्** અને **वम्** સિવાયના) **अम्** કારાંત ધાતુઓના **अ** નો ફેરફાર થતો નથી.

દા.ત. **जन् = अजनि । क्षम् = अक्षमि ।**

(D) **आ** કારાંત અંગવાળા ધાતુમાં **य** ઉમેરાય છે.

દા.ત. **दा = अदायि ।**

(E) દશમા ગણમાં ગુણ-વૃદ્ધિ થયા પછી ગણની નિશાની ન લાગે.

દા.ત. **चुर् = अचोरि । पीड् = अपीडि ।**

(F) **हन्** ના સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે **ह** નો **घ्** થાય છે. (પાઠ ૧૧ નો નિયમ-૭)

રૂપાખ્યાન

ચોથો પ્રકાર

भृ - ઉ. ભરવું.

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	*अभार्षम्*	*अभार्ष्व*	*अभार्ष्म*
પુરુષ ૨	अभार्षीः	अभार्ष्टम्	अभार्ष्ट
પુરુષ ૩	अभार्षीत्	अभार्ष्टाम्	अभार्षुः

अ + भृ + सीत् = अ + भार् + सीत् = अभार्षीत् ।

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अभृषि	अभृष्वहि	अभृष्महि
પુરુષ ૨	अभृथाः	अभृषाथाम्	अभृढ्वम्
પુરુષ ૩	अभृत	अभृषाताम्	अभृषत

अ + भृ + स्त = अ + भृ + त = अभृत ।

➔ प्रच्छ् = प्राच्छ् = प्राष् (પાઠ ૯ નો નિયમ ૧૦) = प्राक् (પાઠ ૯ નો નિયમ ૩) = अ + प्राक् + सीत् = अप्राक्षीत् । (तृ.पु.એ.વ.)

प्राच्छ् + स्ताम् = अ + प्राच्छ् + ताम् = अ + प्राष् + ताम् = अप्राष्टाम् । (तृ.पु.द्वि.व) तृ.पु.બ.વ. = अप्राक्षुः ।

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	अप्राक्षम्	अप्राक्ष्व	अप्राक्ष्म
પુરુષ ૨	अप्राक्षीः	अप्राष्टम्	अप्राष्ट

➔ तृप् = त्रप् (પાઠ ૧૩ નો નિયમ ૧૮ વિકલ્પે) = अ + त्राप् + सीत् = अत्राप्सीत् તથા तृप् = तार्प् = अतार्प्सीत् । (तृ.पु.એ.વ.)

तृ.पु.द्वि.व. = अत्राप्ताम् / अतार्प्ताम् ।

दृप् ના રૂપો तृप् ની જેમ જાણવા. આ ધાતુ બંને પ્રકારમાં આવે છે.

➔ त्यज् = त्याज् = अ + त्याक् + सीत् (માર્ગો. નિયમાવલિ વ્યંજન સંધિ નો નિયમ ૯) = अत्याक्षीत् । (માર્ગો. નિયમાવલિ વ્યંજન સંધિનો નિયમ ૨૦) (तृ.पु.એ.વ.), तृ.पु.द्वि.व. = अत्याक्ताम् ।

दह् = दाह् = धाघ् (પાઠ-૯ નો નિયમ ૫) = अ + धाक् + सीत् = अधाक्षीत् ।

(तृ.पु.એ.વ.),तृ. पु. द्वि. व. = **अत्याक्ताम्** ।

दह् = **दाह्** = **धाघ्** (પાઠ - ૯નો નિયમ ૫) = **अ** + **धाक्** + **सीत्** = **अधाक्षीत्** (तृ. पु. એ. વ.)

अदह् + **स्ताम्** = **अदाह्** + **स्ताम्** = **अदाह्** + **ताम्** = **अदाघ्** + **ताम्** (પાઠ-૯ નિયમ ૫) = **अदाघ्** + **धाम्** (પાઠ-૯ નો નિયમ ૨) = **अदाग्धाम्** (પાઠ ૯ નો નિયમ ૬) (तृ.पु.द्वि.व.), तृ.पु.ब.व. = **अधाक्षुः** ।

➔ **वस्** = **वास्** = **अ** + **वात्** + **सीत्** (પાઠ ૧૫ સા.ભ.નો નિયમ ૨) = **अवात्सीत्** । (तृ.पु.એ.વ.)

वास् + **स्ताम्** = **वात्** + **स्ताम्** = **अ** + **वात्** + **ताम्** = **अवात्ताम्** । (तृ.पु.द्वि.व.)

➔ **वह्** = **वाह्** = **वाढ्** (પાઠ ૯ નો નિયમ ૧) = **अ** + **वाक्** + **सीत्** = **अवाक्षीत्** (तृ.पु.એ.વ.)

वह् = **वाह्** = **वाढ्** + **स्ताम्** = **वाढ्** + **ताम्** = **वाढ्** + **धाम्** (પાઠ ૯ નો નિયમ ૨) = **वाढ्** + **ढाम्** = **अ** + **वाढाम्** = **अवोढाम्** (પાઠ ૧૪ નો નિયમ ૧૦) આવો જ ફેરફાર **तम्**, **त** અને આત્મનેપદ **त**, **थास्** અને **ध्वम्** પહેલાં થાય છે.

➔ **रुध्** (उ.) = પરસ્મૈ. **रौध्** = **रौत्** + **सीत्** = **अरौत्सीत्** (तृ.पु.એ.વ.)

रौध् + **स्ताम्** = **रौध्** + **ताम्** = **रौध्** + **धाम्** (પાઠ ૯ નો નિયમ ૨) = **अ** + **रोद्धाम्** (પાઠ ૯ નો નિયમ ૬) = **अरोद्धाम्** । (तृ.पु.द्वि.व)

तृ.पु.ब.व. = **अरौत्सुः**

આત્મને. **रुध्** + **स्त** = **रुध्** + **त** = **अ** + **रुद्ध** = **अरूद्ध** । (तृ.पु.એ.વ.)

तृ.पु.द्वि.व. = **अरुत्साताम्** ।, तृ.पु.ब.व. = **अरुत्सत** ।

➔ **लभ्** (આત્મને.) = **लभ्** + **स्त** = **लभ्** + **त** = **लभ्** + **ध** = **अ** + **लब्ध** = **अलब्ध** । (तृ.पु.એ.વ.)

अ + **लभ्** + **साताम्** = **अलप्साताम्** । (तृ.पु.द्वि.व.)

➔ **सृज्** = **स्रज्** = **स्राज्** = **स्राष्** (પાઠ-૯ નો નિયમ-૧૦) = **अ** + **स्राक्** + **सीत्** (પાઠ-૯ નો નિયમ-૩) = **अस्राक्षीत्** । (तृ.पु.એ.વ.)

➔ **वृ** (આત્મને.) = **अ** + **वृ** + **स्त** = **अ** + **वृ** + **त** = **अवृत** । (तृ.पु.એ.વ.)

➔ **अधि + इ = अधि + आ + इ + स्त = अधि + आ + ए + स्त = अधि + ऐ + स्त = अध्यैष्ट** અથવા **अधि + अ + गा + स्त = अधि + अ + गी + स्त** (પાઠ ૧૫ ક્રિયાતિ. નો નિયમ ૨) = **अध्यगीष्ट।**

પાંચમો પ્રકાર

लू - ઉ. કાપવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अलाविषम्**	**अलाविष्व**	**अलाविष्म**
પુરુષ ૨	**अलावीः**	**अलाविष्टम्**	**अलाविष्ट**
પુરુષ ૩	**अलावीत्**	**अलाविष्टाम्**	**अलाविषुः**

अ + लू + इत् = **अ + लौ + ईत्** = **अलावीत्।**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**अलविषि**	**अलविष्वहि**	**अलविष्महि**
પુરુષ ૨	**अलविष्ठाः**	**अलविषाथाम्**	**अलविध्वम् - ढ्वम्**
પુરુષ ૩	**अलविष्ट**	**अलविषाताम्**	**अलविषत**

अ + लू + इष्ट = **अ + लो + इष्ट** = **अलविष्ट।**

➔ **तृप्** = **अतर्पीत्।** (तृ.पु.એ.વ.), तृ.पु.द्वि.व. = **अतर्पिष्टाम्।**
दृप् ના રૂપો **तृप्** ની જેમ જાણવા.
स्खल् = **अस्खालीत्।** (तृ.पु.એ.વ.)
नद् = **अनदीत्** = **अनादीत्।** (तृ.पु.એ.વ.)
नन्द् = **अनन्दीत्।** (तृ.पु.એ.વ.)

➔ **वृ** (ઉ.) = પરસ્મૈ. **अवारीत्।** (तृ.पु.એ.વ.)
આત્મને. **अ + वृ + इष्ट** = **अ + वर् + इष्ट** = **अवरिष्ट** તથા પાઠ ૧૫ ના નિયમ ૨ પ્રમાણે **वर् + ईष्ट** = **अवरीष्ट।** (तृ.पु.એ.વ.)

આશીર્વાદાર્થ

ભૂમિકા

૧. કોઈને આશીર્વાદ આપવા વગેરે અર્થમાં આ અર્થના રૂપો વપરાય છે.

પ્રત્યયો

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**यासम्**	**यास्व**	**यास्म**
પુરુષ ૨	**याः**	**यास्तम्**	**यास्त**
પુરુષ ૩	**यात्**	**यास्ताम्**	**यासुः**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**सीय**	**सीवहि**	**सीमहि**
પુરુષ ૨	**सीष्ठाः**	**सीयास्थाम्**	**सीध्वम्**
પુરુષ ૩	**सीष्ट**	**सीयास्ताम्**	**सीरन्**

ફોર્મ્યુલા ૧.(A) આ અર્થના પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો લ્ય.ભૂ.કા. ના પ્રત્યયોની પૂર્વે **यास्** લગાડવાથી થાય છે.

(B) તૃ.પુ.બ.વ. **यासुः** છે તથા દ્વિ.પુ. અને તૃ.પુ.એ.વ. ના **स्, त्,** પ્રત્યય પૂર્વે **यास्** ના **स्** નો લોપ થાય છે.

૨.(A) આ અર્થના આત્મનેપદના પ્રત્યયો વિધ્યર્થ આત્મનેપદના પ્રત્યયોમાં આવેલા **त्** અને **थ्** ની પૂર્વે **स्** લગાડવાથી થાય છે. અહીં પણ **षीध्वम्** નું **षीढ्वम्** થાય છે.

નિયમો

પરસ્મૈપદ

૧. તમામ પ્રત્યયો અવિકારી છે તથા સેટ્ ધાતુને પણ અહીં **इ** લાગતી નથી.

દા.ત. **भू = भूयात्।**

૨. (A) માર્ગો. નિયમાવલિમાં કર્મણિના નિયમ ૩,૪,૫,૭ અને ૮ લાગે તથા

દ્વા નિયમના ધાતુઓના **आ** નો અહીં **ए** થાય છે.

દા.ત. दा = देयात् ।

(B) **आ** કારાંત અંગવાળા ધાતુઓના **आ** ની પૂર્વે જોડાક્ષર આવેતો **आ** નો વિકલ્પે **ए** થાય છે.

દા.ત. ग्लै = ग्लेयात् / ग्लायात् ।

૩. દશમા ગણના ધાતુમાં માત્ર ગુણ-વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. मृष् = मर्ष्यात् ।

आत्मनेपद

૧. (A) (અ) વેટ્ ધાતુને, (બ) દીર્ઘ **ऋ** કારાંત ધાતુને,
(ક) સંયુક્ત પર હ્રસ્વ **ऋ** કારાંત ધાતુને અને
(ડ) **वृ** ધાતુને,
વિકલ્પે **इ** લાગે છે અને ત્યારે ગુણ થાય છે.

દા.ત. सू = सविषीष्ट / सोषीष्ट । तॄ = तरिषीष्ट / तीर्षीष्ट ।
वृ = वरिषीष्ट / वृषीष्ट ।

(B) જ્યારે પ્રત્યયની પૂર્વે **इ** ન લાગે ત્યારે હ્રસ્વ કે દીર્ઘ **ऋ** કારાંત ધાતુમાં અંત્ય **ऋ** નો તેમજ અંત્ય ધાતુઓમાં ઉપાંત્ય સ્વરનો ગુણ થતો નથી.

દા.ત. स्तृ = स्तृषीष्ट / स्तरिषीष्ट । कृ = कृषीष्ट ।

૨. દશમા ગણના ધાતુમાં ગુણ-વૃદ્ધિ ઉપરાંત **अय** પણ લાગે છે.

દા.ત. मृष् = मर्षयिषीष्ट ।

૩. ગણકાર્ય રહિતકાળોના તૈયાર કરેલા અંગને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થતા કર્મણિના નિયમો ઉપરાંત પાઠ ૧૫ ના કર્મણિ તથા ભાવે રૂપનો નિયમ ૨ આ અર્થમાં પણ લાગુ પડે છે.

રૂપાખ્યાન

कृ - ઉ. કરવું

પરસ્મૈપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**क्रियासम्**	**क्रियास्व**	**क्रियास्म**
પુરુષ ૨	**क्रियाः**	**क्रियास्तम्**	**क्रियास्त**
પુરુષ ૩	**क्रियात्**	**क्रियास्ताम्**	**क्रियासुः**

આત્મનેપદ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પુરુષ ૧	**कृषीय**	**कृषीवहि**	**कृषीमहि**
પુરુષ ૨	**कृषीष्ठाः**	**कृषीयास्थाम्**	**कृषीढ्वम्**
પુરુષ ૩	**कृषीष्ट**	**कृषीयास्ताम्**	**कृषीरन्**

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

दश् - ૫. ડંખવું
दह् - ૫. બાળવું, બળવું
दीक्ष् - આ. પવિત્ર કરવું અને તેથી કરીને યજ્ઞ કરવા માટે યોગ્ય થવું
प्र + उद् + पत् - ૫. પડવું
फल् - ૫. ફળવું, ફત્તેહ પામવું
वि + भज् - ૩. વહેંચવું, ભાગ કરવા
प्र + लप् - ૫. બોલવું, બકવાસ કરવો

બીજો ગણ

सत्रम् + आस् - યજ્ઞ સમારંભ કરવો, ઘણા યજ્ઞો અનુક્રમે કરવા

ચોથો ગણ

तृप् - ૫. સંતુષ્ટ થવું, તૃપ્ત થવું
प्रति + पद् - જાણવું, સમજવું, અંગીકાર કરવું, કરવું, આચરવું
अव + मन् - અવગણના કરવી

છઠ્ઠો ગણ

आ + दृ - આ. માન આપવું, આદરવું

દશમો ગણ

वञ्च् - આ. ઠગવું

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

अग्निरथ - આગગાડી, રેલગાડી
अत्याराति - એક ક્ષત્રિયનું નામ છે
अमित्र - શત્રુ
उत्तरकुरवः - હિમાલયની પેલી પારના દેશનું નામ છે. (ઘણું કરીને આર્યલોકનું અસલ સ્થાન એ હતું) (બ.વ.)
ऐलूष - ઈલૂષાનો પુત્ર

कवष - પુરુષનું નામ છે
कितव - ઠગ, અપ્રમાણિક પુરુષ, ઉચાપત કરનાર
जानंतपि - જનંતપનો પુત્ર
तपन - જુલમ કરનાર, જુલમી
दन्दशूक - સાપ
पौराणिक - પુરાણી
माल्यवत् - રાક્ષસનું નામ છે. એ રાવણની માતાનો પિતા હતો
म्लेच्छ - મ્લેચ્છ
वासिष्ठ - વસિષ્ઠ નો વંશજ
शाक - શાક
शैब्य - રાજાનું નામ છે.
सात्यहव्य - ગોરનું નામ છે.

स्त्रीलिंग

दशा - અવસ્થા, સ્થિતિ
नियति - નસીબ, પ્રારબ્ધ
नेमि - પૈડાનો ઘેર
भानुमती - ધૃતરાષ્ટ્રના મોટા પુત્ર દુર્યોધનની વહુ
मुक्तकेशी - છુટા વાળવાળી
सरस्वती - નદીનું નામ છે.

नपुंसकलिंग

औषध - ઓસડ
कुसुमपुर - શહેરનું નામ છે.
जातकर्मन् - જન્મક્રિયા, જન્મ સમયે કરવાનો સંસ્કાર
देवक्षेत्र - દેવભૂમિ
महत्त्व - મોટાઈ, તેજ
सत्र - યજ્ઞનો સમારંભ
साचिव्य - પ્રધાનપણું

विशेषण

अक्षम - અશક્ત
अनुष्ठेय - (**अनु** + **स्था** નું વિધ્યર્થ કૃ.) કરવાનું
आज्ञप्त - (કર્મ. ભૂ. કૃ.) હુકમ કરેલો
आत्त - (**आ** + **दत्त**, **दा** 'આપવું' નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) લઈ લીધેલું
एकान्त - એકસરખું
जयावह - જય લાવનારું
दुर्विनीत - વિનયરહિત, બેઅદબ
निःशुक्र - સત્ત્વવગરનું, શક્તિહીન
मुग्धाकृति - રૂપાળી આકૃતિવાળું, રમ્યાકૃતિ
शुष्मिण - શક્તિમાન્
शोकविकल - શોકમાં મગ્ન, શોકથી બાવરું
सुविनीत - નમ્ર

क्रियाविशेषण

उपरि - ઉપર
एकान्ततः - એકસરખી રીતે
नीचैः - નીચે

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

આગેવાન ફીતુરી - **प्रधानराजद्रोहिन्**
નાગ - **फणिन्, नाग**
પાંજરૂં - **पञ्जर**
બજાર - **आपण**
ભુકો - **क्षोद**
મહેણું - **उपालम्भ**
મોજણીદાર - **भूमापक**
યજ્ઞદત્ત - **यज्ञदत्त**
રૂ - **तूल, पिचु**
રોગ - **व्याधि**
વેપારી - **वणिज्**

સ્ત્રીલિંગ

ઈમાનદારી - **भक्ति, निष्ठा**
ઔષધ - **औषधि**
ખાઈ - **कुल्या**
ગરીબાઈ - **दुर्गति**
બજાર - **पण्यवीथिका**
રાજ ચલાવવાનો જુમ્મો - **राज्यधुरा**
રાજધાની - **राजधानी**

નપુંસકલિંગ

ઔષધ - **औषध**
કાગળ - **पत्रक**
ગરીબાઈ - **दारिद्र्य**
છાપરું - **छदिस्, पटल**
ભુકો - **चूर्ण**
મીલ્કત - **रिक्थ, वित्त**

વિશેષણ

ઘરડાઓનું - **पितृपैतामह**
દુઃખકારક - **व्यथाकर, पीडाकर**
પુરેલું - **नियन्त्रित** (કર્મ. ભૂ. કૃ.), **निबद्ध** (કર્મ. ભૂ. કૃ.)
સંબંધ રાખતું - **संगत** (કર્મ. ભૂ. કૃ.), **संगच्छमान** (વર્ત. કૃ.)

ક્રિયાવિશેષણ

અખંડ - **अविरतम्**

વિશેષ

ખેતીવાડીના કામમાટે - **कृषिहेतोः, कृषिकर्मणे** (ચતુર્થી વિભક્તિ)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન - ૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. दुष्टाञ् शब्दान्मा प्रयुक्ष्महि म्लेच्छाश्च मा भूमेत्यध्येयं व्याकरणम् ।
૨. ओदनं शाकांश्च सूदा अपाक्षुरतोऽधुना सर्वान्ब्राह्मणान्भोजय ।
૩. कनिष्ठं पुत्रमहमब्रवं पुत्रक ! कुसुमपुरं गत्वा तत्रैकस्मिन्गृहे मया निक्षिप्तं धनमास्ते

तद्गृह्याण । सोऽगच्छत् । निवृत्य च मामब्रवीत्तात भ्रातरो मे तत्रागत्यास्मभ्यमेतद्धनं पितादादिति वदन्तः सर्वमेव तदादिषत ।

४. यत्त्वं सत्यमवादीस्तत्तुभ्यमहमेतद्ददां शतं ददामि ।

५. त्वमात्मनः पूर्वभार्यामत्याक्षीरन्यां च पर्यणैषीरिति यदश्रौषं तत्किं सत्यम् ।

६. मुग्धाकृतिरतीव प्रियश्चावयोः शिशुरमृतेति शोकविकलोऽहं भार्या च मे ।
परंतु किं वृथाशोकेन सत्यमेव तद्यत्कविराह ।

७. कश्चैकान्तं सुखमुपगतो दुःखमेकान्ततो वा ।
नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥

८. ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत । ते कवषमैलूषं सोमादनयन्दास्याः पुत्रः कितवोऽब्राह्मणः कथं नो मध्येऽदीक्षिष्टेति ।

९. साचिव्ये मामेवान्यान्सर्वाननादृत्य राजाऽयौक्षीदतोऽभियुक्तेन मनसा मया कार्यमनुष्ठेयम् ॥

१०. अस्मिन्क्षेत्रे विपुलं धान्यमवाप्सम् ।

११. अङ्गीकृतं महत्कार्यं पारयितुमक्षमा वयमुदस्राक्ष्म ।

१२. अखिला मनोरथा मेऽफालिषुरतोऽहं सुखमस्वाप्सं न किंचिदवेदिषम् ।

१३. किं नाद्याप्यग्निरथमद्राष्ट प्रत्यहं त्रिरनेन मार्गेण स नीयते ।

१४. मुक्तकेशीं मां दृष्ट्वा दुर्योधनस्य भार्या भानुमत्यहसीत्तन्मे दहति देहमित्यब्रवीद्भीमं द्रौपदी ।

१५. असमर्थोऽयमर्जुनो धार्तराष्ट्रैः सह योद्धुमतः सङ्ग्रामान्न्यवर्तिष्टेति जना ब्रूयुः ॥

१६. भार्या मे पुत्रमसविष्ट । अतो जातकर्मादि संस्काराणां संभारान्करोमि ।

१७. अधुनैव सोऽत्रागत्यायं पुरुषः सुविनीतोऽयं दुर्विनीत इति बहु प्रालापीत् ।
मैवं पुनः प्रलपीदित्येकदा तं भृशं ताड्य ।

१८. अस्माभिराज्ञप्तः पौराणिकः पुराणकथाः कथयितुमारब्ध तदेहि श्रोतुम् ।

१९. परिचारकं मे दन्दशूकोऽदाङ्क्षीत्तत्त्वरस्व भिषजं गत्वौषधमानय ।

२०. इयन्तं कालमुद्यमं कुर्वन्नपि सुखं नालप्सि तस्मान्नियतिर्बलीयसी ।

२१. महता प्रयत्नेन तेन संचितं धनमहृथास्तस्मात्पापोऽसि गर्हणीयचरितोऽसि ।

२२. तेऽभ्यगुर्भवनं तस्य सुप्तं चैक्षिषताथ तम् ।

२३. अवोचत्कुम्भकर्णस्तं वयं मन्त्रेऽभ्यधाम यत् ।
न त्वं सर्वं तदश्रौषीः फलं तस्येदमागमत् ॥

२४. प्राज्ञवाक्यान्यवामंस्था मूर्खवाक्येष्ववास्थिथाः ।
अध्यगीष्ठाश्च शास्त्राणि प्रत्यपत्था हितं न च ॥
२५. मूर्खास्त्वामववञ्चन्त ये विग्रहमचीकरन् ।
अभाणीन्माल्यवान्युक्तमक्षंस्थास्त्वं न तन्मदात् ॥
२६. ततोऽक्रन्दीद्दशग्रीवस्तमाशिश्वसदिन्द्रजित् ।
निरयासीच्च संक्रुद्धः प्रार्चिचच्च स्वयंभुवम् ॥
२७. सोऽलब्ध ब्रह्मणः शस्त्रं स्यन्दनं च जयावहम् ।
२८. प्रोदपाति नभस्तेन स च प्रापि महागिरिः ।
यस्मिन्नज्वालिषू रात्रौ महौषध्यः सहस्त्रशः ॥
२९. एतं ह वा ऐन्द्रं महाभिषेकं वासिष्ठः सात्यहव्योऽत्यरातये जानंतपये प्रोवाच । तस्मादत्यरातिर्जानंतपिरराजा सन्विद्यया समन्तं सर्वत्रः पृथिवीं जयन्परीयाय । स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्योऽजैषीर्वै समन्तं सर्वत्रः पृथिवीं महन्मा गमयेति । स होवाचात्यरातिर्जानंतपिर्यदा ब्राह्मणोत्तरकुरूञ्जयेयमथ त्वमु हैव पृथिव्यै राजा स्याः सेनापतिरेव तेऽहं स्यामिति । स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्यो देवक्षेत्रं वै तन्न वै तन्मर्त्यो जेतुमर्हत्यद्रुक्षो वै म आऽत इदं दद इति । ततो हात्यरातिं जानंतपिमात्तवीर्यं निःशुक्रममित्रतपनः शुष्मिणः शैब्यो राजा जघान ।

प्रश्न - २ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. દુશ્મનોએ વીસ ગામ બાળી નાંખ્યા છે (**दह्**) અને હવે મુખ્ય શહેર સામા કુચ કરે છે.
૨. પાંજરામાં પુરાયેલાં પક્ષીઓ ઉડી ગયા છે (**उद् + डी** આત્મને.).
૩. લાંબો વખત થયા જે મિત્રોની વાટ જોતો હતો તે આવ્યા છે (**आ + गम्** કે **आ + इ**) અને હમણાંજ ગાડીમાંથી ઉતર્યા છે (**अव + तृ**).
૪. બાગમાં ઝાડોની ડાળીઓ અમે કાપી નાંખી છે(**लू** કે **छिद्**).
૫. ખેતીવાડી માટે સિંધુને લગતી ઘણી નહેરો અમે ખોદી છે (**खन्**).
૬. જ્યારે તેણે કહ્યું કે સંસ્કૃત પંડિત દશ દિવસમાં થાઉં ત્યારે હું હસ્યો (**स्मि**).
૭. યજ્ઞદત્તે હમણાં છોકરાના ઉપનયનનો વિધિ કર્યો (**कृ, वि + धा** કે **अनु + स्था**), તે વખતે બ્રાહ્મણોને ઘણી દક્ષિણા આપી.
૮. મદદ માટે પોતે ગોવિન્દને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો છે, એ તેમને હમણાંજ યાદ આવ્યું (**स्मृ**).

૯. બીતા મા (**मा + भी**), તું જુવે છે તે નાગ નથી પણ દોરડું છે.

૧૦. સૈનિકોએ આગેવાન ફીતુરીને મારી નાંખ્યા છે (**वध्**), અને દેશ ફરી જીત્યો છે (**पुनर् + जि**).

૧૧. આખો દિવસ ઘેર બેસી રહેવાથી અને બીજું કાંઈ પણ ન કરવાથી દારિદ્ર અને ઘણા દુઃખકારક દરદો થયા (**जन् કે निस् + पद्**).

૧૨. મેં તમને કહ્યાં હતાં તે ઘરેણાં તમે કર્યાં છે (**कृ**) ? જો તમે કર્યાં હોય તો બતાવો.

૧૩. રાજાના મોજણીદારોએ હજી જમીન માપી નથી (**मा**).

૧૪. અમે બધા કાગળો ફાડી નાખ્યા છે (**दृ**) હવે તે કામના નથી.

૧૫. તેણે દવા વાટી છે (**क्षुद्**), વાસણ ખાલી કર્યું છે (**रिच्**), અને ભૂકો તેમાં નાખ્યો છે (**नि + क्षिप्**), પાણી રેડ્યું છે, અને તે દેવતા પર મૂક્યું છે.

૧૬. ગોવિન્દની ઈચ્છા પાર પડી છે (**तृप्**), અને તે હવે સુખી છે.

૧૭. તેણે બધાં સંસારિક કામો છોડી દીધાં છે (**परित्यज्**), અને હવે તે સંન્યાસી થયો છે (**परिव्राज्**).

૧૮. તેમણે ગઈ કાલે આપેલા પૈસા અમે હજી લીધા નથી (**प्रतिग्रह्**).

૧૯. તેમણે રાજાને ઈમાનદારીથી સેવ્યો છે (**सेव्**).

૨૦. બજારમાં વેપારીઓએ બધું રૂ વેચાતું લીધું છે (**परि + क्री**), અને તે ઈંગ્લાંડ મોકલી દીધું છે (**प्र + हि**).

૨૧. ઘરનું છાપરૂં વાંદરાઓએ ભાંગી નાંખ્યું છે (**भञ्ज्**).

૨૨. બાપદાદાની મીલ્કત ભાઈઓએ વહેંચી લીધી છે (**वि + भज्**).

૨૩. મેં લોકોના મહેણા શાન્ત રીતે સહન કર્યાં છે (**सह्**), અને સતત રાજ કરવા માથે લીધું છે (**वह्**).

૨૪. બે રાજાઓએ લશ્કર ચડાઈ માટે તૈયાર કર્યું છે (**सम् + नह्**).

પ્રશ્ન - ૩ પ્રત્યયને લાગુ પડતા નિયમો આપી નીચેના રૂપો સમજાવો.

दिश्यात्, दिक्षीष्ट, रुध्यात्, रुत्सीष्ट, उच्यात्, स्मर्यात्, स्तर्यात्, नीयात्, नेषीष्ट, देयात्, दासीष्ट, धाक्षीष्ट, गाहिषीष्ट, ध्रेयात्, घ्रायात्, तीर्यात्, पूर्यात्, उह्यात्, वक्षीष्ट, मोदिषीष्ट, धुक्षीष्ट, दुह्यात्।

પ્રશ્ન - ૪ નીચેના ધાતુઓના આશીર્વાદાર્થ રૂપો આપો.

हृ, द्रु, वप्, यज्, सह्, नह्, रुह्, लिह्, बन्ध्, लै, हा, भिद्, भू, वृत्, रुच्, दु, लू, सो, स्तु, रु, शास्।

પાઠ ૨૫

ઈચ્છાદર્શક રૂપ

ભૂમિકા

૧. ઈચ્છાદર્શક રૂપનો અર્થ છે ક્રિયા કરવાની ઈચ્છા અથવા ક્રિયા કરવાની તૈયારી.

દા.ત. **गम्** = **जिगमिष्** (ઈચ્છાદર્શક અંગ) = જવાની ઈચ્છા અથવા જવાની તૈયારી.

मृ = **मुमूर्षु** = મરવાની તૈયારીવાળો અથવા મરવાની અણી પર હોનાર.

૨. જે ધાતુઓ મૂળમાં જેના (પરસ્મૈ. કે આત્મને. ના) પ્રત્યયો લે છે તે જ અહીં લાગે છે.

૩. સ્વાધ્યાય પ્રશ્ન-૨માં જ્યાં જાડા અક્ષરો છાપેલા છે ત્યાં ઈચ્છાદર્શકનો પ્રયોગ કરવો.

નિયમો

૧. (A) ત્રીજા ગણની જેમ દ્વિરુક્તિના નિયમો લગાડ્યા પછી ધાતુને **स्** પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે. ગણકાર્યવાન કાળોમાં **स्** માં **अ** ઉમેરાય છે.

(B) અભ્યસિત અક્ષરમાં (દ્વિરુક્તિમાં) **अ** નો **इ** થાય છે.

દા.ત. **गम्** = **जिगमिषति** ।

૨. નીચેના અપવાદો ધ્યાનમાં રાખી ધાતુ સેટ્ છે કે અનિટ્ છે તે પ્રમાણે **स्** ની પૂર્વે **इ** મૂકવી.

(A) **ग्रह्, मूह्** અને **उ** - **ऊ** કારાંત ધાતુને **इ** લાગતી નથી.

દા.ત. **ग्रह्** = **जिघृक्षति** । **भू** = **बुभूषति** ।

(B) **दृ, धृ, कृ, गृ** આટલા છઠ્ઠા ગણના ધાતુઓ અને **स्मि, पू** (આ.), **अञ्ज्, प्रच्छ्, ऋ** અને **अश्** ધાતુને **इ** લાગે છે.

દા.ત. **दृ** = **दिदरिषते** । **धृ** = **दिधरिषते** । **पू** = **पिपविषते** ।
प्रच्छ् = **पिपृच्छिषति** ।

(C) દીર્ઘ **ॠ** કારાંત, **इव्** અંતવાળા ધાતુઓ અને **वृ, दम्भ्, श्रि, यु, भृ, ज्ञप्**

અને બીજા કેટલાક બહુ ઉપયોગી નહિ એવા ધાતુઓને વીકલ્પે इ લાગે છે.

દા.ત. दिव् = दुद्यूषति / दिदेविषति । श्रि = शिश्रीषति / शिश्रयिषति ।

૩. નીચેના અપવાદ ધ્યાનમાં રાખી ધાતુને ગુણ અંગેના સામાન્ય નિયમો લગાડવા.

(A) અંત્ય કે ઉપાંત્ય, ह्रस्व કે દીર્ઘ इ, उ, ऋ વાળા ધાતુઓમાં स् ની પૂર્વે इ આવતી નથી ત્યારે ગુણ થતો નથી.

દા.ત. भू = बुभूषति ।

(B) रुद्, विद् અને मुष् ધાતુમાં ગુણ ન થાય.

દા.ત. विद् = विविदिषति । मुष् = मुमुषिषति ।

(C) य्, व् સિવાયના વ્યંજનાંત વ્યંજનાદિ ધાતુમાં ઉપાંત્યે રહેલ ह्रस्व इ - उ ના इ પછી स् લાગે ત્યારે વિકલ્પે ગુણ થાય છે.

દા.ત. मुद् = मुमुदिषते / मुमोदिषते । द्युत् = दिद्युतिषते / दिद्योतिषते ।

૪. (A) स् પૂર્વે इ ન આવે ત્યારે અંત્ય સ્વરવાળા ધાતુઓનો અંત્ય સ્વર લંબાય છે. हन् માં પણ अ લંબાય છે.

દા.ત. जि = जिगीषति । जिघांसति

૫. (A) ग्रह, स्वप् અને प्रच्छ् માં र् અને व् નો ऋ અને उ થાય છે.

દા.ત. स्वप् = सुषुप्सति । प्रच्छ् = पिपृच्छिषति । ग्रह् = जिघृक्षति ।

(B) द्युत् માં य् નો અભ્યસિત (દ્વિરુક્ત) અક્ષરમાં इ થાય છે.

(C) मि, मी, मा, दा, धा અને दा, धा ના અંગવાળા ધાતુઓ તથા रभ्, लभ्, शक्, पत्, पद् ધાતુમાં,

(અ) ધાતુના સ્વરનો इ થાય છે,

(બ) દ્વિરુક્તિ ન થાય,

(ક) સ્વરાંત ધાતુને स् ની પૂર્વે त् લાગે છે.

દા.ત. दा = दित्सति । रभ् = रिप्सति ।

(D) तन् અને पत् ધાતુ स् પૂર્વે વિકલ્પે સેટ્ છે.

અનિયમિત રૂપો

आप् = ईप्सति । ऋ = अरिरिषति । ज्ञप् = ज्ञीप्सति / जिज्ञपयिषति ।

पू = पिपविषते । दम्भ् = धीप्सति / धिप्सति / दिदम्भिषति ।

तन् = तितांसति / तितंसति / तितनिषति । पत् = पित्सति / पिपतिषति ।

प्रति + इ = प्रतीषिषति । यु = यियविषति ।

(E) इ (જવું) નો गम् થાય છે. અભ્યસિત (દ્વિરૂક્ત) અક્ષર પછી जि ના ज् નો ग् થાય છે. हि અને हन् ના ह નો घ् થાય છે અને चि ના च् નો क् વિકલ્પે થાય છે.

૬. પ્રેરક અને દશમા ગણમાં અંગ ઉપરથી ઈચ્છાદર્શક રૂપ થાય છે.

દા.ત. चुर् = चुचोरयिषति । बुध् = बुबोधयिषति ।

૭. અદ્યતન પાઠ-૨૨ ત્રીજા પ્રકારનો નિયમ ૪ અહીં લાગે છે.

દા.ત. भू = भावय = बिभावयिषति ।

૮. ज्ञा, श्रु, स्मृ અને दृश् ધાતુના રૂપો આત્મનેપદમાં થાય છે.

દા.ત. ज्ञा = जिज्ञासते ।

૯. ઈચ્છાદર્શક અંગને उ લગાડવાથી 'ઈચ્છનાર' એટલેકે ઈચ્છાદર્શક નામ બને છે. આ ક્રિયાવાચક નામો બીજી વિભક્તિનું નામ (કર્મ તરીકે) લે છે.

દા.ત. चिकीर्षुः कटम् ।

૧૦. ઈચ્છાદર્શક અંગને आ લગાડવાથી ભાવવાચક નામ થાય છે.

દા.ત. ज्ञा = जिज्ञासा । (જાણવાની ઈચ્છા)

રૂપાખ્યાન

➔ गम् (દશ કાળમાં રૂપો)

૧.जिगमिषति (વર્ત.કા.), ૨. अजिगमिषत् (લ.ભૂ.કા.), ૩. जिगमिषतु (આજ્ઞાર્થ), ૪. जिगमिषेत्(વિધ્યર્થ), ૫. जिगमिषिता (શ્વ. ભવિ.કા.), ૬.जिगमिषिष्यति (સામા.ભવિ.કા.), ૭. जिगमिषाञ्चकार (પરોક્ષ ભૂ.કા.), ૮. जिगमिष्यात् (આશીર્વાદાર્થ), ૯. अजिगमिषिष्यत् (ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ), ૧૦. अजिगमिषिषत् (અદ્યતન ભૂ.કા.)

➔ कृ = कृ + स् = कृ + स् = कीर् + स् (પાઠ-૧, નિયમ ૧૦) = चिकीर् +

स् = चिकीर् + ष् + अ = चिकीर्षति ।

➔ मृ = मृ + स् = मृ + स् = मूर् + स् = मुमूर् + स् = मुमूर्षति ।

➔ भू = भू + स् = बुभू + स् = बुभूषति ।

➔ ग्रह् = ग्रह् + स् = जग्रह् + स् = जिगृह् + स् = जिगृद् + स् = जिघृद् + स् = जिघृक् + स् = जिघृक्षति ।

➔ द्युत् = द्युत् + स् = दिद्युत् + स् કે दिद्योत् + स् = दिद्युतिषते । કે दिद्योतिषते।

➔ भिद् = भिद् + स् = बिभिद् + स् = बिभित्सति ।

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

उद् + नम् - ૫.ઉગામવું (પ્રેરક)

उप + नी - આ. જનોઈ આપવી, ઉપનયન કરવું.

अभि + पत् - ૫. કોઈની તરફ કૂદવું.

अधि + रुह् - ૫. ચઢવું.

निर् + सृ - ૫. હાંકી કાઢવું, કાઢી મૂકવું (પ્રેરક)

છઠ્ઠો ગણ

तुद् - ઉ. છોડવું.

નવમો ગણ

सम् + ग्रह् - સંગ્રહ કરવો, ભેગું કરવું.

દશમો ગણ

अर्थ् - આ. યાચવું, માગવું

नि + वृ - સામા થવું, વારવું

નામધાતુ

अर्थापय - ઉ. સ્પષ્ટ કરી સમજાવવું

दोलय, आन्दोलय - હિંડોળવું, ઝુલાવવું

નામ (A - સંસ્કૃતનું ગુજરાતી)

પુંલિંગ

अधिकार -કોઈપણ ધર્મક્રિયા કરવા માટે યોગ્યતા

अपराम्बुनिधि - (अपर - બીજો એટલે પશ્ચિમનો + अम्बुनिधि) પશ્ચિમનો સમુદ્ર

अभिताप- ઘણો જ બાળતો તાપ

अस्तगिरि - પશ્ચિમનો પર્વત, જેના ઉપર સૂર્ય-ચન્દ્ર અને તારા આથમે છે એવું કલ્પેલું છે તે

आचार्य - વિદ્યાર્થીને જનોઈ પહેરાવી વેદ શીખવે છે તે ધર્મગુરુ

उडुप - ત્રાપો, કોટીઉં

उष्णरुचि - સૂર્ય

दिगन्त - દિશાઓનો છેડો, બધી દિશાઓનો દેશ.

द्वारपाल - દરવાન, દ્વારરક્ષક

मुर - વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના શત્રુનું નામ છે.

संभव - જન્મ

सूर्यवंश - સૂર્યનું કુળ

स्त्रीलिंग

अल्पविषया - ટુંકા વિષયવાળી, ટુંકી

आशा - ઉમેદ

इष्टदेवता - ઈષ્ટ દેવ, આરાધ્ય દેવતા

पङ्क्ति - હાર, લીટી

परिसमाप्ति - છેડો, સંપૂર્ણત્વ

सिद्धि - સંપૂર્ણત્વ

नपुंसकलिंग

कूल - કિનારો

कृच्छ्रत्रय - (**कृच्छ्र** - ન. પ્રાયશ્ચિત + **त्रय** - ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત

बल - સૈન્ય

वर्षण - *વરસવું, વરસાદ*

सांख्य - એક દર્શન એટલે શાસ્ત્રનું નામ છે.

सोपान - દાદર, પગથીયા

विशेषण

अविघ्न - વિઘ્નરહિત, ઈજા વગરનું

उग्र - સખત, તીક્ષ્ણ

कतिचित् - કેટલાએક (સર્વ.)

कार्यद्वयाकुल - એક જ વખતે બે વસ્તુઓ કરવાની હોવાથી વ્યગ્ર થયેલો

दुर्बुद्ध - સમજવું કઠણ પડે એવું, ગૂઢ

प्रचण्ड - બળતું, ઉગ્ર

भग्न - (**भञ्ज्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) નાશ પામેલું

भूरि - ઘણું

यूरोपीय - યુરોપખંડનું

वैदिक - વેદનું

क्रियाविशेषण

अभिचैद्यम् - (**चैद्य** - પું. ચેદિનો રાજા અને કૃષ્ણનો શત્રુ, એ શબ્દ ઉપરથી) ચૈદ્ય તરફ

हठात् - *જોર જુલમથી*

नाम (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

पुंलिंग

તકરાર - **वादविवाद**

તત્ત્વ જાણનાર - **तत्त्वविद्**

પાંજરૂં - **पञ्जर**

બન્ધ - **निगड** (ન.)

રૂઢી - **विधि**

સગું - **ज्ञाति, बन्धु**

स्त्रीलिंग

ઘોડીઉ - **प्रेङ्खा**

રૂઢી - **पद्धति**

નપુંસકલિંગ

તન્માત્ર - **तन्मात्र**

બન્ધ - **बन्धन**

વિશેષણ

ચમત્કારી - **अद्भुत**

તીક્ષ્ણ - **प्रबल, बलीयस्**

તેજસ્વી - **देदीप्यमान, विभ्राजमान**

(વર્ત. કૃ.)

દીપતું - **उत्तेजित** (કર્મ. ભૂ. કૃ.), **उद्दीपित** (કર્મ. ભૂ.કૃ.)

ન દેખાઈ શકે એવું - **अदृश्य**

પીડાયું, પીડાયેલું - **आर्त** (ભૂ.કૃ.), **अर्दित** (કર્મ. ભૂ.કૃ.)

ફીકું - **पाण्डु, विवर्ण**

સખત - **प्रचण्ड**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન-૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्याविघ्नपरिसमाप्तय इष्टदेवतां स्तौति ।

૨. स्वयंवरकाले सीतां लिप्सवो रावणादयो बहवो राजानो विदेहाञ्जग्मुः । किं तु रुद्रधनुर्नमयितुमशक्ताः सर्वे भग्नाशा बभूवुः ।

૩. अभितापसंपदमथोष्णरुचिर्निजतेजसामसहमान इव ।
पयसि प्रपित्सुरपराम्बुनिधेरधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् ॥

૪. ब्रह्मतत्त्वं जिज्ञासमानः कश्चिदाचार्यमुपेत्याध्यापय भो ब्रह्मेत्युवाच ॥

૫. तस्यां सभायामेव दुर्योधनं गदाघातेन जिघांसुर्भीमसेनो युधिष्ठिरेण निवारितः ।

૬. यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुरम् ।
अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः ॥

૭. प्रासादतलमारुरुक्षुः सोपानपङ्क्तिषु पदं निधत्ते ।

૮. यूरोपीयवैभवं दिदृक्षमाणाः प्रतिसंवत्सरं कतिचिद्भरतखण्डीया अङ्ग्लभूम्यादिदेशानग्निनौकाभिर्गच्छन्ति ।

૯. ब्राह्मणो बुभूषू राजर्षिर्विश्वामित्र उग्रं तपश्चक्रे ।

૧૦. प्रभूतवर्षणादस्या नद्याः कूलं पिपतिषति । तदस्मिन्मा पदं निधेहि ।

૧૧. सूर्यवंशसंभवानां राज्ञां यशो जिगासुः कालिदास आह ।

૧૨. क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ।
तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

१३. भूरि धनमादित्सुना बलेनानुगम्यमानः शरदारम्भे दिगन्ताञ्जिगीषु रघुरयोध्यायाः प्रतस्थे ।

१४. बटुमुपनिनीषुराचार्यः स्वाधिकारसिद्धये कृच्छ्रत्रयं कुर्यात् ।

१५. राजगृहं प्रविविक्षुर्ऋषिकुमारको हठान्निःसारितो दुर्विनीतैर्द्वारपालैः ।

१६. आत्मनः कौशलं दिदर्शयिषन्त्यङ्गना महान्तं कालमनृत्यत् ।

१७. अर्थयन्ते द्विजन्मानो तस्मादर्थं यियक्षवः ।
अर्थापयत्यसौ सम्यग् दुर्बुद्धं वैदिकं वचः ॥

प्रश्न-२. ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

१. કૂતરો મરવામાં છે (मृ), તેને છેડો નહિ.

२. ઝાડની ડાળીને નમાવવાની ઈચ્છા કરીને (नम् પ્રેરક) તેણે હાથ ઉંચો કર્યો.

३. ઘણું સખત તોફાન ચઢી આવ્યું, સૂર્ય દેખાતો બંધ થયો, અને જાણે પવન બધા ઝાડોને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખવા માંગતો હોય (उद् + मूल्) અને બધા ઘરનો નાશ કરવા ઈચ્છતો હોય એવું લાગ્યું (भञ्ज्).

४. હજારો વર્ષ સુધી વિશ્વામિત્રે તપશ્ચર્યા કરી અને ત્યાં સુધીમાં તેનું બધું કાઠું બ્રહ્મના તન્માત્ર તત્ત્વથી દીપિત થયું અને પોતાના અદ્‌ભૂત તેજથી આખી સૃષ્ટિને બાળી નાંખવાની તૈયારીમાં હોય એમ દેખાયું (दह्).

५. પોતાના સગા પોતાની સાથે લડવાને તૈયાર (युध्) જોઈને તેનું મોં ફીકું પડ્યું.

६. આ છોકરું ઉંઘવામાં છે (स्वप्), ઘોડીયામાં સુવાડો અને તેને ઝુલાવી ઉંઘાડો.

७. એક માણસ બારણે ઉભો છે, જરૂરના કામ માટે તમારી સાથે બોલવા ઈચ્છે છે (वच्).

८. જે આ સંસાર બંધનથી મુક્ત થવા ઈચ્છે છે, (मुच्) તેણે તત્ત્વદર્શી પાસે જવું, બ્રહ્મને ઓળખી તેનું ધ્યાન ધરવું.

९. જે પુનર્વિવાહનો રિવાજ ચલાવવા માંગે છે (प्र + वृत् પ્રેરક) તેણે તે કામ એકદમ શરૂ કરવું, વિવાદનો વખત ગયો છે.

१०. તે લડાઈમાં એક સિપાઈ હતો અને તે ઘાયલ થવાથી ઘણી જ તરસથી (પાણી પીવાની ઈચ્છાથી) (पा) પીડાયો.

११. પોતાની તલવારથી ધૃષ્ટકેતુ એક ઋષિને પોતાનો શત્રુ જાણી મારવા જતો હતો (प्र+हृ) ત્યારે મેં તેને હાથથી પકડ્યો.

૧૨. ગંગાના પવિત્ર પાણીમાં **નાહવાની ધારણા રાખી (स्ना)** અને સાંખ્યદર્શન ભણવાને બે વર્ષ ત્યાં રહેવાની ઈચ્છાથી **(नि+वस्)** હું કાશી ગયો.

૧૩. **ફુલ ભેગાં કરવાની ઈચ્છાથી (अव+चि)** બે કન્યા બાગમાં ગઈ.

૧૪. સ્વયંભૂ ઈશ્વર, **સૃષ્ટિ રચવાની ઈચ્છાથી (सृज्)** સર્વ અવકાશને ઢાંકી મૂકનાર પાણીની સપાટી ઉપર દેખાયા.

૧૫. જે પોપટ આજ સવારે પાંજરામાં પૂરાયો હતો તે **ઉડી જવાની તૈયારીમાં** છે **(डी के उद् + पत्)**.

सुज्ञेषु किं बहुना ? । - સુજ્ઞને વધુ શું કહેવું ?

विरक्तस्य तृणं भार्या । - નિરાગીને સ્ત્રી એ તૃણતુલ્ય છે.

संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति । - સંસર્ગથી દોષ અને ગુણ આવે છે.

भावेषु विद्यते देवः । - ભાવ હોય ત્યાં દેવ હોય છે.

मूर्खस्य हृदयं शून्यं । - મૂર્ખનું હૃદય શૂન્યવત્ હોય છે.

नास्ति जागरतो भयम् । - જાગૃત રહેનારને ભય હોતો નથી.

પાઠ - ૨૬

ધાતુ સાધિત શબ્દો

ભૂમિકા

૧. માર્ગો. પાઠ ૨૪માં આપેલ કૃદંતો સિવાયના કૃદંત આ પાઠમાં આપેલ છે.

૨. સ્વાધ્યાય પ્રશ્ન-૨માં છાપેલા જાડા અક્ષરોને ઠેકાણે કૃદંત વાપરવા.

પ્રત્યયો અને નિયમો

૧. અંતઃસ્થ, અનુનાસિક સિવાય કોઈપણ વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અંત્ય **વ્** નો **ઊ** થાય છે અને **ઊ** પૂર્વના **અ** કે **આ** જોડે મળે ત્યારે બે સ્વરોને સ્થાને વૃદ્ધિ કે **ઔ** થાય છે.

૨. નામ પછી જ્યારે **માત્ર** પ્રત્યય આવે ત્યારે તે પ્રત્યયનો અર્થ 'માત્ર', 'ફક્ત' થાય છે.

દા.ત. વિદ્ધમાત્ર । - ઘાયલ થતાં વાર જ.

વિધ્યર્થ કૃદંત

પ્રત્યયો - તવ્ય, અનીય, ય

૧. આ કૃદંત ભાવે અને કર્મણિ પ્રયોગમાં આવે છે.

દા.ત. મયા સ્થાતવ્યમ્ ।

૨. આ કૃદંત કર્મનું વિશેષણ બને છે. કર્તાને તૃતીયા કે ષષ્ઠી લાગે છે.

દા.ત. મયા / મમેદં કર્તવ્યમ્ ।

૩. **(A) તવ્ય** અને **અનીય** પૂર્વે અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

દા.ત. કૃ = કર્તવ્ય । કરણીય ।

(B) તવ્ય માં સેટ્ ધાતુ પૂર્વે **ઇ** લાગે છે. તથા દશમા ગણમાં ગુણ-વૃદ્ધિ થયા પછી **અય** લગાડી **ઇ** લગાડવી.—

દા.ત. ઘુષ્ = ઘોષયિતવ્ય ।

૪. દશમા ગણમાં **अनीय** પૂર્વે ગુણ-વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **घुष् = घोषणीय ।**

૫. **(A) य** પૂર્વે અંત્ય - ઉપાંત્ય **इ - उ** નો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **नी = नेय । कु = को = कव्य ।**

(B) અંત્ય **ओ** નો **अव्** અને **आ** નો **ए** થાય છે.

દા.ત. **भू = भो = भव्य । दा = देय ।**

(C) ऋ કરાંત ધાતુમાં **ऋ** ની વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **कृ = कार्य ।**

(D) અંત્ય **च्** નો **क्, ज्** નો **ग्** થાય. ઉપાંત્ય **अ** ની વૃદ્ધિ થાય છે.

દા.ત. **पच् = पाक्य ।**

(E) इ, स्तु, वृ (ઉ.), **दृ, जुष्** અને ઉપાંત્ય **ऋ** વાળા ધાતુઓના સ્વરમાં ફેરફાર થતો નથી. તથા હ્રસ્વ સ્વર પછી **य** પૂર્વે **त्** મૂકાય છે. આ નિયમ કેટલાકને લાગતો નથી તે ઘણા હોવાથી અહીં લખેલ નથી.

દા.ત. **स्तु = स्तुत्य ।**

પ્રત્યય - तृ, अक

૧. આ પ્રત્યયોથી ધાતુ સૂચિત ક્રિયા કરનાર નામો બનાવાય છે.

૨. આ પ્રત્યયો લાગે ત્યારે તે ધાતુના કર્મને ષષ્ઠિ લાગે છે.

૩. **(A) तृ** પૂર્વે અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

(B) अक પૂર્વે અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય **अ** (**म्** કારાંત સેટ્ ધાતુના ઉપાંત્ય **अ** સિવાય) ની વૃદ્ધિ થાય છે અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **नी = नेतृ । नायक । बुध् = बोद्ध । बोधक ।**

वच् = वक्तृ । वाचक । शम् = शमक । आ + चम् = आचामक ।

૪. **तृ** પૂર્વે સેટ્ ધાતુને **इ** લાગે છે.

દા.ત. **रक्ष् = रक्षितृ ।**

૫. **आ** કારાંત ધાતુઓમાં **अक** પૂર્વે **य** લાગે છે.

દા.ત. **स्था = स्थायक । दा = दायक ।**

૬. વૃદ્ધિ કરનાર ધાતુ સાધિત પ્રત્યય પૂર્વે **हन्** ના **न्** નો **त्** થાય છે. પાઠ ૨૪, અદ્યતન કર્મણિનો નિયમ ૨- F જુઓ.

દા.ત. **घातक ।**

૭. **तृ** નું સ્ત્રીલિંગ અંગ **तृ + ई = त्री** થાય

अक નું સ્ત્રીલિંગ અંગ **इका** થાય છે. કેટલીક વાર **अका** પણ થાય છે.

દા.ત. **नी = नी + तृ + ई = नेत्री । नी + इका = नायिका ।**

ભાવકૃદંત - ધાતુના અર્થનો સૂચક કૃદંત

પ્રત્યય -	अन	अ	ति
	↓	↓	↓
	નપુંસકલિંગ	પુંલિંગ	સ્ત્રીલિંગ
દા.ત.	**गमन**	**गम**	**गति**

૧. **ति** અવિકારક પ્રત્યય છે. બાકીના બે વિકારક છે. ભૂ.કૃના પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુઓમાં જે ફેરફાર થાય છે તે જ ફેરફાર ઘણું કરીને **ति** પૂર્વે થાય છે.

દા.ત. **वच् = उक्ति । मुच् = मुक्ति ।**

૨. (A) **अ** પૂર્વે કેટલાક ધાતુમાં ગુણ અને કેટલાકમાં વૃદ્ધિ થાય છે.

(B) **अन** પૂર્વે અંત્ય સ્વર અને ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

દા.ત. **भू = भाव = भवन । जि = जय ।**

हन् = घात = हनन । बुध् = बोध = बोधन

૩. અંત્ય **च्** કે **ज्** નો **अ** પૂર્વે **क्** કે **ग्** થાય છે.

દા.ત. **पच् = पाक । युज् = योग ।**

પરોક્ષ કૃદંત

૧. પરોક્ષ ભૂ.કા.નું કર્તરિ કૃદંત પરસ્મૈ.માં **वस्** અને આત્મને. માં **आन** અવિકારિ પ્રત્યય પૂર્વેના અંગને (જેવા કે તૃ.પુ. બ.વ.ને) લગાડવાથી થાય છે.

દા.ત. **कृ = चकृवस् । चक्राण । हृ = जह्रवस् । जह्राण ।**

૨. (A) એક સ્વરી અને **આ** કારાંત રૂપમાં **वस्** પૂર્વે **इ** લાગે છે.

દા.ત. दा = ददिवस् । पत् = पेतिवस् ।

(B) गम्, हन्, विद् (ગ. ૬), **विश्** અને **दृश्** પછી **वस्** વિકલ્પે **इ** લે છે.

દા.ત. गम् = जग्मिवस् / जगन्वस् ।

૩. **वस्** અને **आन** પૂર્વે **बन्ध्, अञ्ज्** વગેરે ધાતુઓનો અનુનાસિક લોપાય છે. તથા દીર્ઘ **ॠ** કારાંત ધાતુઓ ગુણ પામતા નથી.

દા.ત. बन्ध् = बबध्वस् । तॄ = तितीर्वस् ।

૪. **(A)** પરોક્ષ ભૂ.કા. નું તૃ.પુ.બ.વ. નું રૂપ કૃદંતના અંગ તરીકે દ્વિ. બ.વ. થી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે ગણવું.

(B) આ જ અંગ સ્ત્રીલિંગની નિશાની **ई** પૂર્વે અને

(C) નપુંસકલિંગના પ્રથમા, દ્વિતીયા અને સંબોધન દ્વિ.વ.માં લેવાય છે.

દા.ત. क्री = चिक्रीवस् = चिक्रियुषा । (તૃ. વિભક્તિ એ.વ.), **चिक्रियुषी** । (સ્ત્રી), **गम् = जगन्वस्** કે **जग्मिवस्** ઉપરથી **जग्मुषा** । (તૃ. વિભક્તિ એ. વ.), **जग्मुषी** (સ્ત્રી.)

અમુક બાબતમાં આ રૂપમાં ઉપરોક્ત નિયમ ૩ પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે.

ભવિષ્ય કૃદંત

૧. **(A)** સામાન્ય ભવિ.કા. નું કૃદંત પરસ્મૈ. માં **अत्** અને આત્મને. માં **मान** પ્રત્યય રહિત કાળમાં અંગને લગાડવાથી થાય છે.

(B) પૂર્વેના **अ** નો **अत्** ની પૂર્વે લોપ થાય છે.

દા.ત. कृ = करिष्यत् / करिष्यमाण । (કરનાર) (કર્મણિમાં - કરાનાર)

दृश् = द्रक्ष्यत् । (જોનાર, જોવાનો), **द्रक्ष्यमाण** ।(દેખવાનું, દેખાનાર)

स्यत् નું સ્ત્રીલિંગ **स्यन्ती** કે **स्यती** થાય છે.

ધાતુઓ

પહેલો ગણ

उप + कृ - ઉ. ઉપકાર કરવો,

प्रदक्षिणीकृ - ઉ. પ્રદક્ષિણા કરવી.

प्रति + उद् + गम् - પ. સામું જવું

प्रति + दा - પ. પાછું આપવું

सदाचारेण + वृत् - આ. યોગ્ય રીતે

ચાલવું

બીજો ગણ

आशिषम् + वच् - ૫. આશીર્વાદ દેવો.

आ + शास् - આ. ઈચ્છવું, આશિષ આપવા.

ત્રીજો ગણ

पुरस् + धा - ઉ. કોઈને ગોર બનાવવો.

ચોથો ગણ

तम् - ૫. દુઃખી થવું.

सदाचारम् + प्रति +पद् - યોગ્ય રીતે ચાલવું

નામ (A - संस्कृतनुं गुजराती)

પુંલિંગ

अज - રઘુના પુત્રનું નામ.

अश्वतर - ખચ્ચર

कुम्भ - હાથીના કપાળના ભાગ ઉપરનો ગોળો

चैत्ररथ - ગંધર્વનો દેશ

प्रदेश - મુલક

वरुण - સમુદ્ર દેવતા

विदर्भ- દેશનું નામ છે. હાલ તેને વરાડ પ્રાંત કહે છે. (બ. વ. માં વપરાય)

विशिख - બાણ

शाप - શ્રાપ, શાપ

सेनानिवेश - લશ્કરની છાવણી

સ્ત્રીલિંગ

आख्या - નામ

इन्दुमती - એક સ્ત્રીનું નામ

नर्मदा- નદીનું નામ

वृष्टि - વરસાદ

सत्क्रिया - પરોણાગત, સત્કાર

सपत्नी - શોક્ય

નપુંસકલિંગ

उपकण्ठ - ગામ કે શહેરની પાસેની જગ્યા, પાદર, સીમ.

छन्दस् - પિંગળ, છંદ

जघनार्ध - (**जघन** - ન. કેડ, કટિનો પૂર્વ ભાગ + **अर्ध** - અડધું) પાછલો ભાગ.

रोधस् - કિનારો

लोकान्तरम्- (**अन्यो लोकः - लोकान्तरम्**) બીજી દુનીયા

संमोहन - એક અદ્‌ભૂત અસ્ત્રનું નામ છે.

सर्वस्व - (**सर्व** - સઘળું + **स्व** - ન.) બધી મિલ્કત, બધી માલમત્તા.

सौराज्य - સારું રાજ્ય

हव्य - બલિદાન

વિશેષણ

अत्यायत - ઘણું વેગળું, ઘણું લાંબું (કિ.વિ.)

अनुरूप - મળતું, યોગ્ય
दीपक - પ્રકાશમાન કરનાર
पुनरुक्तभूत - (**पुनरुक्त** - ફરીથી કહેલું અથવા ફરીથી કહેલી વાત + **भूत** - થયેલું) ફરીથી કહેવા જેવું
प्रत्यग्र - નવું, તાજું (કિ.વિ.)
वन्य - રાની અથવા વનનું

ક્રિયાવિશેષણ

अधस् - નીચે

નામ (B - ગુજરાતીનું સંસ્કૃત)

પુંલિંગ

ક્રૌંચ (એક પક્ષી) - **क्रौञ्च**
જરાસંધ (મગધ દેશના રાજાનું નામ) - **जरासंध**
નિષાદ (એક જંગલી જાતનું અથવા તે જાતના વ્યક્તિનું નામ) - **निषाद**
વિદુર (વિશેષ નામ) - **विदुर**

સ્ત્રીલિંગ

મગરૂર - **उत्सेकिनी**
વારણાવતી (એક જગ્યાનું નામ) - **वारणावती**

નપુંસકલિંગ

નિશાની - **चिह्न**

વિશેષણ

કિમતી - **महार्ह**
તહેવાર - **विलक्षण**
મગરૂર - **उत्सिक्त**(કર્મ. ભૂ. કૃ.)

વિશેષ

કેદ કરવું - **कारागृहे निक्षिप्**

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન-૧ સંસ્કૃતનું ગુજરાતી કરો.

૧. **तस्मादेवं विदुषे ब्राह्मणायैवं चक्रुषे न क्षत्रियो द्रुह्यात् ।**
૨. **राजा यक्ष्यमाणो ब्राह्मणं पुरोदधीत ।**
૩. **छन्दांसि वै देवेभ्यो हव्यमूढ्वा श्रान्तानि जघनार्धे यज्ञस्य तिष्ठन्ति यथाश्वो वाश्वतरो वोहिवांस्तिष्ठेदेवम् ।**
૪. **असुरैः सह योत्स्यमान इन्द्रो वरुणस्य साहाय्यं ययाचे ।**
૫. **वरुणसाहाय्यं लब्धवतस्तस्मात्सर्वेऽसुरा अबिभयुः ।**
૬. **व्यर्थं मे जन्म न मया कृतं कर्तव्यं न भुक्तं भोक्तव्यं न दृष्टं द्रष्टव्यं न श्रुतं श्रोतव्यम् ।**

૭. निषेदुषीं राज्ञीं दृष्ट्वा दास्योऽपि सपत्नीवृत्तं कथयिष्यन्त्योऽधस्तस्थुः ।

૮. ब्राह्मणेभ्यो दत्तसर्वस्वो रघुः प्रत्यग्रागतायार्थिने धनं दित्सुः कुबेरात्तन्निष्कृष्टुं चकमे । कुबेरस्तु तेनाभियास्यमानमात्मानं प्रेक्ष्य स्वयमेव तस्य कोशे धनवृष्टिं पातयामास । तत्सर्वं धनमात्मने ददिवांसं रघुं वक्ष्यमाणामाशिषं सोऽर्थ्युवाच ।

૯. आशास्यमन्यत्पुनरुक्तभूतं श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते ।
पुत्रं लभस्वात्मगुणानुरूपं भवन्तमीड्यं भवतः पितेव ॥

૧૦. ततो रघुः पुत्रं प्रापाजं नाम । तं कतिभिः संवत्सरैर्विवाहयोग्यदशं ज्ञात्वा ससैन्यमिन्दुमतीस्वयंवराय विदर्भान्प्रस्थापितवान् ।

૧૧. मार्गे नर्मदारोधस्येकरात्रमुषितवतस्तस्य सेनानिवेशो वन्यगजत्वमृषिशापात्समापेदानेन केनचिद्गन्धर्वेण तुमुलश्चक्रे ।

૧૨. तमापतन्तं नृपतेरवध्यो वन्यः करीति श्रुतवान्कुमारः ।
निवर्तयिष्यन्विशिखेन कुम्भे जघान नात्यायतकृष्टचापः ॥

૧૩. स विद्धमात्रः स्वीयं दिव्यं रूपं प्राप । ततः प्रजहुषेऽप्यात्मन उपचक्रुषेऽजाय संमोहनाख्यमस्त्रं ददौ ।

૧૪. एवं तयोरध्वनि दैवयोगादासेदुषोः सख्यमचिन्त्यहेतु ।

૧૫. एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान्सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् ।

૧૬. तं नगरोपकण्ठे तस्थिवांसं तदागमनहृष्टो विदर्भनाथः प्रत्युज्जगाम नगरं चानीय सर्वां सत्क्रियां चकार ।

૧૭. त्रैलोक्यदीपके देवे लोकान्तरमुपेयुषि ।
तमस्तान्तमभूद्विश्वं क सुखी महदापदि ॥

પ્રશ્ન-૨ ગુજરાતીનું સંસ્કૃત કરો.

૧. નિષાદ કે જેણે ક્રૌંચ પક્ષીની જોડમાંથી એકને **મારી નાંખ્યુ હતું (हन्)** તેને વાલ્મિકીએ શાપ દીધો.

૨. જે રાજકુમારે તેને સો ગાયો **આપવા વચન આપ્યું હતું (प्रति + श्रु)** તેને ઋષિએ આશીર્વાદ દીધો.

૩. પાંડવો જ્યારે વારણાવતી જવાની **તૈયારીમાં હતા (गम् કે इ)** ત્યારે વિદુરે તેમને શિખામણ દીધી.

૪. તેણે **શહેર બાળ્યું** તે પહેલાં તે સેનાપતિએ તેમાંથી બધા બૈરા છોકરાને બહાર

લઈ લીધા.

૫. તેને પૈસો પાછો **આપવાનું કહેતાં પહેલાં (आ + दिश्)** ન્યાયાધીશે બરોબર ચાલવા શિખામણ આપી.

૬. કાશીમાંથી યજ્ઞદત્તને જવાની **રજા મળી (अनु + ज्ञा)** તે પહેલાં દેવદત્તે તેને કરેલા પાપો માટે તપ કરવા કહ્યું.

૭. પતિને ઘેર જ્યારે **શકુન્તલાને મોકલવાની હતી (प्र + हि કે प्र + इष्)** ત્યારે કણ્વે તેને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવા કહ્યું અને પોતાની મોટાઈ માટે મગરૂર ન થવા શિખામણ આપી.

૮. જે લુગડા વિષ્ણુને **આપવાના છે (दा)** તે ઘણા સારા અને કિંમતી છે.

૯. ઝાડ **કપાવવાનું છે (छिद्)**.

૧૦. તેણે આ વિચિત્ર સંદેશો મોકલ્યો તેમાંથી શું **સમજવાનું (बुध्)**?

૧૧. જરાસંધ જેણે બધા રાજાઓને **જીત્યા હતા (जि)** અને કેદ કર્યા હતા તે કૃષ્ણ અને ભીમથી મરાયો.

૧૨. તેના વચન **વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી (वि+श्वस्)** અને તેના કામ **નિન્દા કરવા યોગ્ય છે (निन्द्)**.

૧૩. તે **ખાવા યોગ્ય નથી (भक्ष्, अभि + अव + हृ)** કે **પીવા યોગ્ય નથી (पा)**, આપણે શા માટે શોધવું. ?

૧૪. તેણે ડહાપણના ચિન્હો બતાવ્યાં હવે તેને મૂર્ખ **ગણવાનો નથી (मन्)**.

फलं नैव विना तरुम् । - વૃક્ષ વિના ફળ હોતા નથી.

कालस्य त्वरिता गतिः । - કાળની ગતિ વેગવાળી છે.

कर्मणो हि प्रधानत्वं । - કર્મની જ પ્રધાનતા છે.

સંસ્કૃત ગુજરાતી કોશ

અ

अकरुण - વિશે. (**करुणा** - સ્ત્રી. દયા) નિર્દય, દયાહીન.

अकिंचन - વિશે. (**किंचन** - ન. કંઈક) જેની પાસે કંઇ પણ ન હોય તે, ગરીબ.)

अक्ष - પું. જુગટાના પાસા.

अक्षज्ञ - વિશે. પાસાથી રમવાની કળા જાણનાર.

अक्षत्रिय - વિશે. ક્ષત્રિયવિનાનું

अक्षनैपुण - વિશે. પાસા નાખવામાં હોંશિયાર.

अक्षम - વિશે. અશક્ત

अक्षमाला - સ્ત્રી. (**अक्ष** - પું. એક છોડનું અને તેના મૂળનું નામ છે + **माला** - સ્ત્રી. કંઠી, માળા) રૂદ્રાક્ષની માળા.

अक्षरशः - ક્રિ.વિ. અક્ષરે અક્ષર.

अक्षहृदय - ન. પાસા નાખવાની કળા.

अक्षि - ન. આંખ

अक्षोभ्य - વિશે. ક્ષોભ ન પામે એવું, બીહે નહીં એવું, ડગે નહીં એવું.

अगद - વિશે. રોગ વગરનું, નીરોગી, સ્વસ્થ, આરોગ્ય.

अगस्त्य - પું. ઋષિનું નામ છે.

अगार - ન. ઘર.

अग्नितप्त - વિશે. (**अग्नि** અને **तप्त** - તપેલું) દેવતાથી તપેલું.

अग्निरथ - પું. આગગાડી

अग्निष्टोम - પું. એક જાતનો યજ્ઞ.

अग्निहोत्र - ન. અગ્નિદેવતાને આપેલો યજ્ઞ.

अङ्क - પું. ખોળો.

अङ्कित - વિશે. નિન્દિત, દૂષિત.

अङ्ग - ન. અવયવ

अङ्गन - ન. આંગણું

अङ्गार - પું. ન. અંગારો

अचिन्त्य - વિશે. અવિચાર્ય, ન ધારી શકાય એવું.

अज - પું. રઘુના પુત્રનું નામ છે, વિશે. નહીં જન્મેલું.

अजस्र - વિશે. હંમેશનું નિરંતરનું,

अजस्रम् - ક્રિ.વિ.

अजा - સ્ત્રી. બકરી.

अजीगर्त - પું. અક બ્રાહ્મણનું નામ છે.

अञ्ज् - ગ.૭ પરસ્મૈ. તેલ ચોપડવું,

वि + अञ्ज् - ખુલ્લું કરવું, ઉઘાડું કરવું

अञ्जन - ન. કાજળ, મેસ.

अञ्जलि - પું. ખોબો.

अण् - ગ.૪ આત્મને. શ્વાસ લેવો, જીવવું

अणु - વિશે. નાનું, પું. નાનો રજકણ

अतिघोर - વિશે. (**अति** + ઘણું) ભયંકર,

ક્રૂર.

અતિનિષ્કરુણ - વિશે. (**અતિ** - ઘણું, અતિશય) ઘણું નિર્દય, ક્રૂર.

અતિનિષ્ફલ - વિશે. અતિ વ્યર્થ.

અતિપ્રમાદ - પું. મોટી ચુક, ઘણી બેફીકરાઇ.

અતુલ - વિશે. અનુપમ.

અત્યર્થમ્ - ક્રિ.વિ. ઘણું.

અત્યરાતિ - પું. એક ક્ષત્રિયનું નામ છે.

અત્યાયત - ક્રિ.વિ. અથવા વિશે. ઘણું લાંબું, ઘણું દૂર.

અદ્ભુત - વિશે. આશ્ચર્યકારક.

અદ્યતન - વિશે. આજનું, આજને લગતું.

અદ્યપ્રભૃતિ - ક્રિ.વિ. (**અદ્ય** - આજ + **પ્રભૃતિ** - માંડીને, થી) આજથી, અત્યાર પછીથી.

અધમ - વિશે. નીચ.

અધર - સર્વ., વિશે. નીચલું, નીચેનું

અધર્મ - પું. દુષ્કૃત્ય.

અધસ્ - અવ્યય નીચે, તળે.

અધિકાર - પું. જગ્યા, અખ્તીયાર, હોદ્દો, કોઈ પણ ધર્મક્રિયા કરવાને યોગ્યતા.

અધિજ્યધન્વન્ - પું. જેનું ધનુષ ખેંચેલું હોય તે.

અધિષ્ઠાન - ન. જગ્યા.

અધીર - વિશે. સાબિત કે ગંભીર મનવગરનું, અલ્પમનવાળું, અધીરું.

અધ્વન્ - પું. માર્ગ

અધ્વર્યુ - પું. યાજ્ઞિક ગોર.

અન્ - ગ.૨ પરસ્મૈ. શ્વાસ લેવો,

પ્ર + અન્ - શ્વાસ લેવો, જીવવું.

અનડુહ્ - પું. બળદ

અનનુષ્ઠાન - ન. (**અનુષ્ઠાન**-ન. કરવું, સાધવું) ન કરવું તે, ન કીધાની કસૂર.

અનપત્યતા - સ્ત્રી. (**અપત્ય** - ન.છોકરું) વાંઝિયાપણું.

અનપરાધિન્ - વિશે. નિરપરાધી, નિર્દોષ

અનય - પું. ડહાપણનો અભાવ.

અનર્હ - વિશે. અયોગ્ય.

અનલ - પુ. અગ્નિ

અનવેક્ષણ - ન. સંભાળ ન લેવી તે.

અનાગસ્ - વિશે. નિરપરાધી

અનાથ - વિશે. લાચાર, ધણી વગરનું, આશ્રયહીન.

અનાદ્યનન્ત - વિશે. (**અનાદિ** - જેનો આરંભ નહીં તે + **અનન્ત** - જેનો છેડો નહીં તે) આરંભ અને છેડા વિનાનું.

અનારમ્ભ - પું. પ્રારંભ નહીં તે.

અનાર્જવોપેત - વિશે. (**આર્જવ** - ન. પ્રમાણિકપણું + **ઉપેત** - **ઉપ** + **ઇ** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ., યુક્ત) અપ્રમાણિક.

અનિગ્રહ - પું. (**નિગ્રહ** - પું. કબજો, નિયમ) કબજામાં ન રાખવું તે, નિરંકુશપણું.

અનિલ - પું. પવન.

अनिशम् - ક્રિ.વિ. વારંવાર, નિરંતર, હંમેશાં

अनिषण्ण - વિશે. બેઠેલું નહીં તે.

अनीक - ન. સૈન્ય, સેના.

अनीकस्थ - વિશે. (**अनीक** - ન. અને **स्था** - રહેવું) લશ્કરમાંનો એક સિપાઈ.

अनुकम्पिन् - વિશે. દયાવાન.

अनुचर - પું. ચાકર, નોકર.

अनुत्सेक - પું. નમ્રતા, ગર્વાભાવ

अनुपहत - વિશે. અવિચ્છન્ન.

अनुबन्ध - પું. જારી રહેવું તે.

अनुमरण - ન. સતી થવું, મરનારની પાછળ મરવું તે.

अनुराग - પું. પ્રીતિ, મહેરબાની.

अनुरूप - વિશે. મળતું, મુજબનું, પ્રમાણેનું.

अनुलेपन - ન. મલમ, અંગને લગાડવાનો સુગન્ધિ પદાર્થ.

अनुविधेय - વિશે. અનુસરવા યોગ્ય, પ્રમાણે ચાલવું.

अनुषक्त - (**अनु** + **सक्त, सञ्ज्** નું. કર્મણિ ભૂ.કૃ.) સાથે રહેલું, જોડાયેલું.

अनुष्ठान - ન. કરવું તે.

अनुष्ठेय - (**अनु+स्था** નું વિધ્યર્થ કૃ.) કરવાનું હોય તે.

अनूच्य - (**अनु+वच्** નું વિધ્યર્થ કૃ.) ભણી જવાનું.

अन्त - પું. છેડો, નાશ.

अन्तःपुरिका - સ્ત્રી. જનાનખાનામાં રહેનારી સ્ત્રી.

अन्तक - પું. યમરાજા.

अन्तगमन - ન. અન્તે જવું

अन्ततः - ક્રિ.વિ.આખરે.

अन्तर - ન. ફેર.

अन्तरित - વિશે. તફાવતવાળું, જુદું પડેલું.

अन्य - સર્વ., વિશે. ઇતર, બીજું.

अन्यथा -ક્રિ.વિ. બીજીરિતે, નહિતો.

अन्येद्युः - ક્રિ.વિ. બીજે દિવસે.

अन्वाह - (**अनु** + **आह**) તે બોલે છે

अन्वित - (**अनु** + **इ** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) યુક્ત, સહિત, ભરેલું.

अन्विष्यत् - (**अनु** + **इष्** ગ.૪ પરસ્મૈ. નું વર્તમાન કૃ.) શોધતાં

अप् - સ્ત્રી. પાણી (બ.વ. માં વપરાય છે).

अपचिति - સ્ત્રી. પૂજા.

अपथ्य - ન. અવગુણકારક ચીજ.

अपयशस् - ન. અપકીર્તિ.

अपर - સર્વ., વિશે. બીજું.

अपराधसहस्र - ન. (**सहस्र** - ન. હજાર) હજારો અપરાધો.

अपराम्बुनिधि - પું. (**अपर** - બીજો એટલે પશ્ચિમ + **अम्बुनिधि** - સમુદ્ર) પશ્ચિમનો સમુદ્ર.

अपवित्र - વિશે. અપવિત્ર, પાપી

अपेक्षित - ન. (**अप** + ईक्ष् નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) જે ઇચ્છેલું હોય તે.

अप्रणय - પું. કઠોરતા.

अप्रतिविधेय - વિશે. ઉપાય રહિત, દુઃસાધ્ય.

अप्रतिहत - વિશે. પ્રતિબન્ધ રહિત, અટકાવાય નહીં એવું.

अप्रमत्त - વિશે. (**अ** અને **प्रमत्त** - બેફીકરૂં) બેફીકરૂં નહીં તે, સાવચેત.

अप्रवक्तृ - પું. જે બોલતો અથવા શિખવતો નથી.

अब्ज - ન. કમળ.

अब्द - પું. વર્ષ.

अभाजन - ન. અપાત્ર, નાલાયક, અમુક કાર્યને માટે નિર્મિત નથી તે.

अभिगीत - (**अभि** + **गै** ગ.૧ પરસ્મૈ. નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) ગાયેલું, ગવાયેલું.

अभिचैद्यम् - ક્રિ.વિ. (**चैद्य** - પું. ચેદિનો રાજા, એ કૃષ્ણનો શત્રુ હતો) ચૈદ્યતરફ.

अभिताप - પું. ઘણોજ બળતો તાપ.

अभिनव - વિશે. નવીન, કોમળ.

अभिमन्यु - પું. અર્જુનનો પુત્ર.

अभिमुख - વિશે. સામું.

अभियुक्त - વિશે. ગુણી, યોગ્ય, પુણ્યશાળી.

अभिषेचनीय - પું. રાજસૂય યજ્ઞમાં એક ક્રિયા કરવામાં આવે છે તેનું નામ, તે યજ્ઞ કરવાનો દિવસ.

अभिसंधा - સ્ત્રી. વચન, નિશ્ચય.

अभिहित - (**अभि** + **धा** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) બોલાયેલું.

अभ्यागत - (**अभि** + **आ** + **गम्** નું કર્મ. ભૂ.કૃ.) આવેલું, પું. પરોણો.

अम् - ગ.૧ પરસ્મૈ. હાલવું.

अमावास्या - સ્ત્રી. અમાસ.

अमित्र - પું. શત્રુ

अमुत्र - ક્રિ. વિ. પરલોકમાં

अमृत - ન. ઇશ્વરોનું પાન, અમૃત.

अमोघ - વિશે. સફળ, ખરું.

अम्भस् - ન. પાણી.

अम्भोजिनी - સ્ત્રી. કમળનો છોડ.

उद् + **अय्** - ગ.૧ આત્મને. ઉદય થવો.

अयस् - ન. લોઢું.

अरण्यवास - પું. (**अरण्य** - ન. જંગલ, વન + **वास** - પું. રહેઠાણ) વનમાંનું રહેઠાણ.

अरिस्त्री - સ્ત્રી. દુશ્મનની સ્ત્રી

अरुण - પું. સૂર્યનો સારથિ.

अरुष् - પું.ન.ઘા જખમ.

अर्घ्यसत्कार - પું. (**सत्कार** - પું. માન) અતિથિની પૂજા કરવાના અથવા તેને માન આપવાના સાહિત્યથી આપેલું માન.

अर्ज् - ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦, મેળવવું, કમાવવું.

अर्थ् - ગ. ૧૦ આત્મને. માગવું,

प्र + **अर्थ्** - અરજ કરવી.

અર્થ - પું. ખરોભાવ, અર્થ, ઇચ્છેલી વસ્તુ

અર્થસંશય - પું. (**સંશય** - પું. શક, ભય) ધનને લગતો ભય.

અર્થાપય - નામ ધાતુ. ઉ. સ્પષ્ટ કરી સમજાવવું.

અર્થિન્ - પું. ગરજવાન, યાચક.

અર્દ્ - ગ.૧ અને ગ.૧૦ પીડવું, દમવું.

અર્ધકોટી - સ્ત્રી. (**અર્ધ** - ન. અડધું + **કોટી** - સ્ત્રી. કરોડ) અડધો કરોડ અથવા પચાસ લાખ.

અર્યમન્ - પું. દેવલોક, ગતપૂર્વજ.

અર્વન્ - પું. ઘોડો.

અર્હ્ - ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ ઘટવું, છાજવું.

અલક્ષ્મી - સ્ત્રી. ખોટું નસીબ, દરિદ્રતા.

અલસ - વિશે. સુસ્ત, મન્દ, આળસુ.

અલાભ - પું. નુકશાન

અલોભ - પું. સંતોષ.

અલ્પ - વિશે. નાનું, થોડું.

અનલ્પ - વિશે. ઘણા, ઘણું.

અલ્પવિષય - સ્ત્રી. ટુંકા વિષયવાળી, ટુંકી

અવજ્ઞાત - (**અવ+જ્ઞા** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) ધિક્કારાયેલું.

અવદાત - વિશે. સુંદર, સફેદ, શ્વેત, સ્વચ્છ, પુણ્યશાળી

અવર - સર્વ. વિશે. પાછલું, પછીનું.

અવલમ્બમાન - વિશે. (**અવ + લમ્બ્** નું વર્તમાન કૃદંત) લટકતું.

અવલેપ - પું. ગર્વ.

અવશ - વિશે. પરાધીન, પરવશ, આશ્રયરહિત.

અવશ્યમ્ - ક્રિ.વિ. નક્કી.

અવસ્થાન - ન. રહેઠાણ.

અવહિત - (**અવ + ધા** નું ભૂ.કૃ.) ધ્યાન રાખેલું.

અવાચ્ - વિશે. દક્ષિણનું.

અવિઘ્ન - વિશે. અડચણ વગરનું.

અવિનાશિન્ - વિશે. નાશ નહીં પામે એવું.

અવિલમ્બિતમ્ - ક્રિ.વિ. તરત.

અવ્યય - વિશે. ફરે નહીં એવું, નિર્વિકાર.

અશ્ - ગ.૫ આત્મને. મેળવવું, ભોગવવું, વ્યાપવું,

વિ + અશ્ - વ્યાપવું

અશ્ - ગ.૯ પરસ્મૈ. ખાવું.

અશક્ત - વિશે. નબળું, અશક્તિમાન.

અશન - ન. ખાવું તે, ભોજન

અશના - સ્ત્રી. ભુખ.

અશોક - પું. આશોપાલવનું ઝાડ.

અશ્વતર - પું. ખચ્ચર.

અશ્વમેધ - પું. એક પ્રકારનો યજ્ઞ (એમાં અશ્વનું બળિદાન થાય છે.)

અશ્વહૃદય - ન. ઘોડા ચલાવવાની કળા.

अश्विन् - (દ્વિ.વ. માં વપરાય છે.) બે સ્વર્ગલોકના વૈદ્યો (સાથે જન્મેલા).

अष्टावक्र - પું. પુરુષનું નામ છે.

निर्+ अस् - ગ.૪ २द કરવું, કાઢી નાખવું.

अस् - ગ.૨. પરસ્મૈ. હોવું.

असंशयम् - ક્રિ.વિ. નક્કી.

असत्पुरुषसेवा - સ્ત્રી. (**सत्** - વિશે. સારું + **सेवा** - સ્ત્રી. ચાકરી.) દુષ્ટ અથવા નિર્દય પુરુષની ચાકરી.

असन् - ન. લોહી.

असह्य - વિશે. (**अ** + **सह्** નું વિધ્યર્થ કૃદન્ત) સહેવાય નહીં તેવું.

असार - વિશે. (**सार** - પું. જીવ તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનું, ફાયદા વગરનું, નકામું.

असिधारा - સ્ત્રી. (**धारा** - સ્ત્રી. ધાર) તલવારની ધાર.

असिधाराव्रत - ન. તલવારની ધાર ઉપર સુઈ રહેવા જેવું કઠણ વ્રત.

असु - પું. જીવ, પ્રાણ. (આ અર્થમાં હંમેશાં બ.વ.માં વપરાય છે કેમકે પ્રાણ પાંચ છે.)

असुभङ्ग - પું. મોત.

असूयय - નામધાતુ. દ્વેષભાવ રાખવો.

असृज् - ન. લોહી.

अस्त - પું. સૂર્યનું આથમવું તે.

अस्तगिरि - પું. પશ્ચિમનો પર્વત જેના ઉપર સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા આથમે છે એવું કલ્પેલું છે તે.

अस्थि -ન. હાડકું.

अहन् - ન. દિવસ.

अहरहः - અ. દરરોજ.

अहर्निशम् - ક્રિ.વિ. દહાડો અને રાત.

अहर्निशम् - ન. (સમાહાર દ્વન્દ્વ) દહાડો અને રાત.

अहि - પું. સર્પ.

अहोरात्र - પું. રાત - દિવસ.

अह्नाय - અ.ક્રિ.વિ. તત્ક્ષણ, તરત જ, જલ્દીથી.

आ

आ - મર્યાદા દાખવનાર અવ્યય, અવધિદર્શક અવ્યય.

आकार - પું. આકાર, રૂપ.

आकाशवायु - પું. આકાશમાંનો વાયુ.

आक्षेप - પું. મહેણું, નિન્દા.

आख्या - સ્ત્રી. નામ.

आगामिन् - વિશે. આવનારો - રી - રું

आङ्गिरस् - પું. અંગિરસ નો વંશજ.

आचरित - વિશે. આચરેલું, વર્તેલું, ન. આચરણ, કૃત્ય.

आचार्य - પું. વિદ્યાર્થીને જનોઇ પહેરાવી વેદ શિખવે તે ધર્મગુરુ.

आजि - પું. સ્ત્રી. લડાઈ, યુદ્ધ.

आज्ञप्त - (કર્મણિ ભૂ.કૃ.) હુકમ કરેલું.

आत्त - વિશે. (**आ** + **दत्त, दा** - 'આપવું'નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) લઇ લીધેલું.

आत्मघातक - पुं. न. (**आत्मन्** - પોતે + **घातक**-મારનાર) પોતાનો નાશ કરનાર

आत्मघातिन् - વિશે. આપઘાત કરનાર.

आत्मदमन - ન. મનનો કબજો રાખવો તે.

आत्मभाज् - પું. જેને આત્મા છે તે, માણસ

आत्मरुचित - વિશે. પોતાને ગમેલું.

आत्महित - ન. (**आत्मन्** - પોતે + **हित** - ભલું) પોતાનું ભલું.

आत्मीय - વિશે. પોતાનું.

आदर - પું. લક્ષ, માન.

आदिहेतु - પું. મૂળકારણ.

आनन - ન. મુખ.

आनीत - (**आ+नी** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) આણેલું.

आन्तर - વિશે. અંદરનું.

आप् - ગ.૫ પરસ્મૈ. મેળવવું, સંપાદન કરવું,

अव + आप् - મેળવવું, પામવું.

आपराह्णिक - વિશે. પાછલા પહોરને લગતું, ઉતરતા દિવસને લગતું.

आपाण्डुर - વિશે. થોડું ફીકું.

आप्त - પું. મિત્ર, હિતઇચ્છનાર.

आप्रीत - વિશે. આપ્રી નામની કેટલીક ઋચા ભણીને અભિષેક કરાયેલું.

आमिष - પું. ન. માંસ

आमोद - પું. સુગન્ધ, સુવાસ, ખુશ્બુ.

आयत्त - વિશે. આધીન, સત્તામાં રહેલું, વશ.

आयास्य - પું. ઋષિનું નામ છે.

आयुष्काम - પું. લાંબી આવરદા ઈચ્છનાર.

आयुस् - ન. જીંદગી.

आराधना - સ્ત્રી. પૂજા.

आराधित - વિશે. સંતુષ્ટ કરેલું.

आरूढ - (**आ + रुह्** નું ભૂ.કૃ.) ચઢેલું.

आर्त - વિશે. દુઃખિત, પીડિત.

आर्द्र - વિશે. ભીનું.

आर्द्रा - સ્ત્રી. ચન્દ્રનું છઠ્ઠું નક્ષત્ર.

आलवाल - ન. ઝાડના મૂળની આસપાસ પાણી ભરી મૂકવા માટે કરેલું કુંડાળું, ક્યારો.

आलाप - પું. વાતચીત.

आली - સ્ત્રી. ઓળ, પંક્તિ.

आविक्षित - પું. અવિક્ષિત્ નો પુત્ર.

आवृत - (**आ + वृ** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) ભરેલું, ઢંકાયેલું.

आशा - સ્ત્રી. ઉમેદ.

आशिस् - સ્ત્રી. આશીર્વાદ.

आशीविष - પું. સર્પ.

आस् - ગ.૨ આત્મને. બેસવું,

अधि + आस् - બેસવું,

उप + आस् - પૂજવું, ઉપાસના કરવી,

सत्रं + आस्-યજ્ઞ સમારંભ કરવો, ઘણા

યજ્ઞો અનુક્રમે કરવા.

आसन् - ન. મુખ

आसन्नमरण - વિશે. (**आसन्न** - વિશે. પાસેનું + **मरण** - ન. મોત) જેનું મોત પાસે આવ્યું હોય તે, ચોકે નાંખેલું

आसाद्य - વિશે. મેળવાય તેવું.

आसीन - વિશે. બેઠેલું (**आस्** નું વર્તમાન કૃ.)

आस्थान - ન. સભાસ્થાન, સભામંડપ.

आस्य - ન. મોઢું, મુખ.

आस्वाद - પું. રૂચિ.

आहव - પું. યુદ્ધ, લડાઈ.

आहुति - સ્ત્રી. યજ્ઞનું બલિદાન.

इ

इ - ગ.૨ પરસ્મૈ. જવું,

अभि + इ તરફ જવું,

अव + इ - જાણવું,

आ + इ - આવવું,

उद् + इ - ઉગવું, આબાદ થવું, ઉદય થવો,

निर् + इ - નિકળવું,

परि + इ - આસપાસ ફેરો કરવો,

व्यति + इ - જતા રહેવું,

वि + अप + इ - જુદું પડવું,

शरणम् + उप + इ - તાબે થવું, શરણે જવું,

सम् + इ - એકઠું થવું, સાથે આવવું

उद् + इ - ગ.૧ પરસ્મૈ. ઉગવું, ઉદય થવો.

अधि + इ - ગ.૨ આત્મને. અભ્યાસ કરવો, અધ્યયન કરવું.

इक्ष्वाकु - પું. સૂર્યવંશી રાજાઓનો મૂળપુરુષ.

इच्छु - વિશે. ઈચ્છતું, ઈચ્છનાર,

इतस्ततः - ક્રિ.વિ. આમ તેમ, અહીંથી તહીંથી.

इतिकर्तव्यता - સ્ત્રી. કંઇ કરવાની રીત.

इन्द्रादि - (**इन्द्र** અને **आदि** - પ્રારંભ) જેમાં ઈન્દ્ર મુખ્ય છે તે, ઈન્દ્ર વગેરે.

इन्द्रिय - ન. જોર (અંગનું).

इन्द्रियसौष्ठव - ન. (**इन्द्रिय**-ન. અવયવ, ઇન્દ્રિય + **सौष्ठव** - ન. ખુબસૂરતી) રૂપવાળો ઘાટ, આરોગ્ય શરીર.

इन्द्रियार्थोपसेवन - ન. (**इन्द्रिय** - ન. ઈન્દ્રિય + **अर्थ** - પું. પદાર્થ + **उपसेवन** - ન. આશ્રય કરવો તે, ઉપભોગ) ઈન્દ્રિય-વિષયનો ઉપભોગ કરવો તે, વિષયીપણું, વિષયલંપટપણું.

इन्दुमती - સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનું નામ.

इन्ध् - ગ.૭ આત્મને. સળગાવવું, ચેતાવવું.

इष्टद - વિશે. ઇચ્છેલું આપનાર

इष्टदेवता - સ્ત્રી. ઇષ્ટદેવ, આરાધ્ય દેવતા, રક્ષણ કરનાર દેવ.

ई

उद् + ई - ગ.૪ આત્મને. ઉગવું ઉંચે

ઉગવું.

प्रति + ईक्ष् - જોવું, સંભાળ લેવી.

ईड् - ગ.૨ આત્મને. અને ૧૦ વખાણવું.

ईदृश - વિશે. આવું

उद् + ईर् - ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ બોલવું.

ईश् - ગ.૨ આત્મને. ધણી થવું, રાજ કરવું.

ईश्वर - પું. રાજા.

ईह् - ગ.૧ આત્મને. યત્ન કરવો, ઈચ્છવું

उ

उ - અવ્યય.

उख् - ગ.૧ પરસ્મૈ. જવું.

उग्र - વિશે. સખત, તીક્ષ્ણ, આકરું.

उग्रम् - ક્રિ.વિ. જોરથી, સખત, આકરો, કરડો.

उच्चैः - અ. ક્રિ.વિ. મોટેથી.

उज्झ् - ગ.૬ પરસ્મૈ. નાખી દેવું, ત્યાગ કરવો.

उडुप - પું. ન. ત્રાપો, કોટીઉં.

उत्तम - વિશે. છેલ્લું.

उत्तमफलक - વિશે. (**उत्तम** - વિશે. સુંદર, શ્રેષ્ઠ + **फल** - ન. ફળ + **क** પ્રત્યય) સારા ફળવાળું, સારા પરિણામવાળું.

उत्तर - સર્વ. વિશે. ઉપરનું, પછીનું.

उत्तरकुरवः - પું.બ.વ. હિમાલયની પેલી મેરના દેશનું નામ છે. (ઘણું કરીને આર્ય લોકનું અસલ સંસ્થાન એ હતું.)

उत्तरा - સ્ત્રી. વિરાટ નામના રાજાની પુત્રી.

उत्तरीय - ન. ઉપલું વસ્ત્ર, ઉપરનો પોશાક.

उत्तान - વિશે. ચત્તું.

उत्पथास्थित - વિશે. [**उत्पथ** - પું. ખોટો રસ્તો, દોષવાળો માર્ગ, **आस्थित** - (**आ + स्था** નું ભૂ.કૃ. પ્રાપ્ત થયેલું] ખોટે રસ્તે ગયેલું.

उत्पन्न - (**उद् + पद्** નું ભૂ.કૃ.) જન્મેલું, ઉપજેલું.

उत्पल - ન. કમળ

उत्सङ्ग - પું. ખોળો.

उत्सृष्ट - (**उद् + सृज्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) છોડેલું.

उदच् - વિશે. ઉત્તર દિશાનું.

उदन् - ન. પાણી.

उदर - ન. પેટ, જઠર.

उदरंभरि - વિશે. (**उदर** - ન. પેટ + **भृ** - ભરવું) પોતાનું પેટ ભરે તે, પેટભરો, એકલપેટું અને લોભી.

उदार - વિશે. ઉમદા, મોટા મનવાળું, ઉદાર.

उदुम्बर - પું. એક ઝાડનું નામ છે, ન. એ ઝાડનું ફળ.

उद्गम - પું. મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવું તે.

उद्गातृ – પું. યાજ્ઞિક ગોર, તેનું કામ એટલું જ કે સામવેદના મન્ત્ર ભણવા.

उद्दामवृत्ति – વિશે. ઉદ્ધત સ્વભાવવાળું, અમર્યાદ, બેશરમ.

उद्दालक – પું. પુરુષનું નામ છે.

उद्धत – વિશે. ગર્વિષ્ઠ.

उद्धतम् – (**उद्** + **हन्** નું ભૂ.કૃ. ક્રિ.વિ. તરીકે વપરાય છે.) બેફીકરાઇથી, ઉદ્ધતાઇથી.

उद्भूतविस्मय – વિશે. (**उद्भूत, उद्** + **भू** – ઉત્પન્ન થવું નું ભૂ.કૃ.) જેનામાં અચંબો ઉત્પન્ન થયો છે તે.

उद्यमभृत् – વિશે. ઉદ્યોગી.

उन्नति – સ્ત્રી. ઉંચપણું, મહાત્મતા.

उन्माद – પું. હર્ષ, પ્રફુલ્લિત થવું તે, વિકાસ.

उपकण्ठ – ન. ગામ અથવા શહેરની પાસેની જગ્યા, પાદર, સીમ.

उपकार – પું. પરગજુ કામ, બીજાનું ભલું કરવું તે.

उपकारिन् – વિશે. ઉપકાર કરનારું.

उपकृति – સ્ત્રી. ઉપકાર.

उपचय – પું. ખજાનો, સંગ્રહ અથવા સંચય કરવો તે.

उपचित – (**उप** + **चि** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) એકઠું કરેલું.

उपजनित – (**उप** + **जन्** નું પ્રેરક કર્મણિ ભૂ.કૃ.) ઉપજાવેલું.

उपनायन, **उपनयन** – ન. જનોઇની ક્રિયા.

उपभोग – પું. ભોગવવું તે.

उपर्युक्त – વિશે. ઉપયોગ કરેલું, વાપરેલું.

उपरत – વિશે. મરેલું, બંધ થયેલું

उपरि – ક્રિ.વિ. ઉપર.

उपरितन – વિશે. ઉપલું.

उपशम – પું. સંતોષ.

उपाकृत – વિશે. લાવેલું.

उपायन – ન. નજરાણું

उपालभ्य – વિશે. ઠપકાલાયક, દોષપાત્ર

उपेत – (**उप** + **इ** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) જોડાયેલું, યુક્ત.

उभ – સર્વ. બન્ને.

उभय – સર્વ. વિશે. બે પક્ષને લગતું.

उर्वी – સ્ત્રી. પૃથ્વી.

उलूपी – સ્ત્રી. એક નાગકન્યાનું નામ છે. એ અર્જુનની ભાર્યા હતી.

उशनस् – પુ. અસુરોના ગુરુનું નામ છે.

उष् – ગ.૧ પરસ્મૈ. બળવું.

उषस् – સ્ત્રી. પ્રાતઃકાળની દેવી, મળસકું.

उष्णम् – ક્રિ.વિ. ગરમીથી ઉનું ઉનું.

उष्णरुचि – પું. સૂર્ય.

उष्मन् – પુ. ગરમી.

ऊ

ऊर्जित – વિશે. મોટું, શ્રેષ્ઠ, જાડું,

જબરું.

ऊर्ध्व – વિશે. ઉભું, ઉંચું.

ऋ

ऋ – ગ.૩ પરસ્મૈ. જવું.

ऋज् – ગ.૧ આત્મને. મેળવવું.

ऋजु – વિશે. સાદું, સીધું, સાફ.

ऋण – ન. દેવું.

ऋत्विज् – પું. યાજ્ઞિક ગોર.

ऋभुक्षिन् – પું. ઇન્દ્રનું નામ છે.

ए

एकदा – ક્રિ. વિ. એકવખત.

एकमनस् – વિશે. એકમનનું

एकरात्र – ન. એકરાત.

एकाकिन् – વિશે. એકલું, એકાન્ત-વાસી.

एकान्त – વિશે. એકસરખું.

एकान्तगुण – વિશે. નિશ્ચિત ગુણવાળું, જેના ગુણ ફરે નહીં તે.

एकान्ततः – ક્રિ. વિ. એકસરખી રીતે.

एकैक – સર્વ. વિશે. એકેએક, દરેક.

एतादृश – વિશે. આ તરેહનું, આવું.

एनस् – ન. પાપ.

ऐ

ऐक्ष्वाक – પું. ઈક્ષ્વાકુનો વંશજ.

ऐन्द्र – વિશે. ઇન્દ્ર સંબંધી.

ऐलूष – પુ. ઈલુષાનો પુત્ર.

औ

औषध – ન. ઓસડ.

क

कक्षा – સ્ત્રી. ઓરડો.

कङ्कण – ન. કાંકણ.

कच – પું. વાળ.

कट – પું. સાદડી.

कण्व – પું. ઋષિનું નામ છે.

कतिचित् – સર્વ. કેટલાએક.

कनक – ન. સુવર્ણ.

कन्यका – સ્ત્રી. દીકરી.

कपाल – પું.ન. માથું, ખોપરી.

कपिल – વિશે. પિળાશ પડતો, તપ-ખીરીયો, બદામી.

कम् – ગ.૧૦ આત્મને. પ્રીતિ કરવી.

करणीय – ન. જે કામ કરવાનું હોય તે, કાર્ય, કર્તવ્ય.

करिन् – પું. હાથી.

करुण – વિશે. શોકકારક.

करुणापर – વિશે. દયાળુ.

कर्कोटक – પું. સાપનું નામ છે.

कर्ण – પું. વિશેષ નામ છે.

कर्मपथ – પું. (**कर्मन्** – કર્મ + **पथिन्** – માર્ગ, રસ્તો) કર્મનો માર્ગ એટલે મોક્ષ અથવા નિત્યસુખ મેળવવાને ધર્મ સંબંધી ક્રિયાકર્મ કરવાં તે.

कलत्र – ન. સ્ત્રી

કલહ - પું. કજીયો.

કલહંસક - પું. એક જાતનો હંસ

કલા - સ્ત્રી. હુન્નર.

કલાપ - પું. સમુહ.

કલિ - પું. કળિયુગ એટલે ચાર યુગમાંનો છેલ્લો અને પાપિષ્ઠ હાલમાં દુનિયામાં જે યુગ ચાલે છે તે, પાપરૂપી તત્ત્વ.

કલિઙ્ગ - પું. દેશનું નામ છે (બ.વ. માં વપરાય છે.)

કલ્પાન્ત - પું. (**કલ્પ** - પું. સૃષ્ટિની અવધિ + **અન્ત** - પું. છેડો)

કલ્પિત - (**ક્લૃપ્** નું પ્રેરક કર્મણિ ભૂ.કૃ.) કલ્પેલું, યોજેલું, શોધી કાઢેલું.

કવષ - પું. પુરુષનું નામ છે.

કવિતા - સ્ત્રી. કવિતા, વિદ્યા.

કષ્ટ - વિશે. દુઃખીત.

કષ્ટં - કષ્ટમ્ - ક્રિ.વિ. હાય હાય.

વિ + કસ્ - ગ.૧ પરસ્મૈ. ખીલવું (ફુલની માફક), વિકાસવું.

કાકુત્સ્થ - પું. ક્કુત્સ્થનો વંશજ, રામ.

કાત્યાયન - પું. એક મોટા વૈયાકરણનું નામ છે.

કાદમ્બરી - સ્ત્રી. અપ્સરાનું નામ છે.

કાનન - ન. વન, અરણ્ય.

કામ - પું. ઈચ્છા.

કામદુહ્ - વિશે. કોઈ પણ ઈચ્છા પૂર્ણ કરનાર.

કામપ્રિ - પું. જેની ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ છે તે.

કાય - પું. શરીર.

કારય - (**કૃ** નું પ્રેરક) કંઈ પણ ચીજ કરાવવી.

કાર્તિક્યેકાદશી - સ્ત્રી. (**કાર્તિકી** - સ્ત્રી. કાર્તિક મહિનાને લગતી + **એકાદશી** - સ્ત્રી. અગીયારસ) કાર્તિક મહિનાની અગીયારસ.

કાર્પણ્ય - ન. હલકાઇ, લઘુતા, નીચપણું.

કાર્મુક - ન. ધનુષ, કામઠું, **અધિજ્ય** + **કાર્મુક** - વિશે. જેનું બાણ ખેંચેલું છે તે.

કાર્ય - વિશે. કરવાલાયક કૃત્ય, કામ.

કાર્યકર - વિશે. (બીજાને માટે) કંઈ પણ કામ જે કોઈ કરે તે.

કાર્યદ્વયાકુલ - વિશે. એકી વખતે બે કામ કરવાને લીધે ગભરાયેલું.

કાલેય - પું. કેટલાક રાક્ષોનું નામ છે.

કાવ્ય - ન. કવિતા.

કાશ - પું. ન. એક જાતનું ધોળું ફુલ.

કાષ્ઠલોષ્ટસમ - વિશે. (**કાષ્ઠ** - ન.લાકડું + **લોષ્ટ** - પું. ન. માટીનું ઢેકું + **સમ** -સરખું) લાકડા અને માટીના ઢેફાં જેવું.

કાહલ - પું. શબ્દ.

કિંનર - પું. દેવયોનિવિશેષ.

કિંસ્વિત્ - કઈ જાતની વસ્તુ ?

कितव - પું. ઢગ, અપ્રમાણિક માણસ.
कियत् - વિશે. કેટલું.
किरण - પું. પ્રકાશનું કિરણ.
किर्मीर - પું. રાક્ષસનું નામ છે.
किशोरक - પું. શિશુ, છોકરું. (જેમકે સિંહનું.)
कीर्ति - સ્ત્રી. કીર્તિ.
कु - (નામની આગળ મુકવામાં આવે છે) ખરાબ, નિન્દિત.
कुक्कुर - પું. કુતરો.
कुञ्जर - પું. હાથી.
कुटुम्बक - ન. કુટુંબ.
कुट्टिम - પું. ન. ફરસબંદી, **मणिकुट्टिम** - મણિની ફરસબંદી, સ્ફટીકની ફરસબંદી.
कुडव - પું. ધાનનું માપ.
कुण्डल - ન. કાનનું ઘરેણું.
कुण्डिनपुर - ન. શહેરનું નામ છે. વિદર્ભ અથવા વરાડની રાજધાની.
कुतूहल - ન. આશ્ચર્ય, જીજ્ઞાસા.
कुमारक - પું. કુમાર.
कुमुद - ન. રાત્રે ખીલતું કમળ.
कुम्भ - પું. હાથીના કપાળના ભાગ ઉપરનો ગોળો.
कुम्भकर्ण - પું. રાવણના ભાઇનું નામ છે.
कुरुक्षेत्र - ન. કૌરવો લડ્યા તે જગ્યાનું નામ.
कुल - ન. કુળ.
कुलज - વિશે. (**कुल** - ન. કુળ + **ज-जन्** 'પેદા થવું' ઉપરથી) કુળમાં જન્મેલું, કુળનું
कुश - પું. અને **लव** - પું. રામના દીકરાઓ.
कुसुमपुर - ન. શહેરનું નામ છે.
कूल - ન. કિનારો.
कृ - ગ.૮ ઉ. કરવું,
अङ्गी + कृ - આશ્રય લેવો, અંગીકાર કરવો,
अधि + कृ - તાકવું, લાગુ પાડવું,
अधिकृत्य - તાકીને, એટલે સંબંધ રાખીને, લાગુ પાડીને
अप + आ + कृ - દૂર કરવું,
अलम् + कृ - શણગારવું,
आविस् + कृ - ખુલ્લું કરવું, ઉઘાડવું,
उप + कृ - ઉપકાર કરવો, ભલું કરવું,
तिरस् + कृ - ધિક્કારવું,
नमस् + कृ - નમસ્કાર કરવો, નમન કરવું,
नि + कृ - ઇજા કરવી, અપકાર કરવો,
निस् + आ + कृ (निरा) - નિરાકરણ કરવું, ત્યાગ કરવો, છોડી દેવું,
प्रति + कृ - વેર લેવું, સામા થવું,
वशी + कृ - વશ કરવું.
कृ= ગ.૫ ઉ. મારવું.
कृच्छ्रत्रय - ન. (**कृच्छ्र** - ન. પ્રાયશ્ચિત

+ **त्रय** - ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત.

कृत् - ગ.૬ પરસ્મૈ. કાપવું.

कृत, कृतयुग - ન. સત્યયુગ, ચાર યુગમાંનો પહેલો યુગ, જગતનો પહેલો અને ઉત્તમ કાળ.

कृतिका - સ્ત્રી. દત્તક લીધેલી (પુત્રી).

कृतिन् - વિશે. જેનું કાર્ય સફળ થયું છે, કૃતકૃત્ય, સારું, ગુણવાળું.

कृते - અ. લીધે, વાસ્તે.

कृत्स्न - વિશે. આખું.

कृपण - વિશે. કદરી, હલકા મનવાળું.

कृपानिधि - પું. (**कृपा** - સ્ત્રી. દયા + **निधि** - પું. ભંડાર) દયાનો ભંડાર, ઘણો દયાળુ.

कृपालु - વિશે. માયાળુ.

कृश - વિશે. અશક્ત, પાતળું.

कृष् - ગ.૧ પરસ્મૈ. ખેંચવું,

वि + प्र + कृष् - નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં આણવું.

कृषि - સ્ત્રી. ખેતી.

कृष्ण - પું. વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર.

कृष्णपक्ष - પું. અંધારિયું.

कृष्णवर्मन् - પું. પુરુષનું નામ છે.

कृष्णसार - પું. હરણ.

कृष्णसाहाय्य - ન. કૃષ્ણની મદદ.

कॄ - ગ.૬ પરસ્મૈ. વિખેરવું,

वि + कॄ - પાથરવું.

कॄ - ગ.૯ ઉ. મારવું, નાશ કરવો.

कॄत् - ગ.૧૦ તારીફ કરવી, વખાણવું, સ્તુતિ કરવી.

केयूर - પું. બાજુબંધ, બાહુભૂષણ, કોણી ઉપર પહેરવાનું ઘરેણું.

केश - પું. વાળ.

केसरिन् - પું. સિંહ.

कैतव - ન. ઠગાઇ, કપટ.

कोटी - टि - સ્ત્રી. કરોડ.

कोप - પું. કોપ, ગુસ્સો.

कोशागार - ન. તીજોરી.

कौमारक - ન. બાળપણ.

क्रन्दित - (ભૂ.કૃ. નામ તરીકે વપરાય છે.) ન. બૂમ.

क्रम् - ગ.૧ અને ગ.૪ પરસ્મૈ. ચાલવું, પગલું ભરવું, આત્મને. લાગુ થવું, અસર કરવી,

अति + क्रम् - પેલી તરફ ચાલવું અથવા જવું, જુદા પડવું, ઓળંગવું, પાર જવું,

आ + क्रम् - ઉપર થઈને ચાલવું, ઉગવું, ઉંચે ઉગવું.

क्री - ગ.૯ ઉ. ખરીદવું

निस् + क्री - રૂસવત આપી પોતાનું કરી લેવું, નિષ્ક્રિય આપવો, ખંડણી આપી છોડાવવું

वि + क्री - વેચવું.

क्रीडाशैल - પું. (**क्रीडा** - સ્ત્રી. રમત - ગમત + **शैल** - પું. પર્વત) ગમ્મતને માટે પર્વત, મોજ કરવાનો પર્વત.

क्रुध् - ગ.૪ પરસ્મૈ. ગુસ્સે થવું,

अभि અને **सम्** + **क्रुध्** - કોપવું, ક્રોધ કરવો.

वि + **क्रुश्** - ગ.૧ પરસ્મૈ. રડવું, શોક કરવો.

क्लम् - ગ.૧ અને ગ.૪ પરસ્મૈ. થાકવું, થાકી જવું, પરિશ્રમ પામવો, નરમ પડવું, ઉદાસીમાં હોવું.

क्लान्त - (**क्लम्** નું ભૂ.કૃ.) થાકી ગયેલું, નિર્ગત થયેલું, કરમાયેલું, ગ્લાનિ પામેલું.

क्लिद् - ગ.૪ પરસ્મૈ. ભીનું થવું.

क्लिन्द् - ગ.૧ પરસ્મૈ. શોક કરવો.

क्लिश् - ગ.૯ પરસ્મૈ. દુઃખ દેવું, પીડા કરવી, પીડવું.

क्लीब - પું. ન. નપુંસક

उद् + **क्वथ्** - ગ.૧ પરસ્મૈ. ઉકળવું,

क्षण्-क्षिण् - ગ.૮ પરસ્મૈ. ઘાયલ કરવું.

क्षणध्वंसिन् - વિશે. (**क्षण** - પું. પળ + **ध्वंसिन्** - નાશ પામતું) ક્ષણમાં નાશ પામતું, ક્ષણિક, ક્ષણભંગુર.

क्षणिकत्व - ન. ક્ષણભંગુરપણું.

क्षत - (**क्षण्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) ઘાયલ થયેલું.

क्षम् - ગ.૪ પરસ્મૈ. માફ કરવું.

क्षमिन् - વિશે. ક્ષમા કરનાર.

क्षय - પું. નાશ, ઘટાડો.

क्षिति - સ્ત્રી. પૃથ્વી, જમીન.

क्षितीश - પું. (**क्षिति** - સ્ત્રી. પૃથ્વી) રાજા.

क्षीर - ન. દૂધ.

क्षुद् - ગ.૭ ઉ. ખાંડવું, ભૂકો અથવા ચુરો કરવો.

क्षुद्र - વિશે. હલકું, નીચ.

क्षुभ् - ગ.૯ પરસ્મૈ. ક્ષોભ પમાડવું, ગભરાવવું, આકુળ વ્યાકુળ કરવું.

क्षेत्रदेवता - સ્ત્રી. (**क्षेत्र** - ન. ખેતર + **देवता** - દેવ) ક્ષેત્રપાળ.

क्षै - ગ.૧ પરસ્મૈ. ક્ષય પામવો.

ख

ख - ન. માણસના શરીરના પોલા ભાગ, જેવા કે મોઢું, નાક વિગેરે.

खड्गकृष्ट - વિશે. (**खड्ग** - પું. તલવાર) જેણે તલવાર ખેંચી છે તે.

खलभुजङ्ग - પું. (**खल** - પું. દુષ્ટ + **भुजङ्ग** - પું. સાપ) દુષ્ટ માણસરૂપી સર્પ.

खलु - અ. નિશ્ચય.

खादिर - વિશે. **खदिर** - એટલે ખેરનું.

खिद् - ગ.૭ અને ગ.૪ આત્મને. અને ગ.૬ પરસ્મૈ. ખિન્ન થવું, નાખુશ થવું, ખોટું લાગવું.

ख्या - ગ.૨ પરસ્મૈ. કહેવું.

ग

गगनमध्य - પું. ન. (**गगन** - ન. આકાશ + **मध्य** - પું. ન. વચલો ભાગ) આકાશનો મધ્ય ભાગ.

गजघटाशत - ન. (**घटा** - સ્ત્રી. રચના, સમૂહ, સમુદાય + **शतं** - ન. સો)

હાથીઓની સો હાર, સેંકડો હાથીઓ.

गजपुंगव – પું. સારામાં સારો હાથી.

गण्डकी – સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

गण्डकीतीर – ન. ગણ્ડકીનો કિનારો.

गण्डस्थल – ન. હાથીના લમણા.

गतजीवित – વિશે. મરેલું,

गति – સ્ત્રી. આશ્રય, આસરો, ચાલવું

गद् – ગ.૧ પરસ્મૈ. બોલવું.

गदा – સ્ત્રી. ગદા.

गन्तुकाम – વિશે. જવાને આતુર.

गन्धर्वकन्या – સ્ત્રી. ગન્ધર્વની છોકરી.

गंभीर – વિશે. ગંભીર

अभि + गम् – હુમલો કરવો,

प्रति + गम्, उद् + गम् – તરફ જવું.

गरुड – પું. વિષ્ણુદેવનું વાહન.

गरुडाज्ञा – સ્ત્રી. સર્પજાતિના શત્રુ ગરૂડનો હુકમ

गर्भ – પું. ગર્ભ

गर्भाष्टम – વિશે. (**गर्भ** – પું. ગર્ભ રહેવો તે + **अष्टम** – આઠમું) ગર્ભ રહ્યા પછી આઠમું.

गर्ह् – ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ હલકો વિચાર બાંધવો, નિન્દવું.

गल – પું. ગળું.

गलित – (**गल्** નું ભૂ.કૃ.) ગળેલું, પડેલું.

गहन – વિશે. દુર્ગમ, ભેદાય કે પેસાય નહીં એવું, ન. અરણ્ય, ઝાડી.

गाण्डीव – ન. અર્જુનના ધનુષનું નામ છે.

गात्र – ન. અવયય, શરીર.

गाधोदक – ન. (**गाध** – વિશે. છાછર + **उदक** – પાણી) છાછર પાણી.

गान्धर्व – પું. એક પ્રકારની લગ્નક્રિયા છે. એ ક્રિયા પ્રમાણે વરકન્યાની પરસ્પર અનુમતિ થાય એટલે લગ્ન થાય બીજું કશું જોઈએ નહીં.

गार्हपत्य – પું. ગૃહસ્થ હંમેશા જે પવિત્ર અગ્નિ રાખે છે તે, અગ્નિનું નામ છે, ગૃહકૃત્ય.

गिर् – સ્ત્રી. વાણી.

गुण – પું. ફાયદો.

गुप् – ગ.૧ પરસ્મૈ. રક્ષણ કરવું.

गुप्ति – સ્ત્રી. ગુપ્તપણું, રક્ષણ.

गुरुता – સ્ત્રી. મોટાઇ, દબદબો, ભપકો.

गुर्वी – (**गुरु** નું સ્ત્રી.) મોટી, મોટા કદવાળી.

गुल्मपाल – પું. (**गुल्म** – પું. કિલ્લો) કિલ્લાનું રક્ષણ કરનાર.

गुह् – ગ.૧ ઉ. છાનું રાખવું, ગુપ્ત રાખવું.

गृध् – ગ. ૪ પરસ્મૈ. અતિલોભ કરવો

गृह् – ગ.૧ આત્મને. હલકો વિચાર બાંધવો, નિન્દવું.

गृहदेवता – સ્ત્રી. કુળદેવતા, ઘરની અથવા કુળની દેવી.

गृहमेधिन् – પું. ગૃહસ્થધર્મ પ્રમાણે

વર્તનાર.

गृ – ગ.૬ પરસ્મૈ. ગળવું,

सम् + **गृ** – આત્મને. વચન આપવું.

सम् + **गृ** – ગ.૯ પરસ્મૈ. બોલવું.

गो – પું. આખલો, સ્ત્રી. ગાય, વાણી, પૃથ્વી.

गोचर – પું. વિષય, ક્યાંય પણ પહોંચી શકે એટલી હદ.

गोमती – સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

गोरोचना – સ્ત્રી. એક જાતનું ચકચકિત પીળું અનુલેપન.

ग्रन्थ् – ગ.૯ પરસ્મૈ. ગૂંથવું, એકત્ર કરવું, રચવું.

ग्रन्थि – પું. ગઠ, ગાંઠ.

ग्रह (गृह्) – ગ.૯ ઉ. લેવું, ગ્રહણ કરવું,

अनु + **ग्रह** – અનુગ્રહ કરવો, મહેરબાની કરવી,

नि + **ग्रह** – કબજે રાખવું,

वि + **ग्रह** – લડાઈ કરવી, વિગ્રહ કરવો,

सम् + **ग्रह** – એકઠું કરવું, સંગ્રહ કરવો.

ग्रामणी – પું. ગામનો મુખી.

ग्रावन् – પું. પથ્થર.

ग्लै – ગ.૧ પરસ્મૈ. થાકી જવું, ગ્લાનિ પામવી.

ग्लौ – પું. ચંદ્ર.

घ

घण्टिका – સ્ત્રી. નાનો ઘંટ, ઘંટડી.

घर्म – પું. ગરમી.

घर्मज – વિશે. (**घर्म** – પું. ઉષ્ણતા) ગરમીથી ઉત્પન્ન થયેલું.

घस् –ગ.૧ પરસ્મૈ. ખાવું.

घोर – વિશે. ભયંકર, ભયાનક.

उप + **घ्रा** – ગ.૧ પરસ્મૈ. સુંઘવું.

च

चकास् – ગ.૨ પરસ્મૈ. પ્રકાશવું.

चक्रवद्गति – વિશે. (**चक्रवत्** – ચક્ર અથવા પૈડાની માફક) જેની ગતિ પૈડાની ગતિ જેવી છે તે, હંમેશ ફરતું.

चक्ष् – ગ.૨ આત્મને. બોલવું,

आ + **चक्ष्** – કહેવું,

वि + **आ** + **चक्ष्** – સમજાવવું.

चङ्क्रमण – ન. ફરવું તે.

चण्डकौशिक – પું. ઋષિનું નામ છે.

चत्वारः – સંખ્યાવાચક પ્ર.બ.વ. ચાર.

चन्दन – પું. ન. સુખડનું લાકડું.

चन्दनमञ्जरी – સ્ત્રી. (**चन्दन** – પું. સુખડનું ઝાડ + **मञ्जरी** – સ્ત્રી. અંકુર, માંજર, ફુલ અથવા મોર) ચન્દનના ઝાડનું ડીચકું, ફણગો, મોર, ફુલ વિગેરે.

चन्द्रगुप्त – પું. રાજાનું નામ છે.

चन्द्रापीड – પું. રાજકુમારનું નામ છે.

चम् – ગ.૧ પરસ્મૈ. ચાટી જવું, પીવું,

आ + चम् - આચમન કરવું. (થોડું પાણી મોંમાં લઈ ધર્મ ક્રિયામાં કરવામાં આવે છે તેમ પી જવું.)

चम्पकपुष्परेणु - પું. (**चम्पक** - પું. એક જાતનું સુગંધીદાર ફુલવાળું ઝાડ, ચંપાનું ઝાડ + **रेणु** - પું. પરાગ, રજ) ચંપાના ફુલની રજ કે પરાગ.

चम्पकवन - પું.ચંપાના ઝાડનો સમૂહ.

चर् -ગ.૧ પરસ્મૈ. જવું, બહાર ફરવું.

चरणराग - પું. પગને રંગવા તે, પગનો રંગ.

चरम - વિશે. છેલ્લું.

चरित - (**चर्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) આચરેલું, કરેલું.

चर्चित - (**चर्च्** - નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) લેપ કરેલું, ચોપડેલું.

चर्मचक्षुस् - ન. (**चर्मन्** - ન. ચામડું + **चक्षुस्** - ન. આંખ) શારીરિક દૃષ્ટિ.

प्र + वि + चल् - દુર ચાલવું, એક કોરે ચાલવું.

चाटु - પું. ન. મધુર ભાષણ.

चाणक्य - પું. પુરુષનું નામ છે.

चाण्डाल - પું. ચાણ્ડાળ, ભંગિયો.

चारणस्तुत - વિશે. (**चारण** - પું. ભાટ) ભાટથી વખણાયેલું.

चारुदत्त - પું. પુરુષનું નામ છે.

चारुसर्वाङ्गी - સ્ત્રી. (**चारु** - ખુબસૂરત + **सर्वाङ्ग** - સઘળાં અવયવ) જેના સઘળા અવયવ સુંદર છે એવી સ્ત્રી.

चार्वङ्गी - સ્ત્રી. ખુબસૂરત સ્ત્રી, અલબેલી

चि - ગ.૫ ઉ. એકઠું કરવું,

उप + चि - જાડા થવું,

निस् + चि - નિશ્ચય કરવો, ઠરાવ કરવો,

वि + चि - શોધવું, ખોળવું,

सम् + चि - સંગ્રહ કરવો.

चित् - ગ.૧૦ આત્મને. ચેતન હોવું, ગતિ હોવી.

चित्रवन - ન. વનનું નામ છે.

चित्रालाप - પું. (**चित्र** - જુદી જુદી તરેહની + **आलाप** - પું. વાતચીત) જુદા જુદા વિષયો ઉપર વાતચીત.

चित्रित - વિશે. ચિત્રવિચિત્ર કરેલું, સુશોભિત કરેલું.

चिरप्रवृत्त - વિશે. લાંબા વખતથી ચાલતું

चिराद् - ક્રિ.વિ. લાંબા કાળ પછી.

चूत - પું. આમ્રવૃક્ષ, આંબાનું ઝાડ, ન. આંબાના ઝાડનું ફળ

चूर्ण - પું.ન. ભુકો, ચુરણ, **चूर्णवत्** - ભુકાના જેવું, ધુળ જેવું.

चेत् - અ. જો

चेतस् - ન. મન, ચિત્ત.

चैत्र - પું. શાલિવાહન હિંદુ વર્ષનો પહેલો માસ, ચૈત્ર.

चैत्ररथ - પું. ગન્ધર્વ લોકોનો દેશ.

છ

પ્ર + છદ્ - ગ.૧ કોઇપણ ચીજ ઢાંકવી

છન્દસ્ - ન. છન્દ, વૃત્ત.

છલ - ન. છળ, કપટ.

છદન - ન. ઢાંકણ.

છિદ્ - ગ.૧૦ અને ગ.૭ ઉ. કાપવું, કાપી નાંખવું, ભાગ કરવા.

જ

જક્ષ્ - ગ.૨ પરસ્મૈ. ખાવું.

જગદાત્મન્ - પું. (**જગત્** - ન.જગત, દુનિયા + **આત્મન્** - પું. આત્મા) જગતનો આત્મા.

જગન્નાથ - પું. (**જગત્** - ન. દુનિયા + **નાથ** - પું. ધણી) જગતનો ધણી, જગત્પતિ, જગન્નાયક, ઇશ્વર.

જગન્નાયક - પું. (**જગત્** - ન. દુનિયા + **નાયક** - પું. ધણી, પતિ) જગત્પતિ.

જઘનાર્ધ - ન. (**જઘન** - ન. કેડ, કટિનો પૂર્વ ભાગ, કોઈ પણ વસ્તુનો પાછલો ભાગ + **અર્ધ** - અડધું) પાછલો ભાગ.

જઙ્ઘા - સ્ત્રી. જાંઘ.

જટા - સ્ત્રી. જટા, ગુંચવાયેલા વાળનું ઝુંડ.

જટિલ - વિશે. લેપ કરેલું, મિશ્ર કરેલું.

જડ - વિશે. જીવ વગરનું, અચેતન, નિર્જીવ.

સમ્ + જન્ - જન્મવું, આબાદ થવું, થઇ જવું.

જનમેજય - પું. પરીક્ષિતના એક છોકરાનું નામ છે, એ અર્જુનનો પૌત્ર હતો.

જનય - **જન્** 'ઉત્પન્ન કરવું પેદા કરવું ' નું પ્રેરક, **જનયિતુમ્** હેત્વર્થ કૃદન્ત.

જનાર્દન - પું. કૃષ્ણનું નામ છે.

જન્તુ - પું. પ્રાણી.

જન્મભાજ્ - વિશે. જન્મેલું, પું. માણસ.

જન્માન્તર - ન. (**અન્યજ્જન્મ** - **જન્માન્તરમ્**) બીજો જન્મ.

જપ્ - ગ.૧ પરસ્મૈ. જપવું, ધીમે સાદે બોલવું અથવા ભણવું (મન્ત્રની માફક).

જમ્બુમાલિન્ - પું. રાક્ષસનું નામ છે.

જય - પું. જીત.

જયાવહ - વિશે. જીત લાવનારું, જય આપનારું.

જાગૃ - ગ.૨ પરસ્મૈ. જાગવું.

જાડ્ય - ન. જડતા, સુસ્તિ.

જાત - ન. સમૂહ.

જાતકર્મન્ - ન. ઉત્પત્તિ કાળનો સંસ્કાર.

જાતવેદસ્ - પું. અગ્નિ.

જાનંતપિ - પું. જનંતપનો પુત્ર.

જાનુ - પું.ન. ઘુંટણ.

જાયા - સ્ત્રી. સ્ત્રી, ભાર્યા, પત્ની.

જાહ્નવી - સ્ત્રી. ગંગા, જહ્નુ પુત્રી.

જીવન - ન. જીંદગી, ઉપજીવિકા.

જીવનાશા - સ્ત્રી. (**જીવન** - ન. જીવવું તે, જીંદગી + **આશા** - સ્ત્રી. ઉમેદ) જીવવાની ઇચ્છા.

जीवलोक - પું. મૃત્યુલોક, સજીવ પ્રાણીઓની દુનિયા.

जीवित - ન. જીંદગી.

जीवितलघूकृत - વિશે. જીંદગીથી અથવા જીવતા રહેવાથી નામોશી પામેલું અથવા માનભ્રષ્ટ થયેલું.

सम् + उद् + जृम्भ् - ગ.૧ આત્મને. યત્ન કરવો, સાધવું, સિદ્ધ કરવું.

जृ - ગ.૧,૪ અને ૯ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ ઘરડા થવું, ક્ષીણ થવું, જીર્ણ થવું, ઘસાઇ જવું.

जैन - પું. જીનમતને અનુસરનાર, જૈન લોકમાંનો એક.

ज्ञा (जा) - ગ.૯ ઉ. જાણવું,

अनु + ज्ञा - પરવાનગી આપવી, રજા આપવી,

अभि + ज्ञा - ઓળખવું,

ज्ञानमार्ग - પું. (**ज्ञान** - ન. જ્ઞાન + **मार्ग** - પું. રસ્તો) મોક્ષ મેળવવા માટે ઈશ્વરના જ્ઞાનનો રસ્તો.

ज्वल् - ગ.૧ પરસ્મૈ. બળવું, તપવું, ધગધગવું.

त

तक्ष् - ગ.૧ પરસ્મૈ. છોલવું, કાપી નાંખવું,

सम् + तक्ष् - કકડા કરવા, ઘાયલ કરવું, શબ્દો વડે વિંધવું.

तट - વિશે. કિનારો, કોર.

तात - પું. કોઇપણ સગાનું (છોકરાનું કે બાપનું) કે વહાલાનું નામ.

तत्त्ववेदिन् - વિશે. તત્ત્વ જાણનાર.

तदीय - વિશે. તેને લગતું.

तद्वत् - ક્રિ. વિ. તેના જેવું, એવી જ રીતે.

तद्विषयक - વિશે. તેને લગતું.

तन् - ગ.૮ ઉ. તાણવું, પાથરવું, પ્રવર્તાવવું, જેમકે યજ્ઞ પ્રવર્તાવવો અથવા કરવો,

प्र + तन् - ફેલાવવું.

तनय - પું. દીકરો.

तनु-तनू - સ્ત્રી. શરીર.

तन्तु - પું. દોરી, તાંતણો.

तन्त्री - સ્ત્રી. વાજંત્ર, વીણા.

तन्द्रय - નામધાતુ અથવા સાધિત ધાતુ (**तन्द्रा** - સ્ત્રી. આળસ ઉપરથી) આળસુ થવું.

तन्मध्ये - તેની વચ્ચે.

तप् - ગ.૧ પરસ્મૈ. તપ કરવો,

सम् + तप् - ગ.૪ આત્મને. દુઃખ થવું.

तपन - પું. જુલમી.

तपोधन - પું. તપ છે ધન જેનું, ઋષિ.

तम् - ગ.૪ પરસ્મૈ. દુઃખિત થવું.

तरी - સ્ત્રી. મછવો.

तर्ज् - ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ આત્મને. ધમકાવવું, ધમકી આપવી, ઠપકો દેવો, નિર્ભર્ત્સના કરવી.

तादृश् - વિશે. તેના જેવું.
ताप - પું. તાપ.
ताय् - ગ.૧ આત્મને. ફેલાવવું.
तार - ન. તીણો સ્વર, વિશે. તીણું.
तावत्कालम् - ક્રિ. વિ. તેટલા વખત, સુધી.
तावद् - ક્રિ. વિ. તે વખતમાં, એ દરમ્યાનમાં.
तिग्म - વિશે. સખત, તીક્ષ્ણ.
तिथि - સ્ત્રી. મહીનાનો કોઈ પણ દિવસ.
तिमिर - પું. ન. અંધકાર.
तिर्यच् - પું. હલકા વર્ગનું પ્રાણી, વિશે. આડું, બાજુ પડતું, ત્રાંસું.
तीर्थोदक - ન. (**तीर्थ** - ન. નદી જેવી પવિત્ર વસ્તુ + **उदक** - ન. પાણી) પવિત્ર પાણી.
तुमुल - વિશે. પ્રચંડ, ભયંકર, ભારે, ખૂબ જામેલું.
तुरग - પું. ઘોડો.
तुरासाह् - પું. ઈન્દ્રનું નામ.
तूर्णम् - ક્રિ. વિ. ઉતાવળથી.
तृणराजफल - ન. (**तृणराज** - પું. તાડ) ખજુરીની જાતના ઝાડનું ફળ.
तृप् - ગ.૪ પરસ્મૈ. તૃપ્ત થવું, સંતુષ્ટ થવું.
तृष् - ગ.૪ પરસ્મૈ. તરસ્યા થવું.
तृष्णा - સ્ત્રી. તરસ, લોભ.
तृह् - ગ.૭ પરસ્મૈ. મારવું, નાશ કરવો.
तेजस्विन् - વિશે. પ્રકાશમાન.
तोय - ન. જળ.
त्याग - પું. દાન.
त्रय - ન. ત્રણનો સમુદાય.
त्रस् - ગ.૧ અને ૪ પરસ્મૈ. ધ્રુજવું, બિહવું,
सम् + **त्रस्** - ત્રાસ પામવો.
त्राण - ન. રક્ષણ.
त्रिः - ક્રિ. વિ. ત્રણવાર.
त्रिवर्ग - પું. ત્રણ વસ્તુ. (**धर्म** એટલે પુણ્ય **अर्थ** એટલે પૈસો અને **काम** એટલે ઇચ્છા અથવા ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી) એ ત્રણ વસ્તુનો સમુદાય.
त्रिविष्टपास्थान - ન. (**त्रिविष्टप** - ન. સ્વર્ગ + **आस्थान** - ન. સભા) દેવોની સભા.
त्रुट् - ગ. ૪ અને ૬ પરસ્મૈ. તુટવું, ભાંગવું, કડાક દઈ કકડા થવા.
त्रेता - સ્ત્રી. ત્રેતાયુગ, ચાર યુગમાંનો બીજો યુગ.
त्रैलोक्य - ન. ત્રણ લોક.
त्र्यम्बक - પું. રૂદ્રનું નામ છે, શિવ, ત્રિનેત્ર.
त्विष् - સ્ત્રી. તેજ, ચળકાટ.

द

दंश् - ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ આત્મને. ડંખ દેવો, કરડવું.

दंष्ट्रा - સ્ત્રી. દાઢ, અણિદાર દાંત.
दंष्ट्रिन् - પું. તીક્ષ્ણ દાંતવાળું પ્રાણી, સાપ.
दक्षिण - સર્વ. વિશે. દક્ષિણ દિશાને લગતું.
दक्षिणीय - વિશે. દક્ષિણાને યોગ્ય.
दत् - પું. દાંત.
दत्वा - અવ્યય (**दा** 'આપવું' નું ભૂ.કૃ.) આપીને.
दद् - ગ.૧ આત્મને. આપવું. **ददत्** (**दा** 'આપવું' નું વર્તમાન કૃ.)
दधि - ન. દહીં.
दन्त - પું. દાંત.
दन्दशूक - પું. સાપ.
दमयन्ती - સ્ત્રી. નળની સ્ત્રી.
दम्पती - પું. દ્વિ. વ. ધણી ધણીયાણી, જાયાપતિ.
दम्भ - પું. ઢોંગ.
दय् - ગ.૧ આત્મને. દયા આવવી.
दयाकुल - ન. દયાળુપણું.
दरिद्र - વિશે. ગરીબ.
दरिद्रा - ગ.૨ પરસ્મૈ. ગરીબ હોવું, દરિદ્ર હોવું.
दर्प - પું. અભિમાન.
दल् - ગ.૧ પરસ્મૈ. ફોડવું, ફાડવું.
दशन - પું. દાંત.
दशम - વિશે. દશમું.
दशा - સ્ત્રી. સ્થિતિ, અવસ્થા.
दह् - ગ.૧ પરસ્મૈ. બળવું.
दा - ગ.૩ ઉ. આપવું.
दा - ગ.૨ પરસ્મૈ. કાપવું.
दानव - પું. દૈત્ય, અસુર.
दारक - પું. પુત્ર.
दाव - પું. દવાગ્નિ, વનમાં સળગતો અગ્નિ, વન.
दाशरथि - પું. દશરથનો પુત્ર.
दिगन्त - પું. દિશાઓનો અન્ત, સઘળી દિશાઓમાંના દેશો.
दिग्विजय - પું. (**दिश्** - સ્ત્રી. દિશાઓ + **विजय** - પું. જીત) દિશાઓની જીત, સઘળા દેશોની જીત.
दिदृक्षु - વિશે. જોવાને આતુર.
दिने दिने - ક્રિ.વિ. દરરોજ, પ્રતિ દિવસ.
दिव् - સ્ત્રી. દિવસ, સ્વર્ગ.
दिवा - ક્રિ. વિ. અ. દિવસે.
दिव्य - વિશે. સ્વર્ગીય, સુંદર
दिव्याश्रमपद - ન. (**दिव्य** અને **आश्रमपद** - ન. આશ્રમ) સુંદર આશ્રમ.
दिश् - સ્ત્રી. દિશા.
दिह् - ગ.૨ ઉ. લેપ કરવો.
दीक्ष् - ગ.૧ આત્મને. પવિત્ર કરી યજ્ઞ કરવાને યોગ્ય થવું, દીક્ષા લેવી.
दीन - વિશે. ગરીબ, ગરજવાન, દુઃખી, લાચાર.
दीनबन्धु - પું. (**दीन**, **बन्धु** - પું. ભાઇ, ગરીબોનો બન્ધુ) પરગજુ.

દીનાર - પું. એક જાતનો સિક્કો (રોમન)

દીપ્ - ગ.૪ આત્મને. પ્રકાશવું.

દીપક - વિશે. પ્રકાશમાન કરનાર.

દીપ્તિ - સ્ત્રી. ચળકાટ.

દીર્ઘમ્ - ક્રિ. વિ. ચિરકાલપર્યન્ત, લાંબું, ઉંડું.

દુ - ગ.૫ પરસ્મૈ. દુઃખ દેવું, પજવવું, પીડવું.

દુઃખપીડિત - વિશે. દુઃખથી પીડાયેલું.

દુખભાજ્ - વિશે. દુઃખ ભોગવનાર, દુઃખી.

દુઃખસંતાપ - પું. (**દુઃખ, સંતાપ** - પું. તાપ, ગરમી) દિલગિરિ, પીડા

દુઃખિત - વિશે. દુઃખી થયેલું.

દુગ્ધ - ન. દુધ.

દુરન્ત - વિશે. જેને છેડે પહોંચવું મુશ્કેલ છે તે, અપાર.

દુરાપ - વિશે. દુષ્પ્રાપ્ય, મુશ્કેલીથી મેળવાય એવું.

દુરુક્ત - ન. અયોગ્ય શબ્દો, સારી રીતે નહીં બોલાયેલા શબ્દો.

દુર્ગ - ન. સંકટથી ઘેરાયેલી જગ્યા, દુર્ગમસ્થાન.

દુર્ગત - વિશે. દુઃખિત, દુઃખી સ્થિતિમાં આવેલું.

દુર્દમ - વિશે. મુશ્કેલીથી વશ કરાય એવું.

દુર્ધર્ષ - વિશે. પહોંચી ન શકાય એવું.

દુર્નીત - ન. દુરાચરણ.

દુર્બુદ્ધ - વિશે. સમજવું મુશ્કેલ, અપ્રસિદ્ધ.

દુર્મુખ - વિશે. દુષ્ટ છે મુખ જેનું, દુર્ભાષણ કરનાર.

દુર્યોધનભીમસેનૌ - પું. દ્વિ. વ. દુર્યોધન અને ભીમસેન (સમાસ છે).

દુર્વિદગ્ધ - વિશે. વિદ્વત્તાનો વ્યર્થ ગર્વ કરનાર.

દુર્વિનીત - વિશે. ઉદ્ધત.

દુષ્કૃત - ન. દુષ્કૃત્ય, દુષ્ટપણું, પાપ.

દુષ્ટ - વિશે. નિર્દય.

દુસ્તર - વિશે. ઓળંગતાં મુશ્કેલ પડે એવું, દુર્લંઘ્ય.

દુહ્ - ગ.૨ ઉ. દોહવું.

દૂ - ગ.૪ આત્મને.દુઃખિત થવું.

આ + દૃ - ગ.૬ આત્મને. આદરવું, માન આપવું.

દૃઢ - વિશે. મજબુત, સ્થિર.

દૃપ્ - ગ.૪ પરસ્મૈ. મગરૂર થવું.

દૃશ્ - સ્ત્રી. આંખ, નજર.

દૃ - ગ.૯ પરસ્મૈ. ફાડવું.

દેવ્ર - વિશે. પ્રકાશમાન.

દેવકી - સ્ત્રી. કૃષ્ણની મા.

દેવક્ષેત્ર - ન. દેવભૂમિ.

દેવતા - સ્ત્રી. દેવતા.

દેવશુની - સ્ત્રી. દેવોની કુતરી.

દેવેજ્ - વિશે. દેવનો પૂજનાર, દેવ-

પૂજક.

દેશ - પું. દેશ.

દેહિન્ - પું. શરીરી, માણસ, વિશે. શરીરવાળું.

અવ + દૈ - ગ.૧ પરસ્મૈ. પવિત્ર કરવું, સાફ કરવું.

અવ + દો - ગ.૪ પરસ્મૈ. કાપવું, કાપી નાખવું.

દોષ - પું. નિન્દા, બદબો.

દોષન્ - પું. ન. બાહુ.

દોહનકાલ - પું. (**દોહન** - ન. દોહવું + **કાલ** - પું. વખત) દોહવાનો વખત.

દૌર્બલ્ય - ન. નબળાઇ.

દૌર્મન્ત્ર્ય - ન. દુષ્ટ મસલત, ખોટી સલાહ.

દ્યુતિ - સ્ત્રી. કાન્તિ, વર્ણ.

દ્યુમ્ન - ન. પૈસો, વિત્ત.

દ્યો - સ્ત્રી. સ્વર્ગ.

દ્રવિણ - ન. પૈસો, ધન.

દ્રવ્ય - ન. પદાર્થ, ચીજ

દ્રુ - ગ.૧ પરસ્મૈ. દોડવું.

દ્રોણ - પું. વિશેષ નામ છે.

દ્વય - ન. બે ચીજોનો સમૂહ, જોડું.

દ્વયી - સ્ત્રી. બે પ્રકારની.

દ્વાઃસ્થ - વિશે. દ્વારપાલક.

દ્વાપર - પું. ત્રીજો યુગ, દ્વાપર યુગ.

દ્વાર - ન. બારણું.

દ્વારપાલ - પું. દ્વારરક્ષક.

દ્વિગુણ - વિશે. બેવડું.

દ્વિજન્મન્ - પું. (**દ્વિ** - બે + **જન્મન્** - ન. જન્મ) બે જન્મવાળો, પ્રથમ ત્રણ વર્ણમાંની ગમે તે વર્ણમાંનો કોઇ વ્યક્તિ, બ્રાહ્મણ.

દ્વિજિહ્વ - પું. (**જિહ્વા** - સ્ત્રી. જીભ) બે જીભવાળો, સાપ.

દ્વિજોત્તમ - પું. બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ.

દ્વિષ્ - ગ.૨ ઉ. ધિક્કારવું, દ્વેષ કરવો.

દ્વિષ્ - પું. શત્રુ.

ધ

ધનાશા - સ્ત્રી. પૈસાની ઇચ્છા.

ધનુર્જ્યા - (**જ્યા** - સ્ત્રી. દોરી [કામઠાની]) ધનુષની દોરી.

ધમની - સ્ત્રી. ભુંગળી.

ધરાધિપ - પું. (**ધરા** - સ્ત્રી. પૃથ્વી + **અધિપ** પું. પતિ) પૃથ્વીપતિ, રાજા.

ધરિત્રી - સ્ત્રી. પૃથ્વી.

ધર્મદૂષણ - વિશે. ધર્મને કલંક લગાડનાર.

ધર્મષષ્ઠાંશભાગ - પું. પુણ્યનો છઠ્ઠો ભાગ.

ધર્મસૂત્રકાર - પું. (**ધર્મ** - પું. કાયદો + **સૂત્ર** - ન. એક વચન) કાયદાના વચન બનાવનાર, ધર્મશાસ્ત્ર લખનાર.

ધા - ગ.૩ ઉ. મૂકવું, ધરવું,

અન્તર્ + ધા - સંતાડવું,

અપિ + ધા - બંધ કરવું,

अव + धा - ધ્યાન આપવું,
नि + धा - મૂકવું,
परि + धा - પહેરવું,
पुरस् + धा - કોઇને ગોર કરવો,
वि + धा - કરવું, બજાવવું, શાસન કરવું, નિયમ બાંધવો, વિધાન કરવું (ધર્મશાસ્ત્રમાં થાય છે તેમ),
सम् + धा - સંધિ કરવી, ચોંટાડવું,
उप + धा કે **सम् + धा** - જોડવું.
धात्री - સ્ત્રી. ધાવ.
धामन् - ન. તેજ, પ્રભાવ.
धारा - સ્ત્રી. ધાર (પાણીની), કોર.
सम् + धि - ગ.૬ પરસ્મૈ. સંધિ કરવી.
धिक् - અ. ધિક્કાર સૂચક અવ્યય.
धी - સ્ત્રી. બુદ્ધિ.
धीवर - પું. માછી.
धु કે **धू** - ગ.૫ ઉ. ધ્રુજવું, હલાવવું.
धुर् - સ્ત્રી. જુસરી, જોત.
धू - ગ. ૧ અને ૯ ઉ. અને ગ.૬ પરસ્મૈ. ધ્રુજવું, હલાવવું,
वि + धू (धून्) - ગ.૧૦ ધ્રુજાવવું,
धूप् - ગ.૧ પરસ્મૈ. તપાવવું.
धूप - પું. ધૂપ.
धूर्त - પું. ધુતારો.
धूसर - વિશે. ઝાંખું, ધૂળના રંગ જેવું.
अव + धृ - ગ. ૧૦ અથવા પ્રેરક, ચોકસાઇથી જાણવું, નક્કી કરવું.
उद् + धृ - ઉદ્ધાર કરવો, તારવું, ખેંચી કાઢવું.
धृष् - ગ.૫ પરસ્મૈ. હામ ભીડવી, હોડ બકવી, કોઇની સામા છાતી ચલાવવી.
धे - ગ.૧ પરસ્મૈ. ધાવવું, સ્તનપાન કરવું.
धैर्यधन - વિશે. (**धैर्य** - ન. ધિરજ, હિમ્મત) ધૈર્ય છે ધન જેનું.
ध्मा - ગ.૧ પરસ્મૈ.ફુંકવું.
ध्यै - ગ.૧ પરસ્મૈ. ધ્યાન ધરવું, ચિન્તન કરવું,
अनु + ध्यै - વિચાર કરવો, ચિન્તન કરવું.
ध्रुवम् - ક્રિ. વિ. નક્કી.
ध्वन् - ગ.૧ પરસ્મૈ. શબ્દ કરવો.

न

नक्र - પું. મગર.
नगेन्द्र - પું. પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ, હિમાલય.
नद् - ગ.૧ પરસ્મૈ. શબ્દ કરવો, ગર્જના કરવી, ગાજવું.
अभि + नन्द् - અભિનન્દન કરવું, સત્કાર કરવો.
नन्द - પું. રાજવંશનું નામ છે, એ વંશનો વ્યક્તિ.
नम्र - વિશે. નરમ.
नरक - પું. નરક, નિરય.
नर्मदा - સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.
नलतुल्याकृति - વિશે. (**नल** - પું. + **तुल्य** - વિશે. સરખું + **आकृति** - સ્ત્રી.

આકાર) નળના જેવા આકારવાળું.

नलरूपधारिन् - વિશે. (**नल, रूप** - ન. આકાર + **धारिन्** - ધારણ કરનાર) નળનું રૂપ ધારણ કરનાર.

नलिनी - સ્ત્રી. કમળનો છોડ.

नवमी - સ્ત્રી. નોમ.

नवीन - વિશે. નવું.

वि + नश् - નાશ પામવું.

नश्वर - વિશે. નાશવંત.

नस् - સ્ત્રી. નાક.

सम् + नह् - ગ.૪ ઉ. તૈયાર થવું, સજ્જ થવું, કમ્મર બાંધવી.

नाना - અ. જુદું જુદું, અનેક પ્રકારનું, ઘણું.

नारद - પું. ઋષિનું નામ છે.

नारायण - પું. વિષ્ણુનું નામ.

निःशान - (**नि + शो** - ગ.૨ આત્મને. વૈદિકનો વર્તમાન કૃ.) તીક્ષ્ણ થતું, તીક્ષ્ણ કરતું.

निःशुक्र - વિશે. શક્તિહીન.

निःश्रेयस - ન. મોક્ષ.

निज् - ગ. ૩ ઉ. સ્વચ્છ કરવું,

अव + निज् - ધોવું.

निज - વિશે. પોતાનું (સગું)

प्र + निज् - ગ.૨ આત્મને. ધોઈ નાંખવું.

नितराम् - ક્રિ. વિ. અત્યન્ત.

नित्य - વિશે. હંમેશનું, નિરન્તરનું.

नित्यकर्मन् - ન. ધર્મસંબંધી નિત્યકર્મ.

निदाघ - પું. ઉનાળો, ગરમ ઋતુ.

निधन - ન. મોત, નાશ.

निनाद - પું. શબ્દ.

निन्दित - (**निन्द्** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.) નિન્દાયેલું, નિન્દવા યોગ્ય.

निपद्यमान - (**नि + पद्** નું વર્તમાન કૃ.) સૂઈ રહેલું.

निबिड - વિશે. ફાટ કે ચીરા વગરનું, ઘટ, ઘાડું.

नियतम् - ક્રિ. વિ. નિશ્ચે.

नियति - સ્ત્રી. પ્રારબ્ધ, દૈવ.

नियोक्तृ - પું. બાંધનાર, સાંધનાર.

नियोगिन् - પું. પ્રધાન, કામદાર.

निरर्थक - વિશે. નિરૂપયોગી, નકામું, વ્યર્થ, નિષ્ફળ.

निरन्तरम् - ક્રિ. વિ. અન્તર વગર, પાસે પાસે.

निरभिभवसार - વિશે. ઉત્કૃષ્ટતાવાળું (બેન્ડિકૃત કોશ) જ્યાં અપમાન નથી એવું, માન સહિત.

निरय - પું. નરક.

निरस्त - (**निर् + अस्** 'નાંખવું', 'ફેંકવું' નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) વિખરાયેલું.

निराहार - વિશે. આહાર૨હિત, ઉપવાસી.

निर्घृणता - સ્ત્રી. નિર્દયતા.

निर्जन - વિશે. જનરહિત, એકાંત.

निर्जर - પું. દેવ.

निर्दय - વિશે. દયારહિત, ઘાતકી.

निर्दश - વિશે. દશ દિવસનું (છોકરું)

निर्धन - વિશે. પૈસા વગરનું, ગરીબ.

निर्भर - વિશે. ભરેલું, પૂર્ણ

निर्व्याजता - સ્ત્રી. સત્ય, ખરાપણું.

निवर्तन - ન. બંધ રહેવું તે, પરેજી કરવી તે, પરેજી, અટકવું, પાછા ફરવું તે.

निश् - સ્ત્રી. રાત.

निषधेश्वर - પું. નિષધ દેશનો રાજા, નળ.

निष्ठाशून्य - વિશે. (**निष्ठा** - સ્ત્રી. સ્થિરતા + **शून्य** - વિશે. રહિત) સ્થિરતા રહિત, અસ્થિર.

निष्फलता - સ્ત્રી. નિષ્ફળપણું.

निसर्ग - પું. સ્વભાવ.

उप + नि - ઉપનયન ક્રિયા કરવી, જનોઇ દેવી.

नीच - વિશે. નીચું, હલકું, અધમ, ઉતરતી સ્થિતિનું.

नीचग - વિશે. નીચ પુરુષ પાસે જનાર, નીચ અથવા ઉતરતી સ્થિતિવાળા માણસ પાસેનું, નીચી જમીન તરફ વહેતું.

नीचैः - ક્રિ. વિ. નીચે.

नीतिनिपुण - વિશે. (**नीति** - સ્ત્રી. રાજકીય બાબતનું જ્ઞાન અથવા વ્યવહાર + **निपुण** - વિશે. ચતુર) રાજનીતિમાં ચતુર, વ્યવહારમાં હોંશિયાર, શાણો.

नु - ગ. ૨ પરસ્મૈ. વખાણવું.

नु - અ. શંકા કે વિતર્ક સૂચક અવ્યય.

नूनम् - ક્રિ. વિ. નિશ્ચે.

नूपुर - પું. ટોડો, ઝાંઝર.

नृषद्वर - વિશે. માણસોમાં રહેનારું, એક જગ્યાએ સ્થિર રહેલું.

नेमि - સ્ત્રી. પૈડાનો ઘેર.

नैपुण्य - ન. ચતુરાઇ.

नैषध - પું. નિષધ દેશનો રાજા, નળ.

न्यायप्रवृत्त - વિશે. (**न्याय** - પું. ન્યાય, વાજબીપણું + **प्रवृत्त** - **प्र** + **वृत्** 'આગળ ચાલવું' નું ભૂ.કૃ.) જેની વર્તણુંક વાજબી છે તે, ન્યાય માર્ગમાં વર્તનાર.

न्यायवादिन् - વિશે. (**न्याय** - પું. વાજબી હોય તે) વાજબી બોલનાર.

न्याय्य - વિશે. વાજબી, યોગ્ય, અદલ ન્યાયથી દૂર નહીં એવું.

प

पङ्क्ति - સ્ત્રી. હાર, ઓળ.

पञ्च - સંખ્યાવાચક પ્ર. અને દ્વિ.બ.વ. પાંચ.

पठ् - ગ.૧ પરસ્મૈ. પઠવું, વાંચવું.

पठ्यमान - (**पठ्** - 'પઠવું', 'વાચવું' નું કર્મણિ વર્તમાન કૃ.) ભણાતું, વંચાતું.

पण् - ગ.૧ વખાણવું, શરતમાં અથવા હોડમાં મૂકવું, દ્યૂત રમવું.

अभि + पत् - (કોઇપણ પદાર્થ) તરફ કૂદવું,

प्र કે **उद् + अभि + पत्** - ઉડવું.

पतङ्गवत् - ક્રિ.વિ. પતંગિયાની પેઠે.

पतञ्जलि - પું. મહાભાષ્ય નામના મોટા

વ્યાકરણ ગ્રન્થના કર્તા.

પતન - ન. પડવું, સદ્‌ગુણમાંથી ભ્રષ્ટ થવું, ભ્રષ્ટતા, નાશ.

પતિ - પું. ધણી, વર.

પતિત - વિશે. પાપી, ધર્મભ્રષ્ટ.

પથઃ - (**પથિન્** - પું. રસ્તા નું પંચમી એ. વ.) રસ્તામાંથી.

પથિન્ - પું. રસ્તો, માર્ગ.

પથ્ય - ન. હિતકારક ચીજ.

પદ્ - ગ.૪ આત્મને. ગળવું, પડવું, સ્થાનથી ખસવું,

પ્રતિ + પદ્ - જાણવું, સમજવું, અંગીકાર કરવો, કરવું, આચરવું, પ્રાપ્ત કરવું,

સમ્ + પદ્ - થવું, એકંદર મળીને થવું,

પ્રતિ + પદ્ - (પ્રેરકરૂપમાં) વિચારવું, ધ્યાનમાં લેવું, સિદ્ધ કરવું, આપવું, સોંપવું,

સમ્ + પદ્ - સોદો કરવો.

પદ્ - પું. પગ.

પદ - ન. પગલું.

પદવી - સ્ત્રી. રસ્તો, માર્ગ.

પદાર્થ - પું. ચીજ, વસ્તુ.

પદ્ધતિ - સ્ત્રી. રસ્તો, વહીવટ.

પદ્મ - ન. દિવસે ખીલતું કમળ.

પન્ - ગ.૧ વખાણવું.

પપી - પું. સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર.

પર - સર્વ. વિશે. બીજું, બીજાને લગતું, બીજા પક્ષને લગતું.

પર - પું. ન. શ્રેષ્ઠ વસ્તુ, ઈશ્વર.

પરંપરા - સ્ત્રી. હાર, ઓળ, અનુક્રમ.

પરમ્ - ઉભયાન્વયી અ. પણ, કિંતુ.

પરમેશ્વર - પું. જગતનો શ્રેષ્ઠ રાજકર્તા, જગન્નિયન્તા, ઈશ્વર.

પરમેષ્ઠિન્ - પું. બ્રહ્મદેવ.

પરાયણ - ન. જે પદાર્થપર ધ્યાન આપ્યું હોય તે.

પરાર્થઘટક - વિશે. પારકાનું ભલું કરનાર.

પરાસુ - વિશે. મરેલું.

પરિકીર્તિત - (**પરિ + કૃત્** નું કર્મ. ભૂ. કૃ.) ગણેલું.

પરિક્ષિત્ - પું. અભિમન્યુનો પુત્ર અને અર્જુનનો પૌત્ર.

પરિચર્યા - સ્ત્રી. નોકરી, સેવા, આરાધના.

પરિચારક - પું. સેવક, ખીજમતદાર.

પરિજન - પું. ચાકર, સેવક.

પરિણત - વિશે. ઘરડું, વૃદ્ધ, જૂનું.

પરિત્યક્ત - (**પરિ + ત્યજ્** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) તજેલું.

પરિત્યાજ્ય - વિશે. (**પરિ + ત્યજ્** નું વિધ્યર્થ કૃ.) તજવા લાયક.

પરિપન્થિન્ - વિશે. કોઈની વચમાં આવનાર, હરકત કરનાર.

તત્પરિપન્થિની - સ્ત્રી. તેના વચમાં આવનારી.

પરિપાક - પું. પાકવું, પરિપક્વ થવું, પરિપક્વતા.

परिप्लुष्ट - (**परि** + **प्लुष्** નું ભૂ.કૃ.) બળેલું.

परिभ्रष्ट - (**परि** + **भ्रंश्** નું ભૂ.કૃ.) છિનવી લીધેલું, પડેલું, ભ્રષ્ટ થયેલું.

परिवर्तन - ન. ફેરફાર.

परिवर्तिन् - વિશે. ફેરફાર થતું, ફરતું, બદલાતું.

परिवार - પું. રસાલો.

परिवृढ - પું. ધણી, સ્વામી.

परिवेष्टृ - પું. પિરસનાર.

परिव्राज् - પું. સન્યાસી.

परिष्वङ्ग - પું. આલિંગન.

परिसमाप्ति - સ્ત્રી. છેડો, સિદ્ધતા.

परीताप - પું. દુઃખ, પીડા.

परोपकार - પું. ભલું કામ, પરગજુ કામ.

पर्जन्य - પું. વરસાદ.

पर्यग्निकृत - વિશે. જેની આસપાસ દેવતા ફેરવ્યો હોય તે, બળિદાનને માર્યા પહેલાં તેની આસપાસ દેવતા લઈ જાય છે.

पर्याप्तम् - ક્રિ. વિ. જોઈએ એટલું, મન સંતોષ પામે એટલું, ઇચ્છાનુરૂપ.

पर्वत - પું. ઋષિનું નામ છે.

पलायमान - (**परा** + **अय्** ગ.૧ આત્મને. 'જવું' નું વર્તમાન કૃ. એ રૂપમાં स નો ला થયો છે.) દોડતું.

पलाश - પું. એક જાતનું ઝાડ છે.

पल्लव - પું. ન. નાજુક પાંદડું.

पा - ગ.૨ પરસ્મૈ. રક્ષણ કરવું.

पात - પું. પડવું, પતન.

पातित - (**पत्** નું પ્રેરક કર્મણિ ભૂ.કૃ.) પાડેલું.

पात्र - ન. યોગ્ય પુરુષ (દાન આપવા)

पान्थ - પું. મુસાફર.

पापकृत् - વિશે. (**पाप** - ન. પાપ + **कृ** - કરવું.) પાપ કરનાર.

पापहर - વિશે. પાપ હરણ કરનાર.

पारयिष्णुतम - વિશે. કશું પાર મૂકવાને ઘણું જ શક્તિમાન.

पारिक्षित - પરિક્ષિત્નો પુત્ર.

पार्थ - પું. પૃથાનો પુત્ર, પાંડવનું નામ છે, અર્જુન.

पावक - પું. અગ્નિ.

पावन - વિશે. પવિત્ર કરનાર, પવિત્ર, સ્વચ્છ.

पाश - પું. જાળ.

पिञ्जर - પું. ન. કંકુ.

पिण्डद - વિશે. અન્ન આપનાર.

पिण्डालक्तक - પું. અળતો રંગ.

पिनाकिन् - પું. શિવનું નામ છે.

पिशुन - વિશે. દુષ્ટબુદ્ધિવાળું.

पिशुनता - સ્ત્રી. દુષ્ટબુદ્ધિ.

पिष् - ગ.૭ પરસ્મૈ. દળવું.

पीडाकर - વિશે. દુઃખ દેનાર.

पीयूष - ન. અમૃત.

पुंस – पुं. पुरुष.

पुण्डरीक – पुं. विशेषनाम छे, न. कमळनुं फुल.

पुण्यकृत् – विशे. (**पुण्य** – न. धर्मकृत्य + **कृ** – करवुं.) पुण्यशाळी, पुण्यवान्.

पुण्यपुरुष – पुं. पवित्र अथवा सद्गुणी माणस.

पुनरुक्तभूत – विशे. (**पुनरुक्त** – फरी बोलेलुं + **भूत** – थयेलुं) फरी बोल्या जेवुं.

पुनर्भू – स्त्री. फरीथी परणेली विधवा, जे विधवाए पुनर्विवाह करेलो होय ते.

पुर् – स्त्री. शहेर.

पुरंधि – पुं. एक देवतानुं नाम छे.

पुरद्वार – न. शहेरनो दरवाजो.

पुरस् – अ. आगळ.

पुरस्तात् – क्रि. वि. आगळ, मों आगळ.

पुरोधस् – पुं. कुळगोर.

पुरोहित – पुं. उपाध्याय.

पुष् – ग.९ परस्मै. पोषण करवुं.

पुष्कर – पुं. विशेषनाम छे.

पुष्टि – स्त्री. पोषण.

पुष्पमित्र – पुं. राजानुं नाम छे.

पुष्पस्रज् – स्त्री. (**पुष्प** – न. फुल + **स्रज्** – स्त्री. हार) फुलनो हार, फुलनी माळा.

पुष्पिणी – स्त्री. पुष्पयुक्त, सफळ.

पू – ग.९ उ. पावन करवुं.

पूर्ण – (**पॄ** नुं कर्मणि भू.कृ.) भरेलुं.

पूर्णपात्र – न. मांगलिक प्रसंगे चाकरने अने बीजाने आपेली बक्षीस.

पूर्व – विशे. आगलुं, पूर्व दिशानुं.

पूर्वरात्र – पुं. (**पूर्व** – आगली + **रात्रि** – स्त्री. रात) पहेली रात, रातनो पूर्व भाग.

पूर्वाह्ण – पुं. दिवसनो पहेलो भाग.

पॄ अथवा **पॄ** – ग.उ परस्मै. भरवुं.

सम् + **पृच्** – ग.१ अने ग.७ परस्मै., ग.२ आत्मने. अने ग.१० समागम करवो, संबंध राखवो.

पृत् – स्त्री. सेना.

पृथग्जन – पुं. हलको माणस, सामान्य मनुष्य.

पृथु – विशे. मोटुं.

पॄ – ग.९ अने ग.१ परस्मै. भरवुं.

पौराणिक – पुं. पुराण वांचनार तथा समजावनार, पुराणी.

पौरुष – न. पुरुषत्व, पराक्रम.

पौर्णमासी – स्त्री. पुनम.

प्रकृति – स्त्री. (ब.व.) प्रजा, प्रधानमंडळ, स्वभाव.

प्रकृष्ट – विशे. उत्कृष्ट, मोटुं.

प्रचण्ड – विशे. गरम, उग्र, तीक्ष्ण.

प्रचार – पुं. प्रसरवुं ते, प्रसार.

प्रच्युत – (**प्र** + **च्यु** 'पडवुं' नुं भू.कृ.) पडेलुं

प्रजापति – पुं. ब्रह्मदेव.

प्रजापशुकाम - (**प्रजा** - સ્ત્રી. સન્તાન + **पशु** - પું. ઢોર + **काम** - પું. ઇચ્છા) સન્તતિ અને ઢોરની ઇચ્છા કરનાર.

प्रजापीडनज - વિશે. (**प्रजा** - સ્ત્રી. રૈયત + **पीडन** - ન. જુલમ + **ज, जन्** ઉપરથી, ઉત્પન્ન થતું) રૈયત ઉપર જુલમ કરવાથી ઉત્પન્ન થતું.

प्रणिहित - (**प्र** + **नि** + **धा** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) મૂકેલું, **सम्यक्प्रणिहित** - સારી રીતે વ્યવસ્થિત કરેલું, સારી રીતે નિયમમાં રાખેલું.

प्रतापनिधि - પું. (**प्रताप** - પું.) ગરમીનો ભંડાર.

प्रतिकार, प्रतीकार - પું. ઉપાય, પીડા દૂર કરવાનો ઉપાય.

प्रतिनिविष्ट - વિશે. ઘણા દિવસનું અથવા જૂનું, સુધરે નહીં એવું, આપમતિયું, સ્વેચ્છાચારી, હઠીલું, જીદ્દી.

प्रतिपक्ष - પું. શત્રુ.

प्रतिबिंब - ન. પ્રતિમા, આરસીમાં પડે છે તેવો પડછાયો.

प्रतिषिद्ध - (**प्रति** + **सिध्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.)મના કરેલું.

प्रतिहारी - સ્ત્રી. દ્વારપાલિકા.

प्रत्यग्र - વિશે. અથવા ક્રિ.વિ. તાજું, નવું.

प्रत्यच् - વિશે. પશ્ચિમનું.

प्रत्यहम् - અ. (**प्रति** - દરેક + **अहन्** - ન. દિવસ) દરરોજ.

प्रत्युज्जीवन - ન. ફરીથી જીવતું કરવું.

प्रत्युत्पन्नमति - વિશે. (**प्रत्युत्पन्न, प्रति** + **उद्** + **पद्** નું ભૂ.કૃ.) હાજર જવાબી, સમયસ્ફૂર્તિવાળું, ચાલાક, તીક્ષ્ણ - બુદ્ધિવાળું.

प्रत्यूष - પું. સવાર.

प्रदीप्त - (**प्र** + **दीप्** 'પ્રકાશવું' નું ભૂ.કૃ.) ચકચકિત પ્રકાશતું.

प्रदेश - પું. પ્રાન્ત, મુલક.

प्रद्युम्न - પું. કામદેવ.

प्रधी - વિશે. કુશાગ્રબુદ્ધિવાળું, તીક્ષ્ણ-બુદ્ધિવાળું.

प्रपन्न - વિશે. (**प्र** + **पद्** નું ભૂ.કૃ.) શરણે થયેલું.

प्रभावितृ - પું. પ્રભુ.

प्रभात - વિશે. (**प्र** + **भा** નું ભૂ.કૃ.) (અંધારાના રૂપમાં) જતું રહેલું અને (અજવાળાના રૂપમાં) દેખાયેલું, ન. સવાર, પ્રાતઃકાળ.

प्रभाव - પું. પરાક્રમ, મોટાઇ.

प्रमति - પું. એક પુરુષનું નામ છે.

प्रमद्वरा - સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનું નામ છે.

प्रमाद - પું. ભુલચુક.

प्रयाण - ન. ગમન, કુચ.

प्रयुक्त - (**प्र** + **युज्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) વાપરેલું.

प्रवासिन् - પું. મુસાફર, પ્રવાસ કરનાર.

प्रवृत्त्युपलब्धि - સ્ત્રી. (**प्रवृत्ति** - સ્ત્રી. ખબર + **उपलब्धि** - મેળવવું તે) ખબર મેળવવી તે, ખબર અંતરની પ્રાપ્તિ.

प्रव्रजित - (**प्र** + **व्रज्** નું ભૂ.કૃ.) દેશનિકાલ કરેલો, સંન્યાસી થયેલો.

प्रसन्न - (**प्र** + **सद्** નું ભૂ.કૃ.) ખુશ થયેલું, સંતુષ્ટ, અનુકૂળ.

प्रसव - પું. પાક, ફળ અથવા ઉત્પન્ન થયેલો પદાર્થ.

प्रागल्भ्य - ન. બહાદુરી.

प्राच् - વિશે. પૂર્વ દિશાનું.

प्राण - પું. (બ.વ. માં વપરાય છે.) પ્રાણ, જીવ.

प्राणघात - પું. પ્રાણનો નાશ.

प्रादुस् - ક્રિ. વિ. અથવા શબ્દયોગી અ. (ક્રિયાપદ સાથે વપરાય છે.) દેખીતું, ઉઘાડું.

प्रान्त - પું.કોર, કિનારો.

प्रापितवत् - (**प्र** + **आप्** નું પ્રેરક કર્તરિ ભૂ. કૃ.) પમાડનાર, આપનાર.

प्राप्तकाल - વિશે. (**प्राप्त**, **प्र** + **आप्** નું. ભૂ.કૃ.) પ્રાપ્ત થયેલું, આવેલું + **काल** - પું. સમય) જેનો સમય આવેલો છે તે, પ્રસંગને યોગ્ય.

प्रायस् - અ. ઘણું કરીને, સામાન્ય રીતે.

प्रार्थना - સ્ત્રી. માગવું તે.

प्रियदर्शन - વિશે. જેને જોઈને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય એવું, મનોહર દેખાવવાળું.

प्रियशर्मन् - પું. એક બ્રાહ્મણનું નામ છે.

प्रियसंवास - પું. (**संवास** - પું. સાથે રહેવું) પ્રીતિ રાખનાર માણસોની સાથે રહેવું.

प्री - ગ.૯ ઉ. પ્રીતિ કરવી, ખુશ કરવું.

प्रीत - (**प्री** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) ખુશ થયેલું.

प्लवंगम - પું. વાનર.

प्लुष् - ગ.૧ અને ગ.૯ પરસ્મૈ. બાળવું.

प्सा - ગ.૨ પરસ્મૈ. ખાવું.

फ

फण् - ગ.૧ પરસ્મૈ. જવું.

फल् - ગ.૧ પરસ્મૈ. ફળવું, સફળ થવું.

फलग्रहि - વિશે. ફળ લેનાર અથવા જેને અમૂક કૃત્યથી નફો મળ્યો હોય તે.

फलमूलादि - વિશે. (**मूल** - મૂળ) ફળ, મૂળ અને બીજી ચીજો.

फूत्कार - પું. ડુસકાં ભરવાં તે.

ब

बटु - પું. છોકરો.

बत - અ. આશ્ચર્ય, ખેદ વિગેરે સૂચવે છે.

बन्ध् - ગ.૯ પરસ્મૈ. બાંધવું, ચોંટાડવું, જડવું.

बन्धन - ન. કબજો, કેદ.

बल - ન. સૈન્ય.

બહિરુપાધિ -પું. (**उपाधि** - પું. ધર્મ, વિશેષ ગુણ, આસપાસની અથવા વિંટળાયેલી બાબતો) બાહ્યગુણો, બાહ્યહેતુ.

બહિસ્ - અ. બહાર.

બહુ - ક્રિ. વિ. ઘણું.

બહુવિધ - વિશે. ઘણા પ્રકારનું

બાણજાલ - ન. (**जाल** - ન. સમૂહ) બાણનો સમૂહ.

બાણપથ - પું. (**पथिन्** - પું. માર્ગ, રસ્તો) બાણનો માર્ગ, જ્યાં સુધી બાણ પહોંચે ત્યાં સુધીની જગ્યા, બાણમર્યાદા.

બાણવૃષ્ટિ - સ્ત્રી. (**वृष्टि** - સ્ત્રી. વરસાદ) બાણોનો વરસાદ

બાલાતપ - પું. સવારનો તડકો.

બાલિકા - સ્ત્રી. છોકરી.

બાષ્પ - પું. ન. આંસુ.

બાહુક - પું. નળે સારથિનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું ત્યારનું નળનું નામ.

બિભીષણ - પું. રાવણનો ભાઈ.

બુદ્ધિલક્ષણ - ન. (**बुद्धि** - સ્ત્રી. બુદ્ધિ, અક્કલ + **लक्षण** - ન. ચિહ્ન) બુદ્ધિનું ચિહ્ન.

બુભુક્ષિત - વિશે. ભૂખ્યું.

બૃહદ્રથ - પું. મગધનો રાજા, એ જરાસંધનો બાપ હતો.

બોધ - પું. જાગવું તે.

બ્રહ્મન્ - ન. સૃષ્ટિનું ઈશ્વરી કારણ અને તત્ત્વ, પું. એક યાજ્ઞીક ગોર, એનું કામ યજ્ઞ ઉપર સામાન્ય દેખરેખ રાખવાનું છે.

બ્રહ્મવર્ચસિન્ - વિશે. વેદથી પ્રકાશમાન, વૈદિક ક્રિયાના આચરણથી પ્રાપ્ત થતું તેજ જેનામાં હોય તે.

બ્રહ્માદિ - પું. (**ब्रह्मन्** - પું. + **आदि** - પ્રારંભ) બ્રહ્મા વિગેરે દેવો.

બાહ્ય - પું. બ્રાહ્મણોમાં ચાલતું અમુક પ્રકારનું લગ્ન.

બ્રૂ - ગ.૨ ઉ. બોલવું.

भ

ભક્તિમાર્ગ - પું. (**भक्ति** - સ્ત્રી. પ્રીતિ, નિષ્ઠા + **मार्ग** - પું. રસ્તો.) મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા ઈશ્વરની ભક્તિ અથવા પ્રીતિનો માર્ગ.

ભગ - પું. એક દેવનું નામ છે, ભાગ્ય, ઉદય.

ભગ્ન - (**भञ्ज्**નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.) ભાંગેલું, નાશ થયેલું, નાસી ગયેલું (રણમાંથી)

ભજ્ - ગ.૧ ઉ. આશ્રય લેવો,

વિ + ભજ્ - વિભાગ કરવા,

સમ્ + વિ + ભજ્ - ભાગ આપવો, આપવું.

ભઞ્જ્ - ગ.૬ પરસ્મૈ. નાશ કરવો, ભાંગવું.

ભટ - પું. યોદ્ધો.

ભણ્ - ગ.૧ પરસ્મૈ. બોલવું.

ભયાક્રાન્ત - વિશે. (**आ + क्रम्**નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.) પકડી પડાયેલું, વશ કરાયેલું,

ભયથી વશ થયેલું.

भव - પું. દુનિયા, સંસાર.

भवन - ન. ઘર.

भवितव्यता - સ્ત્રી. દૈવ, પ્રારબ્ધ.

भा - ગ.૨ પરસ્મૈ. ભાસવું, દેખાવું, પ્રકાશવું.

भाग - પું. ભાગ.

भागधेय - ન. નસીબ.

भाग्ययोग - પું. (**भाग्य** - ન. નસીબ, સારું નસીબ + **योग** - પું. પ્રાપ્તિ) સારા નસીબનો યોગ.

सम् + **वि** + **भाज्** - ગ.૧૦ ભાગ આપવો, આપવું.

भानु - પું. સૂર્ય.

भानुमती - સ્ત્રી. ધૃતરાષ્ટ્રના મોટા દીકરા દુર્યોધનની સ્ત્રી.

भार्गव - પું. ઋષિનું નામ છે.

भाव - પું. પદાર્થ.

प्रति + **भाष्** - ગ.૧ આત્મને. જવાબ દેવો.

भाष्यकृत् - પું. ભાષ્ય એટલે વિવરણ કરનાર, ટીકાકર.

भास्कर - પું. સૂર્ય.

भित्ति - સ્ત્રી. ભીંત, દીવાલ.

भिद् - ગ.૭ ઉ. ફાડવું.

भिन्न - વિશે. જુદું.

भी - ગ.૩ પરસ્મૈ. બીવું.

भीषण - વિશે. ભયંકર.

भुक्ति - સ્ત્રી. કબજો, ઉપયોગ.

भुज् - ગ.૭ પરસ્મૈ. ભોગવવું, આત્મને. ખાવું, ભોજન કરવું.

भुजंगम - **भुजग** - પું. સાપ, નાગ.

भू - સ્ત્રી. પૃથ્વી.

अभि + **भू** - હરાવવું,

परि + **भू** - ધિક્કારવું, પરિભવ અથવા અવગણના કરવી.

भूतसमागम - પું. પ્રાણીઓનું સાથે આવવું.

भूरि - વિશે. ઘણું.

भूष्णु - વિશે. થનારું.

भृ - ગ.૩ ઉ. ભરણપોષણ કરવું, લઈ જવું.

भृश - વિશે. ઘણું, પુષ્કળ, જબરું.

भेक - પું. દેડકો.

भोगकर - વિશે. ભોગ ઉત્પન્ન કરનાર. (**री** - સ્ત્રી.)

भोगतृष्णा - સ્ત્રી. (**भोग** - પું. સંસારિક સુખનો ઉપયોગ + **तृष्णा** - સ્ત્રી. તરસ) સાંસારિક સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા.

भ्रंश् - ગ.૧ આત્મને. અને ગ.૪ પરસ્મૈ. પડવું.

भ्रम् - ગ.૧ અને ૪ પરસ્મૈ. ભમવું, ફરવું.

भ्रस्ज् - ગ.૬ ઉ. સેકવું, બાળવું.

भ्राज् - ગ.૧ આત્મને. પ્રકાશવું.

भ्राश् - ગ.૧ આત્મને. પ્રકાશવું.

भ्रू - સ્ત્રી. આંખનાં ભવાં.

भ्लाश् - ગ.૧ આત્મને. પ્રકાશવું.

म

मघवन् - પું. ઈન્દ્રનું નામ છે.

मङ्गल - ન. કલ્યાણ, ઉદય, પવિત્રવસ્તુ, શુભકારક ચીજ.

मङ्गलकाल - પું. (**मङ्गल** - ન. + **काल** - વખત) શુભસમય.

मङ्गलप्रदीप - પું. માંગલિક દીવો.

मञ्जु - વિશે. પ્રિય, મધુર.

मण्डन - ન. અલંકાર, ભૂષણ.

मण्डप - પું. માંગલિક પ્રસંગે ઉભો કરેલો માંડવો.

मण्डल - ન. વર્તુળ, ગોળ.

मत - ન. અભિપ્રાય, સલાહ, ઉપદેશ.

मत्त - (**मद्** નું ભૂ. કૃ.) મદ ચઢેલો.

मथिन् - પું. રવૈયો.

मदर्थे - ક્રિ. વિ. મારે માટે.

मद्य - ન. દારૂ.

मधुपर्क - પું. આવેલા અતિથિને મધ, દહીં વગેરેનું અર્પણ.

मधुरम् - ક્રિ. વિ. મધુર રીતે, મધુરાઈથી.

मधुलिह् - પું. માખી.

मध्यम - વિશે. વચલું, ન. કમ્મર.

मध्याह्न - પું. (**मध्य** - વચલો + **अहन्** - ન. દિવસ) બપોર.

अव + मन् - અવગણના કરવી.

मनस्विन् - વિશે. બુદ્ધિમાન્.

मनुज - પું. માણસ.

मनुजन्मन् - પું. (**मनु** - પું. મનુષ્યના મૂળ પુરુષોમાંનો એક) મનુથી ઉત્પન્ન થયેલો મનુષ્ય.

मनोरथ - પું. ઇચ્છા.

मन्त्र् - ગ.૧૦ આત્મને. ગુપ્ત વિચાર કરવો, મસલત કરવી.

मन्त्राक्षर - ન. મન્ત્ર અથવા વૈદિક કવિતાનો બોલ.

मन्थ् - ગ.૯ પરસ્મૈ. દોહવું, વલોવવું.

मन्दता - સ્ત્રી. મન્દપણું, સુસ્તિ, કરમાયેલી સ્થિતિ.

मन्दभाग्यता - સ્ત્રી. (**मन्द** - જડ + **भाग्य** - નસીબ, **मन्दभाग्य** - કમનસીબવાન) કમનસીબ, દુર્દૈવ.

मय - પું. એક શિલ્પીનું નામ છે.

मयूख - પું. કિરણ.

मराली - સ્ત્રી. હંસી.

मरुत् - પું. દેવ.

मरुत्त - પું. એક રાજાનું નામ છે.

मरुत्सुत - પું. પવનનો પુત્ર, મારૂતિ, હનૂમાન.

मर्यादा - સ્ત્રી. હદ.

मस्ज् - ગ.૬ પરસ્મૈ. ડુબવું.

मस्तक - પું. ન. માથું.

महत् - ન. તેજ, મોટાઈ.

महत्त्व - ન. મોટાઈ, પ્રભાવ

महाज - પું. મોટો બકરો.

महाजव – વિશે. (**महत्** – મોટો + **जव** – પું.વેગ) મોટા વેગવાળું.

महानुभाव – વિશે. કુલીન.

महाभिषेक – પું. (**महत्** – વિશે. મોટું + **अभिषेक** – પું. પાણી છાંટવું, જેમકે રાજા ગાદીપર બેસે ત્યારે તેને માથા પર પાણી છાંટે છે તેમ) મોટો રાજ્યાભિષેક.

महाराज – પું. મોટો રાજા.

महार्ह – વિશે. ઘણી યોગ્યતા અથવા કિમ્મતવાળું.

महार्हशयनोचित – વિશે. (**महार्ह, शयन** – ન. પથારી + **उचित** – વિશે. યોગ્ય, ટેવાયેલું) કિંમતી પથારી પર શયન કરવાને ટેવાયેલું.

महाश्वेता – સ્ત્રી. એક ગન્ધર્વની છોકરીનું નામ છે.

महोक्ष – પું. (**अक्षन्** – પું. આખલો) મોટો આખલો, મોટો બળદ.

महोदधि – પું. મોટો સમુદ્ર.

महोपकारिन् – વિશે. ઘણું ઉપકારી, ઘણું આભારી.

मा – ગ.૩ આત્મને. માપવું.

मान – પું. માન, મગરૂરી, ગર્વિષ્ટપણું.

मानव – પું. માણસ.

मानवराक्षस – પું. મનુષ્ય રૂપી રાક્ષસ.

मानुष्यक – ન. મનુષ્ય જાતિ.

मानोन्नति – સ્ત્રી. (**मान** – પું. આબરૂ) માનની મોટાઈ, ઘણું માન, પ્રૌઢ સ્વમાન.

मामक – વિશે. મારું.

माया – સ્ત્રી. ઇન્દ્રજાળ, જાદુ, વિદ્યા, ફસાવવાની યુક્તિ.

मारुत – પું. પવન.

मारुतात्मज – પું. મરૂત્નો પુત્ર, મારૂતિ, હનૂમાન.

मालाकार – પું. માળી.

मालिन्य – ન. અંધારું, મલિનપણું.

माल्यवत् – પું. રાક્ષસનું નામ છે. એ રાવણનો માતામહ હતો.

मांस
मांस्] – ન. માંસ.

मास् – પું. મહિનો.

मिथः – ક્રિ. વિ. પરસ્પર, સાથે.

मिथुन – ન. જોડું, યુગ્મ.

मिथ्या – ક્રિ. વિ. ફોગટ.

मी – ગ.૯ ઉ. નાશ કરવો.

मुकुटज्योत्स्नाजल – ન. (**मुकुट** – ન. મુગટ) મુગટના પ્રકાશરૂપી પાણી.

मुक्तकेशी – સ્ત્રી. છુટા અને વિખરાયેલા વાળવાળી.

मुक्ता, मौक्तिक – મોતી.

मुखरता – સ્ત્રી. વાચાળપણું.

मुखोच्छ्वासगन्ध – પું. (**उच्छ्वास** – પું. શ્વાસ લેવો + **गन्ध** – પું. સુવાસ, પીમળ) મુખના શ્વાસની સુગન્ધ.

मुग्धाकृति – વિશે. રમણીય આકૃતિ-વાળું.

मुर – પું. વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના શત્રુનું

નામ છે.

મુષ્ - ગ.૯ પરસ્મૈ. ચોરવું.

પ્ર + મુહ્ - મૂર્છા પામવી, મોહ પામવો.

મૂકભાવ - પું. મુંગાપણું.

મૂર્ચ્છ્ - ગ.૧ પરસ્મૈ. મૂર્છા પામવી.

મૂર્ધન્ - પું. માથું.

મૂલ - ન. પાયો.

મૂષક - પું. ઉંદર, **મૂષકરાજ** - પું. ઉંદરોનો રાજા.

મૃગ્ - ગ.૧૦ આત્મને. શોધવું, ખોળવું.

મૃગતૃષ્ણિકા - સ્ત્રી. મૃગજળ.

મૃગયા - સ્ત્રી. શીકાર.

મૃગાનુસારિન્ - વિશે. મૃગની પાછળ જનારું.

મૃજ્ - ગ.૨ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ માંજવું, લુછી નાખવું, સાફ કરવું,

પ્ર + મૃજ્ - સાફ કરવું,

સમ્ + મૃજ્ - વાળવું.

મૃણાલ - પું. ન. કમળના છોડનો દાંડો.

મૃદ્ - ગ.૯ પરસ્મૈ. ખાંડવું, ચૂરે ચૂરા કરવા.

મૃષા - અવ્યય. ફોગટ.

મેખલા - સ્ત્રી. કમરપટ્ટો.

મેધ્ય - વિશે. બળિદાન કરવા યોગ્ય અથવા બળિદાન કરવા નીમેલું.

મેનકા - સ્ત્રી. એક અપ્સરાનું નામ છે.

મૈથિલી - સ્ત્રી. મિથિલા દેશના રાજાની પુત્રી, સીતા.

મોહ - પું. મૂર્ખાઈ, મોહ.

મૌન - ન. મુંગાપણું.

મૌર્ખ્ય - ન. મૂર્ખાઈ.

મ્ના - ગ.૧ પરસ્મૈ. મનન કરવું, વારંવાર કહેવું,

સમ્ + આ + મ્ના - વારંવાર કહેવું, પરંપરાથી ચાલતી રીત પ્રમાણે પઠન કરવું, નિયમ કરવો.

મ્લેચ્છ - પું. મલેચ્છ.

મ્લૈ - ગ.૧ પરસ્મૈ. થાકી જવું, ગ્લાનિ પામવી.

ય

યજમાન - પું. યજ્ઞ કરનાર.

યજ્ઞ - પું. યાગ.

યજ્ઞક્રતુ - પું. યજ્ઞ સંબંધી કૃત્યનો ભાગ.

યજ્ઞમણ્ડપ - પું. યજ્ઞ કરવા તૈયાર કરેલો માંડવો.

યજ્ઞવર્મન્ - પું. વિશેષ નામ છે.

યજ્ઞિય - વિશે. યજ્ઞ સંબંધી.

સમ્ + યત્ - પ્રયત્ન કરવો, લડવું.

યત્કૃતે - અ. જેને માટે, જેને લીધે.

યત્નતઃ - ક્રિ. વિ. યત્નથી.

યથાવિધિ - ક્રિ. વિ. ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા નિયમ પ્રમાણે.

યથેષ્ટમ્ - ક્રિ. વિ ઇચ્છાને અનુસરીને, મન સંતોષે તેવી રીતે, મનમાન્યું.

યમ્ - ગ.૧ પરસ્મૈ. કબજામાં રાખવું.

यम – પું. જમ રાજા, અન્તક.

यमुना – સ્ત્રી. જમના નદી.

यथी – પું. માર્ગ.

यस् – ગ.૪ પરસ્મૈ. યત્ન કરવો,

प्र + यस् – કોશીશ કરવી.

या – ગ.૨ પરસ્મૈ. જવું,

वि + निस् + या – જતા રહેવું.

यावज्जीवेन – ક્રિ.વિ. જીવે ત્યાં સુધી, જીવન પર્યન્ત.

यावद् – ક્રિ. વિ. જ્યાં સુધી.

यु – ગ.૨ પરસ્મૈ. જોડવું.

युग – ન. જોડું, **वासोयुग** – ન. લુગડાનો જોટો.

युग – પું. ન. જુસરી, જોત.

युगान्तर – ન. (**युग** – કાળ કૃત, ત્રેતા વગેરે + **अन्तर** – બીજો) બીજોયુગ અથવા કાળ.

युज् – ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ જોડવું,

नि + युज् – નિમવું,

युज् – ગ.૭ ઉ. જોડવું,

अनु + युज् – સવાલ પુછવો,

उद् + युज् – કોશીશ કરવી, ઉદ્યોગ કરવો,

नि + युज् – નિમવું.

युज् – ગ.૪ આત્મને. મનોવૃત્તિ વશ કરવી, કબજામાં રાખવી.

वि + युज् – (કર્મણિ પ્રયોગમાં) જુદા પડવું, વિયોગ થવો.

युध् – સ્ત્રી. યુદ્ધ, લડાઇ.

युवति – સ્ત્રી. જુવાન સ્ત્રી.

युवन् – પું. જુવાન.

युथ – પું. યજ્ઞકર્મમાં પશુ બાંધવાનો ખીલો.

यूरोपीय – વિશે. યુરોપ ખંડને લગતું.

योजितवत् – (**युज्** નું પ્રેરક કર્તરિ ભૂ. કૃ.) જોડાવનાર.

योधसमाज – પું. (**योध** – પું. યોદ્ધો + **समाज** – પું. ટોળું) યોદ્ધાઓનું ટોળું, સૈન્ય.

यौवन – ન. જુવાની.

र

रक्त – ન. રૂધિર, લોહી.

रङ्ग – પું. મોટો સમારંભ થવાની જગ્યા, નાટકસ્થળ, રંગભૂમિ, સભા.

रङ्गगत – વિશે. સભામાં આવેલું, રંગમંડપમાં આવેલું.

वि + रच् – રચવું, કરવું.

रज्जु – સ્ત્રી. દોરડું.

रण – ન. લડાઇ, લડાઇ કરવાની જગ્યા, યુદ્ધભૂમિ.

रति – સ્ત્રી. પ્રીતિ.

रध् – ગ.૪ પરસ્મૈ. ઈજા કરવી.

रभस – પું. ઉતાવળ, અવિચારીપણું.

उप + रम् – ગ.૧ પરસ્મૈ. મરવું,

वि + रम् – અટકવું.

रम्य – વિશે. રમણીય.

रश्मिवत् – પું. (**रश्मि** – પું. કિરણ) સૂર્ય.

रस् - ગ.૧ પરસ્મૈ. બૂમ પાડવી.
रह् - ગ.૧૦ છોડવું.
रहस् - ન. ગુપ્તપણું, એકાન્તપણું, છુપી વાત, ક્રિ. વિ. છુપી રીતે, ગુપ્તપણે.
रहित - વિશે. વિનાનું.
रा - ગ.૨ પરસ્મૈ. આપવું.
राघव - પું. રઘુનો વંશજ.
वि + राज् - ગ.૧ ઉ. પ્રકાશવું.
राजक - ન. રાજસમૂહ, સઘળા રાજાઓ.
राजकुल - ન. (**राजन्** - પું. અને **कुल** - ન. ઘર, મહેલ) રાજમહેલ.
राजसूय - પું. એક જાતનો યજ્ઞ છે. એ રાજાઓ કરે છે.
आ + राध् - પ્રેરક. આરાધના કરવી, સંતુષ્ટ કરવું.
रामभार्या - સ્ત્રી. રામની સ્ત્રી.
रामादि - પું. (**राम** - વિશેષનામ છે + **आदि** - આરંભ) રામ વિગેરે, રામ અને બીજા પુરુષો.
राष्ट्र - ન. રાજ્ય, પ્રજા.
रिक्थ - ન. દ્રવ્ય, સંપત્તિ.
रिच् - ગ.૭ ઉ. ખાલી કરવું.
रु - ગ.૨ પરસ્મૈ. શબ્દ કરવો, બૂમ પાડવી, શોર કરવો.
रुक्ष - વિશે. પુરુષ.
रुचिकर - વિશે. રૂચે એવું, ગમે એવું.
रुचिर - વિશે. સુન્દર, મનોહર,.
रुद् - ગ.૨ પરસ્મૈ. રડવું, શોક કરવો, રૂદન કરવું.
रुद्र- પું. શિવનું નામ છે.
रुध् - ગ.૭ ઉ. અટકાવવું, ઘેરો ઘાલવો.
रुरु - પું. પુરુષનું નામ છે.
रुष् - સ્ત્રી. ક્રોધ.
अधि + रुह् - ચઢવું.
रूप - ન. આકાર.
रेणु - પું. ધૂળ.
रै - પું. ધન.
रोग - પું. રોગ, માંદવાડ, માંદગી.
रोदसी - ન. દ્વિ.વ. માં વપરાય છે, આકાશ અને પૃથ્વી.
रोधस् - ન. કિનારો, તટ, તીર.
रोहित - પું. હરિશ્ચન્દ્રના પુત્રનું નામ છે.

ल

लक्ष्मी - સ્ત્રી. સંપત્તિની દેવી, શોભા, વૈભવ.
लगुड - પું. લાકડી, સોટી.
लघु - વિશે. નાનું.
लघुलघु - ક્રિ. વિ. વહેલાં.
लङ्घ् - ગ.૧ અને ગ.૧૦ ઉ. જવું,
उद् + लङ्घ् - તોડવું, ઉલ્લંઘન કરવું.
प्र + लप् - ગ.૧ પરસ્મૈ. બોલવું, બબડવું
वि + लप् - શોક કરવો, વિલાપ કરવો.
आ + लभ् - અમુક પ્રાણીને બળિદાન કરવા મેળવવું અથવા નક્કી કરવું.

अव + लम्ब् - ગ.૧ આત્મને. આધાર રાખવો.

लष् - ગ.૧ અને ગ.૪ પરસ્મૈ. ઇચ્છવું.

अभि + लष् - અભિલાષ કરવો, લોભ કરવો, તૃષ્ણા કરવી.

ला - ગ.૨ પરસ્મૈ. આપવું અથવા લેવું.

लाभ - પું. પ્રાપ્તિ, ફાયદો.

लालन - ન. લાડ.

लावण्य - ન. ખુબસૂરતી, રમણીયતા, સૌન્દર્ય.

लिप् - ગ.૬ ઉ. લેપ કરવો, ચોપડવું.

लिह् - ગ.૨ ઉ. ચાટવું.

ली - ગ.૪ આત્મને. સજ્જડ ચોંટવું અથવા વળગવું, લીન થવું, ગરક થવું, પીગળવું.

ली - ગ.૯ પરસ્મૈ. પીગળવું, લીન થવું,

वि + ली - પીગળવું.

लीन - (**ली** નું ભૂ.કૃ.) ગુમ થયેલું, છૂપું થયેલું.

लुठ् - ગ.૧ આત્મને. જમીન ઉપર આળોટવું.

लुप् - ગ.૪ પરસ્મૈ. નાશ પામવું, ગુમ થવું, અદૃષ્ટ થવું, અલોપ થવું.

लुप् - ગ.૬ ઉ. લઈ લેવું, ચોરવું, લૂંટવું, છિનવી લેવું.

लुब्धक - પું. શિકારી, પારધી.

लू - ગ.૯ ઉ. કાપવું, કાપી નાખવું.

लेखा - સ્ત્રી. લીટી.

अव + लोक् - ગ.૧ આત્મને. અને ગ.૧૦ જોવું, અવલોકન કરવું.

लोकत्रयपति - પું. (**त्रय** - ન. ત્રણ વસ્તુનો સમૂહ + **पति** - પું. ધણી) ત્રણ લોક, એટલે પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળનો ધણી.

लोकवाद - પું. લોકોની નિંદા.

लोकान्तरम् - ન. (**अन्यो लोकः** - **लोकान्तरम्**) બીજી દુનિયા.

लोकापवाद - પું. લોકોએ કરેલી નિન્દા, દુષ્કીર્તિ.

लोचन - ન. આંખ, નેત્ર.

लोमन् - ન. વાળ.

लोमश - પું. ઋષિનું નામ છે.

लोल - વિશે. ચંચળ, ચપળ, અસ્થિર.

लोहबन्ध - પું. (**लोह** - પું. ન. લોઢું + **बन्ध** - પું. બેડી) લોઢાની બેડી.

व

वङ्गाः - પું. (બ.વ.માં વપરાય છે) એક દેશનું અથવા તે દેશના લોકોનું નામ છે.

आशिषम् + वच् - આશીર્વાદ દેવો,

प्रति + वच् - જવાબ દેવો, પ્રત્યુત્તર દેવો, પ્રતિવચન આપવું.

वज्र - પું. ન. વજ્ર, ઘણો કઠણ પથ્થર.

वञ्च् - ગ.૧૦ આત્મને. ઠગવું.

वटवृक्ष - પું. વડનું ઝાડ.

वडवानल - પું. વડવાગ્નિ, એ

સમુદ્રમાં રહે છે એમ કલ્પેલું છે.

વણિગ્જન - પું. (**વણિજ્** - પું. વાણીઓ) વેપારીઓ.

વત્સતરી - સ્ત્રી. વાછરડી.

વત્સા - સ્ત્રી. વહાલી, છોકરી.

વધક્રમ - પું. મારવાની રીત.

વધસ્તમ્ભ - પું. (**વધ** - મારવું + **સ્તમ્ભ** - પું. થાંભલો) ફાંસી દેવાનું લાકડું.

વન્ - ગ.૮ આત્મને. માગવું.

વન્દિતવ્ય - (**વન્દ્** નું વિધ્યર્થ કૃ.) નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય.

વન્ય - વિશે. વનમાં ઉપજેલું, વનમાં રહેતું.

વપ્ - ગ.૧ ઉ. કાતરવું, કાપવું, વાવવું, **નિર્ + વપ્** - બળિદાન આપવું, અર્પણ કરવું..

વપુસ્ - ન. શરીર.

વમ્ - ગ.૧ પરસ્મૈ. વમન કરવું, ઉલ્ટી થવી.

વર્ - ગ.૧૦ પસંદ કરવું.

વરુણ - પું. પાણી અથવા સમુદ્રનો દેવ, જલદેવ.

વર્મન્ - ન.બખતર, કવચ.

વર્ષણ - ન. વરસવું તે, વૃષ્ટિ.

વર્ષાભૂ - પું. દેડકો.

વલ્ - ગ.૧ આત્મને. ઢાંકવું.

વલ્મીક - પું. ન. કીડીઓએ રહેવાને માટે કરેલી ટેકરી.

વશ્ - ગ.૨ પરસ્મૈ. ઇચ્છવું, પ્રકાશવું.

વષટ્કાર - પું. અગ્નિમાં બળિદાન નાખતી વખતે 'વૌષટ્' શબ્દનું ઉચ્ચારણ, એને દેવતા ગણે છે.

વસ્ - ગ.૨ આત્મને. પહેરવું,

નિ + વસ્ - પ્રેરક. પોશાક પહેરવો.

વસન - ન. કપડું, લુગડું.

વસન્તસેનાઘાતક - પું. (**વસન્તસેના** - સ્ત્રી. સ્ત્રીનું નામ છે + **ઘાતક** - પું. નાશ કરનાર) વસન્તસેનાનો મારનાર.

વસા - સ્ત્રી. ચરબી.

વસુધા - સ્ત્રી. પૃથ્વી.

વસ્તુજાત - ન. (**વસ્તુ** - ન. + **જાત** - ન. સમૂહ) વસ્તુનો સમૂહ.

આ + વહ્ - ગ.૧ ઉ. લાવવું.

વહ્નિ - પું. અગ્નિ.

વા - ગ.૨ પરસ્મૈ. વાવું.

વાચ્યતા - સ્ત્રી. નિન્દ્યતા, ઠપકો દેવાલાયકપણું.

વાપય - (**વા** નો પ્રેરકભેદ) **નિર્ + વા** - હોલવવું, બુઝવવું.

વારંવારમ્ - ક્રિ. વિ. વારેવારે.

વારિદ - પું. મેઘ, જલદ (પાણી આપનાર), વાદળું.

વાલિપુત્ર - પું. વાલિનો છોકરો, વાનરોમાં મુખ્ય.

વાલ્મીકિ - પું. ઋષિનું નામ છે.

વાસર - પું. ન.દિવસ, વાર.

वासव - પું. ઇન્દ્ર.

वासिष्ठ - પું. વસિષ્ઠનો વંશજ.

विकच - વિશે. ખીલેલું, પ્રફુલ્લિત, વિકસેલું.

विक्रान्त - વિશે. પરાક્રમી, શૌર્યવાન્

विचार्यमान - (**वि** - પૂર્વક **चर्** 'જવું' નું પ્રેરક કર્મણિ વર્તમાન કૃ.) વિચારાતું.

विचित्र - વિશે. અદ્‌ભૂત, નવાઇ જેવું.

विच्छ् - ગ.૧ પરસ્મૈ. જવું, પાસે જવું.

उद् + विज् - ગ.૧ આત્મને. અને ગ.૭ પરસ્મૈ. કંપવું, બીવું, કંટાળવું.

वि + विज् - ગ.૩ ઉ. જુદું પાડવું, ભિન્ન કરવું.

विडम्ब - ગ.૧૦ મચડવું, મશ્કરી કરવી.

वित्तवत् - વિશે. પૈસાવાળું.

वितृष्ण - વિશે. (**वि** - વિના + **तृष्णा** - સ્ત્રી. ઇચ્છા, તરસ) ઇચ્છારહિત.

विद् - ગ.૨ પરસ્મૈ. જાણવું.

विद् - ગ.૭ આત્મને. દલીલ કરવી, તકરાર કરવી.

नि + विद् - પ્રેરક. આપવા માંડવું, અર્પણ કરવું, ખબર કરવી.

विदर्भ - પું (બ.વ. માં વપરાય છે) દેશનું નામ છે, વરાડ પ્રાંત.

विदेशगमन - ન. (**विदेश** - પું. પરદેશ) પરદેશ જવું તે.

विदेह - પું. દેશનું નામ છે.(બ.વ.માં વપરાય છે.)

विद्ध - (**व्यध्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) વિંધેલું, ઘાયલ થયેલું.

विद्या - સ્ત્રી. વિદ્યા.

विद्वस् - (**विद्** 'જાણવું' નું વર્તમાન કૃ.) જાણતું, જાણનાર.

विद्विष् - પું. શત્રુ.

विधातृ - પું. સરજનહાર, સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્મદેવ, દૈવ.

विनष्ट - (**वि + नश्** નું ભૂ.કૃ.) નાશ પામેલું.

विपाश - પું. બન્ધન, પાશ.

विपिन - ન. વન.

विप्र - પું. બ્રાહ્મણ.

विबुद्ध - પું. દેવ.

विभङ्ग - પું. નાશ.

विभाण्डक - પું. ઋષિનું નામ છે.

विभूति - સ્ત્રી. સંપત્તિ, ઉદય, પ્રભાવ, મહત્ત્વ.

विमतिता - સ્ત્રી. બુદ્ધિનો અભાવ.

विमुख - વિશે. (જેનું મોં ફેરવેલું છે તે) આડા મુખવાળો, પ્રતિકૂલ.

विरहित - વિશે. જુદું પાડેલું.

विरोध - પું. સામાપણું, ઉલટાપણું.

अविरोध - પું. મળતાપણું.

विलसित - ન. ક્રીડા, ખેલ, વિલાસ.

विलुप्त - (**वि + लुप्** નું ભૂ.કૃ.) નાશ પામેલું.

विवाहविधि - પું. (**विवाह** - પું. લગ્ન

+ **विधि** – પું. ક્રિયા) લગ્નક્રિયા.

विविध – વિશે. જુદાજુદા પ્રકારનું.

सम् + **आ** + **विश्** – પ્રવેશ કરવો, દાખલ થવું.

विश् – પું. હિંદુઓના ચાર વર્ણો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર)માં ત્રીજો વર્ણ, સ્ત્રી. રૈયત, લોકો.

विशसितृ –પું. કતલ કરનાર.

विशिख – પું. બાણ.

विशिष्ट – વિશે. આબરૂદાર (માણસો).

विश्रुत – વિશે. (**वि** + **श्रु** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) વખણાયેલું, પ્રખ્યાત.

विश्वतः – ક્રિ. વિ. સર્વદિશાએ.

विश्वनाथ – પું. જગન્નાથ, ઈશ્વર.

विश्वपा – પું. સર્વનો રક્ષક, ઈશ્વર.

विश्ववाह् – પું. જગત્નો રક્ષક અથવા આશ્રય.

विश्वसनीयता – સ્ત્રી. વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે એવી શક્તિ.

विश्वसृज् – પું. સ્રષ્ટા, બ્રહ્મદેવ.

विश्वावसु – પું. ગન્ધર્વનું નામ છે.

विश्वेदेवाः – પું. (બ.વ.માં વપરાય છે) સર્વે દેવો.

विष् – ગ.૩ ઉ. ચારે તરફ ફરી વળવું, ઘેરી લેવું.

विषय – પું. ઈન્દ્રિય સુખ આપનાર પદાર્થો.

विषाण – પું. ન. શીંગડું.

विष्टपहारिन् – પું. દેવપુરુષોને સુખ આપનાર, વિષ્ણુ.

विष्णुशर्मन् – પું. વિશેષ નામ છે.

विस्तरतः – ક્રિ. વિ. વિસ્તારથી, તપસીલવાર.

विस्तार – પું. ફેલાવો.

विस्मय – પું. અચંબો, આશ્ચર્ય.

विहत – વિશે. વિઘ્નિત, જેમાં અડચણ આવેલી એવું.

विहाय – (**वि** પૂર્વક **हा** "ત્યાગ કરવો" નું અવ્યય ભૂ. કૃ.) ત્યાગ કરીને, તજીને.

विहित – (**वि** + **धा** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) શાસ્ત્રમાં વિધાન કરેલું, ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહેલું, શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ.

विहीन – વિશે. વિનાનું, વિરહિત.

विह्वल – વિશે. ગભરાયેલું, બેબાકળું થયેલું, પીડિત.

वीररस – પું. યુદ્ધોત્સાહ શૃંગારાદિ નવ રસમાંનો એક.

वीरवरूथिनी – સ્ત્રી. (**वरूथिनी** – સ્ત્રી. લશ્કર, સેના) વીરોની અથવા યોદ્ધાઓની સેના.

वुवूर्षु – વિશે. વરવાને ઇચ્છનાર.

वृ – ગ.૫ ઉ. ઢાંકવું,

अप + **आ** + **वृ** – ઉઘાડવું,

आ + **वृ** – કબજામાં રાખવું, દાબવું,

वि + **वृ** – સમજાવવું, વિવરણ કરવું,

सम् + **वृ** – બંધ કરવું.

नि + वृ - ગ.૧૦ સામા થવું, પ્રતિબન્ધ કરવો, કોઇ પણ વાતની વિરુદ્ધ અથવા તે ન કરવા સમજાવવું.

वृक्षमूल - ન. (**वृक्ष** - પું. ઝાડ + **मूल** - ન. મૂળીઉં) ઝાડનું મૂળ.

वृज् - ગ.૧ અને ૭ પરસ્મૈ. તથા ગ.૨ આત્મને. અને ગ.૧૦ દૂર રહેવું.

वृजिन - પું. દુષ્ટ મનુષ્ય.

अति + वृत् - જતા રહેવું,

आ + वृत् - વિંટળાવું, પાછા ફરવું.

प्र + वृत् - (પ્રેરકભેદમાં) પ્રવર્તાવવું, દાખલ કરવું, ચાલતું કરવું.

वृत् - ન. બનાવ.

वृत्तान्त - પું. બનાવ, અહેવાલ, ઈતિહાસ.

वृत्तान्तश्रवण - ન. (**वृत्तान्त, श्रवण** - ન. સાંભળવું તે) ઇતિહાસ અથવા બનેલી વાત સાંભળવી તે.

वृत्ति - સ્ત્રી. આજીવિકા, ગુજરાન.

वृत्रहन् - પું. વૃત્રને મારનાર, ઈન્દ્ર.

वृथा - ક્રિ. વિ. ફોગટ, વ્યર્થ.

वृद्ध - વિશે. ઘરડું.

वृद्धि - સ્ત્રી. ઉદય.

वृश्चिक - પું. વિંછુ.

वृष् - ગ.૧ પરસ્મૈ. વરસાવવું, વૃષ્ટિ કરવી, રેડવું, ધાડપાડવી.

वृषल - પું. શુદ્ર, પાપી, વહી ગયેલું માણસ.

वृष्टि - સ્ત્રી. વરસાદ.

वृ - ગ.૯ ઉ. વરવું પસંદ કરવું.

वेग - પું. ઝડપ, વેગ, ઝાટકે.

वेणि - वेणी - સ્ત્રી. ગુંથેલા વાળ, કબરી.

वेणु - સ્ત્રી. વાંસ.

वेदना - સ્ત્રી. દુઃખ, પીડા.

वेश, वेष - પું. પોશાક.

वै - અ. પાદપૂરણાર્થક.

वैक्लव्य - ન. વેદના, પીડા.

वैदग्ध्य - ન. ચતુરાઇ.

वैदिक - વિશે. વેદ સંબંધી.

वैधस - પું. વેધસનો પુત્ર.

वैयाकरण - પું. વ્યાકરણ જાણનાર.

वैषम्य - ન. સંકટ, વિપત્તિ.

व्यक्त - (**वि + अञ्ज्** નું. ભૂ.કૃ.) ખુલ્લું, સ્પષ્ટ, ઉઘાડું.

व्यतिरेक - પું. બાતલ મૂકવું તે, અભાવ.

व्यथित - (**व्यथ्** નું ભૂ.કૃ.) પીડિત.

व्यध् - ગ.૪ પરસ્મૈ. ભોંકવું, વિંધવું, ઘાયલ કરવું.

व्यय - પું. ખરચ.

व्याकरण - ન. વ્યાકરણ.

व्याधित - વિશે. માંદું, રોગી.

व्याल - પું. ગાંડો હાથી.

व्यास - પું. મહાભારતના રચનાર, ઋષિનું નામ છે.

व्रतरुचि - વિશે. જેને વ્રત અથવા નિયમો આચરવાની હોંસ હોય તે.

વ્રશ્ચ્ – ગ.૬ પરસ્મૈ. કાપણી કરવી, ફાડવું.

વ્રીડા – સ્ત્રી. લજ્જા, શરમ.

શ

આ + શંસ્ – ગ.૧ આત્મને. આશા રાખવી, ઉમેદ રાખવી.

શક્ – ગ.૫ પરસ્મૈ. શકવું, શક્તિમાન થવું.

શકટ – પું. ન. ગાડું.

શકન્ – ન. છાણ.

શકુન્તલા – સ્ત્રી. દુષ્યન્ત રાજાની સ્ત્રી.

શક્ય – વિશે. બની શકે એવું.

શક્ર – પું. ઈન્દ્રનું નામ છે.

શક્રજિત્ – પું. શક્ર અથવા ઈન્દ્રને જીતનાર, રાવણનો પુત્ર.

શઙ્ખધ્મા – પું. શંખ વગાડનાર.

શઠ્ – ગ.૧૦ પરસ્મૈ. ઠગવું.

શચિપતિ – પું. (**શચી** – ઈન્દ્રાણી) ઈન્દ્ર.

શતાયુસ્ – વિશે. સો વર્ષ જીવનાર.

શત્રુતસ્ – ક્રિ. વિ. શત્રુથી.

શદ્ – ગ.૧ નાશ પામવું, ક્ષીણ થવું.

શનૈઃ – ક્રિ.વિ. ધીમે ધીમે

શપ્ – – ગ.૧ ઉ. શાપ દેવો, **શપ્ત્વા** અવ્યય ભૂ.કૃ.

શબ્દ – પું. અવાજ, શબ્દ

શમ્ – અ. સુખ, કલ્યાણ.

શરણાર્થિન્ – વિશે. આશ્રય શોધનાર.

શરમણ્ડપ – પું. ન. બાણોનો બનાવેલો માંડવો.

શરાવ – પું. એક જાતનું વાસણ છે.

શરીરિન્ – વિશે. શરીરવાળું, પું. મનુષ્ય, દેહધારી.

શર્વરીશ – પું. (**શર્વરી** – સ્ત્રી. રાત્રી) રાત્રીનો સ્વામી, ચન્દ્ર.

શશ – પું. સસલું.

શશાઙ્ક – પું. ચન્દ્ર.

શશ્વત્ – ક્રિ. વિ. હંમેશાં.

વિ + શસ્ – ગ.૧ પરસ્મૈ. મારવું, નાશ કરવો.

શસ્ત્રવિદ્યા – (**શસ્ત્ર + વિદ્યા**) લડાઈની વિદ્યા.

શસ્ત્રસંપાત – પું. (**શસ્ત્ર, સંપાત** – પું. પડવું તે) શસ્ત્રપ્રહાર.

શસ્ત્રાસ્ત્ર – ન. સર્વ પ્રકારના હથીયાર.

શાક – પું. શાક, ભાજીપાલો.

શાપ – પું. શ્રાપ.

શાવક – પું. પશુનું બચ્ચું.

શાસ્ – ગ.૨ પરસ્મૈ. રાજ કરવું, નિયમમાં મૂકવું, શિક્ષણ આપવું.

શાસ્ત્રપ્રતિષેધ – પું. (**શાસ્ત્ર** – ન. ધર્મશાસ્ત્ર + **પ્રતિષેધ** – પું. અટકાવ) ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલો પ્રતિબંધ.

શિખિન્ – પું. મોર.

શિરસ્ – ન. માથું.

શિરીષ – ન. એક જાતનું પુષ્પ.

શિલાસંઘાત – પું. પથ્થરનો ઢગલો.

शिष् - ગ.૭ પરસ્મૈ. પૃથક્ કરવું,
वि + शिष् - તપસીલવાર કહેવું, વિશેષ કહેવું.
शी - ગ.૨ આત્મને. સૂઈ રહેવું, ઉંઘવું,
अति + शी - ચઢિયાતા થવું, પાછળ પાડવું, જીતવું.
शीत - વિશે. ઠંડું.
शीतत्राण- ન. ટાઢથી રક્ષણ
शीतल - વિશે. ઠંડું
शील - ન. સુસ્વભાવ.
शुक्ति - સ્ત્રી. મોતીની છીપ.
शुचि - વિશે. પવિત્ર.
शुनःपुच्छ - પું. વિશેષ નામ છે.
शुनःशेप - પું. વિશેષ નામ છે.
शुनोलाङ्गूल - પું. વિશેષ નામ છે.
शुल्क - પું. ન. કન્યાના માબાપને જે પૈસા આપેલા હોય તે. (અસલ તે પૈસા કન્યાની કિમ્મત તરીકે આપવામાં આવતા હતા.)
शुश्रूषा - સ્ત્રી. સેવા.
शुष्मिण - વિશે. શક્તિમાન્.
शून्य - પું. ન. ખાલી, રહિત.
शून्यमुखी - સ્ત્રી. સુના મોંવાળી, ફીકા મોંવાળી, ઝંખવાણી પડેલી.
शूलिन् - પું. શિવનું નામ છે.
शृङ्ग - ન. શિંગડું.
वि + शृ - કરમાવું (કર્મણિ પ્રયોગમાં).
शेष - પું. ન. બાકીનું, બીજા બધા.
शैब्य - પું. રાજાનું નામ છે.
शोकविकल - વિશે. શોકથી વિહ્વલ, શોકપીડિત.
श्याम - વિશે. કાળું, નીલ.
श्रम - પું. થાક.
श्रा - ગ.૨ પરસ્મૈ. રાંધવું.
श्रान्त - (**श्रम्**નું ભૂ.કૃ.) થાકી ગયેલું.
श्रावण - પું. શ્રાવણ મહિનો.
आ + श्रि - ગ.૧ ઉ. વળગવું, આશ્રય લેવો,
सम् + श्रि - આશ્રય લેવો, આધાર રાખવો.
श्री - ગ.૯ ઉ. રાંધવું.
श्री - સ્ત્રી. ધન, લક્ષ્મી.
श्रीहरि - પું. વિષ્ણુદેવનું નામ છે.
श्रु - ગ.૫ પરસ્મૈ. સાંભળવું.
श्रुतिमनोहर - વિશે. (**श्रुति** - સ્ત્રી. કર્ણ, કાન + **मनोहर** - વિશે. રમણીય) કર્ણને રમણીય.
श्रेणि - णी - સ્ત્રી હાર.
श्रेमन् - પુ. શોભા.
श्रोत्र - ન. કાન.
श्रोत्रद्वय - ન. બે કાન.
श्वःकार्य - ન. આવતી કાલનું કર્તવ્ય.
श्वन् - પું. કુતરો.
श्वस् - ગ.૨ પરસ્મૈ. શ્વાલ લેવો,
नि + श्वस् - શ્વાસ લેવો,
वि + श्वस् - વિશ્વાસ રાખવો,
सम् + आ + श्वस् - દિલાસો આપવો,

ધૈર્ય ધરવું,

શ્વાપદ - પું. શિકારી પશુ, પશુ

સ

સંખ્યાતીત - વિશે. (**સંખ્યા** - સ્ત્રી. સંખ્યા + **અતીત** - વિશે.બહાર ગયેલું) અસંખ્ય.

સંગત - (**સમ્** + **ગમ્** નું ભૂ. કૃ.) એકઠું થયેલું.

સંગ્રામ - પું. યુદ્ધ.

સંજય - પું. વિશેષ નામ છે.

સંતુષ્ટ - (**સમ્** + **તુષ્** નું ભૂ.કૃ.) ખુશ થયેલું, સંતોષ પામેલું.

સંદેહ - પું. શક.

સંધ્યા - સ્ત્રી. સાંજ, ઝળવાંઝળું, સંધ્યાકાળ (વહાણે અને સાંજે ઝળવાંઝળાં વખતે અને બપોરે બ્રાહ્મણો ઈશ્વર પ્રાર્થના [સંધ્યા] કરે છે.)

સંનાહ - પું.કવચ.

સંપર્ક - પું. સંબંધ.

સંપાદન - ન. મેળવવું તે.

સંપ્રદાય - પું. રીવાજ, પરંપરાથી ચાલતી રીત, શિરસ્તો.

સંભવ - પું. સંભવ, બની શકે એવી સ્થિતિ,શક્યતા.

સંભાવિત - (**સમ્** + **ભૂ** નું પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ.) ધારેલું, બની શકે એવું ધારેલું.

સંભ્રમવિધિ - પું. પરોણાગત, પરોણો આવે ત્યારે તેને આદરસત્કાર કરવાનો ગભરાટ.

સંમોહન - ન. એક અદ્‌ભુત શસ્ત્રનું નામ છે.

સંયમ - પું. કબજો.

સંયમિન્ - પું. જેણે ઇન્દ્રિયો વશ કરી છે એવો સાધુ પુરુષ, યતિ.

સંવત્સર - પું. વર્ષ.

સંવર્ત - પું.ગોરનું નામ છે.

સંવર્તક - પું. સમુદ્રમાં રહેનાર એક અગ્નિનું નામ છે.

સંવાસ - પું. એકત્ર રહેવું, સોબત.

સંસર્ગમુક્તિ - સ્ત્રી. સંસર્ગ અથવા સંબંધ છોડી દે છે તે.

સંસાર - પું. દુનિયા, પ્રપંચ.

સંસારસુખ - ન. (**સંસાર** - પું. સંસાર, દુનીયાની સ્થિતિ + **સુખ** - ન. સુખ, ઉપભોગ) સંસારનો ઉપભોગ, દુનિયાની સ્થિતિનું સુખ.

સંસૃતિગર્તા - સ્ત્રી. (**સંસૃતિ** - સ્ત્રી. આ દુનિયા, સંસાર + **ગર્તા** - સ્ત્રી. ખાડો) સંસારરૂપી ખાડો.

સંસ્મર્તવ્ય - વિશે. યાદ રાખવા લાયક.

સકલ - વિશે. સર્વે.

સકાશ - પું. આખું, બધું, સમીપ.

સક્રોધ - વિશે. ક્રોધમાં આવેલું.

સખિ - પું. મિત્ર.

સઙ્ગ - પું. સાંસારિક પદાર્થોમાં આસક્ત રહેવું તે, સંબંધ.

सच्चरणव्रत - न. (**व्रत** - न. व्रत) સદાચરણ રૂપી નિયમ.

सञ्ज् - ગ.૧ પરસ્મૈ. વળગવું,

वि + अति + सञ्ज् (व्यतिषञ्ज्) - એકત્ર કરવું,

सम् + आ + सञ्ज् - ચોંટવું, જોડાવું.

सत्कृति - સ્ત્રી. સારું કૃત્ય, પુણ્યકૃતિ.

सत्तम - વિશે. શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.

सत्त्वानुरुप - વિશે. પોતાની શક્તિ અથવા મોટાઈને યોગ્ય.

सत्पुरुष - પું. સારો પુરુષ.

सत्र - ન. યજ્ઞનો સમારંભ, **सत्रभूमि** - સ્ત્રી. યજ્ઞભૂમિ.

सत्संगति - સ્ત્રી. સદ્‌ગુણીની સોબત.

सद् (सीद्) - ગ.૧ પરસ્મૈ. બેસવું,

आ + सद् - પાસે જવું,

प्र + सद् - પ્રસન્ન થવું,

सम् + आ + सद् - મેળવવું, જડવું.

प्र + सद् - (પ્રેરક ભેદમાં) ખુશ કરવું, પ્રસન્ન કરવું.

सदसत् - વિશે. સારું અને નઠારું.

सदाचार - પું. (**सत्** - વિશે. સારું + **आचार** - પું. આચરણ, વર્તન) સદાચરણ, સદ્‌વર્તન, વિશે. સારી ચાલવાળું.

सद्यः - ક્રિ. વિ. તરત જ, તત્કાળ, હાલમાં.

सनाथ - વિશે. યુક્ત, વ્યાપ્ત, રક્ષિત.

सपत्नी - સ્ત્રી. સોક્ય.

सभासद् - પું. સભામાં બેસનાર, સભાસદ.

समक्रिय - વિશે. (**सम** - બરોબર + **क्रिय** - સ્ત્રી. કરવું તે, જેનું વર્તન સરખું છે તે) સરખી કરણીવાળો, નિષ્પક્ષપાત.

समन्तम् - ક્રિ. વિ. આસપાસ.

समन्तात् - ક્રિ. વિ. આસપાસ.

समन्त्रकम् - ક્રિ. વિ. મન્ત્ર સહિત, મન્ત્ર ભણીને.

समस्त - વિશે. બધું.

समाकुल - વિશે. વ્યાપ્ત, પૂર્ણ.

समागम - પું. સોબત, સહવાસ.

समान - વિશે. સરખું.

समारोपित - (**सम् + आ + रुह्** નું પ્રેરક કર્મણિ ભૂ.કૃ.) ચઢેલું.

समिध् - સ્ત્રી. ઉદુંબર જેવા કોઈ પણ પવિત્ર ઝાડની હોમાગ્નિમાં નાખવાની નાની ડાળીઓ.

समीहित - વિશે. ઇચ્છેલું, ઇચ્છેલી વસ્તુ.

समुद्यम - પું. ઉદ્યોગ.

समुपारूढ - વિશે. વધેલું.

समुपाहृत - (**सम् + उप + आ + हृ** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.) એકઠું થયેલું.

सम्यक् - ક્રિ. વિ. શુદ્ધ રીતે, સારી રીતે.

सम्यच् - વિશે. સારું.

सम्राज् - પું. મોટો રાજા, સાર્વભૌમ.

सरणि - णी - સ્ત્રી. માર્ગ, રીતિ, વ્યવસ્થા.

सरमा - સ્ત્રી. દેવદાસીનું નામ છે, દેવોની કુતરીનું નામ છે.

सरस्वती - સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

सर्वतः - ક્રિ. વિ. દરેક દિશાએ.

सर्वभूतानि - ન. પ્ર. અને દ્વિ. બ. વ. બધી હયાત ચીજો, સર્વ પદાર્થો.

सर्वविद् - વિશે. સઘળું જાણનાર.

सर्वस्व - ન. (**सर्व** - સઘળું + **स्व** - ન.) સઘળું વિત્ત, સઘળી સંપત્તિ.

सर्वाभिप्रेतहेतु - (**अभिप्रेत, अभि** + **प्र** + **इ** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ. ઇચ્છેલું) સર્વે ઇચ્છેલી ચીજોનું કારણ.

सलिल - ન. પાણી.

सवितृ - પું. સૂર્ય.

सविस्मय - વિશે. વિસ્મય યુક્ત, સાશ્ચર્ય.

सशोक - વિશે. (**स** - સાથે + **शोक** - પું. શોક) શોકયુક્ત, દુઃખથી પીડિત.

ससैनिक - વિશે. સિપાઇ સાથે.

सस्ज् - ગ.૬ પરસ્મૈ. તૈયાર થવું, સજજ થવું.

उद् + सह् - શક્તિમાન થવું, લાયક થવું, યોગ્ય થવું, સરખા હોય એમ લાગવું.

सहस्र - ન. હજાર.

सहस्रधा - ક્રિ. વિ. હજાર રીતે, હજારો ઠકડામાં.

सहस्रशः - ક્રિ. વિ. હજારો.

सहाय - પું. મદદગાર, સોબતી.

सहिष्ठ - વિશે. વિલક્ષણ, શક્તિમાન્.

सांख्य - ન. સાંખ્યશાસ્ત્ર.

सांनाहुक - વિશે. જેણે કવચ પહેરેલું છે તે.

साक्षात् - ક્રિ. વિ. પ્રત્યક્ષ.

सागर - પું. સમુદ્ર.

साचिव्य - ન. પ્રધાનપણું.

सात्यहव्य - પું. ગોરનું નામ છે.

साध् - ગ.૫ પરસ્મૈ. સાધવું, મેળવવું, સિદ્ધ કરવું.

साधारण - વિશે. સાધારણ, મધ્યમ પંક્તિનું.

साधु - ક્રિ. વિ. સારી રીતે.

साधुवृत्त - વિશે. (**साधु** - વિશે. સારી + **वृत्त** - ન. વર્તણુક) સારી વર્તણુકવાળું.

सामान्य - વિશે. સાધારણ.

सामिधेनी - સ્ત્રી. યજ્ઞનો અગ્નિ સળગાવતી વખતે બોલવામાં આવતો મન્ત્ર.

सायम् - અ. સાંજે.

सार - પું. શક્તિ, મુખ્ય અંશ.

सारमेय - પું. સરમાનો પુત્ર, કુતરો.

सार्धम् - અ. સાથે (તૃતીયાના યોગમાં વપરાય છે.)

सार्वभौम - વિશે. સર્વ પૃથ્વીનો (રાજા)

सावधान - વિશે. (**स** અને **अवधान** - ન. ધ્યાન) અવહિત, સાવધ.

सावित्री - સ્ત્રી. ऋग्वेदનો પવિત્ર મન્ત્ર જેને સામાન્ય રીતે ગાયત્રી કહે છે અને જે દરરોજ બધા બ્રાહ્મણો ભણે છે તે.

साश्चर्यचर्य - વિશે. (બહુવ્રીહિ સમાસ) અદ્‌ભુત વર્તણુંકવાળું.

साहाय्य - ન. મૈત્રી, મદદ.

साहित्य - ન. અક્ષર વિદ્યા, નિબંધ, વાઙ્મય.

सिकता - સ્ત્રી. રેતી.

सिद्धि - સ્ત્રી. સંપાદન કરવું તે, કાર્યસાધન કરવું તે.

सिध् - ગ.૧ પરસ્મૈ. શાસન કરવું.

सु - ગ.૫ ઉ. સોમવેલીનો રસ કાઢવો.

प्र + सु - ગ.૧ પરસ્મૈ. અને ગ.૨ પરસ્મૈ. પ્રસવ કરવો, જન્મ આપવો.

सु - (શબ્દોની પૂર્વે મૂકવામાં આવે છે) સારું, શોભન, સુષ્ઠુ.

सुग्रीव - પું. વાનરોમાં મુખ્ય વાનરનું નામ છે, એ રામનો મદદગાર હતો.

सुत्यादिन - ન. સોમયજ્ઞમાં જે દિવસે સોમવેલીનો રસ પીએ છે તે દિવસ.

सुधास्यन्दिन् - વિશે. (**सुधा** - સ્ત્રી. અમૃત) જેમાંથી અમૃત ટપકે તે.

सुभद्रा - સ્ત્રી. અર્જુનની પત્ની.

सुभिक्ष - ન. અન્નની પુષ્કળતા, પુષ્કળ અન્ન.

सुरभि - વિશે. સુગન્ધયુક્ત.

सुरालय - પું. (**सुर** - દેવ + **आलय** - પું. સ્થાન) દેવોનું સ્થાન, સ્વર્ગ.

सुवर्णशत - ન. (**सुवर्ण** - પું. સોનાનો સિક્કો + **शत** - ન. સો) સોનાના સો સિક્કા.

सुविनीत - વિશે. નમ્ર.

सुहृदयतम - વિશે. જીવજાન, પ્યારામાં પ્યારો.

प्र + सू - ગ.૨ આત્મને. પ્રસવ કરવો, જન્મ આપવો.

प्र + सू - ગ.૪ આત્મને. પ્રસવવું, ઉત્પન્ન કરવું.

सू - ગ.૬ પરસ્મૈ. પ્રેરણા કરવી, આગળ હડસેલવું.

सूक्ति - સ્ત્રી. (**सु** - સારી + **उक्ति** - સ્ત્રી. વાણી) સારી વાણી, સારું ભાષણ, શુદ્ધ વિવરણ.

सूच् - ગ. ૧૦ પરસ્મૈ. સૂચવવું,

सूत - પું. સારથિ.

सूनृत - વિશે. મધુર, પ્રિય, સત્યપ્રિય.

सूर्यवंश - પું. સૂર્યનો વંશ

सृ - ગ.૧ પરસ્મૈ. દોડવું.

निर् + सृ - (પ્રેરક) હાંકી મૂકવું.

सम् + सृज् - જોડવું, સમાગમ કરવો,

उद् + सृज् - ત્યાગ કરવો.

सेनानिवेश - પું. લશ્કરની છાવણી

सेन्द्र - વિશે. ઇન્દ્ર સહિત.

सेवन - ન. ચાકરી કરવી તે, આશ્રય લેવો તે, આચરવું તે.

सेवा - સ્ત્રી. ચાકરી.

सो - ગ.૪ પરસ્મૈ. પુરું કરવું, અન્ત આણવો, નાશ કરવો,

परि + अव + सो - પરિણામ થવો,

वि + अव + सो - ઠરાવ કરવો, નિશ્ચય કરવો, પ્રયત્ન કરવો, કોશીશ કરવી.

सोच्छ्वास - વિશે. સજીવ, શ્વાસ સહિત.

सोपान - ન. પગથિયું, નિસરણી.

सोमवंशविभूषण - વિશે. (**सोम** - પું. ચંદ્ર) ચંદ્રવંશનો અલંકાર, ચંદ્રવંશનો શોભાવનાર.

सौम्य - વિશે. શાન્ત, નમ્ર, અનુગ્ર, મનોજ્ઞ.

सौयवसि - પું. સુયવસનો પુત્ર.

सौराज्य - ન. સારું રાજ્ય.

सौवर्ण - વિશે. સોનાનું બનેલું

स्खलत् - (વર્તમાન કૃ.) પડતું, ઠોકર ખાતું.

स्खलित - ન. ભુલચુક.

स्तन् - ગ.૧ પરસ્મૈ. બૂમ પાડવી, ગર્જના કરી.

स्तन - પું. કુચ, થાન, કુચાગ્ર.

स्तबक - પું. ઝુમખું.

स्तम्भ् - ગ.૧ આત્મને. અને ગ.૫ પરસ્મૈ. અક્કડ અથવા નિશ્ચલ થવું, મગરૂર થવું, ચોંટી જવું.

स्तम्भ् - ગ.૯ પરસ્મૈ. અટકાવવું, અક્કડ થવું, મગરૂર થવું.

स्तम्भ - પું. થાંભલો.

स्तु - ગ.૨ ઉ. વખાણવું,

अभि + स्तु - સ્તુતિ કરવી, સ્તવન કરવું, વખાણવું.

सम् + स्तृ - ગ.૫ ઉ. ઢાંકવું, પાથરવું, વિખેરવું.

स्तृ - ગ.૯ ઉ. ઢાંકવું,

आ + स्तृ - ઢાંકવું, પાથરવું, આસ્તરણ કરવું.

स्त्री - સ્ત્રી. ભાર્યા, સ્ત્રી

अव + स्था - રહેવું, વસવું, સ્થિતિ કરવી,

उप + स्था - પાસે જવું.

स्थावरजङ्गम - વિશે. (**स्थावर** - વિશે. અચળ, સ્થિર + **जङ्गम** - વિશે. ચર) ચરાચર.

स्थित - (**स्था** નું ભૂ. કૃ.) રહેતું, વસતું.

स्थूलकेश - પું. ઋષિનું નામ છે.

स्ना - ગ.૨ પરસ્મૈ. નાહવું.

स्नायु - સ્ત્રી. સ્નાયુ.

स्निह् - ગ.૪ પરસ્મૈ. સ્નેહ રાખવો.

स्नु - ગ.૨ પરસ્મૈ. સ્રાવ થવો, પડવું, ટપકવું.

स्नु - પું. ન. શિખર.

स्पृहा - સ્ત્રી. ઇચ્છા.

स्फुट् - ગ.૬ પરસ્મૈ. ફોડવું, ભાંગવું,

ફુટવું, ફાટવું.

स्फुटितातिमुक्त - ન. વિકસેલું અતિમુક્તલતાનું ફુલ.

स्मित - ન. મોં મલકાવવું તે.

वि + स्मृ - વિસરી જવું, **विस्मृत** - વિસારેલું.

स्यन्दन - પું. રથ.

स्वकर्तव्य - ન. પોતાની ફરજ.

स्वजनवियोग - પું. પોતાના સગાંથી વિયોગ.

स्वन - પું. શબ્દ, ગર્જના.

स्वप् - ગ.૨ પરસ્મૈ. સૂવું.

स्वप्न - પું. સમણું.

स्वप्नाय - નામ ધાતુ. સ્વપ્નું આવવું, સમણામાં બોલવું.

स्वयंभू - વિશે. પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થનારું.

स्वयंवरकाल - પું. (**स्वयंवर** - પું. પોતે વર પસંદ કરે તે + **काल** - પું. સમય) સ્વયંવરનો વખત.

स्वयम् - અ. જાતે, પોતે.

स्वर - પું. ધ્વની.

स्वर्गकाम - વિશે. સ્વર્ગ ઇચ્છનાર.

स्वहित - ન. પોતાનું કલ્યાણ.

स्वाति - સ્ત્રી. નક્ષત્ર.

स्वाद - પું. સ્વાદ.

स्वादु - વિશે. મધુર, રૂચે એવું.

स्वामिन् - પું. ધણી.

स्वायत् - વિશે. સ્વાધીન.

स्वृ - ગ.૧ પરસ્મૈ. સ્વર કરવો, અવાજ કરવો.

स्वेद - પું. પસીનો, પરસેવો.

स्वेदलव - પું. પસીનાનું બીંદુ.

ह

ह - અ. પૂરણાર્થક, વાતમાં વપરાય છે.

हठात् - ક્રિ. વિ. હઠથી, બળથી.

हत - (**हन्** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.) મરાયેલું, મારેલું.

हन् - ગ.૨ પરસ્મૈ. મારવું,

अभि + हन् કે **आ + हन्** - મારવું,

नि + हन् - મારવું, નાશ કરવો.

हनुमत् - પું. હનુમાન્, મારૂતિ.

हन्त - અ. આશ્ચર્ય અથવા ખેદસૂચક અવ્યય.

हन्तृ - વિશે. મારનાર.

हय - પું. ઘોડો.

हर - પું. શિવ.

हरिदत्त - પું. બ્રાહ્મણનું નામ છે.

हरिद्वार - ન. હિમાલયની તળેટી આગળ એક પવિત્ર સ્થાનનું નામ છે.

हरिश्चन्द्र - પું. રાજાનું નામ છે.

हव्य - ન. બળિદાન.

हा - ગ.૩ પરસ્મૈ. ત્યાગ કરવો.

हा - ગ.૩ આત્મને. જવું,

उद् + हा - ઉંચું જવું, ચઢવું,

सम् + हा - બેસવું.
हारिद्र - વિશે. હળદરથી પીળું કરેલું.
हास्य - ન. હસવું તે.
हास्यकार्य - ન. હસવા જેવું કૃત્ય.
हि - ગ.૫ પરસ્મૈ. જવું,
प्र + हि - મોકલવું.
हिंस् - ગ.૧ અને ૭ પરસ્મૈ. અને ગ.૧૦ મારવું, હિંસા કરવી, નાશ કરવો.
हिंस्र - વિશે. ખુની, માંસ ખાનાર, માંસાહારી.
हिमपात - પું. બરફ, હિમ, ઠંડી.
हिमाचल - પું. હિમાલય પર્વત.
हिरण्यक - પું. ઉંદરનું નામ છે.
हीन - વિશે. રહિત
हीरकमणी - પું. હીરો.
हु - ગ.૩ પરસ્મૈ. હોમ કરવો.
अप + आ + हृ - ગ.૧ ઉ. આણવું, લેવું.
हृदयमर्मच्छिद् - વિશે. (**हृदय** - ન. હૈયું + **मर्मन्** - ન. મર્મસ્થાન + **छिद्**-કાપવું) હૃદયના મર્મસ્થાનને કાપનાર.
हे - સંબોધનનો અર્થ બતાવનાર, અહો, રે.
हेतु - પું. કારણ.
होतृ - પું. જેનું કામ મન્ત્ર ભણવાનું છે એવો યાજ્ઞિક ગોર.
अप + नि + हु - ગ.૨ આત્મને. છુપાવવું
ह्रस्व - વિશે. લઘુ, ટુંકું.
ह्री - ગ.૩ પરસ્મૈ. શરમાવું, લાજવું.

भोगे रोगभयं । - ભોગમાં રોગનો ભય છે.

वैराग्यमेवाभयम् । - વૈરાગ્ય એ જ અભય છે.

किं न कुर्वन्ति दुर्जनाः ? - દુર્જનો શું નથી કરતા ?

ગુજરાતી સંસ્કૃત કોશ

અ

અખંડ - **अविरतम्** ક્રિ.વિ.

અગત્યતા - **गुरुत्व** ન., **महत्त्व** ન.

અગત્યતાનું કામ - **गुरुकार्य** ન.

અંગદેશ અથવા અંગલોકો - **अङ्गाः** (બ.વ.માં વપરાય છે)

અજ - **अज** પું.

અજવાળીયું પખવાડિયું (ચાન્દ્રમાસનું) - **शुक्लपक्ष** પું.

અડકતું - **लग्न** વિશે.

અતિમુક્તવેલો - **अतिमुक्तलता** સ્ત્રી.

અગાધ - **अगाध** વિશે.

અન્ન - **अन्न** ન.

અપવાસનો દહાડો - **उपवासदिन** ન. (**उपवास** - પું. ઉપવાસ + **दिन** - ન. દિવસ)

અમર - **अमृत** (**मृ** નું ભૂ.કૃ.) **अ** + **मृ**, **अमर** વિશે.

અર્થ - **अर्थ** પું.

અર્થ વગરનું - **अयुक्त** (ભૂ.કૃ.), **अनुपपन्न**

અવર્ણ્ય - **अनिर्वचनीय** વિશે., **अनिर्वर्णनीय** વિશે., **किम्** + **अपि** વિશે.

અવિચારથી - **रभसात्, मोहात्** ક્રિ. વિ.

અવિવેક **व्यभिचार** પું.

અસલ - **अग्रे, अग्र**નું સ. એ. વ., **आदौ, आदि** નું સ. એ. વ.

આ

આગેવાનફીતુરી - **प्रधानराजद्रोहिन्** પું.

આધે ધકેલાયેલું - **दूरोत्सारित, उत्सारित,** (**उद्** + **सृ** નું પ્રેરક ભૂ. કૃ.)

આડેરસ્તે - **उत्पथम्** ક્રિ. વિ.

આંધળું - **अन्ध** વિશે.

આપ સાહેબ - **भगवान्** અથવા **भवान्** પ્ર. એ. વ.

આબરૂદાર - **विशिष्ट** વિશે., આબરૂદાર કુળનું - **अभिजनवत्** વિશે., **कुलीन** - વિશે.

આવવું તે - **आगमन** ન., **आगम** પું.

આશીર્વાદ - **आशिष्** સ્ત્રી.

આશ્રય વગરનું - **अनाथ** વિશે., **अनाश्रय** વિશે.

આસરો લીધેલી જગ્યા - **आश्रयस्थान** ન.

આસો (મહિનાનું નામ છે.) -**आश्विन्** પું.

આળસુ - **अलस** વિશે., **तन्द्रिल** - વિશે.

ઇ

ઈક્ષ્વાકુઓ (રામના કુળના રાજાઓ) - **इक्ष्वाकु** પું. (બ.વ. માં વપરાય છે.)

ઈચ્છા - **કાङ्क्षा** સ્ત્રી., **કામ** પું.
ઈજા- **અનર્થ** પું., **પીડા** સ્ત્રી., **સંકટન** ન.
ઈન્દ્રજીત (રાવણનો પુત્ર) - **ઇન્દ્રજિત્** પું.
ઈમાનદારીથી - **ભક્ત્યા, નિષ્ઠયા.**

ઉ

ઉગામવું - **ઉદ્ + નામ** પ્રેરક.
ઉંચું - **ઉચ્ચ** વિશે.
ઉછેરવું - **સમ્ + વર્ધય (વૃધ્** નો પ્રેરકભેદ) **પોષણં** અથવા **ભરણં કૃ.**
ઉજ્જડ - **નિર્જન** વિશે.
ઉતાવળથી - **ससंभ्रमम्** ક્રિ.વિ.
ઉપર, તરફ - **પ્રતિ** (એના યોગમાં નામને દ્વિ.વિ. લાગે છે.)
ઉપાય - **ઉપાય** પું., **અભ્યુપાય** પું.

ऋ

ऋગ્વેદ (એક વેદનું નામ છે.) **ऋग्वेद** પું.

એ

એકદમ - **સહસા** ક્રિ. વિ.
એક બીજા સાથે અથડાવવું તે - **પરસ્પરસંઘટ્ટન** ન.

ઓ

ઓળંગવું - **આ + ક્રમ્** ગ.૧ અને ગ.૪ પરસ્મૈ.
ઓસડ - **ઔષધ** ન., **ઔષધિ** સ્ત્રી. ઓસડમાં કામ આવે એવી વનસ્પતિ, સામાન્ય રીતે વનસ્પતિ.

ક

કઈજાતનું - **કીદૃશ** વિશે.
કઠોર - **પરુષ** વિશે. (શબ્દો), **પરુષાક્ષર** - વિશે.
કંઠી - **હાર** પું.
કદરી - **કદર્ય** પું.
કદી નહીં - **ન કદા, નૈવ** અ., **કર્હિચિત્** અ.
કપટયુક્ત જુગાર - **કપટદ્યૂત** (**કપટ** - ન. છળ + **દ્યૂત** - ન. જુગટું)
કમંડલ - **કમણ્ડલુ** પું.
કમ્મર - **મધ્ય** ન.
કમાવું - **અર્જ્** ગ.૧ પરસ્મૈ.
કલિન્ગદેશ અથવા કલિન્ગના લોકો - **કલિઙ્ગાઃ**(બ.વ. માં વપરાય છે.)
કહેતું - **અભિદધાન (અભિ + ધા** નું વર્તમાન કૃ.)
કહેવું - **અભિ + ધા**, કહેવાતું - **અભિહિત**
કાગળ - **પત્રક** ન.
કાપવું તે - **છેદ** પું.
કામ - **કાર્ય** ન., **ફલ** ન. એ હેતુ પાર પાડવાને - **ફલાવાપ્તયે**
કાર્તવીર્ય (એક રાજાનું નામ છે એને પરશુરામે માર્યો હતો) - **કાર્તવીર્ય** પું.
કારણ કે - **યતઃ** અ., **હિ** અ.
કાવતરું - **કપટપ્રબન્ધ** પું.
કિંમતી - **મહાર્હ** વિશે.
કિલ્લો- **દુર્ગ** પું.

કુમારસંભવ (કાલિદાસના કાવ્યનું નામ છે) - **कुमारसंभव** પું.

કુળ - **कुल** ન.

કૃપાશીળ - **स्निग्ध** (**स्निह्** નું ભૂ. કૃ.), **सस्नेह** વિશે., **कृपाशील** વિશે.

કૃષ્ણની બેન - **कृष्णा** સ્ત્રી.

કેટલીકવાર - **कतिकृत्वः** અ.

કેદ કરવું - **कारागृहे निक्षिप्**

કેળવણી - **अध्ययन** ન., **विनयन** ન.

કૈકેયી (દશરથની એક પત્નીનું નામ છે) **कैकेयी** સ્ત્રી.

કોઈ કોઇ પ્રસંગે - **कालेकाले**

કોઇ કોઇવાર - **कदाचित्**.

કુહાડી - **परशु** પું.

ક્રૂર - **नृशंस** વિશે.

ક્રોધાયમાન થયેલું - **क्रुद्ध** (**क्रुध्** નું ભૂ. કૃ.)

ક્રૌંચ (એક જાતનું પક્ષી છે) - **क्रौञ्च** પું.

કૌશલ્યા (દશરથની એક પત્નીનું નામ છે) - **कौशल्या** સ્ત્રી.

ક્ષય પામેલું - **ध्वस्त** (**ध्वंश्** નું ભૂ. કૃ.), **उच्छिन्न** (**उद्** + **छिद्** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

ખ

ખાઇ - **कुल्या** સ્ત્રી.

ખાતરી કરવી - **प्रति** + **इ** (પ્રેરક), **प्रतीतिं कृ**.

ખારીલું- **अमर्षण** વિશે.

ખુંચવી લેવું, છીનવી લેવું - **अप** + **हृ** ગ. ૧

ખેંચાયેલું - **विलोभित** (**वि** + **लुभ्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.)

ખેતીવાડીના કામ માટે - **कृषिहेतोः**, **कृषिकर्मणे**.

ખોટું - **प्रतिकूल** વિશે.

ખોવાયેલું - **नष्ट** (ભૂ.કૃ.)

ગ

ગઈ રાત - **गता रात्री** સ્ત્રી.

ગણાયેલું - **अभिमत** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **प्रसिद्ध** (ભૂ. કૃ.), **परिकीर्तित** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **परिगणित** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

ગરીબાઈ - **दारिद्र्य** ન., **दुर्गति** સ્ત્રી.

ગર્વ કરનાર - **उद्धत** (ભૂ. કૃ.)

ગર્વિષ્ઠ - **अवलिप्त** (ભૂ. કૃ.)

ગાધિ (રાજાનું નામ છે) - **गाधि** પું.

ગુલામગિરિ - **दास्य** ન.

ગોર - **उपाध्याय** પું., **पुरोहित** પું.

ઘ

ઘડો - **कुम्भ** પું.

ઘણું - **भृशम्** ક્રિ. વિ.

ઘણું ખરું - **प्रायेण** અ. ક્રિ. વિ., **प्रायः** અ. ક્રિ. વિ.

ઘરડાઓનું - **पितृपैतामह** વિશે.

ઘોડીઉ - **प्रेङ्खा** સ્ત્રી.

ચ

ચન્દ્રકેતુ (રામના ભાઇ લક્ષ્મણનો

પુત્ર) - **चन्द्रकेतु** પું.
ચમત્કારિક - **अद्भुत** વિશે.
ચાહવું - **स्निह्** ગ.૪, તેને ચાહે છે **तस्मिन्स्निह्यति.**
ચોમાસું - **वर्षा** (બ.વ.માં વપરાય છે.)

છ

છાતી - **वक्षस्** ન.
છાતીફાટ - **प्रमुक्तकण्ठम्** ક્રિ. વિ. તરીકે વપરાય છે.
છાપરું - **छदिस्** ન., **पटल** ન.
છેડવું - **तुद्** ગ.૬ પરસ્મૈ.
છેતરવું - **अति + सम् + धा, वि + प्र + लभ्, वञ्च्** ગ.૧૦ આત્મને.
છેલ્લું - **चरम** વિશે.
છેવટ - **उदर्क** પુ., **अवसान** ન., **परिणाम** પું. છેવટે - **उदर्के** વિગેરે.
છોડી મૂકવામાં આવેલું - **मुक्त** (**मुच्** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

જ

જગ્યા (હોદ્દો) - **पद** ન.
જડમૂળથી કાપી નાખવું - **उद् + मूल्** ગ. ૧૦, **उन्मूलयितुम्** હેત્વર્થ કૃ.
જતિ - **वानप्रस्थ** પું., **यति** પું.
જનાવર - **पशु** પું.
જમદગ્નિ - (ઋષિનું નામ છે) - **जमदग्नि** પું.
જમીન - **भूमि** સ્ત્રી.
જરાસંધ (દેશના એક રાજાનું નામ છે) - **जरासंध** પું.
જરૂર હોવી - **अप + ईक्ष्** ગ.૧ આત્મને.
જળકણ - **कण** પું., **सीकर** પું.
જાડી - **स्थूल** વિશે., **विपुल** વિશે.
જાતે - **स्वयम्** અ.
જાત્રા - **यात्रा** સ્ત્રી.
જાલ - **जाल** ન.
જીતનાર - **विजिगीषु** પું.
જીવતી - **जीवन्ती** (**जीव्** નું કર્તરિ વર્તમાન કૃ.) સ્ત્રી., **सजीवा** સ્ત્રી. [**जीव** - પું. જીંદગી + **स** (**सह** ને ઠેકાણે) અ. સાથે.]
જુદું - **भिन्न** (કર્મણિ ભૂ. કૃ. **भिद्** ઉપરથી)
જુદું જુદું - **विविध** વિશે.
જોડાયેલું - **नियुक्त** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **धुरि नियुक्तः**
જ્યોત - **शिखा** સ્ત્રી.
જ્યારે જ્યારે, ત્યારે ત્યારે - **यदा यदा - तदा तदा**

ઝ

ઝુંટવાયેલું - **आक्षिप्त** (**आ + क्षिप्** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

ટ

ટીકાકાર - **टीकाकार** પું., **टीकाकृत्** પું.
ટેક - **स्वाभिमान** પું.

ઠ

ઠપકો દેવો - **निर्** + **भर्त्स्** ગ.૧૦, **प्रति** + **आ** + **दिश्** ગ.૬

ડ

ડાખળી (ફુલનું મૂળ) - **बन्धन** ન.

ડાળી - **शाखा** સ્ત્રી.

ડેં ડેં કરવું - **आ** + **रट्** ગ.૧

ત

તકરાર - **वादविवाद** પું.

તત્ત્વ જાણનાર - **तत्त्वविद्** પું.

તન્માત્ર - **तन्मात्र** ન.

તપ - **तपांसि** બ.વ.

તપાસવા - **निरूपयितुम्** (नि + रूप् ગ.૧૦ હેત્વર્થ કૃ.)

તરફ - **अभि** (ઉપ.)

તહેવાર - **विलक्षण** વિશે.

તાડ - **ताली** સ્ત્રી.

તીક્ષ્ણ - **प्रबल** વિશે., **बलीयस्** વિશે.

તીડ - **शलभ** પું.

તેજ - **सत्त्व** ન.

તેજસ્વી - **देदीप्यमान** (વર્તમાન કૃ.) **विभ्राजमान** (વર્તમાન કૃ.)

તે પ્રમાણે - **तथा च, तथा, इत्थम्**

તૈયાર થયેલું - **उद्यत** (**उद्** + **यम्** નું ભૂ. કૃ.)

તોછડાઈ - **अविनय** પું.

થ

થાળી - **स्थाली** સ્ત્રી.

થાપણ -**न्यास** પું., **निक्षेप** પું.

થાંભલો - **स्तम्भ** પું.

દ

દગાબાજ થવું - **द्रुह्** ગ.૪ પરસ્મૈ.

દયા - **दया** સ્ત્રી. દયાથી પીગળેલું - **दयार्द्र** વિશે.

દયા વગરનું - **निर्घृण** વિશે.

દર વરસ - **प्रतिसंवत्सरम्** ક્રિ. વિ. અ.

દરવાજો - **द्वार** ન.

દરીયાઈ કાફલો - **नौसाधन** ન.

દરીયો - **अर्णव** પું.

દરેક - **प्रति**(ઉપ.)

દાણો - **धान्य** ન.

દિગ્પાળ - **दिक्पाल** પું.

દીપતું - **उत्तेजित** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **उद्दीपित** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

દીર્ઘતમસ્ (ઋષિનું નામ છે) - **दीर्घतमस्** પું.

દુઃખકારક - **व्यथाकर** વિશે., **पीडाकर** વિશે.

દુષ્ટ(પુરુષો) - **शठ** પું., **खल** પું., **दुरात्मन्** પું.

દેવકુમારી - **अप्सरस्** સ્ત્રી., **सुराङ्गना** સ્ત્રી.

દોડવું તે - **विद्रवण** ન.
દોસ્તી - **संधि** પું., **सख्य** ન.
દ્યૂત રમવું - **दिव्** ગ.૪, **दीव्यति** વર્તમાન કા. તૃ.પુ. એ. વ.

ધ

ધન વગરનું - **धनहीन** વિશે.
ધર્મપુસ્તક - **धर्मग्रन्थ** પું.
ધર્મશાસ્ત્ર - **धर्मशास्त्र** ન.
ધામ - **आस्पत** ન., **आवास** પું.
ધીમે - **मन्दम्** ક્રિ.વિ.

ન

ન દેખાઈ શકે એવું - **अदृश्य** વિશે.
નળ (એક રાજાનું નામ છે) - **नल** પું.
નાગ - **फणिन्** પું., **नाग** પું.
નાગું - **नग्न** વિશે.
નાટક - **नाटक** ન.
નાનામાં નાનું - **कनिष्ठ** વિશે.
નામનું - **नाम** અ., **नाम्ना** તૃ.એ. (**नामन्** શબ્દ ઉપરથી)
નાશ - **ध्वंश** પું., **नाश** પું., **अवसाद** પું.
નાશ કરવો - **उद्** + **छिद्** ગ.૭, **नि** + **सूद्** ગ.૧૦, **उच्छेत्तुम्** હેત્વર્થ કૃ., **निषूदयितुम्** હેત્વર્થ કૃ.
નાસવું - **परा** + **अय्** આત્મને. ગ.૧, **परा** નું **पला** થાય છે.
નિખાલસ - **ऋजु** વિશે., **आर्जवयुक्त** - વિશે., **सरल** વિશે.
નિત્ય - **शाश्वत** પું. સ્ત્રી.
નિમકહરામી - **कृतघ्नता** સ્ત્રી.
નિરપરાધી - **अनपकारिन्** વિશે., **निरपराधिन्** વિશે.
નિશાની - **चिह्न** ન.
નિષાદ (એક જંગલી જાતનું અથવા તે જાતના વ્યક્તિનું નામ) - **निषाद** પું.
નીચ પુરુષ - **कापुरुष** પું.

પ

પકડાયેલું - **गृहीत** (**ग्रह्** નું કર્મણિ ભૂ.કૃ.)
પતંગિયું - **पतङ्ग** પું.
પતિ - **नाथ** પું., **पति** પું.
પરંતપ (રાજાનું નામ છે) - **परंतप** પું.
પર્ણાદ (સંજ્ઞાવાચક નામ છે) - **पर्णाद** પું.
પર્વ (ભાગ, સર્ગ) - **पर्वन्** ન.
પવિત્ર - **विशुद्धशील** વિશે.
પહોર - **तुरीयो भागः**, **पर्वन्** પું.
પહોળું - **विशाल** વિશે.
પળ - **क्षण** પું.
પાંખ - **पक्ष** પું.
પાછા જીવતા થવું - **पुनर्** + **जीव्**
પાછું આપવું - **प्रति** + **दा**
પાછું આપેલું - **प्रत्यर्पित** (**प्रति** + **ऋ** નું પ્રેરક કર્મણિ ભૂ.કૃ.)
પાંચાલી (પાંચાલ દેશની રાજકુમારી) -

पाञ्चाली स्त्री.

પાંજરું - **पञ्जर** પું.

પાટલીપુત્ર (મગધ દેશમાં એક શહેરનું નામ છે) - **पाटलीपुत्र** ન.

પાતાળ - **पाताल** ન.

પાપી, પાપવાળું - **पाप** વિશે.

પીડા કરવી - **कृ** ગ.૮, **अप + कृ** અથવા **नि + कृ, पीड्** ગ.૧૦

પીડાયું, પીડાયેલું - **आर्त्त** (ભૂ. કૃ.), **अर्दित** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

પુનઃપ્રાપ્તિ (ફરીથી મેળવવું તે) - **प्रत्यागम** પું.

પુનર્લગ્ન - **पुनरुद्वाह** પું.

પુરાણ (ઘણી ચીજો વિષે પરંપરાથી ચાલતું વર્ણન જે ગ્રન્થોમાં હોય છે તેવા તથા ધર્મ સંબંધી વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિષે જેમાં બ્યાન હોય છે એવી જાતના ગ્રન્થોનું નામ) - **पुराण** ન.

પુરેલું - **नियन्त्रित** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **निबद्ध** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

પૂર્વ તરફનું - **पूर्व** વિશે. (સર્વ.), **प्राच्य** વિશે.

પોતાનું - **स्वीय** વિશે.

પોલું કરવું - **उद् + खन्, उत्खनितुम्** હેત્વર્થ કૃ.

પ્રકૃતિ - **निसर्ग** પું., **प्रकृति** સ્ત્રી., **स्वभाव** પું.

પ્રદક્ષિણા કરવી - **प्रदक्षिणीकृ.**

પ્રવાહ - **स्रोतस्** ન.

પ્રસ્રવણ (પર્વતનું નામ છે) - **प्रस्रवण** પું.

પ્રારંભ - **अग्र** ન., **आदि** પું.

પ્રીતિ - **प्रीति** સ્ત્રી., **अनुराग** પું.

ફ

ફરજ - **धर्म** પું.

ફરમાવવું - **आ + दिश्** ગ.૬

ફીકું - **पाण्डु** વિશે., **विवर्ण** વિશે.

બ

બજાર - **पण्यवीथिका** સ્ત્રી., **आपण** પું.

બંધ - **बन्धन** ન., **निगड** પું. ન.

બભ્રુવાહન (પાંડવ અર્જુનનો છોકરો) - **बभ्रुवाहन** પું.

બાંધવું - **निर् + मा** ગ.૩, **बन्ध्** ગ.૯

બાબત - **विषय** પું.

બૂમ પાડવી - **रु** ગ.૨, **क्रन्द्** ગ.૧ પરસ્મૈ.

બ્રહ્મહત્યા - **ब्रह्महत्या** સ્ત્રી.

બ્રાહ્મણરાજ - **ब्राह्मणराज** પું.

ભ

ભક્તિ - **भक्ति** સ્ત્રી., **देवनिष्ठा** સ્ત્રી.

ભણવું - **पठ्** ગ.૧ પરસ્મૈ.

ભમરો - **भ्रमर** પું.

ભીનું - **आर्द्र** વિશે.

ભુક્કો - **क्षोद** પું., **चूर्ण** ન.

ભૂત - **પ્રેત** પું., **વેતાલ** પું., **પિશાચ** પું.
ભૃગુ (ઋષિનું નામ છે.) - **ભૃગુ** પું.

મ

મગધ (અમુક દેશ અથવા ત્યાંના લોકનું નામ) - **મગધાઃ** પું. (બ.વ.માં વપરાય છે)
મગરૂર - **ઉત્સિક્ત** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **ઉત્સેકિની** સ્ત્રી.
મતલબ - **કાર્ય** ન.
મથુરા (જગ્યાનું નામ) - **મથુરા** સ્ત્રી.
મદદ - **સાહાય્ય** ન.
મરણિયા થઈને - **પ્રસહ્ય** અ. ક્રિ. વિ., **આત્મનિરપેક્ષમ્** ક્રિ. વિ., **સાહસેન** (તૃ. વિ.) ક્રિ. વિ. તરીકે વપરાયેલું છે.
મરાયું - **હત** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)
મ્લેચ્છ - **યવન** પું., **મ્લેચ્છ** પું.
મહાભારત (પાંડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જેમાં વર્ણવેલું છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ છે) - **મહાભારત** ન.
મહેન્દ્ર (એક પર્વત અને તેની પાસેના દેશોનું નામ છે) - **મહેન્દ્ર** પું.
મળેલું (જેવી કે સભા) - **મિલિત** (ભૂ. કૃ.)
માગેલું - **પ્રાર્થિત** (**પ્ર** + **અર્થ્** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.)
માણસને અયોગ્ય - **માનવાનર્હ** વિશે., **નિરનુક્રોશં કર્મ.**
માત્ર - **કેવલમ્** ક્રિ. વિ.
માંદું - **રુગ્ણ** વિશે.
માર્યો (પીડાયેલો) - **અભિભૂત** (**અભિ** + **ભૂ** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **પર્યાકુલ** વિશે., **આકુલ** વિશે.
માલુમ પડ્યું અથવા માલુમ પડેલું - **ઉપલબ્ધ** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.), **સમધિગત** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)
મીલ્કત - **રિક્થ** ન., **વિત્ત** ન.
મુખ્ય શહેર - **રાજધાની** સ્ત્રી.
મુલક - **વિષય** સ્ત્રી.
મુશ્કેલી - **અસૌકર્ય** ન., **કષ્ટ** ન.
મૂળ - **મૂલ** ન.
મૂળ વગરનું - **નિર્મૂલ** વિશે.
મૂળ વિચાર - **તત્ત્વ** ન., **નય** પું.
મહેણું - **ઉપાલમ્ભ** પું.
મહેનત કરવી - **પરિશ્રમં કૃ** ગ.૮ ઉ.
મેળવવું - **ઉપ** + **અર્જ્** ગ.૧ અને ગ.૧૦
મેળાપ - **આગમન** ન.
મોજણીદાર - **ભૂમાપક** પું.
મોટેથી - **ઉચ્ચૈઃ** અ.
મોત - **વધ** પું.
મોઢે ભણવું - **પઠ્** ગ.૧ પરસ્મૈ.
મૌર્યવંશ અથવા મૌર્યવંશનો કોઇ પણ પુરુષ - **મૌર્ય** પું.
મંત્રી - **મંત્રિન્** પું., **ધીસચિવ** પું.

ય

યજુર્વેદ (વેદનું નામ છે) - **યજુર્વેદ** પું.

યજ્ઞદત્ત - **यज्ञदत्त** પું.
યોગ્ય રીતે ચાલવું - **सदाचारं प्रतिपद्, सदाचारेण वृत्.**

ર

રખેવાળ વિનાનું - **अरक्षित** (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)
રઘુવંશ (કાલિદાસના કાવ્યનું નામ છે) - **रघुवंश** પું.
રવૈયો - **मन्थनदण्ड** પું. (**मन्थन** - ન. વલોવવું + **दण्ड** - પું.હાથો), **मन्थान** પું.
રસ - **रस** પું.
રહેવું - **स्था**, રહ્યું - **स्थित** (ભૂ. કૃ.)
રાજકીય વિદ્યા - **नीतिशास्त्र** ન.
રાજગૃહ (મગધ દેશમાં એક શહેરનું નામ છે) - **राजगृह** ન.
રાજધાની - **राजधानी** સ્ત્રી.
રાજાનો અધિકારી - **राजपुरुष** પું.
રાજ્ય ચલાવવાનો જુમ્મો - **राज्यधुरा** સ્ત્રી.
રીઝવવું તે (રાજાએ પ્રજાને) - **अनुरञ्जन** ન.
રૂ - **तूल** પું., **पिचु** પું.
રૂક્મિણી (કૃષ્ણની વહુ) - **रुक्मिणी** સ્ત્રી.
રૂઢિ - **विधि** પું., **पद्धति** સ્ત્રી.
રૂબરૂ (કોઇની) - **समक्षम्** ક્રિ. વિ., **प्रत्यक्षम्** ક્રિ. વિ.
રેણુકા (જમદગ્નિની વહુ અને પરશુરામની મા) - **रेणुका** સ્ત્રી.
રોગ - **व्याधि** પું.

લ

લઇને - **ग्रहीत्वा** (**ग्रह्** નું અવ્યયરૂપ કૃ.)
લડવા - **युद्धाय, युद्धे, योद्धुम्.**
લંબાઇ - **आयाम** પું.
લડાઇનું સ્થાન - **रणभूमि** સ્ત્રી.
લાત - **लत्ता** સ્ત્રી., લાત મારે છે. **लत्तया प्रहरति.**
લૂંટ - **लोप्त्र** ન., **लुण्ठन** ન.
લોભ - **लोभ** પું.
લોહી - **शोणित** ન.

વ

વચન - **वचन** ન., **उक्ति** સ્ત્રી.
વચલો પ્રદેશ - **अन्तर** ન., **अन्तराल** ન.
વંટોળીઓ - **चक्रवात** પું., **झञ्झावात**
વધારે શોકકાર - **दुःखतर** વિશે.
વંશજ - **वंश्य** વિશે., **कुलज** વિશે., **वंशज** વિશે.
વાછરડો - **वत्स** પું.
વાજબી - **युक्त** (**युज्** નું ભૂ.કૃ.), **उचित** વિશે.
વાજબી રીતે - **धर्मेण, न्यायेन**
વારણાવતી - **वारणावती** સ્ત્રી. (એક જગ્યાનું નામ છે.)
વારંવાર - **अनिशम्** ક્રિ. વિ.
વાળ્યું - **नामित** (**नम्** નું પ્રેરક કર્મણિ

ભૂ. કૃ.) રામે ધનુષ વાળ્યું માટે - **रामेण धनुषि नामिते**

વિચાર - **श्रद्धा** સ્ત્રી., **विश्वास** પું., **संकल्प** પું., **बुद्धि** સ્ત્રી.

વિદુર (સંજ્ઞાવાચકનામ છે) - **विदुर** પું.

વિદ્યા - **विद्या** સ્ત્રી.

વિરાટ (રાજાનું નામ છે) - **विराट** પું.

વિશ્રામમહેલ - **विश्रामप्रासाद** પું.

વૃત્ર (ઇન્દ્રનો શત્રુ) - **वृत्र** પું.

વેણ - **वचस्** ન., **वचन** ન.

વેપારી - **वणिज्** પું.

વૈદ - **भिषज्** પું., **वैद्य** પું.

વૈદકશાસ્ત્ર- **वैदक** ન., **आयुर्वेद** પું.

વ્રજની સ્ત્રીઓ - **व्रजाङ्गनाः** સ્ત્રી. પ્ર. બ. વ.

શ

શક્તિ - **प्रभाव** પું.

શમી (એક જાતનું ઝાડ છે) - **शमी** સ્ત્રી.

શરીર - **शरीर** ન., **देह** પું.

શરીરનો આકાર - **तनु** સ્ત્રી., **वपुस्** ન., **आकृति** સ્ત્રી.

શિક્ષક - **अध्यापक** વિશે.

શિક્ષા - **दण्ड** પું.

શૂરપણું - **प्रताप** પું., **पराक्रम** પું.

શેત્રંજી - **कुथ** પું.

શેરી - **रथ्या** સ્ત્રી.

શ્યાપર્ણ (શ્યાપર્ણ નામના ગોરોના કુળનો એક વ્યક્તિ) - **श्यापर्ण** પું.

શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા - **साम्राज्य** ન., **पारमेष्ठ्य** ન.

સ

સખત - **प्रचण्ड** વિશે.

સગર (રાજાનું નામ) - **सगर** પું.

સગું - **बन्धु** પું., **बन्धुजन** પું., **ज्ञाति** પું.

સંખ્યા - **संख्या** સ્ત્રી.

સત્ય - **ऋत** ન.

સત્યભામા (કૃષ્ણની એક સ્ત્રીનું નામ છે) - **सत्यभामा** સ્ત્રી.

સંતુષ્ટ રાખવું - **अनु + रञ्ज्** નો પ્રેરકભેદ.

સંધ્યાપૂજન - **संध्यावन्दन** ન.

સભા - **समाज** પું., **परिषद्** સ્ત્રી., **सभा** સ્ત્રી.

સમજુ - **दूरदर्शिन्** વિશે., **चतुर** વિશે.

સમીપવર્તી - **संनिहित** (**सम् + नि + धा** નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

સંબંધ રાખતું - **संगत** (ભૂ. કૃ.), **संगच्छमान** (વર્તમાન કૃ.)

સરદાર - **चमूपति** પું., **सेनापति** પું.

સરયૂ (અયોધ્યા પાસેની નદી) - **सरयू** સ્ત્રી.

સર્ગ - **सर्ग** પું.

સસરો - **श्वसुर** પું.

સાકેત (શહેરનું નામ છે) - **साकेत** ન.

સાચો પરમેશ્વર, સાચો - **सत्यस्वरूप** વિશે., પરમેશ્વર - **परमात्मन्** પું.

સાધારણ - **साधारण** વિશે., **सामान्य** વિશે.
સામર્થ્ય - **प्रभाव** પું.
સામવેદ (વેદનું નામ છે) - **सामवेद** પું.
સામળું - **श्याम** વિશે.
સામા જવું - **अभि + गम्**
સારી ચાલનું - **सुचरित** વિશે.
સારું - **समीचीन** વિશે., **निपुण** વિશે.
સિવાય - **ऋते** અ.,
સુખ - **सुख** ન.
સુગન્ધિદાર - **सुरभि** વિશે.
સુદેવ (સંજ્ઞાવાચક નામ છે) - **सुदेव** પું.
સૂત્ર - **सूत्र** ન.
સહેલાઈ - **सौकर्य** ન.
સો સો - **शतश** અ..
સૌષદ્મન (રાજાનું નામ છે) - **सौषद्मन** પું.

હ

હજી પણ - **अद्यापि** અ.
હલકાઈ - **लघुता** સ્ત્રી.
હાથકડું - **अङ्गद** પું.
હાલ - **संप्रति** ક્રિ. વિ. અ.
હાલચાલ - **व्यापार** પું.
હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની રચના) - **व्यूह** પું.
હાંકી મૂકવું - **प्र + चुद्** ગ.૧૦
હિંડોળવું - **दोलय** નામ ધાતુ, **आन्दोलय** નામ ધાતુ.
હુમલો કરવો - **अभि + द्रु** ગ.૧ પરસ્મૈ.
હેતુ - **प्रयोजन** ન., **उद्देश** પું.
હેમાંગદ (રાજાનું નામ છે) - **हेमाङ्गद** પું.
હોદ્દો - **अधिकार** પું.
હોવાપણું - **भाव** પું. **अस्तित्व** ન.
હોંશિયાર - **चतुर** વિશે., **कुशल** વિશે.

लोभः पापस्य कारणम् । - લોભ પાપનું મૂળ છે.

साधूनां दर्शनं पुण्यं । - સાધૂઓનું દર્શન પુણ્યરૂપ છે.

विरोधो नैव कर्तव्यः । - કોઈની પણ સાથે વિરોધ ન કરવો.

આયડ તીર્થોદ્ધારક, વૈરાગ્યવારિધિ, પ.પૂ.આચાર્ય
શ્રી કુલચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. ની સાહિત્ય યાત્રા

૧. શ્રી કલ્પસૂત્ર-અક્ષરગમનિકા (પ્રતાકાર).
• ૨. શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ-સંસ્કૃત (પ્રતાકાર)
• ૩. શ્રી આચારાંગ સૂત્ર-અક્ષરગમનિકા (પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ)
• ૪. શ્રી આચારાંગ સૂત્ર-અક્ષરગમનિકા (દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધ)
૫. શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર-અક્ષરગમનિકા (પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ)
૬. શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર-અક્ષરગમનિકા (દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધ)
૭. શ્રી શ્રાદ્ધ-જીત કલ્પ
૮. નવ્ય યતિ જીત કલ્પ
૯. શ્રી મહાનિશીથ સૂત્ર
૧૦. શ્રી પંચકલ્પ ભાષ્ય ચૂર્ણિ
• ૧૧. ન્યાયાવતાર-સટીક.
• ૧૨. મુહપત્તિ ચર્ચા. હિન્દી-ગુજરાતી
• ૧૩. શ્રી વિંશતિ વિંશિકા પ્રકરણ-સટીક.
• ૧૪. શ્રી વિંશતિ વિંશિકા પ્રકરણ-સટીક
• ૧૫. શ્રી માર્ગપરિશુદ્ધિ પ્રકરણ-સટીક
૧૬. સુલભ ધાતુ રૂપ કોશ.
૧૭. સંસ્કૃત શબ્દ રૂપાવલી.
• ૧૮. સંસ્કૃત અધતનાદિ રૂપાવલી.
૧૯. સુબોધ સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા (સંસ્કૃત બુક-૧)
૨૦. સુબોધ સંસ્કૃત મન્દિરાન્ત : પ્રવેશિકા (સંસ્કૃત બુક-૨)
• ૨૧. કર્મ નચાવત તિમહિ નાચત (ગુજરાતી)
• ૨૨. સુખી જીવનની માસ્ટર કી (ગુજરાતી)
• ૨૩. જીવથી શિવ તરફ (ગુજરાતી)
• ૨૪. તત્ત્વની વેબસાઇટ (ગુજરાતી)
• ૨૫. ભક્તિ કરતાં છૂટે મારા પ્રાણ (ગુજરાતી)
• ૨૬. કૌન બનેગા ગુરુગુણજ્ઞાની (ગુજરાતી)
૨૭. સુબોધ પ્રાકૃત વિજ્ઞાન પાઠમાલા (પ્રાકૃત બુક)
• ૨૮. જૈન ઇતિહાસ (હિન્દી)
૨૯. જૈન શ્રાવકાચાર (હિન્દી અને ગુજરાતી)
• ૩૦. જીવવિચાર એવં તત્ત્વજ્ઞાન (હિન્દી)
૩૧. ઓઘો છે અણમૂલો...(દીક્ષા ગીતોનો સંગ્રહ)
૩૨. સુબોધ સંસ્કૃત ધાતુ રૂપાવલી ભાગ ૧ (પોકેટ સાઇઝ)
૩૩. સુબોધ સંસ્કૃત ધાતુ રૂપાવલી ભાગ ૨ (પોકેટ સાઇઝ)
૩૪. સુબોધ સંસ્કૃત ધાતુ રૂપાવલી ભાગ ૩ (પોકેટ સાઇઝ)
૩૫. સુબોધ સંસ્કૃત ધાતુ રૂપાવલી ભાગ ૪ (પોકેટ સાઇઝ)
૩૬. શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ (હિન્દી)
૩૭. તત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમ ભાગ : ૧-૨,
(સ્વોપજ્ઞભાષ્ય શ્રી સિધ્ધસેનીય ટીકા સાથે)

• નિશાનીવાળા પુસ્તકો અપ્રાપ્ય છે.

RAJUL
© 25149863